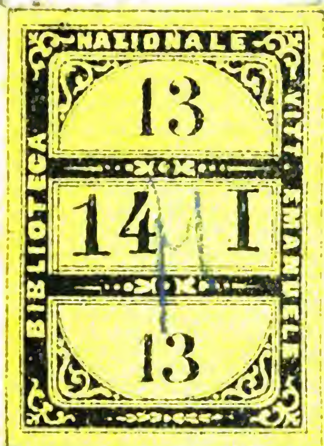
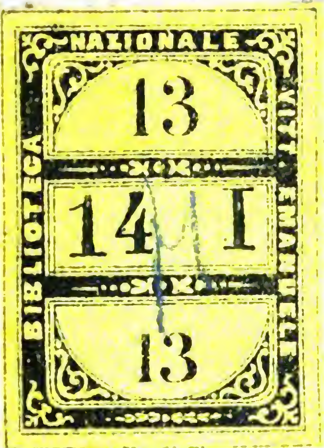
CRISTOPHORI EHEMII ... DE PRINCIPIIS IURIS LIBRI 7. QUIBUS...

Christoph Ehem, Giovanni Battista Coccini

NAZIONALE
BIBLIOTECA
VITT. EMANUELE
13
14 I
13

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
13
14 I
13

CHRISTOPHORI EHEMII PATRITII AVGVSTANI, Iureconsulti,

DE PRINCIPIIS IVRIS Libri VII.

Quibus Iurisprudentiam arte, methodo, ordineque tradi, propriisq; finibus circumscribi posse, dilucidè ostenditur.

Cum rerum & vocum Indice locupletissimo.

HANOVIÆ
Apud Guilielmum Antonium,

M D C I.

ILLVSTRISSIMO

PRINCIPI OTHONI HENRIcho, Comiti Palatino, vtriusq; Bauarię Duci, Domino suo clementissimo, CHRISTOPHORVS EHEMIVS P. Augustanus Iureconsultus, S. P. D.

DVO sunt hominum genera, quæ præclaris atq; eruditis literarum monumentis, communi hominũ societati prodesse, atq; consulere posse existimantur; vnum, eorum est, qui cogitando & inueniendo ea, quæ abstrusa & incognita sunt, suis laboribus & vigiliis patefacere possunt, & occulta quærendo inuestigare; alterum vero, eorum, qui iam inuenta & constituta, nondum tamen perfecte explicata, artificiosè & ordine quodam distribuere ac docere. Horum alterum

præstare posse, vt arduum est atq; difficile, ita quoq; summopere ad cognitionem & scientiam rerum comparandam vtile ac necessarium, & vtrunq;, mea quidem sententia, summa laude dignum. Qui enim res absconditas & ignotas patefaciunt, illi reipub. necessaria ad bene beateq; viuendum præsidia subministrant, qui eadem ingeniose expoliunt, res ac disciplinas ad vsum, adq; cognitionem aptiores reddunt. Et quanquam hæc per se expetenda & laudanda sint, alterum tamen altero vt difficilius, ita & cõmuni sapientum opinione, nobilius ac præstantius esse iudicatur. Neq; minus vere quàm scitè scripsit Cicero, inuẽtionem esse principem omnium partiũ artis, quæ si non antecesserit, curaq; & cogitatione pertractata non sit, frustra quo pacto artificiose & ornate reperta ordinari debeant, inquiritur: nam inuentione, principia, media & extrema, in quibus potissima cuiusq; rei vis consistit, scientia-

rum

rum cæterarumque rerum peruestigantur; quæ licet quandoque exigua sint, suis tamen progressionib. usu augentur, facileque excoluntur. Cuius equidem rei difficultatem prisci philosophi intelligentes, sapienter homines monendos esse censuerunt, in quolibet negotio, siue id ad actionem, siue ad contemplationẽ pertineret, principiorum, quorum difficilis & periculosa est inuestigatio, potissimam rationem haberi oportere; quippe cum vel leuissimus in horum constitutione commissus error, in immensos atque inextricabiles labyrinthos excrescat. Huc accedit, quod multi aliorum inuenta, recte & artificiose excolere, interdum etiam constituta, augere possunt & ornare; inuenire tamen, suoque Marte quidpiam excogitare non possunt. at qui res & disciplinas absconditas occultasq; in lucem proferunt, illi profecto facillime easdem, quotidiano usu atque experientia edocti, expoliunt & amplificant.

Quod sane Aristotelem apud veteres philosophos, & Galenum, ipsumq; ante Hippocratem, apud Medicos potissimũ præstitisse legimus: hi enim non tantum aliorum scripta atq; labores in re philosophica & medica illustrarunt auctioresq; reddiderũt, sed & ipsi multa suapte spõte abstrusa, primi inuenerunt, suasq; disciplinas præclaris literarum monumentis nobilitarunt. In Iure ciuili, quunquam multa tum à veteribus, tum à recentioribus erudite & copiose conscripta atq; elaborata sunt, ea tamen fere omnia sine certo aliquo & artificioso ordine congesta, & cumulata potius, quã in vnã perpetuam consonantiã redacta sunt; vt non homine, aut tenui philosopho, sed plane Deo aliquo nobis opus sit, qui tam vastũ pelagus, certis litorib. seu limitibus circũscribere, quæq; dispersa ac confusa nunc sunt, colligere apteq; distinguere valeat. Quanquã vero multi, iiq; non indocti, id summis conatibus facere aggressi sint, mini-

minime tamẽ quod expetebant efficere, aut consequi potuerũt; quod idcirco illis accidisse credo, quia parũ exploratis adhuc ingenii viribus, neq; recte constitutis principiis rerumq; fundamẽtis, tale argumentũ tractandũ susceperũt; cuius obscuritas & difficultas ea est, vt multi etiã veterũ Iurecõsultorum, in omni disciplinarũ genere præstãtissimi, in hac perturbatissima opinionũ varietate, de propriis ingeniis desperauerint. Est .n. in omni scientiarũ genere, certa quædã docẽdi & tradendi ratio, quã qui cõtemnit, aut negligit, nũquã sane ad perfectam scientiæ & artis cognitionẽ peruenire, aut maturos suorum studiorũ ac laborum fructus recipere potest. Quã docendi viã, ab antiquis tẽporib. ductam, nõ tantum sapientiss. philosophorum, sed & prudentiss. Iurecõsultorũ consensu obseruatã cõprobatamq; accepimus. Est aũt hæc, earum rerum notitia atq; cõprehensio, quæ tum in inueniendis, tum in explicandis disci-

plinis necessario antecedunt, & principia appellantur. Sunt autem principia, cognitio generis subiecti seu materia, in qua omnis ars seu sciẽtia versatur; itemque finis ad quem ea dirigitur, & cuius rei gratia omnis consultatio suscipitur. Horum cognitione neglecta, fieri profecto nequit ut artem aliquam aut inuenias, aut inuentam recte doceas; quippe cum potissima cuiusque rei pars principium sit, quo absente, totum coalescere non potest. Sunt & alia nonnulla, his quadam affinitate coniuncta, quæ Græci vna voce omnia, προλεγόμενα, quod in omni actione & contemplatione præfanda & quasi præcognoscenda sint, appellant: quibus illi non tantum imperitos & rudes hominum animos, priusquam ad profundiores difficilioresque disciplinarum quæstiones fiat progressus, instituendos, sed & eorum mentes quasi incendi, iisque inflammari, ne difficultate aliqua oblata ab honestißimo

propo-

proposito quandoque abhorrerent, arbitrati sunt. Vnde & Caius Iureconsultus, has præfationes *(sic enim ille* προλεγόμενα *vertit) libentius nos ad lectionem propositæ materiæ perducere, & cum eô venerimus, eius euidentiorem præstare intellectum inquit. Quapropter cum harum rerum tam vtilis, tamque necessaria sit cognitio, mirum profecto sæpe visum est multis, cur nostra ætate, qui de his aut scripsisset, aut saltem scribere in animum induxisset, haberemus neminem: nisi fortasse id statuendũ sit, alios, quibus confusa docendi ratio probatur, vt rem otiosam & inutilẽ; alios, vt difficilem & nouam, non attigisse, neque de his præcepta tradere voluisse. Quorum equidem opinionibus facile responderem, nisi me inconsideratæ ac temerariæ ambitionis vel arrogantiæ notam aliquam incursurum, nostrũque institutum aliud postulare intelligerem. Satis enim arduam prouinciam*

eum sustinere arbitror, qui prætermissis aliorum reprehensionib. iis de rebus quæ partim incognitæ & abstrusæ, partim à nullo sunt perfectè explicatæ, disserere, seque aduersus imperitũ vulgus, improborũ præterea hominum, atq; pestifera nocentissimaq; calumniatorũ venena, contra quæ vix vllũ (vt Aristoph. ait) ἀντίδοτον excogitari pot, defendere instituit. Quorum ego morsus pfecto formidarẽ, nisi me et reip. amor, & doctiss. virorum autoritas, atque adeo præclara iuuenum studia, quorum gratia omnis noster hic labor susceptus est, cõmoueret, atq; etiã tueretur. Quando enim hi qualescunq; conatus nõ ambitionis alicuius temerariæ aut friuolæ ostẽtationis gratia, sed vt, præter ea quæ modo dixi, reb. ad tractandam & docẽdam Iuris artẽ valde necessariis & obscuris, lux aliqua afferretur, à nobis instituti parati; sunt, magna me spes tenet, hoc meum consilium, honestamque animi voluntatẽ, & quicquid

tan-

tandem in re noua desiderari potest, à viris doctis & bonis, æqui boniq; consultum iri. Neque vero me latet, multa & in his nostris lucubrationibus futura esse, quæ vel diligentiori tractatione, vel exactiori cura & stylo conscribi atq; limari potuissent. Verum qui id obiicient, Aristotelem (nisi fallor) philosophiæ principem, in Elenchis monentem audient, qui in omni rerum ac disciplinarum inuentione, maximam vim & difficultatem reperiri, neq; ita exacte & absolute vnumquodque ab initio constitui, sed iam inuenta, facile augeri atq; ornari posse inquit; quare hoc reliquum eorum qui audiunt, vel legunt, officium esse, vt si quæ prætermissa, minusq; perfecte elaborata sunt, æquo animo accipere ac diiudicare, & si quæ excogitata sunt, debitam primis inuentoribus gratiam referre nō erubescāt. Quantū autem momenti hæc tractatio ad constituendam & docendam Iuris artem sit allatura, aliorum

qui ratione & doctrina, rerumque magistra experientia, instructi sunt, iudicium esto. Hoc enim potissimum nos adinuestigasse assecutosque arbitror, quod & scientium Iuris, non secus atque alias artes propriis finibus circunscribi, atque ex certis principiis deductũ esse, cognatisque insuper scientiis ordine cohærere ostendimus; quæ denique vera, & non conficta docendarum constituendarumque disciplinarum ratio sit, perspicue declarauimus. Quod genus argumenti cum à nobis superioribus annis compendio quodam, & plusquam tenuiter, vt tum & ingenii & ætatis ratio ferebat, conscriptum, neque tamen diuulgatum esset, bonorum virorum hortatu atque rogatu, idem limandum, augendum, typisque excudendum duxi: quoniam δεύτεραι φροντίδες (vt in prouerbio est) crescentibus annis, confirmatoque assidua lectione & rerum vsu, sapientiores euadere solent. Porro cum & his ipsis nostris qua-

qualibuscunque laboribus varias calumniatorum reprehensiones non defuturas, animo cogitationeq; satis perspicerẽ, existimaui eos nõ tam firmissimarum rationum præsidio munitos, quam grauissimo patrocinio ornatos, in lucem emittendos esse; nimirum vt qui rationibus non acquiescerent, autoritate tamen territi, à criminationibus abstinerent. Atq; inter cæteros quidem nostræ patriæ Principes, qui & hoc genus studiorum maximè probarẽt, atq; etiam in tã perturbato horum temporũ statu vnicè defensum conseruatumq; cuperent, T. C. in primis mihi digna visa est, cuius tutelæ hoc meum exiguum opus cõmitteretur; quippe cum & antea clementissimè id suscepturum esse te promiseris, & te eo delectari, per clarissimum virum Dominum IOANNEM GEMETIVM vtriusq; Iuris doctorem, Tuæ Celsitudinis primarium consiliarium, haud obscurè significaueris. Vnde id totum tuo

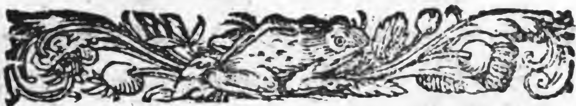
patrocinio atque fidei, quæ in cæteris rebus, tum maximè in conseruanda iustitia, morum atque virtutum omnium honestate, & quod potissimum est, in propugnanda veræ religionis ac pietatis doctrina, verè est illustris & regia, committo dedicoque; atq; vt C.T. Deus opt. max. Christianæ reip. bonorum ac doctorum virorum vtilitatibus, toti denique orbi, diu incolumem seruet, oro atq; precor. Bene vale. Augustæ,

MDLV. *primo Nouembr.*

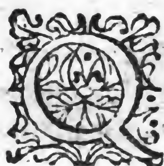
T.C. deditiss.

CHRISTOPH. EHEMIVS.

TYPO-

TYPOGRAPHUS Lectori S.

VI Philoſophiæ cognitionem à ſtudio Iurisprudentiæ diſtinguunt, & cuiuſq; diſciplinę peculiares fines cuſtodiunt atque regunt; næ illi bonum & æquum facere, atque ab arbitrio fratrum arualium longè ſecuri eſſe videntur. qui verò ſegregant atque diuellunt à ſcientia Iuris Philoſophiæ profeſſionem, tanquam non eodem vinculo & cognatione naturali comprehendatur; illi non tàm iniquos ęquiſſimarum rerũ æſtimatores, quàm eius, quam præ ſe ferũt doctrinæ ignariſſimos eſſe ſe confitentur. Nã vt omittam fontes & fines vtriuſque diſciplinæ, qui vel iidem ſunt, vel ipſa ſibi propè iuncti atque connexi, vt ægrè ratione ſeparari atq; diſcerni poſſint; vſu & experientia ſuperiorum temporum ſatis edocti ſumus, Iuriſprudentiam elegantiorem efflorescẽte maxime ſincerioris Philoſophię ſtudio ſingulariter cultam atq; elaboratam primum fuiſſe; mox eodẽ de gradu ſuo deiecto, ſedẽ

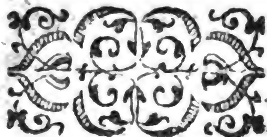
pristinam,& splendorem antiquum penitus amisisse; iterumq; renatis atq; renouatis æuo meliori sapientiæ studiis & politiore litteratura, sensim ad dignitatem priorem & auctoritatem maiorum quasi postliminio quodam restitutā, feliciter adscendisse. Cuius rei non in obscuro caussa versatur, quandoquidem apud eximios quosque Iuris auctores intelligitur istud genus tanquam res summè religiosa, tanto non dicam in amore, sed honore & admiratione semper fuisse: & D. Marcum prudentissimum Principem & religiosissimum Imperatorem legimus ob coniunctam cum imperandi arte & Iuris disciplina Philosophię contemplationem omnium non dicā Philosophorum maximum Imperatorem, sed Imperatorum omnium maximum Philosophum exstitisse. Quid quod Iuris demum consulti veram minimeque simulatam (à cupiditate pecuniæ) Philosophiam adfectare se profitentur? & eorum olim plerique summorum Philosophorum maximè Stoicæ sapientiæ præceptis non leuiter tincti, sed largiter imbuti fuerunt? nostraq; memoria neminem vnum in Iurisprudentię professione, sine illarum artium quæ ad humanitatē pertinent institutione,

vidi-

vidimus non eximium, ſed mediocrem extitiſſe? Teſtes ſunt & ſuperſtites, quorum ora & oculos præſentium intuemur, quorum mentem ſenſusq; corā[illegible]perimus; teſtes & defunctorum memoriæ, quorū ſcripta & manes religioſos cotidiè veneramur. Quo iſtorum in numero ſine dubio præcipue celebratur merito quodam ſuo CHRISTOPHORVS EHEMIVS, Cancellarius quondam Electoralis Palatinus, vir clariſſimus, qui per quàm erudito ſuo libello *De principiis iuris*, abunde teſtatum reliquit, quantos & in ciuili ſtudio & in Philoſophia progreſſus fecerit; quantoque opere ad Iurisprudentiæ cognitionē neceſſaria Philoſophiæ ſcientia ſit; adeoque ingenuum iſtum felicis ingenii ſui partum non tantùm popularib. ſuis, ſed etiam exteris quibusq; eruditiſſimis plane approbârit. Quē ego tanti viri, deque tanta re tàm breuem tamq; elegantem libellum quum animaduerterem exemplorum inopia, in paucorum è noſtris, tantumque non in exterarum nationum manibus ſolùm verſari; operæ pretium eſſe duxi, ſi repetita editione (quoniam publici iuris factus iam ſemel eſſet) in lucem & vſum communem iterum reuocarem. Facies itaque rem, Lector,

ex vſu tuo, meoque voto valdè accommodatam. ſi operulam iſtam meam tui tuæque vtilitatis cauſſa potiſſime ſuſceptam, beneuolè amicéque conſules; & me ad hoc ſtudiorum genus vltiò promtum, tua æquitate mirificè adiuuabis. Vale. Hanouię, Calendis Februarii, An. MDCI.

INDEX

INDEX CAPITVM QVÆ IN PRIMO LIBRO tractantur.

INDEX

Libri II.

Libri III.

Libri IV.

LIBRI V.

CAPITVM INDEX.

INDICIS CAPITVM
finis.

CHRISTO-

CHRISTOPHORI EHEMII PATRITII AVGVSTANI, IVRECONSVLTI, PRINcipiorum Iuris liber primus.

PRÆFATIO.

INTER priscos philosophos Plato, ingenii & doctrinæ princeps, rectè & sapienter dicere solitus est, *Ordinem esse animã ipsarum rerum*: quandoquidem existimabat, in hac vniuersitate nihil effici posse, nihilque conseruari, sine artificiosa quadam & admiranda rerum omnium constructione, quæ cùm sensibus, tum mente perciperentur: & proinde eo sublato, rursus interire, neque secus ac cætera animalia, cùm vita priuantur, prorsus extingui atque corrumpi. Quod quàm verè dictum sit, facile intelligi potest, si quis non solùm in ea quæ à natura fiunt, sed etiam quæ ab arte, & omnino à nobis agũtur, animum intenderit. Ac primùm quidem, si huius vniuersæ machinæ ornatum structuramque,

à qua mundum prisci nominauere, sensu percipere, atque adeo ratione cognoscere conetur, inueniet hercle ipsius partes, concordi quadam amicitia, & mutua charitate coniunctas, ita sese inuicem complecti, vt dissolui nullo modo queant, nisi ab eodem, à quo sunt colligatæ: tantaq; arte conditas esse, & admirando ordine distributas, collocatasque, ac specie, figura, omniumq; motuum harmonia, & quadam συμπαθείᾳ ornatas, vt nulla pars huiusce generis redũdans aut deficiens possit reperiri: atque idcirco easdem semper occupare sedes, eadem retinere officia, iisdem fungi actionibus, eundem denique, ad quẽ natura factæ sunt, motum seruare & exercere. Neque vero scientiæ & disciplinæ artesq; vniuersæ aliud profitentur aut explicant, quàm prudentissimum in producendis eiusdem naturæ rebus consilium, infinitamque omnib. insitam vim ac potestatem, quę coniuncta sit cum egregia quadam dispositione, aptaq; & admiranda partium cõpositione; in conseruandis iisdem, miram prouidentiam & bonitatem: vt nõ immerito à Zenone, *Natura non artificiosa solùm, sed planè artifex dicta sit, consultrix & prouida vtilitatũ op-*

pertu-

portunitatumque omnium: cuius deinde ſoler-tiam ars imitatur, fingendo & exprimendo ſtructuram, nexumq; rebus natura conſtanti-bus inſitum. Eadem dicenda ſunt de actio-nibus vitæ cùm publicis, tum priuatis: quæ ſi nullo iudicio, nulloque rerum, perſona-rum, locorum & temporũ habito delectu, à nobis ſuſcipiantur, reprehenſione carere nõ poſſunt. Ex quo fit, vt non ſapientiſſimus ſolùm inter cæteros ſed & prudentiſſimus eſſe iudicetur is, qui rerum omnium, quæ vel ſuapte vi conſtant, vel à nobis geruntur & aguntur, ordinem, quoad eius fieri licet, notare poteſt, ac planè animaduertere: quã-doquidem cognitionem omnem, ſiue ne-ceſſaria illa ſit, ſiue probabilis, nihil aliud eſſe conſtet, quàm conſentientem cum in-tellectu rerum conformationem, & quen-dam (vt ſic dixerim) cõſenſum atque con-uenientiam: atque idcirco tum demum res omnes rectè ſe cognoſcere vnumquenque arbitrari, cùm vel ipſarum cõpoſitionem, ſi ex partibus ſint conflatæ, vel cum cæteris rerum generib. connexum, ſiquidem ſim-plices ſint & vniformes, diligenter didice-rit: rurſusque nil certi aut veri comprehen-dere, qui eadem hæc ignoret, rerumque ſe-

riem & ordinem, aut naturæ bonitate, aut arte ac disciplina non sit assecutus. Quapropter sæpenumero mihi cogitanti, quid esset, quod nostræ ætatis homines, in pulcherrimo facillimoque Iuris ciuilis studio tam infeliciter versarentur; tãdem diligentius rem intuenti, ratio ipsa in hanc potissimum me sententiam duxit, vt nullam aliam huius mali causam esse arbitrarer, quàm quòd erudite quondam, & ordinatè ab antiquis Iureconsultis tradita Iurisprudentia, in obscuram, confusam, inconditam: ac penè ridiculam barbariem incidisset, vt iam ex summis philosophis, prudentissimisque hominibus, aut nulli sint, aut certe hac nostra tempestate paucissimi, qui explosa tandem inueterata illa inscitia, ad instaurãdam huius disciplinæ dignitatem, pro viribus contendant; sed potius causidici, proclamatores, rabulæque esse malint, quàm vera eruditione instructi Iureconsulti, quales profecto veteres illos fuisse rei experientia satis comprobat, eosque sæpissimè imitandos censet & M. Tull. Cicero, cuius in iure ciuili conatus honestissimos extitisse, nemo est qui nesciat. Verùm hoc sanè malum vsque adeo omnium animos perua-

persuasit, vt plerique ne via quidem & certa methodo idipsum tradi quinimò experientia quadam tantummodo cognosci, ac proinde vniuersam artem eiusque partes, sine ordine aliquo dispersas dissolutasque, in perpetuam quandam seriem, & in vnam consonantiam cogi minimè posse arbitrati sint. Quorum sententiam, tantum abest vt intelligam, aut approbem, vt potius eos omnes qui ita sentiunt aut scribunt, longissimè à vero aberrare existimem. Principiò quidem, quod cæteras artes ac disciplinas, quæ multis numeris Iure ciuili dignitate sunt inferiores, ordine tractari posse fatentur, in sola Iurisprudentia principe atq; regina omnium artium & scientiarũ, cùm id fieri posse negant, eo ipso quo cęteris antecellit, spoliare & propria veluti anima ac spiritu priuare nituntur: quod mehercle nihil aliud est, quàm ex liberalium disciplinarum numero, atque adeo è rerum omnium vniuersitate, violenter ipsam expellere atque eiicere. Deinde non intelligunt multi, doctissimorum se veterum placitis, euidentissimisque rationibus (vt paulò pòst ostendetur) repugnare: quarum autoritas ita firma est, vt nullis sophistarum cauillis

à quoquam, ne probabiliter quidem euerti possit. Sed ex eo credo non paucis vsu venire, vt tam deprauatè & corruptè de rebus iudicent, quod illotis (vt aiunt) manib. nõ constitutis prius finibus, nõ cognitis principiis, non inuentis mediis, in scientias irrumpant postpositis multarum rerum cognitionibus, quarum sine auxilio fieri nequit, vt perfectè aliquid aut cogitemus, aut discamus. Etenim tria esse constat, quę hominem doctum, & peritum artis alicuius artificem reddere posse iudicantur: & naturã, & artem & exercitationem; quæ sese perpetuò comitari ac consequi ita necesse est, vt vno ipsorum ablato, cætera frustra quæsita, vel data esse existimentur. Et quãquam natura plurimum per se valet, tamen arte expolita, paratior ac promptior efficitur ad contemplandum & agendum: quinimo quandoque deprauata, corrigitur disciplina, frequentique vsu & consuetudine confirmatur. Porrò autem hîc intelligi volo, non solùm cognitionem Methodi & ordinis, sed notitiam aliarum quoque artium ac disciplinarum, quarum maxima est ad percipiendam Iuris scientiam vtilitas: quæ quidem omnia vt paucissimis

hac

hac nostra ætate concessa sunt hominibus, ita vel præcipuè Iuris ciuilis studiosis quasi fatali quodam decreto denegata videntur. Nam quot, obsecro, illorum inuenias, qui de fine vltimo & extremo, ad quem cætera referuntur omnia, suę artis quam profitentur, interrogati, aut omnino quid respondeant non habent, aut certè perperam respondeant? cùm tamen ex ipsius notione finis, in sua resoluta ac diducta principia, non solùm artes, sed & scientiæ, cæteræque disciplinæ omnes inueniantur, inuentisq; principiis, compositione tradantur, aut cõtractis in vnum partibus, definitione memoriæ mandentur. Iam verò quis de genere, subiecto, seu materia, in qua Iurisprudentia versatur, ita copiose accurateq; dixit, qui dissolutis partibus omnibus inuentisq; primis ipsarum elementis, si non exactam, at obscuram saltem rudemq; artis ostendisset effigiem? quod etsi vni alicui homini perfectè ingenio consequi, eaque omnia quæ dispersa nunc sunt ac dissoluta, arte complecti, difficilè, multis tamen rectè inchoata absoluere, inuentisq; aliorum addere, nõ esset impossibile: idq; si (quemadmodum par erat) nonnulli eruditi viri

summo studio ac diligentia tentassent aliquando futurum esset, vt integram perfectamq; huius disciplinæ, & cæteris artium generibus non inferiorem (quod tamen multi nequaquam fieri posse arbitrantur) haberemus cognitionem: quandoquidem nihil tam arduum, tamq; difficile sit, quod quærendo & inuestigando, tandem inueniri non queat. Ego vero cum tantam huius artis confusionem conspexissem, operepretium me facturum existimaui, si quædam progymnasmata, philosophorũ more, quæ ad totam Iuris ciuilis artem rectius percipiendam attinerent, studiosæ iuuentuti proponerem, ex quibus veluti iactis elementis, primisque constitutis principiis, tota deinceps ars deduci posset. Potissima enim cuiusque rei (vt Plato inquit) pars, principium est, à quo si quis initio vel minimum aberrauit, eum sanè in infinitos postea errores incidere necesse est. Sed id quidem non ideo faciendum esse in animum meum induxi, vt quod aliis detraho aut mihi vendicem, aut solum ex omnibus aliis, quod multi summis ingeniis exquisitaque doctrina præstare non potuere, vel si potuerunt, non volucre, effecturum

rum esse polliceri ausim, sed partim quidem vt ostendam Iuris ciuilis reprehensoribus, hanc disciplinam non minus quàm cæteras artes, definitis finibus circunscribi, atque adeo certa perpetuaque methodo & ordine doceri posse: partim vero, vt aliorum ingenia excitem & inflammem, ad reparādam erigendamque collapsam ferè nobilissimæ scientiæ dignitatem. Quod si, vt spero, effecero, existimabo sanè non minimum me ex his honestissimis conatibus laboris præmium fructumq; retulisse percepisseque. Sed iam res postulat, vt institutum negocium aggrediamur.

CAPVT I.

Ordo librorum.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de elementis atque principiis Iuris ciuilis futura est, antè constituere ordinem earum rerum, de quibus dicturi sumus, vt intelligatur qua de re, & qua via disseratur. Ac primùm quidem disquirendum esse arbitror, *vtrum Iurisprudentia ars sit, an scientia, an vero animi quidam habitus, ab arte & scientia, propria differentia separatus.* Et-

enim primi & veteres illi Iureconſulti, videntur eſſe diducti in varias ſectas, vt alii quidem opinarentur, Ius eſſe quandam *artem*; cuius ſententiæ, Celſum, M. Tulliũ Ciceronem, Vlpianũ & cæteros fere omnes Iureconſultos fuiſſe conſtat. Alii crediderunt Iuriſprudentiam eſſe *ſcientiam*: quam opinionem ſectatus eſt Imp. Iuſtinianus, qui eam *diuinarum atq; humanarum rerũ notitiam, iuſti & iniuſti ſcientiam eſſe* deſcripſit. Nonnulli deniq; (quorum ſententia, meo quidem iudicio, cæteris probabilior, & Iuriſperitorum ſcriptis, ipſiq; adeò veritati magis conſentanea eſt) exiſtimarunt Iuris ciuilis cognitionẽ, neq; ad artem, neque ad ſciẽtiam referri poſſe, ſed eſſe potius quandam prudentiæ partem, quemadmodum & νομοθετικὴν, id eſt, ferendarũ legum peritiam, quę à Iuriſprudentia ſola ratione, non re & ſubiecto (vt ſuo loco dicam) differre videtur. Huius opinionis & Platonem & Ariſtotelem non vno in loco, ſed præcipuè tamen alterum in lib. de Republica, & lib. de Legibus, alterum vero in lib. De vita & moribus, vt ex multis colligi poteſt argumentis, fuiſſe non dubitatur. Quapropter cum tot extiterint de Iuriſpruden-

tiæ

tiæ natura, priscorum Iureconsultorum ac
philosophorum, tamque discrepantes sen-
tentiæ, dispiciendum ac planè diiudican-
dum est, quænam istarum opinionum o-
mnium, veritati rerum magis sit consenta-
nea. quanquam ego quidem, re altius con-
siderata, existimo penitus nullam, aut cer-
tè perexiguam tantum verborum contro-
uersiam huic disceptationi inesse, atque id-
circo hos omnes, quos paulo ante comme-
moraui, diuersis notis atque descriptioni-
bus eandem rem significare exprimereque
voluisse. De huius nostri seculi hominib.
eorumq; placitis, nil est quod certi possim
affirmare: quandoquidem nunquam mihi
contigerit aut legere, aut audire aliquem,
qui ex professo quidpiam de hac dubitatio-
ne diceret, scriberetve: sed potius si qui ipso-
rum sunt (quos certè perpaucos esse reor)
qui aliquid conati sint de ea pronunciare ac
differere, certè opinione potius, aut leui a-
liqua persuasione ducti, quàm vera ratione
& iudicio, inciderunt in ea, quæ pro veris
aut verisimilibus habuerunt. Proinde si
non artem, sed prudentiam esse demōstra-
uero, ordo postulabit vt inquirā, ad quam
prudentiæ partem referatur. Præterea

quod non simplex & vniformis, sed multiplex & varia est huius virtutis natura, qua in sua membra diuisa distributaque, facilè intelligi poterit, ad quod commodè reduci debeat. Iam verò, si quænam prudentię pars sit, ratione constiterit, non ab re me facturum existimo, si inquiram, artificiose ne & methodo tradi ac doceri possit, an vero nullis artium finibus comprehensa sit, fortunæque potius temeritate inter homines versetur, aut experientia quadam nitatur, cùm quia hæc disceptatio plurimum his nostris temporibus est controuersa, tũ vero quia per se vtilis ac necessaria est huius rei contemplatio. Deinde de ordine Iurisprudentiæ, quem sibi inter cæteras disciplinas suo iure vendicat, erit differendum, vt possimus intelligere, qua via ad hanc nobilissimam facultatem sit accedendum perueniendumq;, & quæ scientiæ & artes nobis comparandæ sint, vt facilius & citius eam adipiscamur. Non enim omnes, quamuis profiteantur eandem artem, eodem quoq; modo discendã arbitrãtur: pleriq; neglectis cæteris omnib. sciẽtiis, sese ad Iuris ciuilis studiũ cõferunt: multi vero idipsum sine aliarum artiũ adminiculis neq;
rectè

recte doceri, neq; perfecte intelligi posse existimant. Rursus, quia omnis ars & scientia, simpliciterque habitus omnis, aliquod habet genus subiectum seu materiam, cuius proprias affectiones seu passiones vel contemplatur, vel certè easdem efficere aut conseruare nititur, quæ sit illa, & quales sit Iurisprudentiæ materia substrata, est inuestigandum. Etenim fieri nequit, vt artem constituas, aut constitutam doceas, nisi partes generis subiecti antea cogniti dissolutas, ordine explicaueris. Et quoniã artes, & habitus qui in actione cõsistunt, hoc ipso à scientiis differunt, quod contemplatio generis subiecti & affectionum, sit finis vltimus scientiæ, & tantummodo à fine quadam ratione & habitudine distinguatur, subiectoque (vt recentiores loquuntur) seu natura eadẽ sint: in artium verò generibus finis à materia, re & notione differat: propterea de fine Iurisprudentiæ dicam, tum quia finis, in rebus agendis principium est, quod mouet agentem, vt summo studio & alacri animo propositum opus aggrediatur: mouet autem, quia bonum est; finis enim & bonum, vt autor est Aristot. sunt reciproca: boni appetitus, o-

mnibus animantibus natura est insitus: quapropter proposito bono, vtilitateq; rei, reddimur attentiores ad discendas artes atque disciplinas: tum vero quia ex notione finis omnes scientiæ, resolutionis auxilio, & instrumento resoluendi, aut constituuntur, aut constitutę docētur. Ex quibus constare arbitror, Iurisprudentiæ naturam nō bene cognito perspectoque fine, non rectè positis principiis inuentisq; mediis, planè ignorari. Huc accedit, quòd eius vis & essentia, nondum fortasse (quod sciam) à quoquam rectè fuit explicata, & perspicuè exposita. Denique quia ex fine & materia vniuersa ars & scientia, veluti ex partibus quibusdam coalescit ac constituitur, Iurisprudentia ex his iisdem, variis descriptionibus erit à nobis definienda circunscribēdaque, vt intelligatur perfecta & integra ipsius natura, & cognita ea in suas facilius diducatur partes.

CAPVT II.

Species facultatum & habituū animæ.

PRæceptum est Aristotelis & aliorum philosophorum, in omni disceptatione,

quæ

quę cum ratione ac iudicio ſuſcipitur, prius de multiplici vocum poteſtate ac ſignificatione (ſiquidem nomen aliquod multiplex occurrat) agendum eſſe, vt non tantum vocis ambiguitate nemo in percipiẽda aut tradenda rerum doctrina fallatur, ſed etiam vt quiſque intelligat, qua de re, & quomodo vnumquodque dicatur. Quapropter inueſtigaturus, vtrum Iuriſprudentia ars ſit an ſcientia, ſequar hoc præceptum Ariſtotelis, ipſiusque artis & ſcientiæ notiones paucis aperiam. Nulli enim dubium eſt, nomen *Artis* eſſe multiplex, atque idcirco diſtinguendum: cuius quidem multiplicis poteſtatis non ſolùm priſci philoſophi & medici, ſed etiam Iureconſulti, teſtes eſſe poſſunt, qui variã artis notionem atque conceptum, diuerſis in locis, ſuis ſcriptis tradiderunt: rurſusq; ſcientiæ vocem, cum artis ſignificatione confuderũt. Porrò ars concipitur quandoq; pro fixo quodã animi habitu, & notitia intellectus. quãdoq; vero pro operatione & actione, ſeu vſu artis, qui ex illo animi habitu proficiſcitur. Vnde illud Hippocratis: *Vita breuis, ars vero longa*. quia per artem, hoc in loco, Hippoc. non intellexit habitum ani-

mi, vt Galenus sensisse videtur, sed potius actionem & vsum artis medicæ, qui certè longissimus est atque difficillimus propter tria illa monstra, quæ Medico operanti occurrunt: *occasionem nempe præcipitem, & experimentum periculosum, & iudicium difficile.* Etenim habitus non est longus, propterea quod ex cognitione vniuersalium theorematum ac præceptorum comparatur, quæ breui tempore addisci possunt. Iam vero cum pro habitu animi & notitia intellectus accipitur, aut pro quocunq; habitu, & quacunq; cognitione, apud autores, siue scientia ea sit, siue habitus faciendi quidpiam, vsurpatur: vt cum Galenus in lib. de constitutione artis, artem diuidit in contemplatiuam & actiuam: & Aristot. sexto Metaphysicorum, in eam quæ in actione, & eam quæ in rerum contemplatione est posita. Aliquando etiam pro illo tantum animi habitu concipitur, qui circa res efficiendas versatur, & ab Aristot. sexto Ethicorum, à quatuor reliquis rationalis animæ partis habitibus, mente videlicet, scientia, sapientia, & prudentia distinguitur. Cum igitur tot modis concipiatur ars, postrema tantum huius vocis notio,

ad

ad præſens pertinet inſtitutum, qua videlicet à ſcientia & cæteris habitibus dirimitur. Cognita notione harum vocum, contemplemur modo naturam earum rerum, quæ his vocibus, artis videlicet & ſcientiæ, & reliquarum ſpecierum ſignificantur: quandoquidem ea perſpecta, facilè nobis conſtare poterit, qua ratione inter ſe differant, & quod inueſtigatur, Iuriſprudentia ars ne ſit an ſcientia, an vero neutrum horum, perſpicuè oſtendetur: quod ſanè facturum me confido, ſi perpetuo ordine, & via quadam, noſtra inſtituetur oratio. Exordiar igitur à notioribus nobis, & rebus manifeſtis, ex quibus cætera ſua ſponte elucеſcent.

Omnes homines qui iudicio & mente ſunt prediti, hoc mihi conceſſuros arbitror, Iuriſprudentiam eſſe quandam actionem, aut cognitionem, vel vt ſignificantius dicam, habitum cognoſcendi aut agendi, quemadmodum videre eſt in cęteris omnibus cum corporis tū animi affectionibus, quas nunc διαθέσεις, nunc ἕξεις nominant, quæ præditæ ſunt vi agendi & cōtemplandi cognoſcendique. Siue igitur in actione, ſiue contemplatione & cognitione ha-

bitus verſetur, ad aliud refertur: refertur autem ad rem, quam vel cognoſcere, vel efficere conatur. Etenim quæ omnino non ſunt, nõ cognoſcimus: quæ verò effici nequeunt, illa neque facere aggredimur. Nec ſolum refertur ad rem cognitã in qua verſatur, ſed etiã ad facultatem ex qua naſcitur omnis cognitio & actio: & quemadmodum actio & cognitio ex facultate promuntur, ita neceſſe eſt facultatẽ ab aliquo principio proficiſci: quandoquidem hæc tria neceſſario ſeſe mutuo conſequantur, actio, facultas, & ſubſtãtia ſeu eſſentia: vt eodem modo ſe habeat ſubſtantia ad facultatem, quo actio & cognitio ad rem cognitam & efficiendam. Cognitio enim & actio media ſunt inter facultatem cognoſcendi agendique, & rem cognitam & efficiendam. Porrò principium omnis facultatis, vt author eſt Ariſtot. in Phyſicis, duplex eſſe conſtat; alterum, quod cognoſcit vel agit, alterum, quo quidpiam cognoſcimus aut agimus: illud compoſitum eſt, hoc efficiens vel forma: vt facultatis & actionis videndi, principium quod, & ſubſtantia quæ videt, eſt totus oculus, quemadmodum apprehẽſionis Socrates. Principium quo

hæc

hæc actio perficitur, solus est videndi humor crystallinus in oculo: apprehendendi, manus aut digiti; sic cognitionis principium itemque actionis, quod agit & cognoscit, est ipse homo (loquor enim de actione & cognitione, quæ homini tantum, quatenus homo est competit.) Principium autem quo hanc actionem & cognitionem efficit, est hominis anima, seu mens rationis particeps, cuius beneficio res aut efficit, aut effectas contemplatur. Sed hæc anima multas habet vires, quas Aristoteles aliquando *partes* nominat, quarum sine ope & auxilio nihil moliri & efficere potest: quæ cum multiplices sint atque diuersæ, fit vt diuersa agendi ratio, & dissimilis cognoscendi modus nascatur: quandoquidem facultas, & id quod ex facultate proficiscitur, relatiua sint, quorum ea vis est & natura, vt alterum sine altero, aut constitui, aut cognosci nequeat; & proinde necessarium sit, vno eorum diuiso, ac in sua membra differentiasve diducto, alterum quoque in suas partes dirimi ac distingui. Anima ergo hominis vt autor est Aristot. 1. & 6. Ethicorum, duas habet vires, alteram rationis participem, & alteram rationis

expertem: quæ partitio non sensui tantum, sed & rationi euidens est, atque idcirco nulla penitus demonstratione indigere videtur. Pars autem seu vis rationis expers, cũ brutis animãtibus homini communis est, quæ continet facultates appetendi, sentiendi & vegetandi. Particeps rationis potestas, sola hominis est propria: quia proficiscitur à ratione & intelligentia qua à cæteris animãtibus homo distinguitur. Sed rationis particeps, eius deniq; expers, hîc intelligi volo, id quod suapte natura, nõ societate, communicationeve tale est. Nam rationale, aliquando capitur pro eo quod rationi societate iũgi potest, eiq; subiici, & à ratione regi atq; gubernari, & opponitur illi quod nõ potest parêre rationi: quemadmodum dicere consueuimus, vires concupiscẽdi & irascendi, esse facultates rationis participes quia rationi recta & vtilia præscribenti obediunt, & ex quibus animæ viribus virtutes eæ, quæ circa mores versantur, & ἠθικαὶ à Græcis appellantur, ortum trahunt. At sensum, imaginationem, & tres illas vegetandi vires, quæ ad nutriendum, augendum & generandum animal pertinent, rationis expertes: quia fieri nequit,

quit, vt rationis imperio quandoque coërceantur. Aliquando vero rationale id appellamus, quod suapte natura ratione prędeditum est, quodque aliis praescribit quid sit faciendum, quidve fugiendum, contemplandi & cognoscendi, eligendi fugiendiq; vim naturâ insitam obtinens. Et hanc notionem opponimus illi, qua quod sua natura irrationale est, quodque ex alterius tantum arbitrio cognoscit & agit, aut neutrũ horum duorum, hoc est, quod neq; suapte vi, neque societate & communicatione, ratione praeditũ est, significatur. Rationale igitur & irrationale, vt nuper dixi, hîc intelligi volo, quod sua substantia tale est. Porro irrationalem animę vim, siue in sentiendo & fingendo, siue in appetitu posita sit, cum ad praesens institutum non pertineat, consulto praetereo: quandoquidem existimem, neminem vsque adeo indoctum esse, qui Iurisprudentiae habitum in ea animi parte inesse arbitretur, quae rationis non est compos; sed potius nostri officii esse duco, illarum virium affectiones & habitus explicare, quae ratione praeditae sunt & cognoscendi vim obtinent: cognoscendi, inquam, quia voluntas & electio, cum in ap-

petendo verſentur, vt ſuperiores illæ ratione carentes facultates, huc non pertinent. Harum autem omnium finis eſt, veri inuentio,& declinatio falſi: quemadmodum appetitus, boni adeptio, & fuga mali. Inuentio veri nihil aliud eſt, quàm cognitio rerum, vt ſunt, per affirmationem aut negationem: vtraque enim, tam affirmando quàm negando, verum aut falſum dicimus. Itaq; ſi cognitio aſſimilis eſt reb. iis quæ cognoſcuntur, & res cognitæ non ſolum ſpecie, ſed & genere ſunt diuerſæ, cognitionem quoque, quæ de qualibet re habetur, diſſimilē eſſe neceſſe eſt. Nam quemadmodũ inter ſe genere, quatuor ſenſuum obiecta diſtinguuntur, ſonus videlicet, ſapor, odor, & color, ita diuerſos etiam efficiunt genere ſenſus: cuius rei ſignum eſt, quòd parens rerum natura, diſſimilia his omnib. fabricata eſt ſentiendi inſtrumenta, vt quilibet id perciperet ac ſentiret, ad quod ab eadem natura homini datus eſt. Ita quoque cum res quæ cognoſcuntur diſſimiles ſint, ac ſpecie & genere inter ſe differant, efficitur vt cognitiones quibus ſingulæ apprehenduntur, & vires ſeu facultates animi ex quibus omnis cognitio promanat,

manat, inter se longissimo interuallo distent. Rerum autem aliæ sunt *necessaria*, aliæ *contingentes*. *Necessaria* sunt, quæ non possunt aliter se habere. *Contingentes* sunt, quæ aliter ac nunc sunt, euenire & contingere consueuerunt. Porro non possunt aliter sese habere ea omnia, quæ vel principia sunt necessaria, vel ex principiis necessariis gignuntur; ex quibus quia colliguntur & efficiuntur, propterea necessaria quoque vocantur. Aliter ea contingunt quæ ex principiis contingentibus conficiuntur, aut rerum contingentium ipsamet sunt principia. Principia rursus duplicia sunt, alia *cognitionis*, & *alia rei*. *Cognitionis* principia sunt, vniuersalia quædam pronunciata, quæ ad vniuscuiusque rei cognoscendam naturam, aut proprias eius affectiones, adhibentur; Græci ἀξιώματα nominant. *Rei principia* appello, quæ constituunt & efficiunt rei substantiam, & essentiam alicuius informant. Horum quatuor sunt genera, efficiens, finis, materia, & forma. Quapropter vt rerum necessariarum tam cognitionis, quàm rei principia sunt necessaria, ita probabilium & contingentium, probabilia

ac contingentia. Si igitur res cognitæ, vt nuper dicebam, ſunt genere diuerſæ, cognitionem quoque genere diuerſam eſſe neceſſe eſt: fieri enim nequit vt rerum contingentium, neceſſaria, aut neceſſariarum, contingẽs ſit cognitio, alioquin verum diceret is, qui & id quod eſt, non eſſe, & quod non eſt, eſſe affirmaret, quod fieri non poteſt. Ex quo efficitur, vt & vires & habitus, quibus res cognoſcuntur & intelliguntur, inter ſe diſtinguantur, ſiquidem res cognitæ & cognitiones, vt iam demonſtratum eſt, ſint naturâ diſtinctæ. Diuiditur ergo rationalis animę vis, in triplices vires: primas quidem, quæ verſantur in cognitione & contemplatione earũ rerum, quæ aliter ſe habere nequeunt, quæ *neceſſaria* appellaui: alteras, quæ *res contingentes* apprehendant, easque quæ nunc fiunt quidem, ſed non fieri tamen poſſunt, cum propter cauſarum & rerum inconſtantiam, perpetuamque earum mobilitatem ac volubilitatem: tertias vero, quæ & res contingentes & neceſſarias intelligant: quas certe vires longè inter ſe diſtare, res illæ circa quas verſantur, planiſſimè demonſtrant. Verumenimuero ſubſtan-
tia ne

tia ne an ratione differant, inquirere non est nostri instituti, sed alterius disciplinæ, quæ de animæ natura, ipsiusq; potentiis ac facultatibus pertractat. Satis mihi sit illarum differentias probabiliter ostendisse, cęteraque quę probatione indigent loco ὑποθέσεως subiecisse. Sed potestas animi quæ contemplatur res necessarias, ab Aristot. νοῦς θεωρητικὸς nuncupatur, quæ vel cognoscit principia necessaria, vel conclusionem necessariam, quæ ex principiis necessariis oritur: vel vtraq;, tam principia, quàm conclusiones. Prioris potestatis perfectio seu habitus, νοῦς, id est. *mens* appellatur, seu *intellectus*: alterius, *scientia*: postremæ, *sapientia*. Altera animi vis, quæ cognoscit res contingentes, λογισμὸς dicitur à Græcis, à nostris *consultatio* aut *ratiocinatio*: interdum ab Aristot. νοῦς πρακτικὸς appellatur, id est, *mens actiua*: & hæc potestas est vis iudicandi & consultandi, hoc esse faciendum, illud non faciendum: cuius habitus, *consultatio*. aut *habitus practicus* dicitur. Tertia potestas, quæ res tam necessarias quàm contingentes contemplatur, δόξα, id est, *opinio*, & ipsa vis habitus, nunc *opinatio*, nunc *opinio* ab Aristot. dicitur. Has vt dixi animæ

B

perfectiones longissimè inter se differre, naturam earum consideranti facilè fiet perspicuum ac manifestum. Agè igitur & altius sumpto exordio cuiusq; vim ordine explicemus, ab intellectu exorsi, qui & natura & dignitate cæteris prior est ac præstantior.

Capvt III.
De Intellectu.

Intellectus, seu mens, quam Græci νοῦν appellant, quandoque capitur pro facultate & potestate animi, quandoq; pro eiusdem facultatis perfectione ac habitu: potestate quidem, cum distinguitur contra διάνοιαν, id est, cogitationem, quæ ratiocinatur, & δόξαν, quæ est vis opinandi, & φαντασίαν, id est, imaginationem, αἴσθησιν, id est, sensum: de qua mente Aristoteles tum in libr. De anima, tum in lib. Posteriorum analyticorum copiose disputauit. Pro habitu vero concipitur ab eodem Aristotele in sexto Ethicorum, cum à scientia & sapientia separatur. Neque id mirum cuiquam videri debet, propterea quod sæpissimè facultatis nomen, cum propria voce caremus, ad eiusdem apud scriptores habitum transfertur. Cum ergo duobus modis concipi

possit

possit Intellectus, nos pro habitu nunc & perfectione potestatis animæ vsurpamus. Intellectus porrò nihil aliud est, quam habitus mentis, prima demonstrationis principia, simplici medioq; carente, ex sola vocum apprehensione, animi appulsu, aut leui aliqua persuasione cognoscens, à natura omnibus hominibus naturaliter affectis insitus, aut institutione & experientia cùm sui, tum demonstrationis gratia comparatus.

Habitus est quædam affectio, & affectio qualitas: at qualitas accidens; accidens omne in subiecto est; subiectum, est corpus aut anima. Intellectus ergo accidens est, aut corporis, aut animæ. *Corporis* quidem accidens esse nequit, quia habitus corporis nihil cognoscit & comprehendit, sed potius comprehenditur & continetur à corpore: at intellectus cognoscit & intelligit, quod sane ipsius nomen satis ostendit: dicitur .n. intellectus ab intelligēdo. *Animæ* igitur habitus est, & animæ quidem rationalis (de hac enim sermo est.) Sed rationalis anima tres habet vires, mentē, cogitationem, & opinionem. Intellectus cogitationis perfectio esse non potest, quia cogitationis proprium est ratiocinari, conclusionēq; per cōueniētia &

idonea media cognoſcere & intelligere : at intellectus non cogitat, non ratiocinatur, ſed intelligit tantum. Neque etiam opinionis, quia opinio tã vera quàm falſa cognoſcit, intellectus res veras & neceſſarias tantum comprehendit. Erit igitur mentis habitus atq; perfectio. Sed ſi eſt habitus mentis cognoſcens, & cognitio alicuius eſt cognitio & apprehenſio, neceſſe eſt aliquid eũ cognoſcere & intelligere. Cognoſcet igitur aut ſenſile, aut intelligibile. *Senſile* appello, quod ſub ſenſum cadit, & particulare, ſeu indiuiduum eſt. *Intelligibile*, quod ſub intellectum, & vniuerſale eſt. Cognoſcere autem ſingulare nequit, quia ſenſu id iudicatur & percipitur. Intellectus ſenſus non eſt; propterea rectè dixit Ariſtoteles, ſenſum eſſe rerum particularium, & intellectum vniuerſalium. Porrò vniuerſale aut eſt principium & elementum demonſtrationis, vt propoſitio; aut ortum de elementis, vt concluſio & νόημα. At intellectus, concluſionis non eſt, quia concluſio nihil aliud eſt, quàm propoſitio neceſſaria, ex propoſitionibus neceſſariis & vniuerſalib. per demonſtrationem collecta. Sed intellectus non ratiocinatur, vt nuper dixi : relinquitur ergo, vt ſola intelligat principia. *Principia* intelligi

ligi volo, quæ prima ſunt & ſimpliciter prima, quæ ad alia non referuntur, & demonſtrari minimè poſſunt, quia ipſorum cognitio, eſt ſcientia meliori modo acquiſita quā ſcientia concluſionis, quę acquiritur per demonſtrationem: cuius rei ſignum eſt, quod ſine his neq; intelligi quicquam, neq; quęri aut diſputari poteſt: atq; idcirco ſi probarentur, aut per demonſtrationem cognoſcerentur, & ſic non eſſent principia, aut in infinitū fieret progreſſus in principiis, quod certę fieri nequit. Quapropter ſimplici medioq; carente cognoſcuntur animi intelligentia, quemadmodum & illa quæ ſenſib. expoſita ſunt omnia. quod ſanè idcirco euenire iudicatur, quia euidens ac perſpicua eſt principiorum veritas & natura: quãobrem & cõmunes animi conceptiones & *notitiæ* appellantur, quas Græci *ἐννοίας* vocant, quę ſola vocum vi perſpecta, ilicò cognoſcuntur, aut leui aliqua probatione confirmantur. Sed ex vocum apprehenſione cognoſcuntur illa principia quæ *ἀξιώματα*, id eſt, *pronunciata* nuncupant philoſophi, aut enunciationes, quæ omnibus hominibus à natura ſunt inſitę atq; impreſſę vnde & nomen apud Gręcos ſortitę ſunt: quandoquidem cum ſuapte vi euidentes ſint ac perſpi-

cuæ quasi sine aliqua dubitatione aut contradictione concessa ab omnibus sumuntur in disceptationem: qualia sunt, *Omnes homines natura cognoscere, desiderare: omnia bonum appetere: omnia animantia vim vi repellere: si æqualibus æqualia demantur, quæ relinquuntur æqualia esse.* Aliud genus principiorum est, quod etsi per se verum est, nullaq; demonstratione indiget, tamen non ita prima statim fronte atque inspectione ab illis qui artem aut disciplinam addiscere cõtendunt, cognoscitur: quapropter explicatione & leui aliqua, seu probabili ostensione, vt iis assentiantur indiget, quod genus Græci θέσιν appellãt: cuius alia est definitio, alia ὑπόθεσις: & huius rursus alia ὑπόθεσις, alia postulatum & αἴτημα. Sunt autem hæc propriè principia scientiarum, & ob id non facile primo aggressu intelliguntur. Sed hæc omnia perfecte explicare, non est huius instituti. satisq; sit rudi quodam typo, crassaq; (vt aiunt) Minerua, quæ ad huius habitus intelligentiam attinẽt, attigisse. Confirmantur ergo, vt iam antea dicere cœperam, hæc principia, non scientifica demonstratione, sed verisimili aliqua probatione, vt inductione, sensu, consuetudine, & experi-

perientia. Inductione quidem, ſcientiæ mathematicæ; ſenſu, naturalis; conſuetudine, moralis; experientia, medicæ artis principia. Horum pronuntiatorũ omnium poteſtas eſt ipſa νοῦς, id eſt, mens, cuius habitus, *intellectus* appellatur. Porro autem omnis habitus, eſt quidam terminus & finis, & quoddam extremum, extremum inquam & finis mutationis & motus. Sed omnis motus & mutatio cietur ab aliquo motore & efficiente; quia nihil in ſeipſum agit, nec à ſeipſo, quatenus ipſum eſt, patitur, ſed ex aliqua alia cauſa (cum nullius rei, cauſa remota, origo reperiri poſſit) gigni neceſſe eſt: quare & intellectum ab aliquo efficiente genitum productumque eſſe oportet. Sed efficiens, aut natura eſt, aut homo. Natura quidem ingenerat omnibus hominibus (naturaliter tamen affectis) illa principia quæ *axiomata & pronunciata* appellaui: quandoquidẽ nullus ad eorum perceptionẽ præceptore inſtitutioneve indigeat, ſed ſuapte vi audita ſtatim intelligat. Dixi *naturaliter affectis*, vt eos homines qui aliquã in mẽbris, quæ ad intelligendum neceſſaria ſunt, mutilationẽ læſionemve perpeſſi ſunt, aut nondũ eò ætatis quę ad intelligendum & ratio-

cinandum idonea est peruenerunt, ab hoc habitu excluderem: quales sane & stultos, qui ratione nunquam potiūtur, & pueros, in quibus eadem, humiditate impedita, esse constat. Quemadmodum ergo primæ illæ notitiæ, à natura omnibus hominibus potestate insunt, sic cætera principiorū genera, quæ primò & per se ad disciplinas referuntur, aut institutione, aut experientia, aut disciplina & consuetudine comparātur: & habitus horum principiorū proprius est artificum, qui artes atque disciplinas profitentur, & in iis longo tempore sunt versati. Nam vt Geometra definitiones, hypotheses, & postulata geometrica optime cognoscit, ita Medicus, medicas, & Iureconsultus eas potissimum rectè perspectas habet, quæ sua arte ac disciplina sunt comprehēsæ. Porro habitus qui versatur in cognitione principiorum, alicuius boni gratia id facit; quia omne quod à natura, aut à nobis fit, id alicuius boni gratia fieri necesse est. Sed earum rerum quæ cognoscuntur, aliæ sui tantum gratia cognoscuntur, aliæ alterius, quædam & sui & alterius. Sui tantū gratia, ea omnia cognoscuntur, ad quæ cætera referuntur: vt finis in aliqua arte & scientia, cuius causa omnia theoremata & problemata contem-

pla-

plamur. Alterius gratia cognoſcuntur, quæ ad finem ſemper deſtinātur. Sui & alterius, quæ etſi ſuapte natura ſcire pulchrum eſt, neque alia quapiam re, vt intelligantur, indigent, ad aliarum tamen rerū naturas cognoſcendas conducunt. Huius generis prima principia eſſe, nemo eſt qui ambigat, quæ etiamſi perfectam cognitionem ſuapte natura conſtituunt, referuntur tamē ad demonſtrationem; quia ex his colligitur & concluditur neceſſaria concluſio, quæ parit ſcientiam. Et ob id non immeritò priſci philoſophi νοῦν, id eſt, intellectum, principium ſcientiæ nuncupauerūt, quia ex principiorum connexu tāquam ex quibusdam elementis conflatur omnis ſcientia, iiſdemque ſublatis, ipſa rurſus aufertur. Ex his manifeſtè patêre arbitror, quę ſit intellectus natura, qua cognita, quid à ſcientia differat, iudicatu & inuentu non eſt difficile.

Capvt IV.

De Scientia.

SCientia nihil aliud eſt, quàm ratiocinatricis animæ poteſtatis habitus, per demonſtrationem, ex propoſitionibus, propriis, veris, neceſſariis, primis, proximis,

notioribus, causisq; tum rei, tum conclusionis, ad diuinarũ & humanarum rerum proprietates cognoscendas acquisitus.

Est, inquam, habitus animi, quẽadmodum & intellectus, quoniam est constans, animæ perfectio. Perficit autem eam animę partẽ, quæ ratione prædita est, non quidem totam, sed definitam ipsius potestatẽ. Nam quemadmodum res cognitæ, vt nuper dicebam, sunt genere diuersæ, ita & cognitiones & vires cognoscentes, genere diuersas esse necesse est. Etenim cognitio, alia est *principiorum*, alia *conclusionis*, alia vtriusq;. Principiorum ergo scientia esse non potest, quia ipsorum est intellectus, quemadmodum satis demonstratum est. Neque vtriusque, conclusionis inquam & principiorum, cum quia nobilior facultas hæc apprehendit, tum quia scientia principiis vtitur iã notis & manifestis, atq; idcirco ea non demonstrat, quia in infinitum principia probarentur, quod fieri nequit. Est ergo scientia habitus cognoscendi conclusionem: hoc est, finis scientiæ, est cognitio conclusionis. Sed omnis conclusio est in genere relatiuorum, quia refertur ad sua principia, quorum conclusio esse dicitur, quia ex his colligitur, efficiturque; colligitur, inquã, ex principiis,

cipiis, à potestate & animi vi, quæ ratiocinando & cogitando quasi exprimit ex principiis veris & necessariis, conclusionem veram atque necessariam, ex qua nascitur scientia. Scientia itaque est habitus quidam & vis perquirendi, ratiocinandi: aut, vt multo rectius dicam, scientia est habitus per ratiocinationem ac demonstrationem acquisitus. Ratiocinari porro & cogitare nulla animi vis potest, nisi apta sit ad nectendas propositiones cum sua conclusione, & idonea ad ratiocinandum. Sed huiusmodi ea est tantum, quæ Græcis διάνοια, nostris quandoq; cogitatio, quandoque vis ratiocinandi, interdū à nonnullis *discursus* dicitur, cuius officium est, disceptare, animi conceptus sibi inuicem nectere, & conclusionem ex mutuo principiorum complexu perquirere atque inuenire. Et tametsi aliæ animi potestates quoq; intelligant, nulla tamen earum ratiocinatur: mens enim, vt sæpe dixi nobilioris est originis, quam vt ad cogitandum nata sit: quinimo prædita est acerrima & acutissima quadam vi, & quasi acie, illico percipiendi rerum conceptus & naturas, ad quarum apprehensionem nullo cogitandi ratiocinandive labore indiget, sed

ſimplici appulſu omnia intuetur, cognitaque iam retinet: atque idcirco non immerito à quibuſdam philoſophis appellatur *oculus animæ humanæ*, propter quandam ſimilitudinem & affinitatem, qua coniuncta eſſe videtur oculis corporis, & ſenſui viſus. Etenim inter cæteros corporis ſenſus, viſus, ad cognoſcendas multiplices atq; minutiſſimas rerum differentias (vt inquit Ariſtoteles) eſt accommodatiſſimus & acutiſſimus. Iam vero ipſi quoque ſenſus omnes, ſi & ſani ſunt & valentes, & omnia remouentur quæ obſtant & impediunt, quamquam incorruptè de rebus iudicant, tamen id totum citra aliquam commentationem perficitur: quandoquidem deterioris naturæ exiſtant, quæ ad cogitandum minimè eſt apta atque idonea: & proinde vt hi propter ignauiam, ita mens ob naturæ prȩſtantiam non ratiocinatur. Præterea neq; φαντασία, id eſt, fingendi vis idipſum præſtare poſſe videtur: quia φαντασία nihil aliud eſt, quã formarum & imaginum, quæ ſenſu ſunt perceptæ ac cognitæ, ſtatio & conſeruatio: quod ipſius nomen ſatis cõprobat. Etenim dictã eſſe aiunt φαντασίαν, quaſi, τῶν φανέντων στάσιν, id eſt, viſæ imaginis ſtationem

ſeu

ſeu quietem. Si igitur ſenſus non cogitat, certè multo minus phantaſia id efficere poterit. At ſcientia eſt quidam habitus cognoſcendi concluſionem, expreſſam ex certis & neceſſariis principiis. Eandem ob cauſſam, neq; opinionis affectio eſſe poteſt, cùm quia opinio concluſionis tãtùm, ſine aliqua cõmentatione eſt comprehenſio: concluſionis inquam, vel à ſenſibus acceptæ, vel à cogitatione illatæ. Præterea opinio, tam falſa quàm vera eſſe poteſt, at ſcientia non niſi æterna eſt & perpetua. Itaq; relinquitur ſcientiã eſſe habitum poteſtatis animi, quam διάνοιαν appellaui, quæ ſola ratiocinatur, cogitat, atq; ex propoſitionibus nectit concluſionem, ex qua naſcitur ſcientia. Verumenimuero ſi exprimit concluſionem ex certis principiis & pronunciatis, profectò à reliquis animæ partibus ea proficiſci neceſſe eſt, à mente, inquam, opinione, & phantaſia: non à ſenſu, quia propoſitiones per ſe, à ſenſu depromi nõ poſſunt, propterea quod ſenſuum ſedes eſt ipſa fingendi vis, qua omnes homines præditi, quantumuis affectis ſenſib. ratiocinantur. Huc accedit, quod ſenſus verſatur circa res ſingulares & indiuiduas, at imaginatio vniuerſalia contemplãtibus facultatibus magis eſt aſſimilis. Itaq;

cum tria ſint propoſitionum genera, quæ ex diuerſis animi poteſtatibus depromuntur, concluſionem ſcientificam ex harum aliqua oriri neceſſe eſt, ita quidẽ vt διάνοια, aut acceptis à mente principiis, aut opinione, aut phantaſia nectat demonſtrationem, quæ parit ſcientiam. Quare ſi à mente acceptis iis ratiocinetur, veram & neceſſariam colliget concluſionem, quæ propriè ab Ariſtotele dicitur *demonſtratio*, ex qua naſcitur habitus demonſtratiuus, ſeu ſcientia: quandoquidem communes animi notitiæ & conceptiones, ex quibus ſyllogiſmus nectitur, ſemper veræ ſunt, æternæ atq; perpetuę, quę nunquãaliter euenire poſſunt quã nunc ſunt. Quod ſi eadem cogitandi vis ad opinionẽ ſe conuertat, atq; adeo argumentorum & probationum principia ab ea ſumat, veriſimilem & probabilem efficiet cõcluſionem, ex qua dialectica ratiocinatio gignitur, quæ aliter atq; aliter euenire cõſueuit: nec eſt æterna & perpetua, propter res quæ cõtinua alteratione mutantur. Opinio quoq; non ſemper res veras cognoſcit, ſed quandoq; ſpecie recti & boni decipitur. Denique ſi cogitatio imaginationi coniungatur, & cognitas ab ea perceptasq; propoſitiones accipiat, conſtituet captioſam & ſophiſti-

phiſticam argumentationem, quæ falſa eſt & ementita. Omnis enim ementita opinio à phantaſtica virtute oritur, quę cum rerum ſpecies & typos perperam ſenſu diiudicatas recipit, eoſdemq; cogitationi ſubminiſtrat, eam ſecum in errorem trahit. & quemadmodum ex principiis veris ac neceſſariis, nō niſi verum & neceſſarium, ita ex falſis vt plurimum non niſi falſum effici poteſt. Sciētia ergo effectus phantaſię eſſe nequit, quia ſcientia contemplatur res veras, æternas atq; perpetuas, & imaginatio falſas. Neq; etiam opinionis, quia id quod ſcimus, aliter ſe habere non poteſt: at quod opinamur, quandoq; aliter atq; aliter euenire conſueuit, eſſe & non eſſe, fieri & non fieri poteſt. Relinquitur igitur, ſcientiam eſſe effectum demonſtrationis, & habitum demonſtratiuum, cuius opifex eſt ipſa cogitatio, quæ ex propoſitionibus, à mente & intelligentia acceptis, nectit concluſionem perpetuam & æternam. Nectit autem hanc concluſionem ex principiis veris, propriis, neceſſariis, primis, proximis, notioribus, & cauſis tum rei, tum concluſionis. Ex veris quidem, quia ea quæ non ſunt, non tantum non ſcimus, ſed ne opinamur quidem eſſe. Sed non ſatis eſt vera eſſe hæc principia, niſi etiam

ſint propria: quia ex propriis, non ex communibus, demonſtratio nectitur: nullus enim ſcientiæ demonſtratiuæ profeſſor, ex communibus demonſtrat, ſed ſolus ſophiſta, aut dialecticus: qualis fuit demonſtratio Bryſonis, qui conabatur quadraturam circuli ex communibus oſtendere. Etſi quãdoque videatur aliqua ſciẽtia vti principiis communibus, tamen prius non vtitur, niſi communia faciat propria. Ne longius abieris, contraria contrariis expelli, & ſi æqualia æqualibus adempta ſint, quę remanent eſſe æqualia, ſunt pronuntiata communia: quia complures ſcientiæ & artes, non vna tantùm, vtuntur his principiis: vtuntur autem non tãquam communibus, ſed vt propriis, quia ex cõmunibus adiungendo materiam faciunt propria. Exempli gratia: Medicus hoc modo ad finem ſuę artis accommodat, contrariis morbis contraria conuenire medicamenta; vt, inanitionem repletione, & repletionem inanitione curari; addita enim differentia communi principio, efficit illud particulare & proprium. Sic Iureconſultus eodem vtitur principio, ſed diuerſa ratione, quatenus videlicet ad artem quam profitetur, vtile eſt; vt contrariis peccatis, contrarias quoque pœnas decernendas & conſtituen-

tuendas esse. Geometra vero commune illud principium, Si ab æqualibus, æqualia demas, &c. ad magnitudines, aut quantitatem continuam accommodat; *Si ab æqualibus magnitudinibus, æquales magnitudines auferas, quæ reliqua sunt, certe inter se æquales etiam sunt.* Arithmeticus idem de numeris pronunciabit: *Si ab æqualibus numeris, æquales numeri demantur, reliquos etiam qui relicti sunt pares esse inter se.* & sic in cæteris par est ratio. Itaque scientia seu demōstratio, ex propriis, non communibus concludi atque effici potest. Cæterum quia hoc ipso differt scientia ab opinione, arte & prudentia, quod sit certa, & rerum necessariarū: opinio autem, ars & prudentia, rerum contingentium: & prudentiæ finis incertus, & quæ ante finem sunt, incerta; idcirco principia erunt necessaria; alioqui si nos sciremus sine principiis necessariis, profecto quod sciremus, idipsum planè nesciremus, quod quidem valde absurdum est: quia qui scit nullo modo mutatur; quia scientia est immutabilis. Immutabile est, quod nō potest aliter se habere; id autem est necessariū, quare principia scientię sunt necessaria. Porro autem si principia sunt necessaria, sequitur etiam vt sint incorruptibilia; quoniam

æternorum eſt demonſtratio & definitio, tam illa quæ eſt principium demonſtrationis, quam ea quæ efficitur concluſio. Si ergo conſtat nos ſcire per principia neceſſaria, etiam erit neceſſarium ſcire per priora & notiora; notiora quidem, quia ignotum ſcitur per principium notum; notiora autem ſunt principia, quia ſunt cauſæ, cur ſit, & cognoſcatur cōcluſio; nam propter quod vnumquodq; tale eſt, certe id magis tale eſſe neceſſe eſt. Sunt ergo principia notiora concluſione, & cognoſcuntur meliori cognitionis modo, vt antè dixi, quàm per demonſtrationem, qua cognoſcitur cōcluſio. Priora etiam principia ſunt cōcluſione, quia cōcluſio eſt effectus, at effectus eſt poſterior ſua cauſa. Prius enim eſſe, duob. modis dici ſolet; aut id quod ſimpliciter & ſuapte natura prius eſt, aut quo ad nos, hoc eſt, quod primo noſtrę occurrit cognitioni atq; intelligētiæ. Sua natura priora ſunt cauſæ, principia, & elementa, ſuis effectis compoſitis, & confuſis. Quo ad nos, noſtrūq; cognoſcendi modū, antecedunt effectus ſuas cauſas; & compoſita, ſua principia; & vt ſemel dicam, quæ ſenſibus ſubiacent, ea quæ ratione atq; intelligentia comprehenduntur. Principia ergo ſunt cauſæ, & cur ſit, &

cur

cur efficiatur conclusio. Sed cur sit, & cur efficiatur conclusio, causę esse non possunt, nisi sint & primæ, & immediatæ, & veræ causæ. Immediatæ quidem, quoniam (vt inquit Aristoteles) tunc arbitramur vnumquodq; nos scire, cum causas proximas, & principia atq; elementa proxima cognoscimus. Ex his ergo principiis & propositionib. tanquam ex materia quadã colligitur & gignitur demonstratio, ex qua oritur scientia, scientia, inquã, & cognitio affectionũ seu proprietatum, rerum humanarum atq; diuinarum. Etenim vt definitione, rerum naturæ ac substantiæ explicantur, ita demonstratione passiones & accidẽtia cognoscuntur. Hæc est perfecta descriptio scientiæ qua distinguitur ab intellectu. Quanquam enim vterque habitus res necessarias contemplatur, tamen id fit diuersa ratione: quia intellectus est habitus primorum principiorum, & scientia conclusionum, quæ ratiocinatione quadam efficiuntur. Et quemadmodũ intellectus est effectus mentis, ita scientia cogitationis.

CAPVT V.

De Sapientia.

ATqui ſi primorum principiorum habitus, mens eſt, & concluſionum ſcientia, vtrorumq; ſanè, principiorum, inquam & concluſionum, alium omnino conſtituendum eſſe habitum, nemo eſt qui ambigat: etenim & diuerſa ſunt illa quæ cognoſcuntur, & neuter eorum habituum quos enumeraui, id quod ex principiis & concluſione cõpoſitum eſt, cognoſcere nititur. quapropter Ariſtoteles huic generi rerum adiudicauit ſapientiam. Sapientia vero duplex eſt, altera communis, & altera propria. Cõmunis eſt, quæ in omnibus artium generibus, & artificibus earum cernitur; quandoquidem hæc ſapiẽtia præſcribit artifici modum rectè operandi & agendi in arte, vt non temere quidpiam moliatur, efficiatve, ſed recta ratione ea omnia quæ ad futuri operis conſtructionem, & ornatum pertinent, ſine errore aliquo perpendat inueniatque, & inuenta, vt vſus exigit, adhibeat. Atque hæc quidem ſapientia ab Ariſtotele *ſingularis* & *particularis* appellatur quia eſt ſingulorum artificum, corumque qui in aliqua arte particu-

ticulari aut ſcientia peritiſſimi habentur. qua ſignificatione veteres dicere conſueuerant Phidiam & Polycletum eſſe ſapientes ſtatuarios, quod inſignes eſſent ſculptores & artifices, omniumq; rerum formas & imagines artificioſe ſculpendo imitarentur; quorum alter Mineruæ ſtatuam miro artificio fabricauit, amplitudine cubitorum viginti & ſex, quæ ebore & auro conſtabat; in cuius ſcuta Amazonum prælium cælauit, & deorum gigantumq; dimicationem in ſoleis Lapitharum & Centaurorum. hunc Plinius vocat *nunquam ſatis laudatum artificem*. Alter vero diligentia & decore ſupra cæteros, vt inquit Quintilianus, ex ære ſigna fecit nobilitata ſcriptorum præconio, cumprimis quidē aſtragalizontes, hoc eſt, talis ludentes, quo opere nullũ abſolutius iudicant. & Herculem finxit cum pelle & hydra. Hæc itaque ſapientia dicitur ſingularis ab Ariſtotele. Altera porro eſt generalis & propria, quæ non partis alicuius ſcientiæ, aut vnius artis rationem reddere poteſt, ſed omnium artium & omnium doctrinarum cauſas inquirit, vt in Margite dixit Homerus:

Τὸν δ' οὔτ' ἄρ' σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν,
Οὔτ' ἀροτῆρα, οὔτ' ἄλλως τι σοφόν.

Siquidem & fossor in ipsa fodiendi arte, & arator in arandi genere, & alii in alia re excellere, atq; in sua arte sapiens appellari potest. Attamen hi omnes quadãtenus sapientes sunt, non simpliciter & generatim: etenim qui proprie sapiens est, omnium rerum causas reddere potest, quia scientiam habet omniũ artium atq; disciplinarũ. Posita hac notione sapientiæ, Aristoteles generalem & propriam, sexto Ethicorum, hac ratione descripsit: *Sapientia est habitus animi, ex intellectu & scientia compositus, veluti rex & moderatrix omnium artium & scientiarum, in rerum suapte natura præstantissimarum comprehensione versans.* Est enim sapiẽtia, habitus intellectus, quia principia & pronunciata quæ ad demonstrationem adhibentur, cognoscit, & circa illa (vt Aristotelis verbis vtar) *verum dicit*: nõ tamẽ eadem ratione qua intellectus, qui simplici intelligentia ea apprehendit, sed quadam cum demonstratione ac ratiocinatione, collecta aut ex prioribus & causis, aut certe posterioribus, & effectibus. Nam intellectus seu mens, principia per se nota ac manifesta comprehendens, scientiæ & cogitationi illa subministrat; quæ si ab aliquo aut omnino non probentur, aut cum hæsitatio-

tatione & dubitatione quadam concedantur, ad superiorē artificem, sapientem nimirum, aut dialecticū, tanquam ad sacram anchoram confugit, qui ratione & probatione ea confirmare stabilireq; nituntur: sed id quidem diuerso modo ac ratione; Dialecticus enim probabiliter, sapiens scientifice de iisdem disputat. Quod facile quis intelliget, si animo suo artium ac disciplinarum pronunciata, primaq; eorum principia perlustrauerit: quæ cum ex propriæ scientiæ, aut artis pręceptis & cōclusionibus, vel prioribus aliis principiis probari nequeāt, aliunde suæ certitudinis testimonium petere coguntur. Nam ex præceptis & cōclusionibus, atq; in vniuersum ex iis quę posteriora sunt suis principiis, eadem confirmari ac stabiliri nōpossunt, quia principia debēt esse notiora conclusione; cæteroquin aut nota probarētur per ignotiora, aut ex illis nihil omnino cognosci, nihilq; percipi & concludi posset, quorum vtrunque fieri nequit, nisi quis illud demonstrandi genus admittendum esse contendat quod in sese reciprocatur, & recurrit in modum circuli, vnde etiam à philosophis *circularis probatio* dicitur, cuius autoritas satis luculenter ab Aristot. in lib. Priorum resolutionum est labefactata,

penitusq; euersa. Quod si dixeris, ex prioribus principia probari posse, velis nolis concedas oportet, aut ipsa non esse principia, quia nō sunt prima, aut in infinitū res confirmari posse, quod absurdum & impossibile esse iudicatur. Quapropter si nulla ars, aut scientia & disciplina propria axiomata & pronuntiata confirmare potest, reliquum est vt à superiori facultate id fiat, quam sapientiam appellaui. Verum quia hæc multis fortasse non ita nota sunt, propterea rem omnem exemplis illustrabo. Ædificator, aut quilibet alius artifex in ædificando domo, aut alio opere, amussi & perpendiculo vtitur, vt ædificium quod struit, ad rectam lineam euehat; neq; tamen huiusce rei caussam, cur videlicet posito tali instrumento, recta linea efficiatur, reddere potest; sed veluti confessum ac notum sumit hoc vniuersale pronunciatū, omnia ea recta esse, quæ ad mensuram perpendiculi eriguntur. Ita Geometra punctum esse definit, cuius pars nulla sit: & hanc suam descriptionem ponit loco principii manifesti, nec cur res ita se habeat, inquirit, sed conquiescit audita ea descriptione. Idcirco si huiusmodi pronuntiata ab aliquo vel non intelligātur, vel certe vt vera esse negentur, ilicò sapientis auxilium

lium artifex implorat, aut dialectici, qui hęc comprobare ſtabilireq; nituntur. Atq; hi quidem alterius principii cauſam grauitati corporis adſcribent, quod ad rectos angulos rectamq; lineam deorſum labitur; alterius vero, quod omnis terminus ſeu menſura eo ipſo quod metitur, vna dimenſione ſuperetur: ac proinde cum corpus quod tribus dimenſionibus affectum eſt, ſuperficie circũſcribatur, ſuperficiem duas tantũmodo ſibi vendicare: iterumq; cum ſuperficiei, quæ duas habet dimenſiones, terminus linea ſit, lineam dimenſionem vnam retinere: denique cùm linea punctis claudatur quæ vno termino affecta eſt, puncto omnino nullam amplius dimenſionem reliquã eſſe ſtatuẽt. Et hoc pacto ſapientia id præſtat, quod ab artifice fieri non poterat. Sapientia ergo nititur demonſtrare omnium artium ac diſciplinarum principia & pronũciata, quæ philoſophi complexa nominãt: & ab hac, quaſi axiomata ſua ſcientiæ mutuantur. Neq; ſolum axiomata & principia complexa, ſed etiam ſua genera ſubiecta quæ cõtemplantur, ſuaſque paſſiones quæ ſubiectis inſunt, quæ à philoſophis principia incõplexa nominantur; quia, vt autor eſt Ariſtot. in lib. Metaphyſicorum, omnium artium ac ſci-

entiarum genera ſubiecta & paſſiones, ab hac ſapientia oriuntur, & quaſi per quædam additamenta, vt ille inquit, conſtituuntur. Ex his ſatis conſtat, quomodo ſapientia ſpeculetur prima principia. Sed hęc eadem quoque eſt artifex cognoſcēdi conclusionem: quia, vt antea dixi, eſt habitus ex intellectu & ſcientia compoſitus: quapropter eſt regina, moderatrix & caput cæterarum artium & ſcientiarum, non tantum ratione modi cognoſcendi rerum naturas, ſed etiā quia contemplātur res cumprimis nobiles atq; præſtantes; hoc eſt, prima rerum & cognitionis principia, quę certè præſtant ſuis concluſionib. quia eodem modo ſe habent ad cōcluſiones, quo caput ad reliqua membra: caput autē præſtantius eſt iis quæ ab ipſo dependent. Itaq; ſapientia antiquior & nobilior eſt ſcientia, quia eidē ſua principia ſuppeditat ac ſubminiſtrat. atq; etiam intellectu, quia rationes & cauſas principiorū contemplatur. Perfecta igitur omnibusq; numeris abſoluta eſt hęc ſapiētia, vtpote quę nullius alterius ope ad cōprehendēdas rerū cognitiones indigeat. Hinc fit vt veteres philoſophi nūc ἀνυπόθετον, nunc ἀρχιτεκτονικὴν & diuinam appellaſint. ἀνυπόθετον quidē, quia cæteræ omnes ſcien-

ſcientiæ, & artes vniuerſæ, ſua principia & eſſe, & vera eſſe ſupponunt, etiamſi cur ita ſint minimè cognoſcant. Et diuinam, quia contemplatur res ſuapte etiam natura prę-ſtantiſſimas, easq; neq; generationi, neque corruptioni obnoxias: quales ſunt incorporeæ illæ & materia carentes naturæ, quæ ſemper actu ſunt, neq; ex eo in quo ſunt ſtatu exturbari quãdoq;, & in aliũ mutari poſſunt. Hæ ergo rerum naturæ cum materia careant, generationis corruptionisve ſunt expertes: quia materia eſt cauſa mutationis propter inſitam illam vim ac poteſtatem, ſemper alteram & alteram formam appetendi ſuſcipiendiq; : atq; idcirco vt earum rerum quæ tranſmutantur, propriè eſt ſcientia, ita æternarum ſapientia. Prę terea dicitur ἀρχιτεκτονική, quia eſt regina & moderatrix cæterarum artium ac diſciplinarum, quemadmodum prudentia virtutum moralium, quib imperat ac præſcribit rectam rerum agendarum rationem. Sapientia ergo (vt eò reuertamur vnde digreſſi ſumus) eſt compoſita ex intellectu & ſcientia; ſed intellectus quidem eſſe dicitur, quatenus circa principia verũ dicit: ſcientia, quatenus ea quæ ex principiis cõcluduntur, apprehẽdit. Sed non ſine ratione quærat hîc quiſ-

piam: Si habitus omnes, de quibus hactenus disputatum est, genere inter se differũt, quomodo sapientia à mente & scientia distinguatur, cum sapientia nihil aliud esse videatur, quam eadem mens ac scientia. An dicendum est, mentem & scientiam non ita esse in sapientia, vt species in suo genere, sed potius vt partes in suo toto? quia sapiẽtia est quoddam compositum ex his duob. habitibus. An vero neque id quidem verum est, quod sapientia sit totum, & scientia & intellectus, partes? quia diuersa est cognitio sapientiæ, qua principia apprehendit, à cognitione mentis. Mens enim sine medio & ratiocinatione, sapientia cogitatione quadam ea intelligit. Et hęc quidem de habitib. illius animę potestatis, quę in rebus æternis ac necessariis versatur, quantum ad præsens institutum attinet, satis sint disputata: quibus explicandis de industria prolixior fui, vt ipsorum natura penitus perspecta, facilè ad quod hæc nostra Iurisprudẽtia genus reducenda reuocandaq; esset, intelligeretur; idq; non difficile erit inuentu, si cæteros animi habitus eodem ordine ac methodo ꝑsecutus fuero. Proinde venio iam ad illam animi partem, quæ intuetur res necessarias & contingentes. Et quanquam altera illa vis quæ

tan-

tantummodo res contingentes apprehendit, doctrinæ ordine ac tractatione (quod mediorum cognitio ex extremorũ disciplina comparetur) prior sit, attamen cùm non æquè magnam vtilitatem ad rem propositam adferat, lubens priori loco explicãdam suscepi, ne commutata orationis serie, ordo quoque rerum perturbaretur.

CAPVT VI.

De Opinione.

POtestatem animi, quæ res æternas aut cõtingentes pertractat, prisci philosophi δόξαν nuncupauerunt, id est, *opinionem*: ipsiusq; habitum, seu perfectionem, nunc opinationem, nunc opinionem: quia, vt supra commemoraui, nil mirum videri debet, si quandoq; facultatis potestatisve nomen, ad eiusdem apud autores habitum, ex inopia linguæ & vocum, transfertur. Porro opinatio nihil aliud est, quam opinionis quædam affectio & dispositio, qua contemplatur res & æternas, & generationi corruptioniq; obnoxias: easq; vel in nostra potestate, vel extra positas, vniuersales, particulares, certas, incertas, veras aut falsas, cogitatione aut sensu animo ingenerata.

Est ergo opinatio, opinionis διάθεσις, id est, dispositio, quemadmodum scientia cogitationis, & intellectus mētis perfectio. Perfectio quidem est constans & perpetua, difficile mobilis: at opinatio facilè mobilis est, quia nō dependet ex principiis necessariis, neque cognitio firma est & stabilis, sed coniuncta cum quadam hæsitatione, & suspicione falsi. Propterea rectè dixit Aristot. *nos opinari ea quæ nondum admodum scimus.* Multa enim esse opinamur, atq; animo esse concipimus, quæ non planè nobis explorata & cognita esse fatemur; ita tamen nos sentire profitemur, quoad melius nobis visum fuerit. Et quanquam hæc cognitio incerta, habitu confirmata non sit, sed ex persuasione quadam, aut leui suspicione genita, animoq; ingenerata, nihilominus tamē potest esse illarum rerum quæ sunt necessariæ & æternæ. Verbi gratia: Si quis opinetur, mundū esse interitus & ortus expertē, quemadmodū opinatus est Aristoteles; aut mundos esse infinitos, vt Heraclitus; aut diametrū, proportione respondere lateri figuræ quadratæ; quæ etsi in rerum vniuersitate non sunt, tamen vt illa quæ sunt, & perpetuò sunt, animo concipiuntur. Neq; verò de æternis solùm, sed etiā iis quæ genera-

nerationi & corruptioni obnoxia sunt, multa opinamur, quo vel maximè differt opinio à scientia, intellectu & sapientia, quæ concipiunt res æternas atq; perpetuas: vt, si quis opinetur, cras vel perendie venturũ Carolum quintum Imperatorem, aut casuras grandines & pluuias, quæ certè aliter euenire possunt. Sed quæ aliter euenire possunt, aut sunt in nostra potestate posita, aut nõ sunt; & in vtroq; genere versatur opinatio seu opinio. Nam si bonam esse artem aliquã aut scientiam, cui nos operã daturos arbitramur, existimemus, tunc opinari dicimur, & opinionem habere eius, quod in nostra potestate est. Rursus cum rerũ quædam sint vniuersales, quædam singulares, de vtrisq; opinionem quoq; cõcipimus: vt si omnes homines bonos aut malos vel Socratẽ bonum esse sentiamus. Et hæc cogitatio & persuasio, aut certa est aut incerta, vera vel falsa: quæ certè est propria differentia opinionis, qua à cæteris habitibus, qui res veras contemplantur, perinde differt, ac consultatio bono & malo. Atq; idcirco dicere consueuimus, opinionem esse veram, aut falsam, sed consultationem bonam aut malam: quia opinio est propriè earũ rerum quæ ad contemplationem cognitionemq;

referuntur; consultatio vero earum quæ ad opus & actiones spectant. Et quemadmodum in cognitione verum & falsum, ita in consultatione bonum aut malum cernitur. Opinando ergo nemo bonus aut malus dicitur, sed verax aut mendax. Et si quispiam opinaretur, aut fortiter esse agendum, aut iuste, aut temperanter, tamen fortis, iustus aut temperans idcirco non est; quia nemo laudatur vituperaturve ob bonam malamve opinionem, sed veram aut falsam. Porro autem omnis opinatio duobus modis oriri ac gigni potest: quandoque enim ratione & syllogismo quodam, quandoque sine ratione opinioni aduenit. Ratione quidē nascitur opinatio, cum cogitatio acceptis à reliquis animæ virib. principiis quibusdam & propositionibus, conclusionem nectit. Sine ratione, cùm opinio comprehensa aliqua propositione, eaq; vel à sensu, vel ab imaginatione percepta, veram aut falsam esse existimat. Vt perinde se habeat hęc opinatio, ad ignorantiam illam quæ *simplex & pura negationis* ab Aristotele appellatur, quemadmodum prior illa, ad ignorantiam prauæ dispositionis, quæ syllogismo conclusa, animo innascitur. Hæc est natura opinionis & habitus opinandi.

Ca-

CAPVT VII.

De Consultatione.

COgnita natura opinionis, persequamur illam animę perfectionem & habitum, qui contemplatur res tantũ contingentes, easq; quæ aliter atq; aliter euenire possunt. Hanc Latini *consultationem*, & *habitum consultatiuum*, seu *deliberatiuũ*, Græci λογισμὸν appellant, qui hac ratione commodè describi poterit:

Consultatio est habitus ratiocinatricis animæ facultatis, perquirendi vtilia & idonea agendi, efficiendive media atq; instrumẽta, quæ cum in nostra potestate sita sint, vt plurimum euenire possunt, incerta tamen sunt & indefinita, sed ad certum definitumque finem adipiscendum excogitata & inuenta.

Cogitatio, quam superiori loco διάνοιαν appellaui, duas habet vires: alteras, quibus quid in vnaquaq; re verum sit, cernit; alteras, quibus res actioni & effectioni subditas diiudicat ac discernit. Quapropter si veritatis causa, & cognoscendi rerum naturas gratia ratiocinetur, scientiam parit: si agendi & efficiendi, vt bonum aliquod adipiscatur, consultationem gignit, quæ ab Aristo-

tele νοῦς πρακτικὸς appellatur, quemadmodum altera illa, quæ in cognitione posita est, νοῦς θεωρητικὸς dicitur Nam vt huius finis & scopus est cognoscere, ita illius agere, & quidpiam efficere. Porrò autem quia omnis consultatio à cogitatione oritur, cuius proprium est ratiocinari & cogitando inquirere, efficitur sanè vt consultatio sit quędã inquisitio: atq; id quidẽ vel maximè, quia cõsultatio est assimilis resolutioni, vel potius quædã resolutio: atqui omnis resolutio est inquisitio, cuius finis est inuentio verorum principiorũ, ex quibus omnis actio & cõtemplatio oritur. Est, inquam, inuentio, quia posita demonstrationis cõclusione, aut rei alicuius fine, aut effectu, eorũ quæ proxime ac continenter ad cõclusionis confirmationem adhibita sunt, vel cõiunctarum causarum est inuestigatio, deinde illorum quæ proximè antecedebant, tum superiorũ rursus, & ita deinceps aliorũ semper perquisitio, donec ad prima principia & elementa ventum sit, quæ amplius in alia resolui nequeant, sed ipsa sint prima. Hanc ergo resolutionem consultatio imitatur: quia posito & constituto aliquo fine agendo efficiendove, inuestigat & inquirit ea omnia quæ idonea sunt, & ad acquirendum

dum propositum finem vtilia, donec ad principiũ aliquod cogitatione peruentum sit, à quo actio seu effectio orditur. Siquidem, vt rectè inquit Aristot. vniuersæ contemplationis finis, est principium actionis: & principiũ cõtemplationis, est finis actionis. quapropter omnis consultatio, est quędã inquisitio. Dixi, *quædã inquisitio*, quia nõ reciprocantur inquisitio & consultatio: quia omnis cõsultatio est inquisitio, sed nõ omnis inquisitio est cõsultatio: quãdoquidẽ multa inquirimus, de quibus nõ consultamus. Inquirimus enim & peruestigamus magnitudinẽ solis, stellarum, mũdi, cursus astrorum, eorundem ęternitatẽ & interitũ, quæ omnia non cadunt in deliberationem & consultationem. Sed de iis propriè cõsultare solemus, quæ posita sunt in nostra potestate, quæque efficere aut non efficere possumus. Ex quo id liquido cõstat cur cõsultatio nõ sit sciẽtia, aut intellectus, aut sapientia; nam quod scimus & intelligimus, id non quærimus; & cognitio non est inquisitio; atenim id de quo cõsultamus, inquirimus, & consultatio est inquisitio. Iam vero inquisitio est in genere relatiuorum, quia est alicuius rei inuestigatio ac perquisitio. Inquirimus autem ea omnia quæ non pos-

entiarum genera ſubiecta & paſſiones, ab hac ſapientia oriuntur, & quaſi per quædam additamenta, vt ille inquit, conſtituuntur. Ex his ſatis conſtat, quomodo ſapientia ſpeculetur prima principia. Sed hęc eadem quoque eſt artifex cognoſcēdi conclusionem: quia, vt antea dixi, eſt habitus ex intellectu & ſcientia compoſitus: quapropter eſt regina, moderatrix & caput cæterarum artium & ſcientiarum, non tantum ratione modi cognoſcendi rerum naturas, ſed etiā quia contemplātur res cumprimis nobiles atq; præſtantes; hoc eſt, prima rerum & cognitionis principia, quę certè præſtant ſuis concluſionib. quia eodem modo ſe habent ad cōcluſiones, quo caput ad reliqua membra: caput autē præſtantius eſt iis quæ ab ipſo dependent. Itaq; ſapientia antiquior & nobilior eſt ſcientia, quia eidē ſua principia ſuppeditat ac ſubminiſtrat. atq; etiam intellectu, quia rationes & cauſas principiorū contemplatur. Perfecta igitur omnibusq; numeris abſoluta eſt hęc ſapiētia, vtpote quę nullius alterius ope ad cōprehendēdas rerū cognitiones indigeat. Hinc fit vt veteres philoſophi nūc ἀνυπόθε-τον, nunc ἀρχιτεκτονικὴν & diuinam appellarint. ἀνυπόθετον quidē, quia cæteræ omnes

ſcien-

ſcientiæ, & artes vniuerſæ, ſua principia & eſſe, & vera eſſe ſupponunt, etiamſi cur ita ſint minimè cognoſcant. Et diuinam, quia contemplatur res ſuapte etiam natura pręſtantiſſimas, easq; neq; generationi, neque corruptioni obnoxias: quales ſunt incorporeæ illæ & materia carentes naturæ, quæ ſemper actu ſunt, neq; ex eo in quo ſunt ſtatu exturbari quādoq;, & in aliū mutari poſſunt. Hæ ergo rerum naturæ cum materia careant, generationis corruptionisve ſunt expertes: quia materia eſt cauſa mutationis propter inſitam illam vim ac poteſtatem, ſemper alteram & alteram formam appetendi ſuſcipiendiq; : atq; idcirco vt earum rerum quæ tranſmutantur, propriè eſt ſcientia, ita æternarum ſapientia. Pręterea dicitur ἀρχιτεκτονική, quia eſt regina & moderatrix cæterarum artium ac diſciplinarum, quemadmodum prudentia virtutum moralium, quib imperat ac præſcribit rectam rerum agendarum rationem. Sapientia ergo (vt eò reuertamur vnde digreſſi ſumus) eſt compoſita ex intellectu & ſcientia; ſed intellectus quidem eſſe dicitur, quatenus circa principia verū dicit: ſcientia, quatenus ea quæ ex principiis cōcluduntur, apprehēdit. Sed non ſine ratione quærat hîc quiſ-

piam: Si habitus omnes, de quibus hactenus disputatum est, genere inter se differũt, quomodo sapientia à mente & scientia distinguatur, cum sapientia nihil aliud esse videatur, quam eadem mens ac scientia. An dicendum est, mentem & scientiam non ita esse in sapientia, vt species in suo genere, sed potius vt partes in suo toto? quia sapiẽtia est quoddam compositum ex his duob. habitibus. An vero neque id quidem verum est, quod sapientia sit totum, & scientia & intellectus, partes? quia diuersa est cognitio sapientiæ, qua principia apprehendit, à cognitione mentis. Mens enim sine medio & ratiocinatione, sapientia cogitatione quadam ea intelligit. Et hęc quidem de habitib. illius animę potestatis, quę in rebus æternis ac necessariis versatur, quantum ad præsens institutum attinet, satis sint disputata: quibus explicandis de industria prolixior fui, vt ipsorum natura penitus perspecta, facilè ad quod hæc nostra Iurisprudẽtia genus reducenda reuocandaq; esset, intelligeretur; idq; non difficile erit inuentu, si cæteros animi habitus eodem ordine ac methodo ꝓsecutus fuero. Proinde venio iam ad illam animi partem, quæ intuetur res necessarias & contingentes. Et quanquam altera illa vis quæ tan-

tantummodo res contingentes apprehendit, doctrinæ ordine ac tractatione (quod mediorum cognitio ex extremorũ disciplina comparetur) prior sit, attamen cùm non æquè magnam vtilitatem ad rem propositam adferat, lubens priori loco explicãdam suscepi, ne commutata orationis serie, ordo quoque rerum perturbaretur.

CAPVT VI.

De Opinione.

POtestatem animi, quæ res æternas aut cõtingentes pertractat, prisci philosophi δόξαν nuncupauerunt, id est, *opinionem*: ipsiusq; habitum, seu perfectionem, nunc opinationem, nunc opinionem: quia, vt supra commemoraui, nil mirum videri debet, si quandoq; facultatis potestatisve nomen, ad eiusdem apud autores habitum, ex inopia linguæ & vocum, transfertur. Porro opinatio nihil aliud est, quam opinionis quædam affectio & dispositio, qua contemplatur res & æternas, & generationi corruptioniq; obnoxias: easq; vel in nostra potestate, vel extra positas, vniuersales, particulares, certas, incertas, veras aut falsas, cogitatione aut sensu animo ingenerata.

Eſt ergo opinatio, opinionis διάθεσις, id eſt, diſpoſitio, quemadmodum ſcientia cogitationis, & intellectus mẽtis perfectio. Perfectio quidem eſt conſtans & perpetua, difficile mobilis: at opinatio facilè mobilis eſt, quia nõ dependet ex principiis neceſſariis, neque cognitio firma eſt & ſtabilis, ſed coniuncta cum quadam hæſitatione, & ſuſpicione falſi. Propterea rectè dixit Ariſtot. *nos opinari ea quæ nondum admodum ſcimus.* Multa enim eſſe opinamur, atq; animo eſſe concipimus, quæ non planè nobis explorata & cognita eſſe fatemur; ita tamen nos ſentire profitemur, quoad melius nobis viſum fuerit. Et quanquam hæc cognitio incerta, habitu confirmata non ſit, ſed ex perſuaſione quadam, aut leui ſuſpicione genita, animoq; ingenerata, nihilominus tamẽ poteſt eſſe illarum rerum quæ ſunt neceſſariæ & æternæ. Verbi gratia: Si quis opinetur, mundũ eſſe interitus & ortus expertẽ, quemadmodũ opinatus eſt Ariſtoteles; aut mundos eſſe infinitos, vt Heraclitus; aut diametrũ, proportione reſpondere lateri figuræ quadratæ; quæ etſi in rerum vniuerſitate non ſunt, tamen vt illa quæ ſunt, & perpetuò ſunt, animo concipiuntur. Neq; verò de æternis ſolùm, ſed etiã iis quæ genera-

nerationi & corruptioni obnoxia sunt, multa opinamur, quo vel maximè differt opinio à scientia, intellectu & sapientia, quæ concipiunt res æternas atq; perpetuas: vt, si quis opinetur, cras vel perendie venturũ Carolum quintum Imperatorem, aut casuras grandines & pluuias, quæ certè aliter euenire possunt. Sed quæ aliter euenire possunt, aut sunt in nostra potestate posita, aut nõ sunt; & in vtroq; genere versatur opinatio seu opinio. Nam si bonam esse artem aliquã aut scientiam, cui nos operã daturos arbitramur, existimemus, tunc opinari dicimur, & opinionem habere eius, quod in nostra potestate est. Rursus cum rerũ quædam sint vniuersales, quædam singulares, de vtrisq; opinionem quoq; cõcipimus: vt si omnes homines bonos aut malos vel Socratẽ bonum esse sentiamus. Et hæc cogitatio & persuasio, aut certa est aut incerta, vera vel falsa: quæ certè est propria differentia opinionis, qua à cæteris habitibus, qui res veras contemplantur, perinde differt, ac consultatio bono & malo. Atq; idcirco dicere consueuimus, opinionem esse veram, aut falsam, sed consultationem bonam aut malam: quia opinio est propriè earũ rerum quæ ad contemplationem cognitionemq;

referuntur; consultatio vero earum quæ ad opus & actiones spectant. Et quemadmodum in cognitione verum & falsum, ita in consultatione bonum aut malum cernitur. Opinando ergo nemo bonus aut malus dicitur, sed verax aut mendax. Et si quispiam opinaretur, aut fortiter esse agendum, aut iuste, aut temperanter, tamen fortis, iustus aut temperans idcirco non est; quia nemo laudatur vituperaturve ob bonam malamve opinionem, sed veram aut falsam. Porro autem omnis opinatio duobus modis oriri ac gigni potest: quandoque enim ratione & syllogismo quodam, quandoque sine ratione opinioni aduenit. Ratione quidē nascitur opinatio, cum cogitatio acceptis à reliquis animæ virib. principiis quibusdam & propositionibus, conclusionem nectit. Sine ratione, cùm opinio comprehensa aliqua propositione, eaq; vel à sensu, vel ab imaginatione percepta, veram aut falsam esse existimat. Vt perinde se habeat hęc opinatio, ad ignorantiam illam quæ *simplex & pura negationis* ab Aristotele appellatur, quemadmodum prior illa, ad ignorantiam prauæ dispositionis, quæ syllogismo conclusa, animo innascitur. Hæc est natura opinionis & habitus opinandi.

Ca-

CAPVT VII.
De Consultatione.

COgnita natura opinionis, persequamur illam animę perfectionem & habitum, qui contemplatur res tantũ contingentes, easq; quæ aliter atq; aliter euenire possunt. Hanc Latini *consultationem*, & *habitum consultatiuum*, seu *deliberatiuũ*, Græci λογισμὸν appellant, qui hac ratione commodè describi poterit:

Consultatio est habitus ratiocinatricis animæ facultatis, perquirendi vtilia & idonea agendi, efficiendive media atq; instrumẽta, quæ cum in nostra potestate sita sint, vt plurimum euenire possunt, incerta tamen sunt & indefinita, sed ad certum definitumque finem adipiscendum excogitata & inuenta.

Cogitatio, quam superiori loco διάνοιαν appellaui, duas habet vires: alteras, quibus quid in vnaquaq; re verum sit, cernit; alteras, quibus res actioni & effectioni subditas diiudicat ac discernit. Quapropter si veritatis causa, & cognoscendi rerum naturas gratia ratiocinetur, scientiam parit: si agendi & efficiendi, vt bonum aliquod adipiscatur, consultationem gignit, quæ ab Aristo-

dum propositum finem vtilia, donec ad principiũ aliquod cogitatione peruentum sit, à quo actio seu effectio orditur. Siquidem, vt rectè inquit Aristot. vniuersæ contemplationis finis, est principium actionis: & principiũ cõtemplationis, est finis actionis. quapropter omnis consultatio, est quędã inquisitio. Dixi, *quædã inquisitio*, quia nõ reciprocantur inquisitio & consultatio: quia omnis cõsultatio est inquisitio, sed nõ omnis inquisitio est cõsultatio: quãdoquidẽ multa inquirimus, de quibus nõ consultamus. Inquirimus enim & peruestigamus magnitudinẽ solis, stellarum, mũdi, cursus astrorum, eorundem ęternitatẽ & interitũ, quæ omnia non cadunt in deliberationem & consultationem. Sed de iis propriè cõsultare solemus, quæ posita sunt in nostra potestate, quæque efficere aut non efficere possumus. Ex quo id liquido cõstat cur cõsultatio nõ sit sciẽtia, aut intellectus, aut sapientia; nam quod scimus & intelligimus, id non quærimus; & cognitio non est inquisitio; at enim id de quo cõsultamus, inquirimus, & consultatio est inquisitio. Iam vero inquisitio est in genere relatiuorum, quia est alicui⁹ rei inuestigatio ac perquisitio. Inquirimus autem ea omnia quæ non pos-

ſidemus, vel de quibus dubitamus. At nemo de fine dubitat, aut finem inueſtigat; ſiquidem quis ſit ille, artifex iam nouit. Propterea conſultatio de fine inſtituenda non eſt, ſed potius illis, quæ cum ad finem pertineant, ignorãtur, & ab artificib. exquiruntur, exquiſitaq; ad eundem deſtinãtur. Etenim neq; medicus, an ſanare; neq; orator, an perſuadere; neque legislator, an legibus rempub. inſtituere debeat, ſecũ animo cogitat & deliberat. ſed quomodo, & quibus mediis ad propoſitũ finem perueniat, ratione perpendit: ſique plura ſint quæ ad vnum finem referãtur, per quæ facillime & tutiſſime id fieri poſſit: aut ſi vna tantum efficiendi agendive via ſeſe cogitanti offerat, qua ratione ea vtendum ſit, animo ratiocinatur. Verumenimvero eorum quæ quæruntur, duplex eſt modus. Nam interdum quęruntur inſtrumenta, quibus res propoſitæ perficiantur: interdum verò ipſorũ inſtrumentorum vſus, vt quid, quantum, quomodo, quando, & vbi, hoc vel illo inſtrumenti genere vtẽdum ſit; intelligatur. Exempli cauſa: Imperatores quandoq; equeſtribus an pedeſtribus copiis hoſtes inuadendi ſint, ſecum deliberant: quandoq; quo modo pedeſtribus aut equeſtribus copiis ad potiendam
victo-

victoriam vti debeant. Sic medicus, nunc de instrumenti genere, pharmaciane an chirurgia, aut ratione victus, æger curandus sit, nunc vero quomodo & quando exhibēdum pharmacum, vel secanda vena, vel exhibenda sit ægro cœna, expendit. Et magistratus interdum de præmii aut pœnæ genere, interdum de horū vsu delibérat. Porro autem siue de instrumentis, siue ipsorum vsu quæstio sit, ad mediorum inquisitionē, non finis (vt ante dixi) referenda est. Sed hęc instrumenta, & media, nihil aliud sunt, quam actiones, quibus finem propositum adipisci nitimur. Etenim cōsultamus, quomodo vnumquodq; vtiliter & commode agamus & efficiamus. Sed actiones sunt genere diuersæ & contrariæ; quædā enim fieri possunt, quædam fieri non possunt. Non possunt autem fieri illæ, quæ vel in rerū natura omnino non sunt, vel quæ cum factæ sint, amplius effici nequeunt, veluti res & actiones præteritæ. Sed qualesquales sint hę actiones, non possunt cadere in cōtemplationem artificis; de eo nanq, quod non est nemo consultat. Ne longius abieris, si quis consultare vellet, vtrum cælū (quod de Gigantibus poëtę fabulantur) nobis sit expugnandū, aut quomodo alicui volandū sit.

quod de Icaro dicitur, nõne ab omnib. iure optimo rideretur? Sed huius quidẽ rei euidentissimũ argumentũ esse potest id, quod cum de rebus consultamus, & in aliquam quæ fieri nequeat, incidimus, statim ab ea abstinemus, & tãdiu nobiscum cogitamus, donec in rem, quæ quauis ratione fieri posse existimatur, incidamus, eamq; nulla tẽporis interposita mora (siquidem apud nos ita conclusum sit) alacri animo & confidenti aggredimur. Quapropter ex his constat, de iis tantum actionib. homines cõsultare ac deliberare, quæ fieri possunt. Neque vero de his omnibus, quoniã ipsarum aliæ sunt quæ per se & suapte natura, alia quæ ex accidenti eueniunt. Quæ ex accidenti eueniunt, aut casu, aut fortuna fiunt; itaq; de his minimè consultamus, quia non sunt in nostra potestate positæ, neque à nobis effici aut nõ effici possunt, sed temere citra naturę aut cogitationis propositum electionemve eueniunt. Quis enim de thesauro inueniendo, fodiendi tãtum gratia accessurus, aut in forum quidpiam emendi causa iturus, inimicum fortasse obuiam factum gladio interimendũ, secũ deliberaret? Quinimo propterea *fortuna euenire* hæc omnia dicuntur, quia nobis ignorantibus, & aliud cogitantibus

tibus obueniunt. Deliberant igitur omnes homines de iis quæ per ſe & ſuapte natura euenire conſueuerunt. Sed eorum quæ per ſe fiunt, alia à natura, alia ab hominibus aguntur. A natura illa fieri dicuntur, quæ aut ſemper ac perpetuo, aut raro efficiuntur. Quę perpetuo fiũt, alia ſunt poſita in quiete, & alia in motu. Horum ergo omnium quæ à natura fiunt, nulla eſt conſultatio aut deliberatio, quæ quanquam fieri poſſunt, in noſtra tamen poteſtate ſita non ſunt: quia nullus vtrum mundus ſit æternus, genitus, an ingenitus, ſecum deliberat: neq; etiam de ortu ſtellarum, occaſu ſiderum, ſolſtitiis, anniq; temporibus, quæ viciſsim & perpetuo mutantur: neq; iis quæ raro & indefinite accidunt, vtrum videlicet hac die Cometæ ſint apparituræ, aut pluuiæ & niues caſuræ. Et ſi quandoque de his deliberamus, tamen nõ propterea id facere nos exiſtimo, vt fierine à nobis, an non fieri poſſint, quæramus, ſed ſi euenerint, quid agendum nobis ſit (ſiquidem ex re noſtra, & ad noſtram vtilitatem pertineant) intelligamus, aut quid omittendum, ſi damno futuras proſpiciamus; veluti ſi grandinis & pluuiarum impetus ac tempeſtates præſentiendo effugiamus. Iam vero neque omnium eorum,

quæ ab hominibus aguntur, consultatio esse potest: quædam enim à nobis ipsis, quædam ab aliis aguntur. Sed de illis quæ ab aliis efficiuntur, nullus vnquam sanæ mentis deliberat: vt, Lacedęmonii non consultant, quomodo Atheniensibus sit administranda respub. aut Athenienses, quomodo Lacedæmoniis: propterea quod neq; Lacedæmoniorũ reipub. administratio in Atheniensium, neq; Atheniensiũ in Lacedęmoniorum potestate sita est. Reliquũ igitur est, de illis tantũ consultare homines solere, quę ab iis effici possunt. & quarum rerum principium agẽdi in ipsis est positũ. Porro principium agendi duplex in homine cernitur, ratio & appetitus. *Appetitus* iram & cupiditatem cõplectitur. Appetitus ergo non consultat, quia ratione & cogitandi vi destituitur, quæ est caussa effectrix consultationis. Sed quemadmodum appetitus non cõsultat, ita quoq; de ipsius actionibus nulla solet institui deliberatio & consultatio, quib. adscribi possunt & vitales & naturales corporis functiones, quia nullus de incremento, decremento, cõcoctione cruditateve cogitat, sed iis quæ à mente & ratione proficiscuntur actionibus. Atenim actiones mẽtis, vel mens humana, aut res cõtemplatur, aut
effice-

efficere nititur. De contemplatione rerum, iisq; omnibus quæ ad cognitionem pertinent, nullo modo deliberamus, vt de scientiis earũq; pręceptis ac theorematibus: quia scientiæ & præcepta scientiarũ sunt certa & determinata, &, vt inquit Aristoteles, vndiquaq; perfecta: at consultatio est quædam inquisitio, cum dubitatione coniuncta. In scientia nil incerti, nil dubii inest, sed omnia sunt necessaria: quia scientia vtitur rationibus necessariis, quæ aliter se habere non possunt: & definitis, quę non cadunt in fortunam, aut dubitationẽ. Quapropter nullus cõsultat vtrum trigonus habeat tres angulos duob. rectis pares, aut vtrum mundus sit rotundæ figuræ. Atq; idcirco patet, nos de iis tantum deliberare & consultare, quæ facere aut non facere consueuimus, quæq; in nostra potestate & arbitrio vt fiant, an nõ fiant posita sunt: denique à nobis ipsis effici possunt, quorum etiam est electio: nam προαίρεσις & consultatio iisdem in reb. versari solent: quia electio est conclusio consultationis ac deliberationis, quemadmodum syllogismi & ratiocinationis vltima propositio. Quanquã vero de iis consultemus quę à nobis fieri cõsueuerunt, interdum tamen fieri potest, vt de iis quoq; deliberemus quę

ab amicis efficiuntur; etenim quæ per amicos fiunt, quodammodo à nobis fieri existimantur, quippe cum principium & causa quæ amicos ad rem faciẽdam incitat, in nobis sit, quod rogantib. nobis id fiat, quod petimus; aut non fiat, non petentibus. Porro omne id quod fit, aut raro, aut sæpe fieri solet; electio ergo tractat illa quæ sæpe, & plerunq; eueniunt quæq; euentus habent incertos & indefinitos: quapropter & consultatio quę antecedit electionem, vt causa suũ effectum: nam de iis quæ raro accidunt, & fortuna aut casu eueniunt, consultat nemo, vt exemplo medicinali ostendi potest. Non enim si quis semel sumpto veneno conualuerit, illico medicus consultabit, vtrum ægrotantibus idem sit exhibendum propinãdumve, sed de iis quæ plerunq; vel obesse vel prodesse corpori, experientia didicerit. Consultamus itaq; de iis quæ vt plurimum eueniunt, & euentus habent incertos: hoc est, quæ non semper necessitate reguntur, sed fortuna adiutrice indigent. Cuius rei signum est, quod quandoq; ad cõsultationem rerum arduarum ac difficilium, ex quibus ingẽs periculum damnumve nobis imminere timemus, aut cõmodum aliquod euẽturum speramus, nostra deliberatione minimè

nimè freti alios in cōsilium adhibemus, nō quod id, de quo consultamus, in nostra potestate situm nō sit, sed periculosum vel difficile, si non rectè cōsultando quod optimū & aptissimū est ad efficiendum, elegerimus. Quapropter rectè dixit Aristot. nos magis deliberare de artib. quàm scientiis, quomodo videlicet discēda sit ars medica aut mercatoria, non quomodo mathematica aut theologia: quia artium & scientiarum præcepta alia sunt magis æterna & perpetua, alia minus. Huc accedit, quod multæ artes quandoque suo fine frustrantur, at scientiæ nunquam, vel certè raro. Sed si consultamus de rebus incertis, efficitur quoq; vt de ignotis: quia nota & manifesta non inquirimus, sed ea iam possidemus: alioqui dicendum esset, in infinitū progredi homines cōsultando, quod fieri nequit. Ex his ergo perspicuum est, in quibus versetur omnis deliberatio, iis videlicet quæ aliter atque aliter contingere possunt, & euentus habent incertos. Verumenimuero huius rei gratia cōsultatio opinio nō est, & cōsultabile opinabile: principiò quidem quia opinio vero & falso, cōsultatio bono & malo distinguitur: nā opinio vera aut falsa, cōsultatio mala aut bona esse dicitur: & quemadmodū se habet

opinio vera, ad bonam consultationem, ita falsa opinio, ad malam cōsultationem. Deinde non solū opinamur ea quæ à nobis, sed etiam quæ à natura aliisve caussis efficiuntur: at deliberationem de iis quæ naturâ eueniunt, minimè instituimus. Cōsultamus præterea de rebus, quas postea eligimus: eligimus autem eas quas consequi vel effugere possumus. Opinamur cōtrà quid vnumquodq; sit, aut cui, aut quomodo conferat, non vt fugiamus aut cōsequamur; cuius rei signū est, quod multa bona esse opinamur, quæ tamen non appetimus, quinimò contraria quādoq; eligimus. Multi .n. iustitiam & virtutes opinātur res esse honestas & vtiles, de iniustis tamen actionibus, quib. maius commodum sese adipisci posse sperant, deliberant, easque actiones expetunt, & in societate hominum exercent. atenim nemo aliquid eligit aut expetit, de quo prius non cōsultet. Iam vero opinio suapte natura falli potest ac decipi: consultatio ex accidenti tantùm, hoc est, ratione earum rerū de quibus deliberat, quemadmodum & ars & prudentia. Rursus consultatio est inquisitio rei efficiendæ aut agendæ: opinio, inquisitio nō est, sed potius status & quies animi. Præterea opinio est assensio quædam mentis,

alte-

alterius partis contradictionis in oratione: consultatio nullius determinatè, sed vtriusque ex æquo; quia confert vtilia cum vtilib. aut honesta cũ inhonestis, eaq; quę ad propositum idonea accõmodataq; esse cognouerit, demum eligit: quam electionem sequitur vsus, qui non est consultationis. Postremo, opinio & habitus opinandi pertinet ad dialecticum, cõsultatio ad artem & prudẽtiam. Ex his iam patet quid intersit inter consultationem & opinionem: quapropter redeo ad id vnde digressus eram. Consultationem dixi esse *quandam inquisitionem, & animi motum qui ratiocinando perficitur*. Sed omnis ratiocinatio ab aliquo efficiente gignatur necesse est, quia nullius rei, causa remota, origo reperiri potest. [illegible]uitur ergo & suscipitur hæc cogitatio & perquisitio ab homine ratione ac mente prædito, seu vt significantius dicã, viro prudente, qui instructus est recta ratione: nam prudentiam hoc loco appello rectam rationem, quę præscribit artifici modum agendi efficiendive, & inueniendi media atq; instrumẽta, iisq; cõmode vtẽdi; cuius rei argumentũ est, quod stulti, insani, & pueri, cõsultare nõ possunt, quia destituuntur ratione & vi cogitandi, quæ opifex est consultationis; atque idcirco

neq; consultabile id appellare cōsueuimus, de quo aut stulti, aut mente capti deliberāt. Huc accedit, quod illi nullo proposito fine & scopo omnia efficiunt, ac pro diuersitate affectuū quibus reguntur, in diuersas animi perturbationes sine iudicio rapiuntur; at consultatio, finis alicuius gratia suscipitur, & qui consultant, boni alicuius causa consultant: boni, inquam, quod iam fixum est & immobile, quo posito & constituto tanquam extremo, inquirunt omnia instrumenta & media, quib. actione id quod expetiuerūt consequātur potianturq; : quapropter eo potiti conquiescunt in consultando.

CAPVT VIII.

De p[illegible]us consultationis.

POrro autem omnis consultatio, aut operis aut actionis alicuius gratia suscipitur; etenim multū inter se distant *opus & actio*, & *efficere* & *agere*, quemadmodum communis omnium hominū testatur consensus. Quis enim est qui nesciat, aliam esse musici & aliam ædificantis actionem? nam actio musici finis est, & propter se expetitur; at ædificatoris, nō propter se, sed propter opus quod ex actione fit: quia huius actio ad

ali-

aliquid est,& alicuius gratia fit, verbi causa, ipsius domus,quæ diuersa est ab actione artificis. atque idcirco actio, ædificantis finis non est,sed antecedens finem, quia destinatur ad domũ;quemadmodum sutoris actio refertur ad calceum & artis fabricandæ nauis,ad nauem,& textorię ad pannũ:quę certe opera sunt,& quiescentibus artificib. post actionẽ permanent:sed actione intereũte,finis quoque aliorum habituum interire solet,qui in eadem versantur: quia non relinquunt aliquod opus, quod cessante operatione ostendere possint: quemadmodũ videre est in arte certandi cursu, & saltatoria, & mimica,& musica,quæ certe omnes præter actionẽ nihil cõtinent,sed vnà cũ actione intereunt. Quapropter differre dicendũ est actionem & effectionẽ, quia habẽt fines diuersos,opus inquã, & actionem. Sed diuersarũ genere actionũ, diuersos quoq; ac dissimiles habitus,quorum alter in actione,alter in effectione versetur,esse necesse est, qui nõ eo modo distinguãtur, quo genus à specie,vt alter ab altero cõtineatur,sed potiꝰ vt species & formæ diuersę, vno genere cõtẽtę: quãdoquidẽ fieri nequeat, vt actio effectionẽ,aut effectio actionẽ comprehendat. Atq; idcirco Aristot. rectè alterum appellauit ha-

bitum πρακτικόν, id est, *actiuum*, alterum vero ποιητικὸν, id est, *effectiuum*: sed habitũ actionis, prudentiam; effectionis, artem constituit. vtrunque tamen, perfectionem τῆς διανοίας πρακτικῆς esse pronunciauit.

CAPVT IX.

De Arte.

ARs ergo nihil aliud est, quam habitus consultatiuus, recta ratione quidpiam efficiendi. Habitum consultatiuũ Aristoteles, vt antea dixi, quandoq; λογιστικόν, quandoq; νοῦν πρακτικὸν appellat, quia ratiocinatur non cognitionis, sed actionis & effectionis gratia; quo fine distinguitur à mẽte cõtemplatiua, quam νοῦν θεωρητικὸν nũcupaui. Ars igitur consultat de opere efficiẽdo: quia nõ solum agit, sed etiã opus aliquod efficit, qđ intereunte actione ostendere potest: atq; idcirco distinguitur ab habitu actiuo, cuius finis est actio ipsa, quæ nõ refertur ad aliud, qualis est actio prudẽtię: prudentia enim nõ efficit aliquod opus, sed in sola actione cernitur, quæ bona est & vtilis societati humanę. Et si videatur aliquãdo prudentia post actionẽ quidpiã relinquere, certe id per se nõ fit, sed alia quadã ratione, vt in ipsius naturæ ex-

rę explicatione manifeſtius oſtēdetur. Cùm ergo artis propriū ſit efficere, & omnē effectionem præcedat inuentio, & inuentionem inquiſitio, neceſſarium certè erit, efficienda artificem prius adinuenire, & adinuenta, antea contemplari: nam quemadmodum contemplatio principium eſt in inuentione rerum, ſic effectio finis. Quapropter rectè dixit Ariſtoteles, artem cerni in generatione, inuentione, & contemplatione rerum. Generatione quidem, quia ars eſt imitatrix naturæ, quæ generat & efficit res. Verùm ars non eadem ratione gignit res, qua natura, ſed diſſimili & re & modo. Natura enim formas ſubſtantiales, quæ ſuapte vi nituntur, efficit: ars accidentales (vt ita loquar) & aduentitias effingit. Et quemadmodum natura eſt principium internum, & vis quædam abdita ciens motus in corporibus neceſſarios, ita ars eſt principium externum, circa formas aduentitias & ſuperioribus rerum ſuperficiebus, quas *figuras* appellant, hærentes, occupata, quas prius contemplando & inueſtigando ad naturæ imitationē efficit, quæ ſua opera non cognoſcit, aut contemplatur, ſed perpetua quadam inſitaque ipſi lege, res & formas rerum, ſibi ſemper ſimiles

producit ac gignit. Et quia ars res aduentitias & externas tantum consectatur, ob id iudicabat Agatho fortunam & artem esse valde coniunctas, quum quia ambæ sunt externæ rerum causæ, tum vero quia relinquunt diuersum ab actione opus. Attamen non parum differunt inter se, quia ars & artifex vtplurimum propositum finem consequuntur, fortuna nunquam; quia fortunæ scopus est temerarius, qui nunquam consilium & propositum artificis comitatur. Cuius rei signum est, quòd & si quidpiam fortuna inuentum esse dicitur, id tamen totum ratione & cõsilio, quæ propria sunt artificis, carere arbitràmur: atque idcirco Aristoteles fortunam in libro Physicorum ad causas quæ ex accidenti euenire consueuerunt, retulit. Separanda ergo nobis ac discernenda ars à natura & fortuna: neque solum ab his, sed etiam à cæteris animi habitibus de quibus suprà dictum est. Distinguitur autem ars à scientia, intellectu & sapientia: quia hę nihil efficiunt, sed effecta contemplantur; & rerum sunt necessariarum, quæque aliter euenire non possunt: atque ars, vt nuper dixi, est effectrix formarum artificiosarum, quæ aliter atque aliter fieri possunt, nec

sunt

ſunt perpetuæ & æternæ. Eadem quoque differt ab opinione: quia opinio non ſolum eſt earum rerum quæ à nobis, ſed etiam quæ à natura aguntur. Deinde opinamur quandoque res neceſſarias, at efficimus quæ aliter tantum euenire conſueuerunt. Iam vero opinio ſuapte natura poteſt eſſe falſa, & is qui opinatur, mentiri ac decipi: ſed ars, & in vniuerſum omnis habitus qui in conſultando poſitus eſt, ſuapte vi falli nequit, ſed eſt ſemper verus, quia regitur & gubernatur recta ratione, quæ expers eſt omnis erroris ac ignorantiæ.

Sed hîc opportunè roget quis, *quomodo ars & prudentia nunquam mentiantur aut errent, & ſemper profiteantur res veras ac neceſſarias?* cùm tamen ſuperiori diſputatione nihil aliud demonſtratum ſit, quàm artem & conſultationem cognoſcere res, vt vocant, contingentes, quæ aliter euenire queant, atque idcirco fieri poſſe vt aliquando à fine propoſito aberrent, eóque fruſtrentur: quod ſi non concedatur, res quoque neceſſarias ac perpetuas eas contemplari fatendum eſt, quod pugnat cum iis quæ iam ſunt poſita. Si ergo cõtemplantur res mobiles & aduentitias, quomodo

non decipiũtur, & à vero, ſpecie recti quandoque deluſę, aberrant? cùm veritas orationis rerum naturam conſequatur, & viciſſim natura rerum orationis veritati reſpõdeat; ita quidem, vt ſi rerum natura conſtans ſit & æterna, earum quoque comprehenſio & cognitio ſit perpetua, immobilis & æterna: ſi inconſtans & mobilis, & cognitio eiusdem naturæ habeatur. Sed hunc in modum interroganti, non vna ratione reſponderi poteſt: quia veritas & mẽdacium duobus modis intelligi poſſunt; aut ratione ipſarum rerum, aut ratione poteſtatis ſeu habitus & cognitionis: rerũ quidem, cum res ipſæ in cauſa ſunt cur cognitio vera aut falſa, conſtans aut mobilis ſit: cognitionis vero & habitus cognoſcentis, quum res quidem veræ aut falſæ ſunt, ſed cognitio aut vis aliqua mentis, rem æternã pro corruptibili, falſam pro vera eligit & concipit. Scientia igitur, intellectus & ſapientia, ſunt habitus æterni & conſtantes vtroque rationis modo, tum quia neque ſibiipſis cauſam erroris & ignorantiæ præbent, tum quia intuentur res ſemper veras & æternas: & quemadmodum res quas contemplantur ſunt perpetuæ, ita etiam cognitio ipſarum, ſemper vera eſt & perpetua. Atque

ars & prudentia, & in vniuersum habitus consultandi omnis, qui recta ratione & iudicio suscipitur, quandoque fine proposito frustratur. Sed non habitum ipsum huius mendacii causam esse existimandum est, sed rerum ipsarum naturam, quæ minimè firma & stabilis est, sed aliter euenire consueuit. ac proinde cognitio quidem per se vera est, quia nititur recta ratione, quæ suapte natura falli non potest: sed efficitur falsa & mendax, ratione rerum quas tractat. Exempli gratia; si medicus qui sanitatem corpori humano restituere nititur, nihil eorum quæ fieri ars præceperit, omiserit, sed & ipse, & æger, & adstantes, cæterique omnes suo officio probè fungantur, nihilo tamen magis ægrotus curetur & conualescat, sed moriatur. Rursus, vir prudens, aut quilibet alius artifex diligẽter futuri operis constructionem perpendat, ac diligenter omnia secum examinet discutiatque, in opere tamen à proposito fine turbetur; certè non est medicus, aut artifex qui consultat accusandus, sed rerum ipsarum, & instrumentorum interdum quibus vtitur natura, quæ aliter euenire, ac mutari perpetuò solet. Propterea Demosthenes cùm vitio ci daretur, quòd ea quæ Atheniẽsibus con-

fuluiſſet, minimè eueniſſent, ita obiectum crimen ingenioſe diluit, inquiens, *neminem de futuris certi aliquid prædicere aut conſultare poſſe*: rerum futurarum inſtabilitati, quod in ipſo reprehendebatur, adſcribēs. Sed opinio, & illa quæ Græcis ὑπόληψις, id eſt, *ſuſpicatio* ſeu *exiſtimatio* dicitur, non tantum ratione rerum quas concipit, ſed ſuapte natura mentiri ſolet: ac ratione quidem rerum, cum id quod non ſemper eſt, eſſe tamen opinatur: & ſui, cum id quod omnino non eſt, eſſe tamen putat: nam hoc in loco ipſa ſibimet eſt cauſa erroris & ignorantiæ: veluti ſi quis remum in aquam demerſum, fluctuante aqua exiſtimet eſſe inflexum aut fractum, viſione tamen decipiatur. An id quoque verè dici poteſt, prudentiam & artem vera & recta dicere, ſed non eadem ratione, qua intellectus, ſcientia, & ſapientia? quia intellectus & cæteri habitus, ſemper veritati rerum innituntur, ars & prudentia vt plurimum: quippe cum earum rerum propriè ſit conſultatio, quæ plerunque, & non ſemper, eodem modo euenire conſueuerunt. Quapropter rectè Cicero inquit, *omnes artes coniectura niti, vltra quam progredi non poſſunt*. Ea fallit fortaſſe nonnunquam, ſed tamen ad verita-

veritatem ſæpiſſimè dirigit: eſt enim ab omni æternitate repetita, in qua cum penè innumerabiles res eodem modo euenirēt, iiſdem ſignis antegreſſis, ars eſt effecta, eadem ſæpe animaduertendo atque notando. Quare ob id veræ putandæ ſunt artes, quia plerunque veritatem rerum profitentur. & rarius à propoſito fine diuertunt. At opinio ſæpiſſimè fallitur, quinimò ex æquo verſatur in comprehenſionē veri & falſi. Quanquam id quoque ſæpe vſu venire ſoleat, vt artificum errores, in artem eiuſque præcepta reiiciantur: quod certè ab imperitis non raro fieri ſolet, dum artium præcepta ex hominum moribus & ingeniis metiuntur, atque adeo vitia perſonarum, præceptis non recte vtentium, ſcientiis adſcribunt. Quid enim, medicina ars non putanda eſt, quia medicum multa ſubterfugiūt, multaq; latent? quid? num imperatorū ſciētia nihil eſt, quia multi amiſſo exercitu, hoſtium fraudibus ſuperati ſunt & extincti? aut num propterea nulla eſt Iuriſprudentiæ docendæ, aut adminiſtrādę reipubl ratio, quia multa barbaros homines, omniſque grauioris cultioriſque eruditionis expertes latuerunt? aut multa grauiſſimos ſenatores in actione rerū fefelle-

runt? Dicendum est igitur, artem & prudentiam, omnem denique consultandi habitum, certis quibusdam coniecturis niti, quæ certè perraro fallere solent; atque idcirco vt nunquam errare ac decipi, solius Dei, ita perquàm raro, hominis & artificis proprium, statuendum existimo. Quod & Galeno placuit, qui cùm de arte medica loqueretur, sic inquit: *Ille melior, qui minus errat.* Ex his patêre arbitror, non exiguum esse discrimen inter artem, prudentiam & scientiam, intellectum, sapientiam atq; opinionem. Artis enim proprium est efficere aliquod opus, non agere aut cognoscere: opus, inquam, quod aliter fieri poterat. Cùm ergo ars contempletur aliquod opus efficiendum, efficiet sanè aut immutando res, aut adiiciendo, aut detrahendo & adimendo. Transmutando quidem, vt ars omnis quam πλασματικὴν vocant, quę formas rerum ac figuras materiæ mutatione imitari conatur, veluti sunt artes statuarię. Adiiciendo & detrahendo, vt ars texendi, ædificandi & medicandi, & cæteræ innumeræ artes, quæ ad corporis conseruationem ab hominibus sunt inuentæ. Quapropter Hippocrates medicorum princeps, artem medicam nihil aliud esse dixit

quàm

quàm περίθεσιν καὶ ἀφαίρεσιν, id est, *ablationem & additionem:* nam medicus aufert ea à corpore quæ superuacanea sunt, & restituit additque necessaria. Est igitur ars habitus efficiendi aliquod opus. Sed non satis est arti & artifici aliquid efficere, nisi id rectè etiam fiat; alioqui nihil interesset inter imperitum, & artis aut scientiæ rudem, & peritum artificem: nam & imperiti efficere aliquid possunt, sed tamen non rectè, sed fortuito & temerè. Quare & artifex rectè efficienda contempletur, debitaque & idonea inueniat media & instrumenta: denique vt sine errore efficiat, recta ratione indiget, quæ viam ac modum artifici præscribat, omnia ad destinatum finem dirigendi perducendique. Etenim recta ratio, est quædam norma & regula diiudicandi res omnes, earumque vsus & opportunitates; qua qui carent, in varios & inextricabiles errores incidant necesse est. quinimò hac re sola differt ars ab ἀτεχνία, quam quidam *inertiam*, quidam *imperitiam* vertunt: quod ars sit habitus, quidpiam recta ratione: imperitia, falsa ratione opus aliquod efficiendi. Nam imperitia duob. modis concipi potest: aut pro omnimoda artis priua-

tione & negatione, quæ assimilis est ignorantiæ, quam Aristot. primo Posteriorum Analyticorũ, τὴν κατ᾽ ἀπόφασιν nominat: aut pro illa imperitia quæ oritur ex praua quadam animi dispositione, quę similis est ignorantiæ τῇ κατ᾽ διάθεσιν. Sed imperitia quæ secundum habitum dicitur, lõgè magis opponitur arti, quàm altera illa quæ negationis est: quemadmodũ etiam ignorantia κατ᾽ διάθεσιν, vehementius pugnat cũ scientia, quàm quę κατ᾽ ἀπόφασιν nominatur. Et hæc quidem de natura artis satis sit hoc loco disputasse.

CAPVT X.
De Prudentia.

VEnio nunc ad alteram consultationis partem, quam dixi versari in actione bona & vtili, quæ propriè appellatur prudentia: de qua fusius dicendum est, vt ex huius virtutis cognitione, Iurisprudentiæ natura planissimè intelligatur. Itaq; prudentia non vna & eadem semper concipitur ratione apud veteres scriptores: interdum enim (vt autor est Plutarchus) accipitur pro qualibet cognitione, & diligenti

rerum omnium consideratione ac præscientia: qua significatione dicere consueuimus, Deum opt. max. esse prudentem: nam hoc in loco per prudentiæ nomen, nihil aliud intelligimus, quàm vim cognoscendi, prospiciendi prouidendique eius, quod futurū est; quam *prouidentiam* nominant. Aliquando hęc eadem vis, attribuitur brutis animantibus, quæ quasi imitantur superiorem illam Dei prouidentiam; quia habent in traducenda vita (vt Aristoteles inquit) δυύαμιν προνοητικὴν, quæ nihil aliud est, quàm extrema quædam rationis nota, à natura insita, qua quid bonum & vtile ad vitam transigendam futurum sit, prospiciunt animalia. Propriè tamen prudentem appellamus eum, qui de rebus bonis & vtilibus quæ ad hominem pertinent, & societatem humanam conseruant ac custodiunt, consultare ac deliberare potest. Et prudentiam nihil aliud esse dicimus, quam virtutem ęstimatricis animæ partis, memoria, experientia & industria comparatam, bona humana, quęq; ad felicitatem huius vitæ adipiscendā pertinēt, considerātem, rectaque cum ratione actiuam, bene consulentem, solerter iudicantem, & quę consulta atque inuenta fuere emenda-

tione indigentia, corrigentem ac diiudicantem. Virtus nihil aliud eſt, quàm vniuſcuiuſq; rei naturę ſumma perfectio: quia tum ipſum, cuius eſt virtus, rectè affectum reddit, tum ad opus benè obeundum inſtructum atque paratum efficit: quod proprium perfectionis eſſe iudicatur. Sed perfectio, alicuius rei eſt perfectio & abſolutio. Erit ergo prudentia perfectio, & perfectio quidem animæ: animæ autem, aut totius, aut partis. Totius vero animæ perfectio eſſe non poteſt, quia ea, vt aliàs à grauiſſimis autoribus demonſtratum fuit, eſt iuſtitia. Partis ergo perfectio eſt. Sed anima noſtra, ex Plat. & Ariſtotelis ſententia, tres habet partes, quas nunc vires, nunc poteſtates & facultates nominant. Alia enim ipſius pars eſt, qua diſcimus, resque apprehendimus & diiudicamus, quam τὸ λογισμὸν Græci vocant: alii æſtimatricem vertunt. alia vero, in qua ira reſidet, omninoq; vis quædam effera, quæ θυμοειδὴς dicitur: Latini *animoſam* appellant. Tertia autem, quæ quod varia ſit & multiformis, cum vno nomine appellari nequeat, ab eo quod in ipſo eſt excellens & vehementiſſimum, cupiditas nimirum, & τὸ ἐπιθυμητικὸν dicitur.

citur. Sed quemadmodum tres ſunt animæ partes, ita tres quoque ſecundum partium numerum virtutes ac perfectiones, & quartam inſuper ipſius totius, tanquam vnius rei ratione priſci philoſophi eſſe conſtituerunt: quandoquidem arbitrabantur diuerſarum genere rerum, diuerſas quoq; perfectiones eſſe oportere. Porrò autem vniuſcuiuſque rei perfectio (vt autor eſt Plato in libro De repub.) duplex eſt, quemadmodum & actio: altera, quæ per ſe & in ſua natura ſpectatæ rei, altera quæ ad aliud relatæ, competit. Exempli gratia: Hominis alia eſt virtus, & actio & perfectio, quâ homo eſt abſolutè: & alia, quâ dominus, aut ſeruus, aut filius, aut pater. Quapropter cum animæ partes eadem ratione duobus modis concipi poſſint, aut in ſua naturâ, aut ad alterum relatæ, diuerſas etiam ex vtriſque perfectiones virtutesque gigni neceſſe eſt. Idcirco veteres philoſophi virtutes partiũ animæ abſolutè conſideratarum abſolutas, relatarum verò, σχετικὰς nuncupauerunt. Porrò σχέσις & relatio harum trium animę partium nihil aliud eſt, quàm imperium quoddam, quo earum aliæ imperare, aliæ parêre dicuntur. Sed imperium

duplex est, alterum herile & δεσποτικὸν, & alterum πολιτικὸν, id est, ciuile. Herile imperium est, quo anima corpori, vt dominus seruo imperat, qui totus est alterius, hoc est, domini. Ciuile est, quo animæ pars, quæ ratione prædita est, cæteris inferiorib. partibus, iræ videlicet & cupiditati, vt rex suis subditis, aut pater suis liberis dominatur. Quare omnium harum partium seu viriū, & absolutas & σχετικὰς virtutes perfectionesque inueniri constat: aliàs quidem quæ eatenus ipsis conueniant, quatenus per se & in sua natura spectantur: aliàs vero quatenus ad se mutuo referuntur. Plato & Aristoteles & vniuersa schola priscorum philosophorum, adiudicauit æstimatrici animæ parti, quæ in cerebro residet, & cognitionis est particeps, per se spectatæ, intellectum, scientiam, sapientiam, & bonam opinionem; de quarum virtutum natura satis anteà dixi. Irascibili, quæ in cordè posita animæ pars est, naturalem quandam fortitudinem, cuius proprium sit, se robustam & inuictam præstare, confligere, omniaque obstantia profligare, sibique potenter & violenter subiicere, cuiusque finis victoria sit. Tertiæ potestatis, cupiditatis, inquam,

inquam, quæ in hepate cernitur, virtutem, appetentiam voluptatum esse pronuntiarunt. Et hæ quidem *perfectiones* ab iisdem appellantur *absoluta*. Aliæ vero, vt nuper admonui, oriuntur ex mutua partium habitudine, qua ad se inuicem sunt affectæ. Etenim ipsarum aliæ natura sua factæ sunt, & datæ homini ad gubernādas compescendasq; inferiores animæ vires: aliæ semper ad parendum idoneæ: tertiæ nunc ad parendum, nunc imperandum genitæ. Natura sua idonea est ad imperandum, vis rationis particeps, quam τὸ λογιστικὸν, appellaui: ea enim melior est & nobilior cæteris partibus; atque idcirco ipsius perfectio prudentia dicitur. Subdita tantum vis est concupiscendi potestas: quę cum duplices motus habeat, alteros quidem ratione corporis in quo consistit, alteros vero eius quo id conseruetur: duas etiam habet χρηστικὰς virtutes, alteram ἀπολαυστικὴν, & alteram ποριστικήν. Itaque τῇ ἀπολαυστικῇ, quæ fruitioni præest, frugalitas & temperantia, quæ in moderandis cupiditatibus & corporeis voluptatibus cernitur: ποριστικῇ verò, id est, quæstuosæ, illa particularis iustitia, quæ virtus quædam est mo-

dia inter πλεονεξίαν, id est, immodicam pecuniæ auiditatem, & μειονεξίαν eidem contrariam, attribuitur. Quanquam & tertiam quandam huius partis virtutem esse arbitretur *Iustus Velsius* præceptor meus, iis in libris quos in Cebetis Thebani tabulam nuper admodum eruditos conscripsit, eamque δαπανητικὴν seu ταμιευτικὴν nominat, cuius perfectio sit liberalitas, non illa politica virtus, sed quæ intra animum cernitur. Quapropter si quis exactam harum omnium virtutum diuisionẽ cognoscere desiderat, is legat quæ ab illo grauiter & copiose iis libris sunt disputata: neq; enim nostri instituti est hæc diligentius & exactius persequi, sed potius quæ ab aliis scientificè demonstrata sunt, loco ὑποθέσεως subiicere. Porrò animosa hominis pars, non tantum rationi recta præcipienti obtemperat, sed etiam cupidineæ facultati imperat. obtemperat autem rationi, quia regitur à ratione, quæ præscribit illi modum intendendi vel laxandi iram, ne quid immoderatè & indecenter agat. Ex quo obediẽtia nascitur, & σωφροσύνη, id est, frugalitas seu modestia, seu temperantia. Rursus regit ac moderatur cupidineam animæ,

partem

partem, non illo ſanè modo quo prudentia, ſed appetitionis quodam genere, quo illam vel compeſcit, & in officio retinet, vel externam vim propulſat, & ab iniuria defendit. Quatenus igitur inferiorem partem compeſcit, eatenus illi virtus, quæ *ἀνδρεία*, id eſt, fortitudo nominatur, competit. Sed ne nimium compeſcendo in iram feratur, altera virtus ipſi adiudicatur, quæ πρᾳότης & εὐμηνεία, id eſt, *clementia* & *benignitas* appellatur. Quatenus vero vim externam repellendo, & in hoſtis vlciſcendi deſiderium iram refrænando fertur, eatenus humanitate regitur: cuius virtutis nomen, neque apud Græcos, neque Latinos facilè aliud reperitur Ex his iam facilè conſtare arbitror, qua ratione prudentia ſit æſtimatricis animæ partis virtus atq; perfectio, quam dixi eſſe virtutem σχετικὴν, & in habitudine ac relatione poſitam.

Porrò autem cum proprium (vt ſæpe dixi) æſtimatricis animæ partis officium ratiocinari, & æſtimare, ac cogitando rerum vſus atque opportunitates perpēdere: profectò prudentiam, quæ ipſius perfectio eſt, habitum quoque conſultandi, ſeu conſultationem eſſe neceſſe eſt. ſed conſultatio,

eſt quędam inquiſitio, cuius finis eſt cognitio. & omnis quæ cogitatione & ratiocinatione fit cognitio, ex antegreſſa (vt autor eſt Ariſtoteles libro primo Analyticorum) oritur notitia: quare & prudentiam, & artem, & ſcientiam, ex præcedenti cognitione gigni oportet. Sed antecedens notitia omnis, teſte Ariſtot. primo Metaphyſic. ex particularium viſorum ac notionum obſeruatione, conſeruatione, retẽtioneq; oritur, quarum propria eſt, experientia: experimur enim ea quæ obſeruauimus & collegimus: quia experientia nihil aliud eſt, quam, vt quidam eruditi viri definiunt, ἡ τοῦ πολλάκις, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἑωραμένου ἤτοι κατάληψις, ἢ τήρησις, καὶ μνήμη. id eſt, *eius quod ſæpenumero, & eodem modo conſpectum eſt, aut comprehenſio, aut obſeruatio & memoria:* nam citra memoriam neque obſeruamus, neque colligimus res, & retinemus: quia memoria (vt inquit Plato in Philebo) eſt αἰσθήσεως σωτηρία, aut ἡ τῶν πάλαι ἐγνωσμένων κατοχή, aut ἕξις καθεκτικὴ ὑπολήψεως. Rurſus experientia citra induſtriam fieri nequit: neque enim temere & ſine ratione aut conſilio experimur, ſed arte quadam & iudicio, quam Ariſtoteles τὴν δει-

νότητα nuncupat. Quare liquidò conſtat, hæc omnia concurrere ad conſtituendam naturam prudentiæ, quemadmodum ad cæterorum habituum eſſentiam, qui in cogitatione verſantur. Sunt enim hæc tria, memoria inquam, experientia & induſtria, veluti concauſæ, quæ efficiunt & gignunt prudentię habitum. Verumenimuero cùm prudentia ſit conſultatio, & habitus cõſultationis, neceſſarium eſt vt in iiſdem verſetur experiendo, memoria retinendo, exequendo, quæ cadunt in deliberationem ac conſultationem. Sed conſultatio, vt antea commemoraui, propriè earum rerum eſt, quæ aliter atque aliter euenire fieriue poſſunt: ſunt tamen in noſtra poteſtate, vt fiant, aut non fiant, poſitæ. In noſtra poteſtate ſita ſunt ea, quorum autores ſumus: veluti opinio, cognitio, appetitus, declinatio. At de opinione non conſultamus, quemadmodum neque de iis quæ ad cognitionem pertinent ſed potius illis, quæ aut appetimus, aut declinamus & fugimus. Porro appetimus quæ bona ſunt, & declinamus contraria mala. Prudentia ergo erit habitus conſultandi de bono & malo, honeſto & turpi, vtili & inutili: de illo inquam, quod vel ad nos, vel ad alios pertinet,

dummodo principium faciendi aut omittendi, in nobis positum sit. Quandoquidem nemo de alterius damno aut vtilitate, quo illud effugiat, hoc consequatur, dubitat; aut si id facit, certè ea ratione agere videtur, quia partem incommodorum aut commodorum ad se pertinere arbitratur. Etenim solemus interdum & amicorum fortunæ gaudere, & calamitatibus tristari: quia eorum res ad nos pertinere arbitramur. Atque hanc quidem esse prudentiæ naturam, ex multis ostēdi potest argumentis. Principio, ex communi hominum omnium consensu & notitia, quam mentib. de viro prudente habent impressam, & planè confirmatam; quia prudentem esse aiunt illum, qui rectè de rebus bonis & malis, honestis & inhonestis, vtilibus inutilibusve potest consultare ac deliberare, rerumque occasiones & opportunitates, & euentus, & quasi antecessiones perquirere. Atque idcirco Periclem & cæteros prudentes esse, qui hæc eadem præstant & efficiunt. Quinimo & bruta interdum animantia, quæ δύναμιν προνοητικὴν, id est, vim prouidendi & perspiciendi id quod vtile noxiumve futurum est, possident, quadam similitudine prudentia appellare consueue-

ſueuerunt, quo prudentis officium planius demonſtrent. atq; id quidem videre licet in multis animalibus, quæ ſua induſtria imitantur hominum conſilia & actiones, vt ratione & intelligentia prædita eſſe exiſtimentur; veluti in vrſis, formicis, apibus & araneis, quemadmodum eleganter cecinit Poëta in Georgicis, de apibus loquens:

Venturæq; hyemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in mediũ quæſita reponunt.
Nanq; aliæ victu inuigilant, & fœdere pacto
Exercentur agris: pars intra ſepta domorum
Narciſsi lachrymã, & lentũ de cortice glutẽ,
Prima fauis ponunt fundamina: deinde tenaces
Suſpendunt ceras: aliæ, ſpem gentis, adultos
Educunt fœtus: aliæ puriſsima mella
Stipãt, & liquido diſtẽdũt nectare cellas, &c.

Et paulo poſt:

His quidam ſignis, atq; hæc exempla ſecuti,
Eſſe apibus partẽ diuinæ mentis, & hauſtus
Aetherios dixere, &c.

Neque enim ratio aliud eſt, quàm mens diuina, qua homo Deo ſimilis efficitur; quæ ſi adulta eſt, *prudentia* appellatur. Præterea prudentiam eſſe vim perſpiciendi ac diiudicandi bona malave, quæ ad hominem pertinent, id maximè argumentum eſſe

potest, quod intemperantia, quæ in voluptatibus & dolorib. posita est, cæteras existimationes cognitionesque (vt inquit Aristoteles) veluti sapientiam, artem & scientiam, extinguere non potest: solam prudentiam quandoq; euertit, & prudentiæ actiones sua vi retardat & impedit, vt in rebus quid verum sit aut vtile & bonum homini, cernere nequeat. Propterea temperantia quæ opposita est huic vitio, à Græcis σωφροσύνη dicta est, quia σώζει τὴν φρόνησιν, id est, custodit & conseruat prudentiam: conseruat, inquam, cum neque illecebris & iucunditate voluptatum, neque dolorum asperitate rationem vinci patitur. Etenim voluptas & dolor bonarum & malarum actionum causæ sunt: & quicquid agitur, aut voluptatis, aut doloris causa efficitur. Prudentia igitur est habitus consultandi de bonis & malis humanis, iisque quæ vel sibi vel aliis euenire consueuerunt: neq; enim referre arbitror, vtrum de alterius rebus quis deliberet dubitetve, an suis, modo potestas & principium eas adipiscendi fugiendique, penes eum sit qui cogitat. At enim bona & mala de quibus consultare homines solent, non vnius sunt generis: quædam enim sunt animi, quædam corporis, nonnulla fortu-

næ. Prudentes ergo viri de omnibus dubitant: quia sunt custodes societatis & felicitatis humanæ; quæ sine his vniuersis commode constare non potest. Quinimo is qui generatim simpliciterque prudens appellatur eo ipso à prudente particulari, quem artificem esse dixi, differt, quod hic etsi de bono aliquo consultat, non tamen de omni bono quod felicitatem parit, deliberat, sed, exempli gratia, ædificator de ædificãda domo, sutor efficiendo calceo, mercator acquirendis pecuniis, itemque medicus de conseruanda sanitate: quæ omnia quidem bona sunt, sed non propter se expetuntur: ille vero generatim de vniuersis ac singulis bonorum generibus cogitat, quæ pariunt felicitatem, ad quam cætera omnia referuntur, tanquam partes aut fructus summi illius boni, quod propter se tantum expetitur. Quare verè prudens censendus est is, qui nõ de parte aliqua, sed vniuersa felicitate humana deliberat, eaque proposita tanquam scopo, quæcunque ad illius adeptionem pertinent, inuenire potest, inuentaque ingenio & sapientia diiudicare. Verumenimvero hæc cogitatio nihil aliud est, quam rectę rationis inquisitio ac inuestigatio, quę quasi forma est & natura prudentię,

ſine qua conſeruari ipſa non poteſt. Nam vt deprauata ratio imprudentiam, ſic vera & recta ratio prudentiam parit. parit, inquam, prudentiam, quia iudicat & diſcernit ea quæ ſunt expetenda aut fugienda. Expetuntur autem σύμμετρα, id eſt, moderata & mediocria; fugiuntur vitanturque contraria & extrema. Porro extrema & cōtraria ſunt, exceſſus & defectus; quæ propterea fugienda ſunt, quia ſunt cauſæ corruptionis & interitus rerum. Mediocritas conſeruat, & efficit habitus bonos ac laudabiles, qui in actione ſpectantur, ad quam recta ratio collimans, ab vtroque extremo deflectit. Exempli gratia, motus & exercitationes corporis, tuendæ conſeruandęque valetudinis cauſa ſuſceptæ. quandoq; habitum ſanitatis cuſtodiunt, quandoq; corrumpunt; cuſtodiunt autem, cum moderatæ ſunt, & mediocritate ac modo efficiuntur; econtrà corrumpunt eandem ſanitatem, cum modum & menſuram naturæ aut excedunt, aut deficiunt. Simili rationis modo & fabri, & ſtatuarii, & ædificatores, ſimpliciterque habitus omnes in actionibus quæ intendi & remitti poſſunt, verſantes, mediocritatem vt bonum expetūt, contraria fugiunt vt malum; ideoque in effici-

efficiendis operibus, & magnitudinem, & numerum, & cõformationem, & figuram, & compositionem, in agẽdis modum, tempus, locum, & quæ reliqua sunt seruare nitũtur. Est ergo mediocritas nil aliud quàm modus quidam & mensura, certis limitib. comprehensa determinataq; , seruandi omnibus in rebus id quod oportet, quãtum oportet, & quomodo, & vbi, & quando oportet, vt cuiusque natura & vsus postulauerit: quam Poeta his verbis descripsit:

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos vltra citraq; nequit cõsistere rectum.

Hæc mediocritas definitur ac circunscribitur recta ratione, vt autor est Aristot quę est forma & essentia prudentię, versaturque in actione rerum: quia nihil efficit vt ars, sed moderatur & regit cæteras virtutes vniuersas quæ in actione positæ sunt, & sine prudentia consistere nequeunt. Agit autem, quia consultat de mediis pertinentibus ad bene beateque viuẽdum, futura cautè prospicit, præterita diligenter expendit, ac prę-sentibus commodè diiudicatis ytitur: quæ omnia opera non sunt, sed actiones bonæ, quibus nihil efficitur aliud, sed ipsæ finis sunt, & propter se expetuntur. Dicuntur autem bonæ actiones, quia boni tantum-

modo causa, non cupiditatis & voluptatis, aut gloriæ gratia suscipiuntur. Et quanquam vir prudens actione bona pariat felicitatem, felicitatem, inquam, vel sibi, vel familiæ, vel ciuitati, tamen nō eodem modo id facit, quo ædificator domum, aut sutor calceum, aut medicus sanitatem: quia felicitas non est opus, sed actio ipsa, qua intereunte, ipsam quoque interire necesse est. Quod facile quis intelliget, si hac ratione totam rei naturam contempletur. In arte medica, tria potissimum spectantur: ars ipsa seu artifex, sanitas quam efficit medicus, & operatio seu actio, quæ ab habitu sanitatis gignitur. Artifex igitur efficit sanitatē, & sanitas actionem, sed dissimili ratione ac modo: quia artifex in alio efficit sanitatem, quæ opus aliquod est. & pereunte artifice ipsiusq; actione etiamnum permanet: at sanitas & homo sanus edit actiones sanas in seipso, nō in alio: quia nullum opus externum relinquit, sed habitum acquisitum actione confirmat. Sic prudentia non efficit felicitatem, vt medicus sanitatem, sed propemodū vt sanitas, actiones sanas: etenim dum rectè & prudenter agit, se & alios felices reddit. Et actio viri prudentis est felicitas ipsa, quam ex accidenti sequitur tran-

quilli-

quillitas vel in domo, vel republica, veluti vmbra suum corpus. & hæc fuit opinio Aristot. sexto Ethic. capite 12 Sed inter actionem sanam quæ ex habitu proficiscitur, & actionem prudentis, id tantū interest, quod illa quidem eius, qui ipsam efficit, perfectio est: hæc & eius qui agit & alterius: quia prudentia quandoque refertur ad alterum, & spectatur ipsius actio in re familiari, aut repub. quam cōsilio & recta rerum administratione conseruat, non tamen eo modo vt medicus corpus humanum sanitate perficit, quæ habitus est illius qui recipit, & aliquod opus actionemque medici consequitur. Felicitas habitus non est, sed tota in actione versatur, qua extincta extinguitur, intereūteq; interimitur. Sed hoc loco quęrat opportunè quis: Si prudentia, & habitus omnis qui in actione cōsist t, nihil post operationem relinquat, & in ipsa bona actione tanquā vltimo & extremo fine conquiescat, quomodo à scientiæ actione distinguatur? siquidem & scientia præter cōtemplationem actumque intelligendi nil molitur, sed ipsa contemplatio est finis scientiæ. Illi hoc modo interroganti respōderem: longe à se inuicē differre, actionem & contemplationem. Nam quemadmodum

cognitionem sequitur actio, ita scientiam veritatis inuentio tantum: at prudentia, simpliciterque habitus actiui non solùm quid vtile & bonum intelligere cognoscereque, sed etiam eo ipso, intercedente actione, frui nituntur, vt id quod appetitus expetendum, & recta ratio agendum præceperit, consequantur. Ars verò & habitus illi, quorum finis est effectio & opus, neq; contemplatione, neque actione sola continentur, sed opus aliquod efficiunt, quod cum diuersum ab actione sit, digito demonstrare, atque adeo intereunte actione relinquere possunt. Quare satis apparet, qua ratione actio sit finis prudentiæ, & quomodo à cõtemplatione effectioneque sit distinguenda ac discernenda. Porro autem hęc actio viri prudentis, quæ ad custodiam felicitatis humanæ suscipitur, non est vniformis, sed varia & multiplex: ideoque distinguenda est, vt ipsius prudentiæ vis ac natura rectius intelligatur. Est, inquam, multiplex hęc actio: quia proprium viri prudentis est, non solùm proposito fine recta ratione media ad bonum finē pertinentia inquirere, quidque agendum sit præscribere, sed etiam de iisdem bene consultare, rursusq; quæ consulta atque deliberata fuere, ad propositum

finem

finem perducere: demum quæ inuenta fa-ctaque fuere (siquidem aliqua emendatione indigeant) corrigere. Quæ tria officia, seu tres, vt alii volunt, prudentiæ partes ab Aristot. per εὐβουλίαν, σύνεσιν, & γνώμην, nobis sexto Ethicorum ostenduntur. Εὐβουλία ergo, id est, bona consultatio, nihil aliud est, quàm rectitudo quædam consilii seu consultationis, qua quis vtilitatis ratione consequitur vt oportet, cum oportet, id quod oportet expetere hoc est, finem bonum vel simpliciter, vel secundum quid. cuius prudentia vera existimatio est. At σύνεσις, id est, intelligentia seu perspicacia, facultas quædam cogitationis est, diiudicandi ea quæ à nobis aguntur, quæque in nostra potestate sunt, à prudentia præcepta & excogitata. Et γνώμη, vt autor est idem Aristot. quam sententiam nominauit, est æqui & boni viri iudicium rectum: cuius officium est rebus perceptis diiudicatisque nonnihil quandoque ex æquitate addere, & personarum, rerum, modorum atq; causarum habito delectu, omnia discernere ac determinare. Itaque prudentia, harum rerum omnium præceptrix est & magistra, propterea quòd finem vltimum, suapte

natura expetendū sibi proponit, actionesq; & media ad fruitionē propositi finis pertinētia & vtilia ostendit. Cui bona cōsultatio quasi adiutrix accedit. Hanc subsequitur perspicacia, quæ prudentiæ præcepta & inuenta percipit, perceptaq; rectè diiudicat. Demū succedit sententia, quæ non solum deliberata diiudicat, sed ea in meliusquandoq; trāsfert, quæq; perperā cōsultata sunt, & reprehensionē incurrere possunt, corrigit & emendat. De his prudētiæ partib. multa mihi dicenda essent, si perfectā earum naturā vellem explicare: sed quia non arbitror pertinere ad nostrum institutum, plura de his dicere quæ ab Aristot grauiter & copiosè sexto Ethic. sunt disputata, ea tantū attingenda duxi, quæ necessaria essent ad cognoscendam naturam prudentiæ.

Cognita natura & essentia prudentię, facile apparet qua ratione ipsa à cæteris animi habitibus tum vniuersis, tum singulis distinguatur. Ac primū quidem differt ab iis qui in intellectu cōtēplatiuo positi sunt: quia prudentia diiudicat bona & vtilia humana quæ pro diuerso hominū genere, & dissimilibus vitæ institutis mutantur. Habitus contemplatiui considerant res quæ non opinione, sed natura constant, easque

perpe-

perpetuas & æternas, quæ nunquam alterantur & mutantur. Vnde recte Aristot. 3. Ethic. inquit: τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ, μή. τοιαύτην δέ τινα πλάνην ἔχει καὶ τὰ ἀγαθὰ διὰ τὸ πολλοὺς συμβαίνειν βλάβας ἀπ᾽ αὐτῶν. ἤδη γάρ τινες ἀπώλοντο διὰ πλοῦτον, ἕτεροι δὲ δι᾽ ἀνδρείαν. hoc est: *Honesta autem & iusta, de quibus ciuilis disciplina disputat, tantam differentiam, tantamque varietatem in se continent, vt lege seu institutione vel opinione, non natura esse videantur. In bonis etiam talem quandam dissimilitudinem inesse propterea patet, quod multi ex iis quæ bona existimant, damno afficiantur: quippe cùm non pauci extiterint, qui vel ob diuitias, vel ob fortitudinem fuerunt interfecti.* Itaque multa apud nos iusta & honesta esse putantur, quæ apud alios & iniusta sunt, & grauissimis pœnis ac suppliciis, qui talia agunt, puniuntur.

A scientia quoque pari ratione distinguitur: quia scientiæ finis est cognitio; prudentiæ, actio. Deinde quæ sciuntur, sunt vniuersalia; quæ aguntur, particularia

& indiuidua: propterea prudentes consultant de rebus particularibus. & scientes cõtemplantur vniuersalia. Ex quo loco soluitur problema, quo quæritur, *cur pueri & adolescentes scientiæ habitu præditi esse possint, prudentiæ vero non possint.* Quod ideo accidit, quia prudentia tractat negocia indiuidua & particularia, in quibus locum habet, & maximè valet experientia, quæ non nisi multarum rerum peritia, & longo tempore acquiritur; scientia resolutione generis subiecti, & cognitione passionum comparatur, quæ breuis est, & breui tempore addisci potest. Pueri ergo nõ possunt esse prudentes, quia carent rerum experientia, quæ longissimo tempore nobis ingeneratur. Rursus, prudentia non est intellectus, quia hi duo habitus sunt rerum contrariarũ & oppositarũ; nam intellectus est habitus primorum principiorum, & prudentia rerum vltimarũ, quæ in actione cernũtur. Id tamen vtriq; cõmune est, quod quemadmodũ principiorũ nulla reperitur demõstratio, ita neq; actionũ & rerũ particularium, quarum est prudentia & intellectus. Sed principia idcirco non demonstrantur, quia per se nota sunt, & ipsorum cognitio melior est, quàm ea quæ per de-

mōſtrationem habetur. At indiuiduatum demonſtratio propterea eſſe nequit, quia deterioris ſunt naturæ, quàm vt comprobari valeant. Iam verò eadem prudentia differt à ſapientia, quia vincitur dignitate & præſtantia, à ſapientia: etenim ſapientia contemplatur ſubiectum nobilius & excellentius & firmiori vtitur cognoſcēdi ratione quàm prudētia: cōtemplatur enim ſubſtantias illas ab omni materia abſtractas, Deum videlicet, & mentes cæleſtes. prudentia bona tantum humana conſectatur, quæ deterioris naturæ ſunt, quam illa. Et quemadmodum ſapientiæ cognitio firma eſt & immobilis & certa, ita prudentiæ peritia inſtabilis eſt & incerta, perpetuoque mutatur alteraturque. Præterea multa ſunt & varia prudentiæ genera, propter diuerſa bona & contrarios fines, qui ab omni animantium genere diuerſimodè expetuntur; Sapientia vna eſt, & eadem tantum; quia res quæ ſapientiæ ſubiiciuntur, ſemper eodem modo eueniunt. Quinimo in eadem ſpecie animalis, hominis videlicet, varietate quandoque hæc bona & vtilia, rectaque inſuper ratio, vt nuper dixi, diſtinguuntur. Huc accedit, quòd prudentia diiudicat bona humana, de quibus

homines solent consultare & deliberare; sapientia, diuina, quæ Aristoteles δαιμόνια appellat. Cuius rei signum est, quod Anaxagoram & Thaletem sapientes, & non prudentes appellare consueuimus, propterea quod ignorant ea quæ sibi conducunt. Nam cum in cognitione eorum quę hominum ingenia excedũt, occupati sint, commoda vitæ & vtilitates negligant, idcirco superuacua, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoscere dicuntur. Superuacua, quia non conferunt ad commoditates & vsus vitæ: admiranda, quia excedunt communem hominum cognitionem: difficilia, propterea quod labore ac multo studio opus est, antequam ea quis percipere possit: diuina autem seu δαιμόνια, quia animum quasi à corpore, cui addictus est, cogitatione seducentes, cum diis versari videntur, eorumque naturas animo perlustrare atque intueri. Hęc autem sunt supra hominem, & non pertinent ad naturam prudentiæ. Præterea finis sapientiæ cognitio est & contemplatio: prudentiæ, consultatio, deliberatio, & actio ipsa. Denique prudentia, ratione & experiẽtia nititur, quia est habitus actiuus:

quin-

quinimo experientia primas partes sibi vẽdicat in viro prudente: quoniam (vt inquit Aristot.) experientia plus valet in actione rerum, quàm ratio. Sapientia in sola cogitatione cernitur, quæ experientia vel nunquam, vel certe raro indiga est. Porro autem prudentia, neque opinio esse potest: quia qui opinatur, nil agit; sed qui prudens est, agit quidpiam. Et opinio vera vel falsa dicitur; actio prudentiæ, bona vel mala. Rursus prudentia suapte vi non decipitur, quia nititur recta ratione, quæ falli nequit: opinio sua sponte quandoque errat & labitur in comprehensione rerum. Sed fortasse quid quantumque à prioribus animi habitibus distet, iam est cognitu & perceptu facillimum; ab arte vero quomodo distinguenda sit, non ita cuiuis obuium & manifestum, quia ars & prudentia habent vicinam naturam, & sunt genere coniunctæ; quandoquidem referuntur ad consultationem, cuius antea partes esse statuimus. Verùm si quis ea omnia, quæ superiori loco à nobis disputata sunt, diligenter intuebitur, magnum profecto horum habituum inueniet discrimẽ; etenim prudentia, est rerum agendarum; ars, efficiendarum. Et quemadmodum prudentiæ fi-

nis est ipsa actio bona; ita artis, opus. Præterea prudentia est virtus, ars virtus non est; nam prudentiam, & viros prudentes laudamus, imperitiam & imperitos vituperamus. Atqui laus propria virtutis est, quemadmodū honos, artis & scientiæ. Deinde, artis virtus esse potest, prudentiæ virtus esse nequit; quia virtutis virtus non reperitur. Virtus autem artis seu artificis est, artificiose & prudenter in rebus efficiendis versari, & quasi prouidere, ne quandoque in actione, vel negligentia, vel vitio rerum, peccet. At vir prudens non peccat, sed sequitur rectam agendi rationem, cuius virtus alia esse non potest. Iam vero qui in arte peccat, maiori venia dignus esse iudicatur, quàm qui prudentiæ & cæterarum virtutum habitu præditus, data opera fallitur erratve. Denique omnes animi habitus obliuioni tradere possumus, prudentiæ nō possumus; quia & artes & scientiæ vel longo temporis interuallo, vel febre cæterisq; morbis (vt de quibusdam traditum est) extingui possunt, planeq; in homine aboleri. Huc accedit, quod ex cæteris habitibus nō semper operamur, ex prudentia perpetuo agimus; quoniam prudentia iuncta est cum appetitu, qui cum ab homine seiungi

non

non poſſit, ſemper ab ea dirigitur in bonũ: appetitus enim ſemper agit in homine, qui vt recta & vtilia expetat, indiget recta ratione, quæ modum & occaſionem præſcribat appetendi bona, & fugiendi mala. Quapropter cùm homo extra tempus, extraq; ipsũ bonũ, itemq; ſine actione & affectu, in hoc vitæ ſpacio, quibus omnibus prudentia diiudicatur, eſſe nequeat, certè neceſſarium eſt vt ſemper homo aliquid agat, ex qua perenni actione ſemper augetur, minimeq; extinguitur habitus prudentiæ: quia obliuionis cauſa, oritur ex intermiſſione actionũ, vt in Ethicis ſcripſit Ariſtot. Atq; hæc quidem ſunt, quæ de natura horum quinq; habituum dicẽda eſſe exiſtimaui, vt ex eorum cognitione, ad quem Iuriſprudentia referenda eſſet, facilè cuique innoteſceret. Etenim hanc ego ex ſententia veterum philoſophorum, vniuſcuiuſque propoſitæ quæſtionis veram diſſolutionem ſemper eſſe iudicaui, in qua natura & vis termini prędicati & ſubiecti, cõmentatione quadam explicaretur: ea enim cognita, facilè intelligi poteſt quid cuiq; rei inſit, aut non inſit.

CAPVT XI.

Iurisprudentiam non esse habitum cognoscendi aut efficiendi, sed agendi, & prudentiæ partem.

COgnita natura omniū animi habituū, reliquū est vt eodem ordine, eadēq; via inquiramus ad quem Iurisprudentia commode reducatur. quod quidē neq; inuentu, neq; factu est difficile. Iurisprudentiā igitur aut ad cognitionē, aut actionē pertinere necesse est. Sub cognitione, opinionem quoq; comprehendi volo. Sed ad cognitionem referri nequit: quia Iurisprudētiæ finis nō est cognitio, seu contemplatio, sed potius quędam actio, quæ posita est in deliberando & consultando. Atqui cognitio nihil aliud est quàm separatio, & discretio veri à falso: Iurisprudentia non distinguit verum à falso, sed bonum à malo, iustum ab iniusto. Deinde, qui quidpiā cognoscit, id sibi cognoscit; at qui cōsulit, & sibi & aliis videtur consultando consulendoq; prodesse. Rursus, iustitia non est cognitio & scientia, vt Socrates opinatur; at Iurisprudentia est habitus iustitię, iustitiæ inquam politicæ, quam Iureconsultus nititur conseruare atque custodire.

ſtodire. Huc accedit quod officium ſcientis & cognoſcentis ſit, rerum naturas atq; proprietates per ſuas cauſas comprehendere ac contemplari Iuriſperitus non tantum contemplatur iuſti & iniuſti naturā, ſed actionē in Repub. tuetur ac defendit, id quod vtile eſſe recta ratione cognouerit. Iam vero ſi eſt habitus cognoſcendi, erit ſcientia, aut intellectus, aut ſapientia, aut opinio. Sed ſcientia eſſe non poteſt; quia ſcientia verſatur circa res quæ natura conſtant, æternas atq; perpetuas: Iuriſprudentia circa contingentes corruptioni generationique quæ in noſtra poteſtate ſitæ ſunt, obnoxias Neque intellectus, propterea quod intellectus eſt habitus percipiēdi prima rerum quæ ad demonſtrationem referuntur, principia: Iuriſprudentia eſt rerum vltimarum, ipſarumq; actionum quæ ſenſu, non ratione & intelligentia percipiuntur. Quod ſi neq; ſcientia eſt neq; intellectus, multo minus ſapientia eſſe poterit: quia ſapientia eſt habitus ex ſcientia & intellectu compoſitus. Sed à quo remouentur partes, ab eodem quoq; remouetur totum. Iuriſprudentia ergo ſapientia eſſe nequit. Neq; etiam opinio, quia opinio eſt rerum earum quæ tū à natura, tū earum quæ à nobis efficiuntur, itemque earum

quæ sunt, vel non sunt: atqui Iurisprudentia nō est habitus percipiendi illa quæ à natura fiunt, sed diiudicandi actiones quæ ab hominibus proficiscuntur. Ex his patet Iurisprudentiam non esse habitum cognoscēdi, sed consultandi atque deliberandi. Porro autem consultamus, aut de opere efficiendo, aut agendo tantùm. Si de opere efficiendo consultamus, ars est: si de agendo, prudentia. Iurisprudentia igitur aut ars est, aut prudentia. Sed ars esse non potest. principiò, quia nomen huius disciplinæ non indicat esse artem, sed prudentiam quandam iuris & iustitiæ: quia videtur esse quædam custodia & conseruatio iustitiæ: atqui iustitia conseruatur recta ratione, quemadmodum & reliquæ, tum per se, tum ad alterum relatæ virtutes. Recta ratio nil aliud est quā prudentia, cuius partem Iurisprudentiam esse necesse est. Rursus, non efficit aliquod opus, sed agit tantùm, quia eius finis, est actio bona: quoniàm actione discernit æquū ab iniquo, licitum ab illicito: tuetur totius reipub. incolumitatem tranquillitatemq́; conseruat ciuium concordiam, eaq́; omnia facit, quæ bonæ actionis nomine continentur. Nam vt quælibet ars habet proprium & particularem aliquem finem, cuius gratia

quip-

quippiam efficit: & propriam materiā, circa quam efficiendo expoliendoq; versatur, veluti sutoria circa corium, ex quo calceos: statuaria circa lapides, ex quibus statuas, & ædificandi ars circa ligna, ex quib. domum (quæ vel ad voluptatem, vel ad corporis tutelam omnia pertinent) efficit: ita Iureconsultus non voluptates, non priuatas corporis aut fortunę, sed totius adeo humanæ societatis bona consectatur: quia versatur in ciuili societate, in qua felicitatē, cuius gratia omnis societas constituta est, nititur cōseruare custodireq;. Eadem faciunt legislatores, qui de omnibus quæ Rempub. continent, leges sanciunt: quia Iureconsulti & legislatores, vt suo loco manifestius ostendam, eadem tractant: tractant, inquam, actiones iustas & iniustas, legitimas atq; illegitimas, quibus vel prēmia & honores, vel pœnas & supplicia decernunt. Sed hoc interest, quod Iureconsultus à legislatore prę-cepta, diligenti prudentiq; interpretatione explicat, quæq; ab eodem propter temporis & casuum perpetuam varietatem omissa sunt, ex similibus iisdemq; casibus adiungit, mentemq; adeo legislatoris ipsarumq; legum perspicuè aperit. Iam vero non tantum materia & fine ars à Iurisprudentia di-

stinguitur, sed etiam tota natura ac definitione: quia ars est habitus recta ratione efficiendi opus, hoc est, addendi & auferendi & transmutandi materiam. Iurisprudentia nihil mutat, nil addit adimitve materiæ in qua versatur, quia actio est res carens materia; atque ob id, est iusti & iniusti, boni & æqui, quod in actionibus cernitur, separatio atque diiudicatio: quoniam non sat est Iureconsulto quid æquum aut iniquum, licitum vel illicitum sit cognoscere, sed eo ipso actione frui. Tuetur ergo Iureconsultus iustitiam politicam, virtutū omnium præstantissimam ac nobilissimam, quę suo ambitu cæteras omnes continet complectiturque: nam hæc iustitia est finis & scopus Iureconsulti, quem cùm assequitur, ab omni actione quiescit; quia fruitur proprio bono, quod antea expetebat; & præter hanc actionem nil, vt quidam arbitrati sunt, relinquitur. Etenim si quis contendat tranquillitatem Reipublicæ (quæ opus aliquod esse videtur, & similis esse sanitati, quæ à medico corpori humano inducitur) post actionem Iurisconsulti etiamnum permanere ac relinqui, illi responderem, tranquillitatem Reipub. comitari actionem Iureconsulti, nō per se, sed ex accidenti, veluti vmbra consequi-

quitur corpus, & felicitatem voluptas; nam primo & per se expetitur à Iureconsulto iustitia, quam sequitur tranquillitas, vt aliquod accidens.

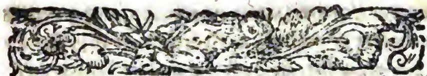
CAPVT XI.

Conciliatio veterum Iurisconsultorum super Iurisprudentiæ genere.

EX his manifeste patere arbitror, Iurisprudentiam non esse artem aut scientiam, sed virtutem potius, & prudentiæ partem; quod cum veteres iureconsulti animaduertissent, hanc disciplinam nonnunquam artem, interdum scientiam nuncuparunt, artis & scientiæ nomen latius nuncupantes: vt hac ratione planè indicarent, Iurisprudētiam neq; ad artem propriè, neque ad scientiam reduci posse; & proinde tum artem, tūm scientiam pro habitu quodam animi, multis præceptionibus, iisq; ad vitæ commoditates, vtilibus, & ad vnum aliquem finem tendentibus, constantem, recta ratione actiuum, conceperunt. Ex quo id liquido constat, grauissimè eos errare, qui Iurisprudentiam ad artem aut scientiā propriè conceptam, referre conantur, cum quid

ars aut sciẽtia sit. vel omnino nõ intelligãt, vel non rectè quid sentiant, explicent: nisi fortè artis voce pro ordine ac methodo docendi vtantur, quod etiam nos libẽter concedimus: siquidem existimamus hanc disciplinam non minus quàm cæteras artes, ordine ac methodo conscribi atque doceri posse. Hanc ego arbitror esse veram Iurecõsultorum ac philosophorum de natura Iurisprudentiæ sententiam, ipsique adeo veritati rerum consentaneam: est enim perspicua & facilis, denique doctissimorum virorum iudicio & autoritate comprobata. Verum hæc res multo apertius intelligetur, si id quod secundo loco propositum erat, explicabitur.

PRIN-

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER II.

CAPVT I.

De duabus prudentiæ partibus, priuata & communi.

CVM in priori libro breuiter expositum sit, qua ratione Iurisprudentia ad naturam prudentiæ referatur, itemq; quid sit ars, quid ſcientia, quidq; ſapientia & intellectus, denique quid opinio & conſultatio; ordo deinceps poſtulare videtur, vt id quod ſecundo loco propoſitum erat, eadem methodo explicemus, atqueadeo ad quã prudentiæ partem ipſa pertineat, ſcientifice oſtendamus. Etenim cùm non ſimplex ſit & vniformis, ſed multiplex & varia prudentiæ natura, diſtinguenda ea eſt, atq; in ſua quaſi membra partienda, vt cognitis iis, facile id quod quæritur, poſſit intelligi. Nam quemadmodum non ſatis eſt Phyſiologo, cognoſcere quod homo animal ſit, aut corpus: &

medico, quod febris ſit affectio prętcr naturam, aut morbus ex intēperie; ſed etiā, quale animal ſit, hoc eſt, quod rationis particeps, eiusdemve expers; aut morbus ex intemperie humida, vel calida, vel frigida, vel ſicca ſcire omnino eſt neceſſarium; ita futuro Iuriſconſulto non multum vtile erit intelligere, Iuriſprudentiā, prudētiam eſſe, niſi qualis ea ſit, & ad quam prudentię partem referatur, diligentiſſime percipiat atq; cognoſcat. Quandoquidē perfecta vniuscuiusq; rei ſcientia, ea demum eſſe iudicatur, quæ ad infimas vsq; ſpecies, ipſaq; indiuidua & particularia, cognitione progreditur, vti diuinus noſter Plato, artifices ab vlteriori inueſtigatione iubebat cōquieſcere; indiuidua enim infinita ſunt, & infiniti nulla poteſt eſſe comprehenſio. Prudentia igitur (vt autor eſt Ariſtot. 6. Ethic. capite octauo) alia eſt abſoluta, alia σχετικὴ, ſeu relata. Abſoluta eſt, quæ ad vnum tantum, & ad priuatum hominem pertinet; relata, quæ ad plures, non ad ſeipſum refertur. Abſoluta, breuioris doctrinæ gratia, priuata nunc à nobis; relata, communis dicatur. Dicitur autem prudentia priuata, illa quæ cuiq; priuato homini, bona mala ve, vtilia & inutilia, cōmoda & incōmoda vitæ, cognoſcēdi, diiu-

diiudicandi, adipiscendi fugiendiq; viam commonstrat; vnde virtus quædam animi absoluta, minimeq; ad alterũ relata appellatur; hoc est (vt significantius dicam) in societate non spectatur, sed intra hominis animũ absolutius, quia regit moderaturq; inferiores animæ vires, iram videlicet atq; cupiditatem; quæ si rectæ rationi obediunt, proprias, vt sæpe antea dixi, sortiuntur perfectiones, hæc quidem temperantiam, illa fortitudinem. contra quas distinguitur hęc virtus prudentia, estque earum princeps ac moderatrix; quandoquidem præscribit rectè agendi ordinẽ, ostenditq; quid, quomodo & quantum & quo loco, & quo denique tempore sint appetenda bona, & declinanda mala; ex qua obedientia, vnio seu consensus & harmonia quædam, harum trium animæ partium gignitur, quæ *iustitia* nuncupatur; nõ illa, quæ ad alterũ refertur, atq; in societate cernitur, sed quæ hominis & animæ est propria. Hęc igitur prudentiæ species omnib. hominib. (naturaliter tamẽ affectis) tributa est à natura, vel saltem ipsius quædam particula; quãdoquidẽ homo natura sua, est animal sagax, prouidũ, plenum rationis & consilii, quo se, vitam corpusque tuetur, declinatq; ea quę nocitura videntur,

omniaq; ea pręparat (vt Tullii verbis vtar) quæ ad bene beateq; viuendum ſunt neceſſaria. Hanc ob cauſam Iamblichus antiquiſſimus philoſophiæ magiſter, prudentiam *oculum mentis & animæ* appellauit, propter ſimilitudinem quandam, quam cum corporeis oculis obtinet. Etenim vt oculi corporis ꝓpterea à natura homini donati ſunt, partim vt variarum rerũ aſpectu, ſcientiam earum quæ cæteris ſenſibus percipi nequeunt ſibi comparet, partim vt ea quæ corpori noxia aut vtilia ſint, diligenti ac prouida adhibita animaduerſione inſpectioneque, rationi hoc terrenum domicilium inhabitanti ſignificet, ac plane denunciet: ita prudentia cæteris omnibus animæ eiusq; partium virtutibus non vtitur tantum, ſed & ordinem ipſis, modum occaſionemq; recte quidpiam agendi efficiendive commõſtrat. Eſt ergo hæc prudẽtia, vt nuper dixi, virtus quædam abſoluta, quæ in animo tantum hominis cernitur, nec cum vlla adiectione ſpectatur. Altera vero prudentiæ pars, quæ ad plures refertur, ipſa quoque *prudentia* & *virtus* appellatur, ſed non ſimpliciter, & abſolute, ſed eorum reſpectu ad quos refertur, quorumque commodis ac vtilitatib. ſeruit: quoniam non in homine, ſed omnino in

ſocie-

ſocietate quadam hominum inter ſe cernitur, quam neceſſariarum rerum, earumque quæ ad vitę commoditatem, ſocietatis conſeruationem iucunditatemq;, ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiã, quibus & ſe & alios iuuare poſſint, vtilia ſunt, præparatione inueſtigationeq; conſeruare atq; cuſtodire nititur. Neq; tamen re & ſubiecto (vt verbis Ariſtot. vtar) à priori differt, ſed ratione & habitudine tantũ & materia in qua verſatur. Etenim vtriusque virtutis idem planè & ſimile eſt officium, idem finis, eademq; penitus forma. Officiũ, quia vtriusq; eſt rectè conſultare de rebus, eaſque diiudicare, atq; facta dictave emendatione indigentia, corrigere & emendare. Finis, quia vtraq; id quod homini optimum & vtiliſſimum in actione eſſe perſpexerit, ratiocinando coniectari approbareq; ſolet. Forma quoq; non diſtinguuntur hæ virtutes, propterea quod vtraq; recta ratione, tãquam fundamento proprio nititur: quinimò recta ratio eſt eorum eſſentia & ſubſtantia. Differunt tamen ratione, & rebus ſubiectis, & propterea ſunt habitus diuerſi. Nam qui per ſe prudens eſt, propria ſuaq; commoda & incommoda expendit; at prudens ex adiunctione, aliena, & ad ſocietatem aliquam

pertinentia. Quandoquidem perinde se habet prudentia ex adiunctione, ad simplicem & absolutam, ac tota virtus, ad iustitiam illam legitimam: est enim vtraq; (vt autor est Aristot.) re eadem, ratione autē diuersa: nā vt ad alium refertur, iustitia dicitur; vt vero habitus est animi perfectus, & quidā cōsensus omnium animi virtutū, simpliciter tota *virtus* appellatur. Simili rationis modo, felicitas vnius hominis, & societatis alicuius, 1. Ethic. eadē esse dicebatur, propterea quod vtriusq; finis est idem, bona videlicet actio, & secundum virtutē: at hęc plurib. cōmunis est, illa vnius tantum propria. Et propterea prudētia cōmunis videtur esse præstantior atq; nobilior quàm priuata, quia plurib. vtilitatem affert. etenim bonū quo cōmunius est, eo præstātius quoq; est. Neq; vero hoc loco audienda est sententia vulgi, ab Euripide in Philoctete recitata, quæ profitetur illā solūmodo verā esse, & proprie dici posse prudentiā, quę & priuata est & in animo tātum cernitur: alteram illā, in societate spectatam, aut πολυπραγμοσύνην esse, aut φιλοπραγμοσύνην: videtur enim communis prudentia, ea quę alterius sunt, quæq; ad se nō pertinent, quærere: quod sane proprium est hominis curiosi; curiositas autem semiuitiis,

ab omnib. scriptoribus, atq; id quidē rectè, adscribitur. Nam præter quam quod falsa & erronea est hęc curiositatis descriptio, etiam reprehensione non vacat id quod inquit, alienæ tantum vtilitati studere ex adiunctione verum prudentem. Est autem *Curiositas*, seu, vt Gellius vertit, *multarū rerū aggressio*, teste Plutarcho, φιλομαθεία ἀλλοτρίων κακῶν, id est, *studium cognoscendi aliena mala*, & aliena quidem priuata. At enim prudens ex adiunctione, quiq; societatem custodire conseruareq; nititur, primum pridē ea quæ publica sunt, quęq; ad communem vtilitatem cōmoditatemq; referuntur, expendit, atq; de iis consultat: quādoquidem tuetur Rempub. aut familiam bonis consiliis, rectaq; administratione pœnarū ac præmiorum. Deinde etiā de priuatis aliquousq; rebus deliberat: quia quod publicè omnib. bonum est & vtile, id etiā ipsi, velut societatis vniuersæ parti, vtile esse necesse est. Quare iure optimo reprehendit Aristot. hanc vulgi opinionem, vtriq; ex æquo prudentię nomē competere, exactissimè demonstrans: quinimo Politicam illi (vt nuper dixi) & ciuilem longe esse præstantiorem priuata. Iam vero altera sine altera esse non potest, propterea

quod homo ſuapte natura genitus, & in lucem editus eſt ad colendam ſocietatem, ſine qua vel omnino non viuere, vel certe cõmodè viuere nequit: quandoquidem vt alibi ſcribit Ariſt. citra ſocietatem viuere aut omnino diuinũ ſit, ſupraq; hominis naturam: aut certè feritatis & agreſtis cuiusdam inhumanitatis indicium, quodve in bruta quidem animãtia cadat; quippe quæ ſi perpetua ſocietate priuentur, aut temporis ac ſolitudinis tædio citius conſumantur, aut certè infeliciſſime viuant. Ex quo efficitur, vt abſolutè quis prudẽs eſſe, actionesq; prudẽtiæ exercere nequeat, niſi vel in domo ſeu familia, vel in ciuili ſocietate id faciat: ita quidẽ vt neq; priuata ſine cõmuni, nec communis ſine priuata cõmode conſiſtat. Præterea qua ratione quis de proprio bono rectè iudicabit, niſi illud cum publica vtilitate coniũctum intellexerit? quod vt intelligat, vniuerſali ſanè huic prudentia opus eſt. Deniq; prudentia, ſine longa eorum quæ vidimus, quæq; audiuimus, experientia cõparari nequit; & experientia ſine ſocietate nõ acquiritur: quare alteram alteri coniunctã eſſe neceſſe eſt, itaq; copulatã, vt à ſe inuicem auelli non valeant. Hinc ſoluitur problema propoſitũ ab Ariſtot. ipſiusq; interpretibus:

Cur

Cur cum pueri & iuuenes non sint prudentes, sapientes tamē artiumq; mathematicarū peritissimi aliqui habeantur? quę disciplinę omnes, etsi non minorem ingenii ac mentis exercitationē requirant quam prudētia, facilius tamen ac citius à pueris percipiuntur. Et ratio in prōptu est: quia prudētia sine experientia acquiri nequit, quæ non cadit in pueros: etenim ea opus habet longissimo tēpore, liberoq; à perturbationib. animo, pueri verò cum nō diu vixerint, etiam animum variis cupiditatum ac libidinum motib. irretitum implicatumq; obtinent, itaq; prudentes esse nō possunt. Verū hęc quęstio etiā superiori loco proposita est ac dissoluta.

CAPVT II.

De speciebus prudentiæ communis.

QVæ igitur prudentia sit cōmunis, quæque priuata, iā satis perspicuè apparet. Restat aūt quęrendum quotuplex rursus vtraq; sit; cōstat enim nō simplicē earum esse naturā, sed omnino cōpositā atq; diuiduā. Sed priuata in alias amplius partes seu species nō diuiditur, sed in sua indiuidua tātū; cōmunis verò multiplicem patitur partitionē, maximè ex earū rerū differentia ad quas

refertur,&quib.in reb. sese,suūq; officiū exercet. Refertur aūt tum ad familiā, tum ad ciuitatē & Rempub. propterea quod vel familiæ vel ciuitatis curā gerit,earumq, commoditates vtilitatesq; cōsectatur. Prior *œconomica*, posterior *ciuilis prudētia* appellatur.

Capvt III.

De prudentia œconomica.

FAmiliaris igitur rei & œconomica prudentia est, quæ in re familiari ac domesticis negotiis cernitur, in administratione familiæ, ipsiusq; partium mutua quadā & concordi societate inter se conspirantiū vtilitatem versans. Etenim domus, & familia vniuersa, ex multis componitur partibus, quarum vnaquæq, propriam (siquidē rectè & secundum naturā omnia administrētur) sortitur perfectionē; quam primo ac per se contēplari, ipsaq; actione frui, nititur prudēs ac diligens familiæ gubernator. Componitur autem primaria quidē ratione domus, ex duabus, iisq; minimis ac simplicissimis partibus, possessore & possessione, quemadmodum & reliquæ omnes societates, quæ interea cōsistunt, dum quodā imperio, certaq; quadam administratione coërcentur con-

conſeruanturq; Sed .n. vt proprium poſſeſſoris officium eſt, rectè & vtiliter imperare, iubere, mādataq; ac præcepta præſcribere: ita rei poſſeſſæ eſt parêre, ac mādatis fideliter obſequi: quæ quidē adminiſtratio propriè imperium δεσποτικὸν, ſeu *herile*, quo dominus ſeruo imperat, nuncupatur, & à ciuili (quod πολιτικὸν appellāt) diſtinguitur. Poſſeſſor aūt eſt dominus, vxor, liberi; ſed non eadē ratione: nam alio modo parentes, alio liberi imperant; quinimò liberi parentibus quoq; ſubditi ſunt, & quaſi medium locum inter poſſeſſorem remq; poſſeſſam ſibi vendicant, quippe cum partim pareant, & partim imperent: pareant, inquā, parentibus, imperent autem ſeruis & rei poſſeſſæ, & (vt Imperator ait) *viuo quoq; patre quodammodo domini exiſtimantur*. Sed tamen non eodem modo ſuis parētib. ſubduntur, quo ſerui ſuis dominis: quādoquidē imperium dominorum in ſeruos, herile, parentum in liberos, ciuile & πολιτικὸν, aut certe regiū appellatur. Et queadmodum in priori, domini tantum commoditates vtilitatesq; quæruntur, ita in hoc non tā parentib. quam liberis proſpicitur: quicquid .n. parētes laboris ac negocii ſuſcipiūt, quicquid agūt, & ſui &

liberorum gratia suscipere agereque existimantur. Quemadmodum igitur inter eos qui imperant, magnũ inuenitur discrimen, ita quoq; inter ea quę parẽt, nõ exiguæ sunt diuersitates ac differentię; quandoquidẽ res possessa, aut est animata, aut inanimis. *Inanimis*, mobilis vel immobilis; *animata*, aut brutũ, aut ratione præditum animal, vt seruus. Itaq; prudentia œconomica seu rei familiaris administrandę ratio, naturã harum partiũ cõtemplanti, facile inuestigari ac intelligi poterit, si quidẽ duos vniuersales ante oculos sibi quis figat scopos; alterum, vt exactissimè cognoscere, qua habitudine atq; relatione, hę familię vniuersæ partes, ad sese mutuò sint affectæ; alterũ, vt actiones cuiusq; partis, ad quas à natura quælibet facta est, diligentissimè inquirere cõtendat: quas certè omnes, ex propriis instrumentis & naturalib. organis, facilè ac sine labore adinueniet. Etenim ex his duob. fontibus, non solum vniuersa domus administrandæ ratio, sed etiã tota Iuris ciuilis legumq; peritia depromi potest. Neq; tamen hoc loco existimandũ est, prudentiam œconomicã, solius domini propriam, cæterasq; familiæ partes, omni recta & secundum rationẽ agendi vi destitutas esse ac planè orbatas; sed maximè
cam

eam ad dominũ tanquam architectũ, & totius huius societatis moderatorẽ ac principem primo ac per se, cuius ex nutu cætera omnia dependeant, pertinere. Quãdoquidẽ vniuscuiusq; partis, propria & peculiaris est virtus, & ꝓpria ad obeundũ opus suũ, recta, à natura vel institutione cuiq; agendi concessa ratio. Itaq; prudentiæ rei familiaris vis primò omniũ spectatur inter virũ & vxorẽ; hæc .n. prima & maximè secundũ naturã est societas; siquidem commune animantiũ omnium est, coniũctionis appetitus, procreandi causa, ac simile sibi producendi, per qđ quasi perpetuo viuere expetunt, quod sine maris & fœminæ cõmixtione fieri non potest; vt non tantũ secũdum naturã, sed necessaria quoq; sit huiusmodi cõiunctio. Verũ inter marem & fœminã hoc maxime interest, quòd mas veluti caput est ac princeps fœminę, quemadmodũ & totius societatis, atq; idcirco nobilioris præstantiorisq; originis, & ad cõmoditates vtilitatesq; vitę perspiciendas aptissimus, maximèq; idoneus. Quẽ sequitur mulier vt ἀντίῤῥοπος, vt Aspasia apud Xenophontem inquit. Maris ergo & fœminæ officia, autoritas, rectaq; regendæ & administrandæ familię ratio, primum quidem à facultatib. naturalib. cuiq; à na-

tura cõcessis(vt antea dixi)petēda sunt. Finxit .n. natura hominē, vt bene cõstituta domo, non tam stabilitate ac ædificii firmitate sed & cœli tēperie, opportunaq; habitãtium commoditate prouisa, iisq; quæ tum ad cõseruationē vitæ, tum ad incõmodorum quę extrinsecus quandoq; accidere solēt, defensionē pertinent, præparatis ac diligenter cõstitutis omnib. principio sui propagationē, vt perpetuo viuere possit appetat, hunc quidem in alio, illam vero ex alio; quam quidē sobolis propagationem, studiumq; cõiunctionis huius etsi cum cæteris omnib. animantib. habeat cõmune, tamen multa in his ipsis inueniũtur discrimina: quãdoquidem vt alia lõgius ab immanitate & feritate absunt, eo prudentia quoq; magis participant. Quædam enim sine vllo discrimine aut habito delectu cocunt, instinctu tãtum naturæ ad hoc incitante; veluti quæ animalia efferatiora sunt; quædam etiam societatis & mutui auxilii gratia sibi coniungũtur, vt mutua ope & custodia sese adiuuent atq; tueãtur: quod in cicuribus & prudentiorib. bestiis licet intueri, vt formicis & apibus, quę futuri memores, cibum colligunt, suisque loculis inferunt & recondunt, recõditas opportuno tempori reseruãt. Verum in homine

mine excellentius atq; diuinius id apparet, vtpote qui non propugnationis tantũ causa explendiq; desiderii gratia societatem hanc naturâ expetat, sed etiã vt cõmodè & tuto, minoriq; cum molestia vitã transigat, &, vt Aristot. inquit, τῷ εὖ ζῆν συνεργὰ ἀλλήλους ᾖ. Bene igitur viuere, consequẽtia cernere, futura non ignorare, facilè totius vitæ cursum videre, ad eamq; degendã præparare res necessarias, solius hominis, quo à brutis differt proprium est. Cõmoda aũt huius vitæ tum in animi, tum in corporis, tum etiam in fortunæ bonis posita sunt; quæ certe omnia ad perfectam absolutamq; requiruntur societatem. Sed animi bona vt præstantiora sunt cæteris, ita à diis immortalib. petuntur: vnde rectè viri prudentes & œconomi, de diis immortalib. leges initio sibi constituendas, & pro quotidianis muneribus ac beneficiis, quibus homines ab iisdem afficiuntur, debitam gratiam referendam, ad hęc victimas & sacrificia, qualia illi à nobis requirunt, piè offerenda arbitrantur. Enimuero inter corporis & fortunæ bona, illud sanè præcipuũ est, vt in cõiunctione & societate hac talẽ vxorem quisq; sibi deligat, quę ad virtutis vsum perduci, bonisq; moribus imbui possit. Maxima verò ea q̃ in mulierib. requiritur tem-

perantia: cuius pedissequa solet esse *pudicitia & modestia*. Rectè enim Hesiod⁹ inquit, Παρθενικὴν δὲ γαμεῖν, ἵνα ἤθεα κεδνὰ διδάξῃς. Diuersitas nanq; morum, nequaquam ad societatem apta est. Eadem Aristot. libr. 1. Oeconom. confirmat, dicens: ὥστε δέοι ἂν τὰ περὶ τὴν τῆς γυναικὸς ὁμιλίας οἰκονομῆσαι δεῖ καλῶς. τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ, ποίαν τινὰ δεῖ ταύτην εἶναι παρασκευάσαι. id est: *Quare oportet ea quæ ad conuersationem & societatem vxoris pertinent rectè disposuisse, hoc est, prouidisse vt talis sit, qualis esse debeat.* Imbuuntur autē his rebus fœminæ, partim admonitione & precibus, partim bonis consuetudinib. interdū etiam correctione seueriori, aut etiam tolerantia & humanitate quadā, præcipuè illæ, quæ nō natura aut volūtate in vitia procliues sunt, sed casu animiq; perturbatione, sui oblitæ officii, peccant. Proximū ab his est, vt opera & munera cuiq; obeūda, in quasdam veluti classes ordine distribuantur, quidque faciendum cuiq; sit, pręscribatur, vt & vir & fœmina ex æquo in studium & curam rei familiaris summo studio nitantur: quod Xenophon pulchrè in Aspasia nobis scriptum reliquit. Ipse quidem vir sedulo omnia quæ ad vitæ cōseruationem, cōmoditatem,

tem, vtilitatemque necessaria sunt, acquirat; illa vero labore parta & acquisita, rectè dispenset. Ad quæ officia rerum parens Natura vtriusque tum animum, tum quoque corpus finxisse formasseque videtur; alteri enim corpus durum, robustum, patiens frigoris atque laboris, ad ea quæ foris essent obeunda; alteri molle, infirmum ac debile, ad ea quæ domi agenda, concessit. Animus quoque alterius ita affectus est, vt domi malit esse: alterius, vt foris. Itaque ex his omnibus facilè quis intelligere poterit, quænam sit natura & vis prudentiæ rei familiaris, quæ in prima hac, viri nimirum & vxoris societate, cernitur. Altera verò societas, & secunda prudentiæ pars in liberis consistit; ex quorum diuersa ad parentes habitudine, diuersa quoque prudentiæ documenta oriuntur: horum enim alia ad parentes, alia ad liberos spectant. Parentes educationem & institutionem liberis cæteraque necessaria vitæ præsidia debent: qui spectant in eos solos, neque aliud vllũ possunt habere profugium. Liberi parentib. quorum beneficiis maximè obligati sunt, officium, animique gratitudinem. Nam (vt Aristoteles inquit) parentes, valentes adhuc animo & corpore, imbecillos suo la-

bore atque industria fouere debent, vt mox imbecilli ob senium facti, ac laboribus fracti, eadem à filiis expectent. Instituuntur autem liberi, totaq; insuper familia, tribus potissimum rebus: rationibus, legibus, cõsuetudinibus & exemplis. Rationes enim & cohortationes, consilia & sermones, docent, induntque desiderium, ac iuuentutẽ ad virtutẽ incitant. Leges partim metu deterrentes, eos à vitiis coërcent; partim honoribus & præmiis allicientes, inuitant. Consuetudines autem & studia & exempla, animum formant & accendunt ad officium, ad æmulationem rerum honestarum, de qua Hesiodus præclare loquitur: denique ad actiones omnium virtutum. Quæ quidem omnia in honesto, vtili & iusto cõuenire decet, aut saltem duobus, ita tamen, vt primum locum occupet honestas, alterum iustitia, tertium vtilitas. Huius ergo societatis præcepta vniuersa, cùm pro naturalium facultatum ratione & modo, tùm pro diuersa ad se mutuo habitudine, traduntur. Vltima ac postrema societas est, quæ ad rem possessam pertinet; quæ quia tantum paret (est enim omnino alterius, possessoris nimirum) idcirco ex alterius præscripto viuit, nulla vel sane exigua pruden-

prudētię particula indigens. Inanimata enim res, & muta possessio, quia ratione & mente vacat: itemq; animata, sed quæ ratione caret, brutorumq; est animantium, nullis omnino prudentię pręceptis reguntur; soli serui, maximeq; hi qui nō laborib. sed curandæ familiæ destinati sunt quadātenus eius munere, vt Aristot. primo Politic, cap. 8. scribit, donantur, vt dominorum præcepta & iussa facilius capessant, ipsorumque voluntatibus libentius obtemperent. Porrò autem animatæ possessionis, ad bruta animantia pertinentis, varia reperiuntur discrimina; quædam enim sunt mansueta, quædam fera & agrestia; veluti quæ in aquis, aëre & terra capiuntur. Mansueta tum ad vsum, tum ad fructum, tum ad vescendum accommodantur. vsum, vt ad vecturam, equi; venationem, canes; culturam terræ, boues. Fructum ea prębent, quæ lac, lanam & pelles ad corpora vestienda, reliquaq; similia suppeditant, vt oues; quorum etiam animalium magna ex parte, victu & cibo vtimur. Inanimata quoq; possessio, non est vniformis & simplex, sed alia quidem secundum naturam, alia præter naturam, alia medium locum obtinere cōspicitur. Quæ pręter naturam est, ea

propriè ad acquisitionem nummorum, & nummulariam pertinet; quę mercaturam, quam ἐμπορίαν, *cauponariam*, quam καπηλίαν, *fænerationem*, quam τοκισμόν, & *mercenariam*, quam μισθαρνίαν Aristoteles appellare solitus est, continet. Est autem maximè præter naturam, quia extenditur in infinitum: pecuniæ enim appetitio infinita res est, nullis conclusa terminis, minimeque omnium ad tuendam societatem idonea. Sed enim possessio illa omnium optima est, quæ naturalibus vsibus succurrit, & ad comparationem rerum in vita necessariarum, quibus omnis societas continetur, est idonea: talis autem est ipsa agricultura, illarumque rerum deinde quęstus, quæ ex terra proueniunt, ceu metallorum, vt auri & argenti fodiendi, & lapidicinæ, & syluæ cęduæ; quæ quanquam non omnino pręter naturam sunt, tamen non ita humaniter fiunt atque agricultura; cum in metallis fodiendis, terræ velut parenti, ac rerum omnium genitrici, afferantur manus, eius viscera fodiendo; in agricultura autem fodiatur benignius, quippe cum iusta nec iniuriosa sit huiusmodi fossio, neq; violenta, sed mitis & pia, quæ neque inhumani-

maniter, neque ab inuitis extorqueatur. Hucaccedit, quod natura omnis educatio à matre est: quare & hominib. à terra, quũ terra hominum pecudumque parens & educatrix existat. Adde, quod plurimum prodest, tum ad robur & vires corporis, tũ ad fortitudinem animi: quandoquidem & corpora robustiora facit per tolerantiam laboris, & animos reddit imperterritos firmosque aduersus imminentia atque impendentia belli pericula, propter exercitia perpetua tuendi ac defendēdi res proprias. quæ vtplurimum neq; munitionibus, neque propugnaculis coërcentur, sed omnibus periculis, hostiumque irruptionibus sunt expositæ, cum cæteræ artes omnes nõ ad viriles labores, sed muliebrem & effœminatam sedulitatem sint comparatæ. In harum ergo rerum curam, prudens paterfamilias non minimam suæ diligentiæ, industriæ atque prouidentiæ vim collocare, iisque adhibere nititur, vt non solum qua ratione hæc singula comparentur commodè, intelligat, sed etiam quomodo recte cõseruentur, cognoscat: denique vt singula recte dispensentur, suisque vsibus accommodentur, studiose prouideat. etenim nulla quærendi esset vtilitas, nisi quæsita quo-

que commodè conseruarentur, & suo loco suisq; temporibus in opportunos familiæ vsus, ratione & iudicio expenderentur. Propterea recte Ouidius inquit:

Non minor est virtus quàm quærere parta tueri:
Casus inest illis, his erit artis opus.

Hæc de rei familiaris prudentia, quam Aristoteles tum in libris Oeconomicis, tum in Politicis, doctè ac copiose explicat, dixisse sufficiat.

CAPVT IV.
De Prudentia ciuili.

COgnita natura prudentię œconomicę, ciuilis explicationē aggrediamur necesse est; quæ, quanquam in maiori iā versatur societate, eaq; perfecta, & nullo indiga, quam *Ciuitatem* appellamus, ex iisdem tamen propemodum principiis, iisdemque ferè membris cōstat, quibus domus. Est autē & ipsa quidem, propter varias, ac diuersas partes, varia & multiplex: quandoquidem Respub. aut legibus; aut recta rerum gerendarū administratione necessario conseruatur. Recta administratio in deliberando, & consultando, & iudicando posita est.

Prior

Prior *legalis*, altera *deliberatiua*, tertia *iudicialis* vocetur. Legalis prudentia est, quæ legib præest: cuius officium in condendis optimis atq; vtilissimis ciuitati legibus, quæ tum ad mores ciuium, tum ad vrbis situm accommodatæ sint, cernitur. hæcq; ab Aristotele ἀρχιτεκτονικὴ appellatur, quoniã totius ciuitatis incolumitatem respiciẽs, sola imperat, ac veluti peritissima nauis gubernatrix puppi insidens, manu clauum tenet, quid agendum sit, quidve omittendũ, præscribens vetansq;, omnibusq; inferioribus artib. & scientiis, quæ ad conseruandam societatem hãc pertinent, imperans: etenim (vt Aristoteles primo Ethic. inquit) & quas scientias artesque in ciuitate esse deceat, ostendit: & quales, & quousq; vnumquemque discere oporteat, commonstrat. vnde non immeritò *architectonica* appellatur, & *prudentia vniuersalis*; quia nihil agit, sed tantum rationem agendi præscribit vt architectus. Altera vero ciuilis prudentiæ pars ab eodem Aristotele particularis, & nomine generis πολιτικὴ nuncupatur, quæ propriè agit, inq; rerũ administratione agẽdarum, vt prior illa in vniuersalib. versatur: versatur inquã in actione rerũ particulariũ,

quia exequitur ea quæ à legibus præcipiuntur. Et propterea hi soli ciuitatem administrare dicuntur, legislator autem regulas & præcepta recte& iuste viuendi tantum præscribere. Neque vero ad rem pertinet, quod legislatores quandoque ad Reipub. gubernacula vocantur: ea nanque si suscipiunt, non vt legislatores id faciunt, sed quatenus magistratus gerunt; quia accidit legislatori agere, perinde ac musico albescere aut architecto quandoque manibus artem exercere. Est igitur legislatrix facultas architectonica, & princeps; politica vero seu ciuilis, ministra & famula eiusdem. Atque hæc quidem prudentię pars, magistratus, eorumque qui Rempub. administrant, est propria; etenim hi agunt proprie, eaque omnia quæ leges iubent, exequuntur; vnde etiam *custodes legum* appellantur. Exequuntur autem præcepta legum, aut deliberando & consultando, aut iudicando. Deliberando quidē, cùm de vtilitatibus publicis, ac Reip. commoditatibus, tranquillitateque ciuium consultant. Iudicando vero, cum bene & modeste se gerentes, honoribus ac præmiis afficiūt; immodestos autem legumq; contemptores & ciuilis societatis perturbatores, pœna infli-

inflicta coërcent. Porro omnis consultatio, vt Aristot. primo Rhetoric. lib. inquit, de quinque potissimum rebus instituitur; aut enim de quæstu, aut de bello & pace, aut de custodia ciuitatis, aut de iis quæ inuehuntur & euehuntur, aut de legibus deliberatur; quarum rerum consideratio omnium ad Magistratum pertinet, cuius officium est, Rempub. administrare, saluam & incolumem, vt leges præscribunt, conseruare. Ex quo perspicuum est, legislatricem facultatem longe præstantiorem esse ciuili prudentia, ac perinde se ad illã quemadmodum architectus ac princeps ad suum subditum ac ministrum habere.

CAPVT V.

Iurisprudentiam, neque legalem, neque politicam esse prudentiam, sed mediam inter vtranque.

POsita hac diuisione prudentiæ, facilè iam inuentu est, ad quam ipsius partem Iurisprudentia sit referenda; quandoquidem neque ad vniuersalem illam neq; ad particularem simpliciter & absolutè reduci potest; sed mediæ videtur, & inter vtranque ambigentis, naturæ, atque adeo

vtriusq; particeps esse. Nam ad νομοθετικὴν, hac potissimum de causa referri nequit, quia legislatoris proprium officium est, leges ciuitati condere; at Iureconsultus leges non condit, nisi ex accidenti id fiat. Deinde legislator tractat vniuersalia & θέσιν, nil agens, sed quid agēdum sit præscribens; Iureconsultus vero particularia & ὑπόθεσιν, propterea quod non solum generatim naturam legum contemplatur, sed etiam actiones in ciuili societate efficit: quandoquidem præcepta à legislatore præscripta, ad causarum disquisitionem & cōsultationem accōmodat. Rursus omnifariā à legali disciplina separari non potest: quoniā legislatores & Iureconsulti habent idem genus subiectum, eandemq; materiam, leges videlicet, actionesque ciuiles ac legitimas. Huc accedit, quod vterque totius Reipub. conseruationem incolumitatemque conseruare atque custodire nititur. Iam vero neque ad ciuilem prudentiam simpliciter & per se reducitur; quandoquidē huius officiū est, ea exequi quæ à legislatore sunt constituta, ac circa particularia & indiuidua tantùm cogitare deliberareque. Sed Iurecōsultus omnium legum naturam facilè per se contemplari potest, neque exe-
qui-

quitur ea quæ à legislatore sunt præcepta, tantumque de iis quę accidunt, consultando deliberat, quidve in omnibus actionib. faciendū is iusserit, dilucidè ostendit. Quare necessario hinc colligitur, Iureconsultum medium locum sibi vendicare, & vtriusque naturam ac prudentiam participare. Statuendum igitur est, legislatorem esse optimum condendarum legum autorem ac principem; Iureconsultum earundem peritum interpretem; Magistratum diligentissimum prædictarum executorem. Verùm id quoque inter Iureconsultum & legislatorem nonparum interesse existimandum est, quod legislator rationem omniū legum nouit veram & immediatā & proximam, vnde etiam recte ἐπιστήμων appellari posset; Iureconsultus, non proximā & necessariam, sed potius probabilem, & coniecturis verisimilibus constantem, vt πεπαιδευμένον rectius quàm scientificū nuncupare liceat, quod etiam ipsius nomen attestari videtur. *Iurisperiti* enim à peritia nominantur, quæ nil aliud est quàm solertia quędam, probabiliter rem inuestigandi ac cognoscendi efficiendique, quæ à vera scientia, & causarum proximarum cōpre-

hensione multum differt. Atque hoc est quod Aristoteles primo De partibus animalium nobis scriptum reliquit, inquiens; *In omni scientia, & in omni disciplina, quæ ordine scilicet & modo procedit, siue nobilioris sit ordinis, siue ignobilioris conditionis, duos habitus esse posse; quorum alter rei ipsius sit scientia, cum videlicet ex veris & immediatis procedit causis, vniuersam ipsius essentiam declarantibus: alter vero peritia quadam, quæ ex vniuersalioribus ac probabilib. possit de qualibet re suam ferre sententiam, & perspicaciter & apposite iudicare, ratione adiuncta, vtrumne recte, an secus, in medium sint adducta factave.* Itaque Iureconsultum *peritum artificem* nuncupamus; legislatorem vero *scientificum* & *intelligentem*. Concedimus insuper medias ipsi partes inter legislatorem & magistratum politicum, ita quidem, vt quantum præstantia vincitur à legislatore, tantum cognitione iusti & iniusti superet magistratum.

CAPVT VI.

De dignitate & præstantia Iurisprudentiæ.

EX superiori disputatione dissoluitur facile, hactenus diu multumq; in scholis

de

de præſtantia ac dignitate Iuriſprudentiæ agitata controuerſia, qua quæri ſolet, *nobilitatene medicinam, cæteraſq; diſciplinas anteuertat*. Nemini enim dubium eſt, habitus animi actiuos, eorũq; quorũ finis actio eſt, præſtare habitibus factiuis, qui opus aliquod actione efficiunt; idq; duab. potiſſimum de cauſis, cum quia circa nobilius verſantur ſubiectũ, & in præſtantiorem magiſque expetibilē deſtinātur finem. Nam quēadmodum Ariſt. primo de Anima, inquit, *ſcientiæ & habitus dignitas trib. potiſsimũ ſolet æſtimari rebus: genere ſubiecto, fine & modo demonſtrandi: ideoq; ſcientiam ſcientia præſtantiorem eſſe, quæ nobilius habeat genus ſubiectum, aut melioris gratia finis ſit adinuenta, aut certiori vtatur genere demonſtrationis.* Quæ ſi vera ſunt, neceſſario efficitur Iuriſprudentiam dignitate finis & generis ſubiecti reliquis omnibus artibus præſtare; neque ſolum artibus, ſed etiā aliis habitibus, qui in actione conſiſtunt. Fine equidē cæteris artib. præſtat, propterea quod Iuriſprudentię finis eſt ipſum bonũ ſimplex, ſummũ & extremum, quod per ſe tantũ expetitur, & ad quod cætera omnia tanquā ad perfectiſſimum & vltimum aliquod referuntur, [illegible] porro finis, eſt ipſa felicitas, quæ in ſo-

cietate humana spectatur. Sed artes vniuersæ quanquam & ipsæ bonum aliquē finem expetant, is tamē non simpliciter bonus est, sed cum adiunctione; quinimo earum finis, est pars & portio summi illi⁹ boni, quo fruitur Iureconsultus: vt, artis ædificandi finis, est ipsa domus; texendi, pannus; medicinæ, sanitas; quæstuariæ, pecuniæ: quæ omnia etsi bona sint, non simpliciter tamen talia sunt, sed ad felicitatē illam referuntur, quā Iureconsultus nititur conseruare atq; custodire: quæ non ex corporis tantum, sed etiā animi & fortunæ bonis consistere, rectè aliàs fuit demōstratum. Iam vero genere subiecto alias artes à Iurisprudentia longe superari, quis non videt? quippe cum earum subiecta, aut corpora sint, aut res corporeæ; Iurisprudētiæ vero longè diuinius quiddā, homo videlicet, quatenus ratione præditus est, eaque in societate hac, & ciuili communione vtitur; quam Iureconsultus omnib. virtutum generibus, maximè vero ea quæ ad iustitiam pertinet, instructam ornatāq; efficere conatur: quorum profecto nihil artes efficiunt per se, sed per accidens tantum: contingit enim conseruato corpore, animū quoq; conseruari. Quemadmodum igitur Iurisprudentia artibus præstat, ita quoque

cæte-

cæteros habitus qui in actione cernuntur, longo post se interuallo relinquit. Etenim ciuilis facultas omnium aliorum habituum regina est & princeps, vt Aristot. in Ethicis copiose disputauit: quia & scientiis & artibus, itemq; potentiis & facultatib. præcipit, earumq; gubernatrix est & domina; nec solum illis imperat, sed iisdem quoque vtitur, perinde vt architectus præcipit vtiturq; suis ministris. Sed sapientiæ non ita imperat, vt cæteris artibus: quandoquidē sapientia prę-stantior & dignior est prudentia ciuili, cum ratione partis in qua posita est, tū quia prudentia refertur ad sapientiam tanquam ad caput omnium habituū ac facultatum. Atque idcirco si prudētia & ciuilis facultas iubeat, ac sapientiæ pręcipiat, attamē dignior propterea non est: quādoquidē & medicina præcepta tradat de cōseruanda sanitate, melior tamen ea non sit, neq; theologia Deo. Itaq; vt aliqua scientia & ars sit domina & princeps cęterarum artium, necessarium est duas concurrere conditiones: primo quidē, vt præcipiat alicui sciētiæ & facultati, vt architectus ministris: deinde vero, vt illa vtatur. Quod si hæc vera sunt, itēq; illud, Iurisprudentiā ciuilis facultatis esse quandā partem, qđ antea probatū est, certe necessario

hendatur, neq; certa ratione, vt cæteræ disciplinæ, circunſcribi valeat. Eſt enim hæc controuerſia, ſicut aliæ non paucæ, à plerisque huius noſtri temporis eruditis Iureconſultis, minus tamen methodi & ordinis pręceptionib. eruditis, attentata; à nullo tamē, quod ſciam, adhuc perfectè explicata. Verũenimuero quia hæc difficultas antea cōmodè neq; explicari, neq; diſſolui poteſt, quam de fine & genere (vt noſtri loquuntur) ſubiecto Iurisprudentię, ipſiusq; docendi ordine (quib. quaſi fundamentis hæc diſceptatio nititur) nonnihil dicatur, idcirco eam ad finem huius operis, ne eadem ſępe iterare ac repetere neceſſe ſit, tractandam ſuſcepi: cognita enim integra perfectaq; Iurisprudētię natura, facile quoq; id quod nūc quærimus, intelligetur. Dicā interea de ordine doctrinæ, & collocatione huius artis, ſeu ciuilis prudentiæ, vt quisq; perſpectū habeat, quē locū inter cæteras eiusdem ordinis diſciplinas ea ſibi vendicet: quoniā cognito hoc ordine, non ſolùm quę diſciplinæ ad veram & ſolidam, non vmbratilem & fucatam eius cognitionem aſpirantibus, cōparandæ ſint, ſed etiam à qua (ſiquidē rectè, & vt ipſa rerum poſtulat natura ac veritas doceatur) initium ſumendum ſit, ex hac commenta-

tione perſpici poterit. Maxima enim & certe cuiusq; rei potiſſima, vt Plato noſterq; I. C. teſtantur, pars principium eſt, à quo ſi quis vel minimum aberrarit, eum in infinitos & inextricabiles errores incidere neceſſe eſt. Sed vt planius & apertius res intelligatur, vtar inſtrumẽto reſoluendi, quod aptiſsimũ eſt ad inueniẽdas artes & ſciẽtias, & ad quæſtionum quæ dubitationẽ habent diſquiſitionẽ ſummopere neceſſariũ. Nemini ergo dubium eſt, Iurecõſultum verſari in cognitione ipſarum legum, & notitia actionum humanarum atq; ciuilium quæ vel legibus fieri iubentur, vel iisdem prohibentur; quẽadmodum & legislator, qui ratione tantum à Iurecõſulto, vt antea oſtenſum eſt, diſtinguitur. Ex qua hypotheſi, duplex ſeſe nobis offert quęrẽdi ac inueſtigandi modus; quorũ alter ad actiones, alter ad leges pertinet. Siue igitur ab actionibus, ſiue à lege exordiũ reſolutionis ſumas, in eadem principia decumbes: actiones enim & leges ita ſibi ſocietate coniunctæ ſunt, vt alterum ſine altero explicari nequeat; ac proinde neceſſariũ ſit, vno eorum in ſuas cauſas, principia atq; elementa diducto, alterũ pari rationis modo in eadem diſſolui. A lege ergo, ipſiusque notione, ſumamus exordium.

Lex.

Lex, vt Marcus Tullius interpretatur, à legendo dicta est Latinis: Græcis, *à suũ cuiq; tribuendo*: nam vt hi æquitatis, sic illi delectus vim in lege ponũt. Proprium tamen vtrunq; legis est: deligũtur enim ea, quę æqua sunt & iusta; & lex nihil aliud est quàm iustorum iniustorumque distinctio, ad illam antiquissimam & rerum omnium principẽ expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, & defendunt ac tuentur bonos. Æquũ igitur & iustum quiddam lex est, quapropter & bonum, & bonum quidem homini necessariũ; quia lex, est perfectio & quoddam vinculum, quo custoditur vita & societas hominis, & coniunctio hominum inter se, perinde ac sanitate cõseruatur corpus, & virtute animus. Et quẽadmodum corpus humanum sanitatis causa, & animum virtutis gratia, omnibus à Natura datum hominib. parente rerum esse constat, ita hominem ab eadẽ natura, ad colendam societatem factũ, eiusque conseruandæ gratia in hanc lucẽ æditum productumq; esse, perspicuum est ac manifestum. Cuius quidem rei firmissimũ argumentum est, & quotidiana rerum, vitęq; omnis magistra, experiẽtia, quę nõ tãtũ homines, sed nec bruta quidẽ animãtia, si-

ne societate & perpetua ad se inuicem vitæ consuetudine, cōmode viuere posse attestatur: & principia illa, quæ omnis cōmunitatis & societatis sunt quasi perpetuum quoddam & indissolubile ligamentum, ratio, inquam, & oratio: quibus adiūcti sunt, tanquam satellites ac nuncii quidam, ipsi sensus; figura insuper corporis habilis, & apta ingenio humano moderatio vocis: deniq; omnes illæ rerum præstantissimarū scientię artesq; innumerabiles, quę omnia cōciliant inter se homines, coniunguntq; eos naturali quadā societate, sine qua, vt Tullius ait, ipsorū vita infinitis calamitatibus subiecta, morti magis quā vitę similis esse censetur. Porro autem omnis societas, cum aliquorū, eorumq; inter se consentientiū societas sit, in multitudine spectatur: neq; enim ad cōstituendam societatem, vnus vel alter sufficere potest, sed omnino necesse est multas esse partes, & quasi membra, ex quib omnis sociata multitudo veluti quoddam corpus coalescat, constituaturq;. Et quemadmodū partes in corpore humano variæ sunt ac diuersæ, nec inter se tantū certo quodā & constanti ordine compactæ, sed etiam ad totius integritatē constituendam, inter se conspirantes consentientesq; à natura coagmentatæ:

tatæ:

tatæ; ita hæc ſocietas atq; cõmunitas ex variis collecta hominũ ordinibus, ac dignitatum officiorumque diſtincta varietatibus, admirãdo ordine, ac pulcherrimo quodam connexu, vnita componitur, ac perinde vt harmonia quędam, ex tẽperatione grauiũ, acutarum & mediarum vocum concinnatur; eademq; tantiſper conſeruatur, dũ certa atq; laudabili rerum omniũ administratione gubernatur, ac pereunte & dilabente ea, illico diſſipatur atq; diſſoluitur: & vt ſemel dicam, quemadmodũ ex multorũ concordia, omnis ſocietas conciliatur, ita ex eorundem diſſenſione ac diſcordia, eadem cõmunio diuellitur ac diſſipatur. Itaq; vt hæc ſocietas quamdiutiſſimè & firmiſſimè conſtaret, neq; conſtituta iam & coalita ſtatim rurſus diſſolueretur, prudentiſſimæ matrifamilias naturæ, non ſatis fuit hominem ad hanc ſocietatem ineundã colendãq; fabricaſſe, ſed etiam operæpretium erat quędam inſtrumenta ac vincula, quib. ea conſeruari atq; cuſtodiri poſſet, hominibus ad hãc natis, largiri atq; ſuppeditare; quippe cum omnia, ſiue duo vel plura ſint, ad cohærendũ tertium aliquod requirant, & quaſi nodum vinculumque deſiderent, quo ſe concordi quadam amicitia & mutua charitate com-

plectantur. Sed vinculorũ id est aptissimum atq; pulcherrimũ, quod ex se atq; de his quę astringit, quam maximè vnũ efficit. Id optimè assequitur ἀναλογία, hoc est, comparatio, seu proportio, quæ maximè in iustitia cernitur, cuius gratia omnis societas instituitur.

CAPVT II.

Cognatarum Iurisprudentiæ artium inuentio.

POrro autem omnes naturæ, quæ nõ solitarię sunt, neq; simplices, sed cum aliis coniunctæ, atq; proportione quadam connexæ, tum rectè conseruantur, cum aliquis principatus iis inest, à quo cætera tanquam à principe & duce aliquo dependent, cuiusq; nutu atq; imperio gubernantur: quod quidem in hoc amplissimo theatro, quod *mundum* appellãt, itemq; in paruo illo, qui ipsius magni quoddam est simulachrũ, licet euidenter cognoscere ac intueri, quibus inest quædam vis præcipua, ac principatus, quod ἡγεμονικὸν Græci vocant, quo nihil in quoq; genere nec potest, nec debet esse pręstantius. Etenim in magno illo mũdo, in quo omnes quotidie versamur & viuimus, vnum videmus

mus esse principem, vnumq; magistratum præstantissimum, optimum, sapientissimũ atq; potentissimum, quem *Deum* appellamus; cuius perpetuo nutu atq; prouidentia, vniuersum cœlum, terra, maria, & quæ in his continentur animalia, stirpes, plantæ, & quicquid tandem in toto orbe est gignitur, genitumq; sua bonitate alitur atq; conseruatur. Idemq; in paruo mundo, quem philosophi *hominem* appellãt, reperitur, in quo animus corpori, & in animo mẽs cupiditati & iræ, tanquã rex, imperare, creditur; cuius tranquillitatẽ & harmoniam tantisper permanere ac durare videmus, donec imperio mentis dominanti, inferiores animæ vires obsequũtur. Quod si à superiorib. illis naturis, ad inferiores vltimasq; procedere volumus, eadẽ certe, aut superiorib. similia adinueniemus: nã & in bellua quiddã simile mẽtis est, vnde oriuntur motus, rerũq; appetitus: ex quo accessus ad res salutares, à pestiferis recessus. Et in arborũ quoq;, & earũ rerũ quę gignuntur à terra, radicib. inesse principatus putatur. Quod ergo in cęteris reb. omnibus, quę societate quadã coniũctę sunt, reperitur id in præstantiss. ac nobiliss. generis humani natura, eiusq; societate ac cõsuetudine, multo pri' existere credendũ est,

camq; ſicut & cæteras res & animalia vniuerſa, ab vno aliquo ſummoq; duce, rectè & ſapienter gubernari atq; cuſtodiri exiſtimãdum, vt ſapienter Homerus dixit:

Οὐ μέν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί
Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω.

Quinimo quo hæc ſocietas & cõmunio hominũ inter ſe, cæteris ſocietatib. longè præſtantior & nobilior eſt eo quoq; principatũ eius omnium optimũ, omniumq; rerũ nobiliſſimũ atq; præſtãtiſſimũ eſſe neceſſe eſt. Porro aũt is optimus eſt magiſtratus, maximeq; ad conſeruandã ſocietatem idoneus, qui potiſſimũ ſubditos ad felicitatẽ perducere, eosq; ad tranquillitatem & iuſtitiã reuocare, atq; in ea quãdiutiſſime retinere poteſt atq; cõſeruare. Vnde fit, vt iuſtiſſimũ, optimum & æquiſſimũ magiſtratum eſſe neceſſe ſit, eundemq; ſyncerũ atq; incorruptũ ab omni vitio, animiq; perturbatione ſolutum ac liberũ, qui neq; ſeductione aut fraude fallatur per ignorantiam, aut odio, vel nimia indulgentia vim Reipubl. inferentibus, & ſocietatis ciuilis perturbatorib. aſſentiatur, neq; vlla occaſione, aut vtilitatis ſpe, à iuſtitiæ ſemita ad iniuſtitiæ diuerticula

flexio-

flexionesque pertrahatur, ſed vt Euripides inquit;

Τοῖς μὲν δικαίοις ἔνδικος, τοῖς δὲ αὖ κακοῖς
Πάντων μέγιστος πολέμιος, κατ' χθόνα.

Quam ſentētiam Themiſtius philoſophus ſequutus, illum principatus & imperii nomen verè gerere exiſtimauit qui auro inexpugnabilis, rationem ducem in omnibus rebus ſequatur, libertatem exerceat, virtutem laudet, contumaciam & inhoneſtas vitæ actiones odio ac pœna perſequatur. Huc quoque pertinet quod apud Plutarchum legitur. Thebis iudicum imagines absque manibus, & ſupremi iudicis oculos conniuētes videri, eo quod iuſtitia nec manibus capiatur, nec hominum vultu flectatur.

Verùm non ſatis eſt hunc magiſtratum iuſtum eſſe, ſed eum prudentia quoq; & ſapientia reliquis antecellere oportet. Qua enim ratione ſocietatis commoda vtilitatesque perquirere, incommoda vero eiusdem euitare poterit atque depellere, & pro dignitate ſeu meritis, præmia & honores bene ſe gerentibus ciuibus diſtribuere, pœnasque inobedientibus infligere, denique à vitiis malisque impendentibus ſiue pru-

dentiæ præceptis institutisq; coercere? cuius profecto ea vis est, vt nec iustitia, nec reliquarum virtutum vlla; sine ipsius præsidio incolumis consistere queat. Ad hæc, vt tranquillitas in societate ac Repub. conseruetur, & vnumquodque ad propositum finem perducatur, omnino potentia opus est; quia potentia veluti manus iustitiæ est, sine qua nulla actio rectè obiri potest. Denique vt ad cuiusq; vtilitatem commodè benigneque ea quę geruntur, conducant, clementia & humanitas magnopere prouidet. Etenim vt turpe est pastorem oues suas odisse, & pecorib. quæ tueri debet, infensum esse; ita in magistratu seueritas, sine humanitate adiuncta, omnino est vituperanda. Nec ineptè Demosthenes multos regum ac principum sine mente, imperitos statuarios imitari inquit, qui colossos ita demum putant magnos videri, si multum diuaricantes, distentos & hiantes fecerint: nam & illi principes grauitate vocis, asperitate vultus, difficultate morum, & conuersandi aspernatione, maguitudinem ac seueritatem imperii exprimere se existimant. Ex quo satis patêre arbitror, quatuor hæc necessario ad omnem principatũ requiri, cumque & iustum, prudentem, potentem

tem ac clementem esse debere, qui rectè aliis vellit imperare.

Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cælo atq; terra ratione, qua cętera sunt omnia expertia, melius atq; præstantius? quid sapientius? quid potentius & benignius? quæ cum adoleuit, recta ratio, & ritè sapientia nominatur; hæc ita constans & firma est, sibique semper similis, vt nec amore nec inuidia patiatur se ab honestate atque iustitia vnquam abduci; quam qui sequuntur, *iusti* & *sapientes* appellantur: eademque tantam vim, tantamq; insitam potestatem continet, vt pertinacissimos hominum animos, efferatasq; & barbaras mentes, ad virtutis cultum etiam inuitos quandoq; pertrahat, & à vitiis ac vitæ turpitudine, sceleratissimos atque flagitiosissimosquosque suo robore auocet absterreatq;. Hæc sola hominum cœtus primum congregare, societatesque, si experiĕtiæ credimus, colligere, easdemq; collectas & iam constitutas, conseruare atque custodire cœpit; quam quæ sequutæ sunt societates, quamdiutissimè viguerũt, & ab omni perturbatione incŏcussę atq; illæsę perstiterũt. Neque vero benignitate atque clementia rationem vacare arbitrandum est; quippe

cum bruta animantia ex eo efferatiora & immaniora ſint & habeantur, quod hac ipſa careant; cuius cum quædam ex iis vel minimam particulam adipiſcuntur, mitiora fiunt & humaniora; vt canes, & reliqua huius generis non pauca, quæ nos domeſtica appellamus; à quarum natura longiſſimè abſunt leones, vrſi, apri & quæ his ſunt ſimilia. Ac proinde inter homines eum quoque maxime humanum, liberalem, iuſtum & ſapientem eſſe videmus, qui refrænatis ac domitis animi affectibus atque perturbationibus, in actionibus vitæ cum poteſt licetque (poſſumus autem omnes ſemper) rectam rationem tanquam ducem ſequitur; à qua ſi abducitur, in infinita incommoda & errores inextricabiles incidit. Recta ergo ratio dux eſt, & magiſtratus, & vinculum huius ſocietatis, ad quam nati ſunt homines à natura; quæ tātiſper ſalua & incolumis permanet, dum eidem paretur & obtemperatur. Porrò autē recta ratio nihil aliud eſt, quàm ipſa lex: quia ratio, eſt ipſius legis forma & eſſentia; quemadmodum anima & mens, eſt forma corporis. & proinde nomen quoque non temere, vt Plato ait, lex menti ac rationi proximum obtinuiſſe creditur; quippe cum

voûs

νόος mentem ac rationem, νόμος vero legẽ ſignificet, ſine qua nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum genus vniuerſum ſtare, nec rerũ natura, nec ipſe mundus poteſt: hæc enim præeſt, præſcribitque recta & vtilia, & coniuncta atque conſentanea naturæ, & vt Chryſippus ait, tam diuinarum quàm humanarum rerũ omnium regina eſt, non ſolùm rebus honeſtis turpibusque præſidens, ſed etiam principatum ac ducatum tenens, & per hoc regulam pręſcribens iuſtis ſimul & iniuſtis, vtpote quæ animantibus natura ad colendam ſocietatem idoneis facienda iubeat, prohibeatque non facienda. Vtramque vocem Cicero expreſſit: *Lex* (inquit) *illa quam dii humano generi dederunt, eſt ratio mensque ſapientis.* Idem præclarè ſcribit, *Legem magiſtratui, populo magiſtratum præeſſe: vereque dici poſſe, magiſtratum eſſe legẽ loquentẽ, legem autẽ magiſtratum mutum.* Neque ab re olim præſtantiſſimi illi ac celeberrimi, Minos, Lycurgus, Solon, Græcorum legislatores feciſſe videntur, qui ſuas quas populo condebãt leges, in tria numina, *Iouem*, inquam, *Solem* & *Mineruam* retulerunt: etenim cum Sol, quia Planetarum dominus eſt, potentiam, Iupiter clementiam, Minerua ſapientiam ſignificet, legibus hæc tria, quarum

descriptione omnis societatis moderatio continetur, inesse debere arbitrati sunt. Aristoteles quoq; in Polit. scribit, multò vtilius esse parere optimis legibus, quàm optimo viro, quod in iis τὸ παθητικὸν non sit, hoc est, quod neque perturbationibus animi, neque motibus concitatis, vel ad iram, vel ad cupiditatem, aut amorem, vt hominum animi, flectantur: & qui legem Reip. imperare iubeant, eos ipsum Deum præficere videri; qui autem hominem, belluam præesse velle; quippe cum libido talis sit, quæ etiam viros optimos ad iniustitiam, ad odiū atque fauores incitare posset. Et Plato νόμον θεῖον & θαυμαστὸν appellat. Quo Cicero respectans, leges expressas esse dicit ad principem omnium rerum naturā & à numine deorum tractam rationem. Et Homerus à Ioue datas leges ad nos manasse: οἵ τε θέμιστας πρὸς Διὸς εἰρύαται, &c. sunt enim stabiles, perpetuæ, æternæ, & ab omni cupiditate liberæ, siue scriptæ illæ sint, siue non scriptæ: & hæ, aut summa illa, quæ diuina mens est, æterna prohibendi imperandique sapientia, siue quæ proximè hanc attingit, in humana mente lucens recta agendi ratio: & hæc, siue lex naturæ sit, siue

ex huius fonte manãs æquitatis iudicium, siue quæ consuetudine recepta est, bene viuendi disciplina. Lex ergo, vt ex hac commentatione liquet, vinculum est & custos atque princeps humanę societatis; quapropter & perfectæ societatis; hæc enim aut pars est, aut certè altera societatis differentia: & quod alicui toto conuenit, id quoq; totius parti conuenire necesse est. Sed enim perfecta societas ciuitas est, propterea quod, vt Aristoteles primo lib. Politic. inquit, ea nihil aliud est, quàm ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος. ἡ δὴ πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας· γινομένη οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. Legem ergo vinculum & principem, & summum ciuitatis magistratum esse necesse est. Vnde rectè, mea quidem sententia, Martianus ex Demosthene & Chrysippo legem descripsisse videtur, cum ait, *Legem esse cui omnes homines parêre debeant, multis de causis; tum præcipuè, quia est inuentum quoddam & munus deorum, decretum prudentium hominum, consultorum inconsultorumque flagitiorum emendatio, conspirãtis deniq; ciuitatis conuentum, ad cuius præscriptum ciues omnes vitam instituere debeant.* Et nõ minus

præclarè inquit Cicero; *ut corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege, suis partibus & neruis, ac sanguine & membris, viuere non potest.* Legum ministros magistratus, legum interpretes iudices, legum deniq; seruos omnes esse: nam his aut oppressis aut neglectis, nihil esse quod suum quisq; possit dicere, nihil certum habere, nihil quod liberis suis se relicturum sperare possit. Bene & Papinianus, *communem Reipub. sponsionem:* & Lycophron Sophistes, *pactū quoddam consentientium inter se ciuium* appellauit. Ex qua commentatione id effici constat, eum qui vel leges societati ac Reipub. bonas & salutares constituere, vel eas commodè & vtiliter interpretari velit, totius Reipub. naturam, partesque ipsius & earum officia viresq; exactissimè prius ac penitus discere atque cognoscere oportere. Itaque sæpissimè admonet Plato, legislatori principio omnium tenendum esse, ac diligenter peruestigandum, Reipub. statum: cognoscendas communitatis vniuscuiusq; partes, discendos mores, ac probandos animos & ingenia ciuium; ea denique perlustranda omnia, quæ vel ciuili societati prodesse, vel eidem obesse possunt: quod quidem non ratio tantum, sed & cæterarum

artium

artium ſcientiarumque omnium præcepta planiſſimè demonſtrant. Nam vt à minimis notiſſimisque incipiam, quę ars aut vilior aut abiectior eſt, ad vſus tamen hominum vtilis & accommodata, quam paſtorum & bubulcorum? quorum tamen ea eſt circa equorum, ouium, boum, caprarum culturam fœturamque peritia, tantaq; paſtionis, medicationis atque educationis ſcientia, vt ſine perfectiſſima rerum omnium, naturæ, inquam, morum, proprietatum, cæterarumque rerum comprehenſione ac diſciplina, nullum in bonum paſtorem aut bubulcum euadere poſſe fateantur. Quid de agricultura dicemus? an ne agricolam illum eſſe putabimus, qui terræ illius quã arare nititur, aut inſtrumentorum quibus ipſi ad agriculturam opus eſt, aut ſeminum leguminumve atque frumentorum quæ mandantur terræ, naturam, genera, viresque & facultates, item quo tempore vnũquodque horum parandum, quomodoq; & quantum, & quo loco, & quid vbique ſerendum ſit, nunquam cognouerit? Certè ne cytharœdi quidem & muſici, ſine cognitione chordarum inſtrumentorumque, recte & ſuauiter vnquam lyram, temperatione vocum acutarum, grauium & me-

diarum cõcinnabunt; nec pictores sine notitia colorum ac lineamentorum, artificiose pingent; neque coqui suaui obsoniorum seu condimentorũ præparatione palatum vnquã delectabunt, nisi quæ dulcia, quæq; amara sint, quomodoq; hæc inter se misceri & temperari, & temperata commodè, quas vires facultatesque sensui inprimere possint, longa experientia ac labore didicerint. Sanè si vilioribus & ignobiliorib artibus prætermissis, in nobiliores præstantioresq; scientias ac disciplinas, & cum nostra Iurisprudentia maiorem similitudinẽ atq; comparationem habentes, oculos cogitationesq; nostras dirigamus, nullã profecto earum omniũ, sine generis sui subiecti cõtemplatione, aut materiæ in qua versantur, cuiusq; actiones & passiones cognoscunt, scientifica præcepta seu theoremata præscribere posse adinuenimus. Quapropter & geometra, qui quantitatis continuæ passiones propriasq; eius affectiones, quas Græci πάθη vocant, contemplatur, eas non nisi cognita prius quantitatis natura, partibus ac differentiis, ex quarum varia habitudine & ἀναλογίᾳ præcepta constituuntur, methodo inuestigatis, adinueniet, ac

de

de proprio genere subiecto demōstrabit. Et astronomus qui eandem quantitatem, sed mobilem considerat, per quam cæli ac syderum motus, autoremq; diei ac noctis & mensium & annorū inspicit, sine totius huius egregię & nobilissimæ machinæ, quam cælum appellamus, structura, eiusq; & partium, locorum & regionū contemplatione, nihil quicquam de multiplici syderū motu, varioq; partium vsu, facultate actioneq; disputabit. Ad cuius rei confirmationem facit, quod & geometrę & astrologi, simpliciterque aliæ artes ac disciplinæ omnes, initio suorum librorum, priusquam ad theorematum demonstrationem se accingant, loco principiorū generis subiecti, eiusque partiū, definitiones seu descriptiones, variasq; & multiplices earū diuisiones subiiciunt: vt, quid sit punctum, quid linea, quid superficies, quid corpus, quid triangulum, quid quadratum, & id genus reliqua; ex quibus primis atque necessariis principiis scientificas tandē demonstrationes cōcludunt. Eademq; in physicis, iisque artibus quæ in naturæ consideratione positæ sunt, inueniuntur. Etenim vt motionū ac mutationum omnium ȣσίαν & affectiones & differentias inueniant, prius corporis

physici prima principia atque elementa, ex quibus superiora pendent oriunturque, diligenter inquirunt. Sanè & medici, qui sanitatis conseruandæ morbique profligandi præcepta tradunt, eodem docendi & medicandi ordine vtuntur. Vt enim prȩstantissimum ac nobilissimũ hoc bonum corporis commodè adipiscantur, totius corporis sectione quam ἀνατομὴν vocant, adhibita, compositionis & fabricæ rationem oculis & ratione perlustrant, & naturã, quãtitatemque & qualitatem, conformationem, figuram, omnium denique partiũ situm, vsum, actionesque, & agendi patiendiq; facultates, sedulo ac studiose inuestigant. Iam vero omnes illȩ disciplinȩ ac facultates, quæ non in cognitione, sed in actione positæ sunt, & prȩcepta de moribus vitaque formanda tradunt, iisdem legibus, eodemque progressu ac docendi ordine vtuntur. Etenim vt quid virtus ipsa sit, & quotuplex ea sit, & quæ sint eius prima principia, & causa ex quibus ipsa gignitur, intelligant, initio de subiecto cui inhæret, hoc est anima humana disputationem instituunt: qua in suas partes viresque & potestates deducta, facile quæ morum & honestatis prima origo sit, intelligitur. Hanc

inu...

inuestigandi & inueniēdi in disciplina morum viam & methodum, obseruauit Plato, & ante illum Socrates, & nonnulli alii, qui de his præcepta cōscripserunt; quos sequutus Aristoteles, multo doctius, copiosius, & maiori artificio de iisdem elaboratum opus posteris reliquit. Vnde primo lib. Ethicor. capite vltimo, diligenter monet, vt qui scientiam de moribus tractare, vel rempub. gubernare & capessere instituūt, prius de anima eiusq; viribus, itemq; de repub. & ciuitatis ciuiumq; natura & partibus, vnde omnis officiorum & totius reipub. administratio oritur, studiose inquirant; idq; aptissime exemplo à medicorum curandi ratione desumpto ostendit. Vt enim qui ex arte (inquit) curare & corporibus mederi volūt, & singulorum & totius corporis naturam cognoscere debent, vt naturali eorum constitutione perspecta scire possint, quid ipsis contigerit, quantumque à naturali statu ac pristina habitudine exturbata fuerint, atq; ita accommodatis remediis ad pristinū statum ipsamque sanitatem reuocare; ita eos qui in animæ virtutib. ac moderatione reipub. cognoscendis elaborāt, animæ humanæ ciuilisque societatis constitutionem, de cuius cura ac conseruatione agunt, exactis-

sime discere atq; intelligere necesse est; atq; eo quidem magis, quo ciuilis disciplina lōge melior est medicina, eademque honoratior. Rursusq; primo lib. Rhet. sic loquitur: *Nec minus vero diligentia atq; opera impēdendum est, cum de sanciendis legibus & constituendis agitur, quia salus reipub. in constituendis legibus posita est. Quamobrem primum nosse oportebit, quot sint reipublicæ status & formæ, deinde quæ cuiq; conferant, atque conducant; tum demum ea cognoscere, quib. quęque deleri euertiq; possit, siue illa nimium prouehentia & prospera videantur esse, siue aduersa plane atque contraria.* Et paulo post: *Vtile vero est ad componendas leges, non solum perdiscere, quæ reipub. institutorumque formæ expedierit ætate maiorum, & in nostra ciuitate, sed etiam nosse, quæ apud alias quoq; nationes, & quæ quibus locis congruere & conuenire videantur.* Ex quibus colligi potest, ferendis sciendisque legibus vtilissimum esse, peragrare orbē, & leges intueri omnes, quibus aliæ gentes & nationes vtuntur; in consiliis deliberationibusve plurimum valere notitiam rerum gestarum, quæ ab autoribus historiarum commendatæ sunt literis. Multoq; præclarius Politic. quarto, capite primo, scribit, leges cum his considerandas esse,

esse, quæ optimæ sunt, & vnicuique gubernationi conueniunt; esse enim leges omnes ad rempub. accommodandas, non autem rempub. ad leges. Esse etiam rempub. institutionem ciuitatis circa magistratus honoresque publicos, quæ quomodo eos impartiri conueniat, & in quo potestas autoritasq; summa debeat consistere, & quis sit finis cuiusq; societatis, edoceat. Leges autem earum varias reperiri, per quas modus reipub. gubernandæ significatur, secundum quas debeant illi, qui magistratus gerunt, imperare, & transgressores earum prohibere. Ex quo liquido constare, necessarium esse differentias & numerum tenere singularum rerumpub. iis qui leges cōdere volunt. Neq; enim fieri posse, vt eædē leges vtiles sint paucorū potentiæ, ac popularib. omnibus; siquidem plures sint, & non vna popularis potestas, neq; vna duntaxat paucorum potētia. Quo ergo docendi discendiq; ordine hæ artes ac disciplinæ, eodem quoque cæteræ omnes vtuntur, suique generis subiecti, materiæque propositæ, in qua versantur, naturā ipsiusque partes ac differentias prius contemplātur, quam ad sequentium theorematum ac problematum demonstrationem se conuertant. Cuius rei causæ ac rationes neces-

ſariæ multæ aliæ afferri poſſunt; inter has tamen hæc eſt pręcipua, quod affectiones & paſſiones & συμπτώματα & actiones, ſimpliciterq; quæcunq; res conſequuntur, iisque hærent vel accidunt, è ſubiecto principium ſui ortus trahunt, vel à partibus eiusdē ſubiecti, eorundemq; mutuo reſpectu & habitudine oriuntur, aut ſaltem ad hæc omnia referuntur. Itaque quicquid cognoſcit mathematicus vel philoſophus, quantitatis vel corporis cognoſcendi cauſa facit; quicquid efficit medicus, corporis gratia efficit; quicqd agit moralis vel ciuilis philoſophus, animi & ciuitatis cauſa agit: omnis deniq; actio & contemplatio, ad materiam ſubiectã, tanquam ad ſcopum vnicum dirigitur ac deriuatur. Ac proinde rectè monet Ariſtot. libr. primo Analyt. poſt. in omni ſcientia ac diſciplina genus ſubiectum prius eſſe cognoſcendũ, non tantum quod in rerum natura ſit, ſed etiam quid ſit, quemadmodũ & prima demonſtrationis & artis principia, antequam ad pręcepta ſequentia progrediamur. Ex quibus omnibus id iam demonſtratum eſſe arbitror, legislatori, ipſiusq; miniſtro Iureconſulto, ciuitatis ac reipub. cognitionem non tantum eſſe vtilem, ſed etiam neceſſariam, ſine qua neque bonas & ſalutares

rei-

reipub. leges præſcribere, neq; latas recte, & ad commodum ciuium interpretari poſſit. Itaque vtrique tota huius ſocietatis fabrica & compoſitio perluſtranda eſt, ac partium numerus, & qualitas rerum atq; conditio: itemq; partium omnium habitudo & ἀναλογία, qua ad ſe inuicem referuntur, eſt penitus diſcutienda diſcendaq;. Et quoniam aliud quidem eſt in ciuitate vel in domo, & in corpore humano, quàm in ſtructura ædium (in qua etiam numerus partium, qualitas, quantitas, demum & compoſitio ſpectatur) vbi partes non ocioſæ ſunt, ſed actionem & vſum quendam obtinent, certè & de harum vſu actioneq;, quæ ex cuiusque partis natura, ingenio, inſtitutioneq; & aptitudine cognoſcuntur, conſiderandum eſt. Ac poſtremo, qua ratione hæc omnia in ſuo vigore & ſtatu conſeruari & cuſtodiri poſſint, & ſiquidem aliqua à ſua naturali integritate cõſtitutioneque receſſiſſet, quomodo ad priſtinam conſtitutionem ſit reuocãda ac reducenda. Atque hæc quidem contemplatio omnis ad politicum, ciuilemque adminiſtrationem ſpectat, cuius legiſlator eiusq; interpres Iureconſultus, maxima & potiſſima pars ſunt. Porro autem omnis ſoc-

pub. & ciuitas, est quædam societas, eaque perfecta, atque ex variis partibus ad felicitatem ciuiumq; inter se retinẽdam tranquillitatem necessariis composita; quarum varia compositio atq; ἀναλογία seu comparatione ea continetur, corpusque humanum quadam similitudine in partium numero, earumque constructione imitatur. Partes enim corporis humani duorum sunt generum: aliæ sunt primæ, quæ & simplices & homogeneæ, seu *similares* appellãtur. quod partis & totius idem sit nomen; aliæ secũdę, quę compositę & heterogeneæ, cuius partes totius nomine non continentur, à philosophis & medicis dicuntur. Priores sunt, veluti caro, neruus, os, vena, arteria & id genus reliqua: posteriores, vt caput, pes, brachium, lingua, digitus, &c. vt enim carnis pars caro, nerui neruus, ossis os, venę & arteriæ partes, venæ & arteriæ dicuntur, ita brachii vel digiti vel capitis & pedis partes, totiusque circunscriptione ac nomine minime continentur. In repub. ergo & in omni bene cõposita ciuitate similis sanè partiũ ratio obseruatur: etenim aliæ sunt simplices & primæ, aliæ ex his compositæ. Compositæ, vt domus & vicinia, quæ partes dissimilares & organicas similitudine imitantur. Simplices

plices, vt maritus, vxor, liberi & possessio; quæ similes & homogeneas, ex quibus priores illæ gignuntur. Neq; enim domum & viciniam, pro lignea aut lapidea illa structura, vicorumq; amplitudine & via solũ concipimus, sed iis quæ inhabitantium cõmoda & conuenienti multitudine, rebusq; vtilibus, & ad bene beateq; viuendum necessariis ac opportunis sunt instructa. Porro autem has esse veras & proximas cuiusque reipub. partes, non tantum ipsa experiẽtia, sed & ratio cõmonstrat: recteq; ab Aristot. ciuitas lib. 1. Oeconom. descripta est, esse multitudo domorum, agro & pecuniis sufficienter abundans ad bene beateq; viuendum. Quod ex eo manifestũ esse inquit, vt si compotes horum omnium esse nequeant homines, statim societas contracta dissoluatur. Disciplina ergo quæ his partibus compositis præest, domusq; naturam, partesq; singulas cõseruare custodireq; nititur, œconomice, quod rei familiaris curã gerat, appellatur. Ex quo id liquido patet, rem familiarem priorem esse & tempore & generatione republ. cum & opus & pars ipsius sit reipub. quemadmodum & disciplina œconomices, disciplina reip. Quod si igitur domus reip. ac disciplina œconomica ciuilis ac rei-

pub. scientiæ pars est: eiusdemq; artificis opus & officium est, totius & partium naturā facultatesq; contēplari; nulli sane dubiū est quin futuro legislatori aut politico, totius rei familiaris status, eiusq; disciplinæ ratio atq; cognitio habenda sit. Rursusque, quoniam, vt nuper dixi, res familiaris eiusq; scientia republ. prior est, certe necessario eius quoq; cognitio, reipub. & ciuitatis notitiam antecedere debet. Ex quo efficitur, vt & legislator, ipsiusq; interpres Iureconsultus, & simpliciter quicunque ad reip. gubernacula vocatur, non nisi bene cognita re familiari eiusque administratione, rectè suo officio fungi possit. Atq; præclare dici solet, neminem rempub. rectè gubernare posse, qui rei familiari ac propriæ domui prius imperare non didicerit. Iam verò vt ex multitudine domuum & familiarum conficitur ciuitas, ita ex personis & rebus, domus. Et quemadmodum felix & beata tum efficitur ciuitas, cū & singulæ domus & familiæ omnes, ita sunt constitutæ comparatæq;, vt ad totius felicitatem constituendam tranquillitemq; conseruandam sint idoneæ & opportunæ; ita & domus, quæ personis & rebus constat, non nisi adhibita conuenienti cura ac disciplina, nunquam constare, aut cōseruari

uari poterit. Perinde enim in his se res habet, ac in corpore humano, quod tū demum sanum appellare consueuimus, cum singulę eius partes sanæ sunt; ita & rempubl. & domum felicem & tranquillam non nisi eam dicere licet, cuius etiam singulæ partes tales sunt. Finge enim aut domus & familias, aut personas in domo, ita esse dissolutas atque perturbatas, vt neq; habeatur ratio imperādi nec parendi, nulla sit officiorum & auxiliorum cōmunitas, nulla consuetudo vitæ, itaq; permixta & confusa omnia, vt neq; legibus, neq; doctrinis, bonisve consuetudinibus locus sit vllus, sed aut vi, aut metu, aut dolo, malisve artibus gerantur omnia: quis tandem reipub. aut domus, quam felicē appellare possis, status futurus erit? Finge rursus omnes corporis humani partes, aut saltem aliquas ex his, mala intemperie, aut alio quouis morbo ita infectas, vt ad totius vsum parū vel nihil conferant, anne sanum id dicere quisquā poterit? Sanè vt tum ęgrotare aliquem dicimus, cùm vel minima eius pars vel particula morbosa est; sanū autem non nisi tum, cùm rectè valent, suoq; officio funguntur partes omnes: ita rempubl. aut domū eam infelicem & perturbatam appellamus, cuius aliqua pars vitiosa est; econtrà

beatā & tranquillā, cuius membra inter se consentiunt & conspirant, eaq; ratione singula administrantur, & geruntur omnia, vt vnum quoddam omnes, & variæ illæ videantur esse partes, eadem velle & sentire omnia. Itaq; vt ad rei familiaris administrationem Oeconomice, ita ad cuiusq; priuatę personæ institutionē doctrina de morib. quę *Ethice* appellatur, adinuenta est: ea enim in omni actione, quid honestum, quid vtile, quid fugiendum, quidve expetendum & sequendum sit, demonstrat, eademq; & actionum humanarum prima principia inuestigat, & honestatis & vtilitatis causas & rationes inquirit, & inuentas iā examinat & perpendit, examinatas legislatori & ciuili philosopho subministrat. Vnde non sine ratione ab Aristot. *potissima politica seu ciuilis facultatis pars, vel principiū primò magnorū Moral.* appellatur: cum enim nullus in reb. ciuilibus quippiam laude dignum efficere queat, nisi prius qualitate aliqua præditus, honestiq; appetens sit: & honestum esse nihil aliud sit, quam virtute præditum esse, eiusq; contemplatio ac moderatio ad ethicū pertineat; proculdubio ciuilem & politicum moralis philosophiæ præceptis, priusquam ad domus vel reipub. administrationē studium

dium ſuum conuertat, imbutum eſſe oportet, quippe cum totius cognitio ex partium notitia habeatur. Quod ſi ergo diſciplina de moribus pars & principium eſt ciuilis facultatis, tum quia bonos ciues reip. & ciuitati ſubminiſtrat, tum quia veras honeſtatis & vtilitatis rationes perquirit, & actionũ humanarum ac ciuilium principia & opportunitates oſtendit, omnium deniq; rerum occaſiones & momenta perpendit, neceſſario colligitur, legislatori & cuiq; politico viro, ſiue Iuris, iuſti & iniuſti notitiam (quod proprium eſt Iureconſulti) profiteatur; ſiue iuſtitiã, vt magiſtratus, adminiſtret & tueatur, huius moralis diſciplinæ ſcientiam nõ ſolum eſſe vtilem, ſed etiam quam maximè neceſſariam, atq; in hunc modũ ſtudio iuris & iuſtitiæ coniunctam, vt eſt oculus corpori, & mens animo. Nam vt corpus ſine oculo videre, aut animus ſine mente verũ cernere non poteſt, ita nec legislator aut I.C. ſine notitia actionum & virtutum, cauſas & principia legum rectè & ſine errore intueri poteſt. Atque hoc eſt quod Vlpianus ait, *Iuſtitiam nos colere, quia boni & æqui notitiam profitemur, æquum ab iniquo ſeparantes, licitum ab illicito diſcernentes, bonos non ſolum metu pœnarum, verumetiam præmiorum*

quoq; exhortatione efficere cupientes; & veram (ni fallor) *philosophiam, non simulatam affectantes.* Veram eam appellat, quæ non in ociosa iusti & iniusti contemplatione, sed in actione, quæ ad vsus vtilitatesque hominum dirigitur, quæq; ex veris iustitiæ fontibus & non simulatis oritur, consistit. Itaq; initio statim primum iuris præceptum esse monet, *vt honestè viuamus*: honestè autem viuere nihil aliud est, quam secundum virtutem viuere; cuius honestatis causas rationesque aperit ethicus. Huic sententiæ in De legibus libro subscribit etiam M. T. Cicero, qui Iuris præcepta & initia ex intima philosophia repetita repetēdaq; esse censet; eosq; qui aliter Iurisprudentiam docent, litigādi potius quam iustitiæ vias tradere arbitratur, Quæ sententia vera est, & veterum Iureconsultorum scriptis consentanea.

CAPVT III.

Iurisprudentiam sine notitia præcedentium facultatum cognosci non posse.

POsita ergo atq; constituta hac resolutione, duo iam manifesta sese pronunciata nobis offerūt: quorum primū ad id spectat, vt quem ordinē nostra Iurisprudentia inter cæte-

cæteras eiusdem generis artes ac disciplinas sibi vendicet, intelligamus. Alterum cô pertinet, vt quæ artes atque scientiæ futuro Iureconsulto discendæ sint, perspectum habeamus. Vtrunque profectò vt plurimum continet delectationis, ita veram huius artis & non simulatam scientiam affectanti, summopere cognitu est vtile ac necessariũ. Quod igitur ad primum attinet, id sine cõtrouersia statuendum est, Iuris ciuilis disciplinæ cognitionem sine politices, œconomices & ethices notitia haberi minimè posse, tum quia hæ disciplinæ sunt partes & principia Iurisprudentiæ, tum quia suppeditant rationes & causas actionum, & honestatis fontes aperiunt. Res autem tum cognoscere (vt Aristot. primo Phys. ait) arbitramur, cum earum causas, principia & elementa cognoscimus. Quod si sunt principia, vt ex resolutione demonstratum est, necesse profectò est eadem esse priora; priora (inquam) ordine doctrinæ, hoc est, prius necesse est ea doceri ac cognosci, ipsa Iurisprudentia. Ita enim natura comparatum esse videmus, vt in omnibus tũ rebus; tum scientiis & artibus, quæ vltima sunt in cognitione & resolutione, priora sint in actione & compositione, & econtrà: resolutio

enim & compositio (vt in posteriori huius operis parte dicam) contrario itinere progrediuntur: prior, à fine ad principia prima excurrit inueniēdo; posterior ab iisdem inuentis, docendo & componendo ad extremum & vltimū finem progreditur: quod in rebus artificiosis licet satis euidenter intueri, vt in arte ædificādi: artifex enim qui domum ædificare instituit, prius naturam eius contemplatur, quàm ad operationem se accingat. Itaque initio, contemplando mente atq; animo, scopum seu finem, cuius rei gratia ædificaturus est, concipit, conceptumque in prima sua principia dissoluit. Ædificaturum enim se idcirco arbitratur, vt ab aëris intemperie, vētorum & imbrium, caloris & frigoris, cæterarumque rerum extrinsecus adiacentium incommodis, se suaque omnia defendere ac tueri possit. Proposito hoc scopo, inquirit eius principia & causas, quibus eundem actione postea adipiscatur; ac primùm quidem, nullam rem id commodius præstare posse, quam tegumentum, ratione & experientia cognoscit. Sed quia tecti seu tegumenti moles per se consistere, eoque cui firmè ac solidè innitatur, carere non potest, idcirco fulcimentis & parietibus ad sustinendum opus esse intelli-

telligit. Iam vero quia & parietes tum per se, vt iniurias omnes arcere valeant, multum firmamenti & virium habere debent, quod nunquam vlla vi labefactari, locove vnquam dimoueri possint, tum præter hęc grauissimam ac ponderosam tecti molem constanter sustinere, idcirco fundamētum & basim, quæ totam hanc machinam ac domum sua firmitudine sustineat, necessario requiri animaduertit. Sed vt eadem basis apta sit & commoda ad sustinendam molem, diutissimeq; cōseruetur, & immobilis permaneat, fossionē terræ, in qua quasi radices more plantarum agat, cuique firmissimè hęreat, vtilem ac necessariam esse, hoc quasi syllogismo ac ratiocinatione colligit. Fossio ergo est vltimus finis & extremus huius contemplationis & resolutionis, quæ postmodum in actione, hoc est, in ipsa ædificatione fit primum principium; quemadmodum initium contemplationis fit vltimus & extremus finis in actione & compositione, in quem dirigitur, & in quo quiescit artificis operatio. Etenim initio ædificator molitur telluris fossionem, deinde iacit fundamenta futuri operis, mox struit parietes, tandem parietibus imponit tectum, quo imposito, assecutus est suum

finem, nimirum custodiam ab inclementia & iniuria aeris & cæli. Eadem inueniendi & docendi ratio in cæteris artib. ac disciplinis reperitur; quinimò quicquid inuenitur vel docetur artificiose, hoc est, non temerè, sed cum ratione, id omne hac via inuestigari necesse est. Est enim hic modus inueniendi perpetuus ac necessarius, qui nunquã fallit, sed semper dirigitur ad veritatem, quem ipsa adeo natura in componendo imitatur: siquidem natura, vt Aristoteli placet, propriè non dicitur inuenire; inuentio nanq; est quędã ratiocinatio, & ratiocinatio cognitio; at natura nõ cognoscit, etiãsi propter finem aliquẽ certum ac determinatũ agat semper. Hunc quoq; inueniendi in disciplinis & tradendi modum, tota seruauit & imitata est antiquitas. Et Aristot. vniuersæ philosophiæ, tam actiuæ quàm contemplatiuæ præcepta, eodem adinuenit, & adinuenta tradidit.

Legem ergo & actiones ciuiles, in quib. legislator & Iureconsultus versantur, resoluendo & ratiocinando, tandem ad eam facultatem deuenimus, quæ mores eorũq; principia contemplatur, tanquam ad extremum terminum à quo veluti principio in docendo & discendo componendoq; rursus

ſus auſpicamur, & ab ea ad œconomicen, ab hac ad politicen, deniq; ab his omnib. ad Iuris ciuilis cognitionem progredimur; quę diſciplinæ finis eſt, & quaſi terminus ſuperiorum artium ac diſciplinarum, ad quem referuntur. Sit ergo hoc firmum & perpetuum pronunciatum, *Iuris ciuilis ſtudium vltimum inter has artes ſibi vendicare locum, tumque rectè & magno cum fructu doceri ac tradi, ſi priores illæ ſcientiæ, tanquam prima eius principia & elementa, præcedant.*

Capvt IV.

Contra leguleios qui Philoſophiam à ſtudio Iuris ciuilis diſtrahunt, breuis diſceptatio.

QVo in loco ſeſe multorum hoc noſtro tempore Iurecōſultorum inſignis error & imperitia ſatis detexit. Pleriq; enim Iuriſprudentiæ ſtudium ita à philoſophiæ cognitione diſtrahunt, vt nihil commune iis aut ſimile eſſe opinentur, planè exiſtimantes rem eſſe ocioſam & inutilem, non tantum eius diſciplinæ, ſed & aliarum artium præcepta, quorum maximus eſt vſus, memoria comprehenſa habere. Ad con-

firmationem sui erroris adducunt breuitatem huius nostræ vitæ, causantur magnitudinem, longitudinẽ & difficultatem disciplinæ, queruntur numerum Interpretũ & commẽtariorum; & quod magis ridiculum est, existimant vna eademq; opera Ius ciuile & cæteras disciplinas, ex vno eodemque scripto addisci posse, ita quidem, vt qui leges recitare possit, illicò bonus Grammaticus, insignis poeta, eloquentissimus orator, acutissimus dialecticus, &, vt quibusdam etiam videtur, geometra & naturalis philosophus ex eadem schola prodeat: satius itaque esse, vt quod per pauciora remedia fieri potest, per plura & longiora ne efficiatur. Alii vero etsi philosophiæ cæterarumque artium præstantissimarum vsum non ignorant, moderatius tamen id fieri volunt, tantumq; studium, tamq; multam operam ponendam in eo non arbitrantur, satis nos officio nostro fecisse arbitrantes, si primoribus, vt aiunt, labris hæc attigerimus, & more apum optimos quosq; flores ex infinitate illa decerpserimus. Sed philosophiæ quidem vituperatorib. quorũ longè maior est error, facilè respõderi, aliis nõ æquè potest. Quid enim ineptius excogitari aut dici à quoquam potest, quàm mole,

magni-

magnitudine, numero, confusione librorũ, & Interpretum, artis & scientiæ æstimare velle difficultatem, breuitatem atque longitudinem? Neque enim ex artifice ars, sed ex arte artifex iudicatur; cæteroquin fieri posset, vt artes etiam nobilissimæ præstantissimęque vitio artificum essent ignobiles ac turpissimæ. Multi profecto qui artem medendi profitentur, interdum homines sanare volentes, eos imperitia sua potionibus occîdunt; an propterea ars medica, suis laudibus fraudanda est? Multi naufragium negligentia & nauigandi inscitia committunt, an idcirco ars ea nauigandi vituperabitur? Sanè plerique Iuris ciuilis præcepta nullo ordine, nullaque via & methodo cõscribi ac doceri posse arbitrantur, atque ita etiam docent, an propterea id artis vitio, quæ ex se pulcherrima est, tribuendum existimabimus? Tenenda ergo est differentia & discrimen inter hæc, quantumq; ars & artifex inter se communicent vel dissentiant, diligenter perspiciendum. Disciplinæ enim ex se, & suapte natura non sunt longæ, etsi altera lõgior & difficilior est altera; quia cognitione theorematum & pręceptorum constant, quæ non sunt infinita, sed numero aliquo comprehensa, & certa

atque definita; quorum cognitioni & comprehensioni satis vita sufficit, eiusq; respectu breuis non est. At vero vsus & exercitatio artis vt difficillima est, ita quoq; est longissima, atque vnius hominis vitæ longitudine, propter infinitas circunstantiarum varietates perplexitatesq;, commodè haberi non potest. Iam vero quod ex vno eodemque iure ciuili, reliquarum artium præcepta disci posse opinantur, quid obsecro aliud est, quam cælum terræ miscere, artium ac disciplinarum fines, scopos, præcepta, temerè & sine ratione confundere, atque ex multis diuersis & disparatis scientiis, quinimo ex infinitis rebus planeq; cōtrariis, vnum quid facere? Quis enim ignorat, aliud esse Latinè scribere & loqui, scientificè & probabiliter in vtramq; partem de quacunque proposita quæstione differere posse; & aliud, iusti & iniusti notitiam, numerorum vel humani corporis cognitionem habere? Scientiæ nanq; & artes omnes ita inter se differunt, quemadmodum & res & materiæ quas contemplantur, & fines, ad quos diriguntur: fierique non potest vt vna eademq; ars diuersas rerum naturas cognoscat. Multæ etiam sunt, quæ etsi res non contemplentur, nec quippiam

agant,

agant, vſum tamen adhæc præſtant, ſuntq; veluti inſtrumenta & organa, ſine quibus neq; cognoſcere rerum naturas, neq; quippiam commodè efficere poſſumus; veluti ſunt omnes illæ artes, quæ ſermonis orationisque ac docendi modũm tractãt. Sed enim neque illud quidem ſemper verè dicitur, *fruſtra fieri per plura, quod per pauciora fieri poteſt:* multa enim ſunt, quæ commodius & citius lõgiori via aſſequimur, quàm breuiori; quæ ſi difficilis & obſcura eſt, inepta eſt ad diſcendum & agendum. Titius enim (exempli gratia) ſi in forum ire decreuerit, vel regia via, quæ longior fortaſſe aliquot paſſib. eſt, ſed plana alioquin & mũda; vel cõpendio aliquo aſpero & lutoſo, eò proficiſci poteſt; certè (niſi mentis compos non ſit) longiorem & cõmodiorem eliget, citiusq; quam ſi breuiorem & intricatam ingreſſus fuiſſet, ad deſtinatum locum perueniet. Similis eſt ratio in ſcientiis & diſciplinis, quæ ſibi ita ſunt affines & connexæ, vt multæ ſine aliarum cognitione, aut omnino, aut certè commodè haberi nõ poſſint. Eſt enim quędam iis ſimilitudo & cognatio, cum corpore humano ipſiusq; partibus, qua mirum quẽdam in modum inter ſe conſpirant & conſentiunt, alteraque

alteri vſum mutuumque auxilium prę́ſtat, vt ſeparatæ ac diſiunctæ, officio omni atq; actione ſua priuentur. Denique memini non paucos à præceptis philoſophię abhorruiſſe, quod à pleriſque inculte ſatis & barbarè ea conſcripta eſſe conſpicerent; quibus ego quoque aſſentior, dummodo grauiores ſcriptores, de iiſdem rectè & copioſe diſputantes, non contemnant. Qui vero noſtrum philoſophiæ ſtudium non in totum reprehendunt, ſi remiſſius & moderatius agatur, in eo rectè mihi facere videtur, quod (vt ego arbitror) hominum animos à reb. non vtilibus, ſed ſpinoſis & non multum vtilibus, quæ in quibuſdam philoſophorum ſcriptis continentur, auocantes, eos ad honeſtiora & ad vitę vſum conferentia pręcepta hortantur. Eſt enim modus ſeruandus in perdiſcendis diſciplinis, ſtatuendusque ſcopus aliquis, ad quem rationes omnium noſtrorum ſtudiorum dirigantur, cum fieri nequeat vt in omnibus ex æquo excellas, ſatisque ſit eatenus vnamquanq; diſciplinam attigiſſe didiciſſeq; quatenus rei neceſſitas poſtulare videatur. Eſt etiam diſcrimen aliquod ſeruandum in omnibus diſciplinis: quædam enim plus delectationis, quædam plus neceſſitatis in ſe habent.

Quę

Quæ necessariç sunt & vtiles, non tantum degustãdæ, sed & penitus perdiscendç sunt; quales sunt eæ, quæ omnibus communes sunt, suumq; vsum omnibus præstant, vt ars differendi, & scribendi, & loquendi, quç sunt veluti instrumenta & manus, quibus scientiæ & disciplinæ omnes tanquam reb. necessariis vtuntur. Itemque illæ quæ viciniores sunt, & similes & cognatæ, & vt philosophiaiũt, *subalternata*: veluti, medico magis in naturali philosophiæ parte laborandum est, quam in morali; & Iureconsulto in hac magis quam naturali: quia vt medicus principia sui subiecti, itemque rationes & causas à naturali mutuatur, ita Iureconsultus à morali & ciuili. Eademque similitudo & cognatio in cæteris disciplinis inuenitur. Artes vero ac disciplinæ quç non ita necessariæ sunt, sed plus delectationis & exercitii continent, etsi planè omitti non debeant, leuius tamen attingendæ sunt, cum fieri nequeat, vt omnes eodem fructu, pariq; vtilitate addisci possint. Nam & in his id vitandum est, ne nimis magnũ studium multamq; operam in res obscuras atque difficiles conferamus, easdemq; non necessarias; vt in astrologia, vel in geometria aliqui faciũt: multi in diale-

cticis, plures in cognitione vtriusq; sermonis, Latini & Græci. Quæ omnes artes quanquam laudabiles sunt, & nonnullæ earum summopere necessariæ, earũ tamen studio à proposito abduci, contra omnem rationem est. Sed philosophię quidem vituperatoribus, iisque qui difficilem quandam temperantiam postulant in reb. præclaris & honestis atque etiam necessariis, quæ admissæ coerceri neq; possunt, neque debent reprimi, satis iis libris respondebimus, quos de sectis Iurecõsultorum inscribemus. Ex his iam satis patêre arbitror, quis & qualis sit ordo lectionis huius nostræ Iurisprudentiæ; adhæc, quæ disciplinę ipsam necessariò doctrinæ ordine antecedant; denique quæ ad ipsius cognitionem vtiliter adhiberi possint ac debeant, si modo perfecta & non fucata eius notitia desideretur.

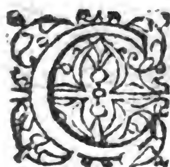
PRIN-

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER IV.

CAPVT I.

De genere subiecto Iurisprudentiæ.

COgnito doctrinæ & lectionis ordine, ratio deinceps postulare videtur, vt proximius ad Iurisprudentiæ naturã explicandam accedamus. Natura autem artium ac disciplinarum omnium, duabus potissimũ solet æstimari rebus; genere subiecto, seu materia in qua ars & sciẽtia versatur, cuiusq; affectiones & passiones quælibet earũ contemplatur aut efficit: & proprio fine, ad quẽ omnis effectio vel contemplatio dirigitur, omniaq; quę in arte aut disciplina docentur præcepta, referuntur. De genere igitur subiecto & materia Iurisprudentiæ dicendum est; quam facile adinueniemus, si ea quæ superiori loco à nobis posita constitutaque sunt, diligenter, vt par est, perpenderimus.

Atque id quidem initio citra omnem controuersiam, quod & sæpe antea dixi, statuendum est, vnum idemq; esse & legislatoris & Iureconsulti genus subiectum: quippe cũ alter ab altero, non scopo, qui vtrique vnus est, sed ratione & σχέσει tantum differat; ac legislatoris proprium officium sit, proposita sibi iustitia, leges in repub. salutares & vtiles condere; Iureconsulti verò, easdem commode & ad subditorum ac ciuium trãquillitatem atq; concordiam tuendam, accõmodatè interpretari. Qui igitur ea de quibus leges feruntur & statuuntur, cognouerit, is etiã qua in re vtriusque actio versetur, quæq; vtriusq; materia subiecta sit, intelliget: quippe cùm vtriq; habitus sit quidam, vel leges rectè cõdendi, vel easdem bene interpretandi, & ad ciuium vsum vtilitatemque accommodandi. Itaq; lex, vt nuper dixi, est vinculum humanæ ac ciuilis societatis, eademque conseruatrix iustitiæ, cæterarumq; virtutum omnium, quæ in hominũ vitæq; consuetudine reperiuntur. Conseruatrix, inquã, iustitię est, quia societati ciuili, tanquam supremus aliquis rex & magistratus imperat, præscribens iusta, recta & vtilia, iis qui parent & imperant, vetansq; ac prohibens horum contraria; bonos & mo-

destos

destos ciues præmiis ad virtutem alliciens, malos inflicta pœna à vitiis deterrens atque coercens: vt non immeritò à Cicerone dictũ sit, *magistratum esse legem loquentẽ, & legem esse magistratum mutum & tacentem.*

Quum ergo legis officium sit, imperare honesta, iusta & vtilia ac prohibere horum contraria, efficitur vt de actionib. lex quidpiam statuat, easve contempletur. Iustum enim & iniustum, honestum & inhonestũ, bonum ac malum, in actionibus cernitur; quippe cum boni & mali, iusti & iniusti homines, ob actiones bonas vel malas, iustas & iniustas ita denominentur, simpliciterque virtus & vitium in actione quæ vel laude vel vituperio digna est, consistit. Lex ergo de actionibus fertur, in quibus quid honestum & inhonestum, quid iustum & iniustum sit, aperit. Quapropter & legislatorem & Iureconsultum, qui leges condere aut interpretari nituntur, easdem contemplari necesse est.

CAPVT II.

Species actionum.

SEd .n. actiones sunt multiplices & variæ, ideoq; diuidendæ ac distinguẽdæ. Quę

dam nanq; sunt rerum animatarũ, quædam inanimatarum. Actiones rerum inanimatarum sunt, quę tũ à simplicium, tum compositarum rerum facultatibus natura insitis, oriuntur; veluti, ignis dicitur calefacere, aqua & aër humectare, terra frigefacere, Magnes lapis ferrum attrahere; quæ actiones omnes, huiusq; generis reliquæ propè infinitæ, pendent à suis principiis naturalibus, quas δυνάμεις appellant, quia à natura rebus ingenerantur. Hæ ergo actiones, quia bonæ aut malæ propriè, iustæ vel iniustæ, neque sunt, nec dicuntur, ad nullam legem referuntur, neque de iis quidpiam statui à legislatore potest, quippe cum neque societatem hominum tueri, neque etiam lædere possint.

Actiones vero rerum animatarum, aut sunt propriæ earum quæ ratione vtuntur, aut communes cum iis quæ ratione carent. Ratione vtentium, vt hominum; carentiũ, vt brutorum: facultas enim & actio generandi, nutriendi, augendi, concoquendi, attrahendi, expellendique, itemque appetendi, respuendi, simpliciterq; omnes eæ quas tum vitales, tum naturales appellant, communes sunt hominibus cum brutis animãtibus, quæ ratione minimè regũtur, sed natura:

tura : ideoque in potestate & arbitrio nostro positę non sunt. Vnde fit, vt neque lege prohiberi, neque iuberi, nemoque bonus vel malus, iustus aut iniustus, ab his appellari possit. Quare superest, vt solæ illæ actiones quæ in potestate nostra sunt, & hominum propriæ à legislatore considerentur; quippe cùm ex his iusti & iniusti, boni & mali homines dicantur, laudenturq; ac vituperentur, iisq; societas ciuilis custodiri, eadem ve lædi dissiparique valeat. Sed enim hæ actiones, quę in nobis positæ sunt, & à nobis proficiscũtur, aut spontè, aut inuitè fiũt. Sponte fieri dicuntur, quæ sine vi, iudicio & studio ac voluntate nostra geruntur. Inuite fiunt, quę contra voluntatem per vim & imperium, vel ignorantiam & inscitiam perpetrantur. Ignorantia duplex est, altera iuris, altera facti. Hæ actiones omnes, bono & malo, honesto ac inhonesto diiudicantur, hominesque ab iisdem, boni vel mali, laude vel vituperio digni censentur, ideoq; his vel præmia vel supplicia à legislatoribus eorumque legibus proponuntur. Vt enim rectè factis beneficia & fructus, ita peccatis pœnæ & reprehensiones debentur. Vnde rectè Demosthenes legem sic definiuit: *Lex est, cui omnes obtemperare conuenit, cum ob*

alia multa, tum vero maxime, eo quod lex omnis inuentum ac munus deorum est, consultum prudentium hominum, coercitio eorum quæ vel sponte vel ignorantia delinquuntur, communis sponsio ciuitatis, ad cuius præscriptum omnes qui in ea repub. sunt vitam instituere par est. Porro autem eędem actiones, quæ à nobis sponte aut ignorantia geruntur, duobus modis cõcipi possunt; aut simpliciter, absolutè & per se, hoc est, intra hominem quatenus mente cogitantur tãtum neque in opus prorumpunt; aut verò relatione quadam ad alterum, quatenus exeũt in opus, ciuilemq; societatem & communitatem reipubl. lædere possunt, eandemve custodire. Plurimum enim inter has interesse credendum est, quippe cum multi animo & cogitatione intemperantes, adulteri, auari, audacesq; & iniusti reperiantur, metu tamen pœnarum, quæ à legibus proponuntur, perterrefacti, animo cogitata proferre, factoq; vitium mentis deducere non audent: ac proinde de his actionibus, etsi laude vel vituperio dignę sint, leges nõ sunt solicitæ, propterea quod ciuilem societatẽ neq; lædunt, neq; conseruant; ipsaq; lex nihil aliud sit, quam vinculum huius societatis & reipub. quæ partes omnes concordi amici-

micitia inter se connectit. Quapropter recte Vlpia. noster dixit, cogitationis pœnam neminem pati, si, vt recte Interpretes annotãt, cogitationẽ nihil sequatur, quod alteri noceat. Quanquã vero legib. hæ actiones non contineantur, tamẽ ad alterius artificis præceptiones referũtur, qui quid in his laude vel vituperio dignum sit, ostendit; pertinetque proprie hæc cõsideratio ad eam philosophię partem quæ de moribus tractat, vitæq; priuatæ moderationem institutionemq; profitetur: ea enim nõ crassa tantũ. quæq; oculis manibusq; percipiuntur hominis vitia, præceptis institutisq; vitę corrigit, sed multo magis latentia animi mẽtisq; peccata expellit, & affectibus cæterisq; tum animi tũ corporis perturbationibus cõmodè mederi docet. Perinde igitur se habet politicus & legislator ad philosophũ moralem, quemadmodũ medicus ad physiologũ; & vicissim, vt physiologus ad moralem, ita medicus ad legislatorem vel Iureconsultũ. Medicus.n. hominem sanum eum esse pronunciat, qui omnes actiones corporis & animi, vitales inquã, naturales animalesq; ita affectas atq; dispositas habet, vt nullum in his manifestum incõmodum sensu percipi lęsiove aliqua insignis, membri functionẽ impediens,

oculis cerni possit. Ægrotum vero illum, in quo perspicuum euidensq; apparet actionis impedimentum, ita quidem, vt leuis aliqua humorum, aliarumve rerum mutatio sensum effugiens, ad sanitatem constituendam, morbumve inducendum sufficere nõ videatur. At Physiologus qui occultas rerũ naturas rimatur, non ad inferiores corporis sensus se demittit, sed ratione duce caussas rerum omnium quæ gignuntur, exactiori modo perquirit, & sanitatem vel morbum non ex actione corporis, sed potius eius cõstitutione metitur; sanumq; hominẽ eum demum esse opinatur, qui exactissimam in partibus simpliciorib. maximeque constantem obtinet temperiem; in compositis autem, quas organicas appellant, perfectam, nulloque vitio, quod sensu, sed ne ratione quidem cerni possit, deprauatam compositionẽ. Par est ratio legislatoris & moralis philosophi; etenim legislator ipsiusque interpres Iureconsultus, non de omnibus actionibus loquuntur, sed de iis tantum quę manifeste societatem reipub. corrumpunt aut custodiunt; neque eos iustos iniustosve, temperantes aut intemperãtes esse pronunciant, qui solo consilio animiq; propositione ea cogitant, nisi quoq; aliquis actus

acces-

accesserit, qui reipub. aut prodesse aut obesse possit. Vnde Tryphonius fugitiuum esse ait, non eum qui solum fugiendi consilium à domino susceperit, licèt id se facturum iactauerit, sed qui in ipso facto fugæ, vitium mentis deduxerit. Nam & furem, & adulterum, & aleatorem, quanquam alia significatione ex animi propositione cuiusque sola dicere quis posset, etiam hunc qui nunquam inuito domino rem alienam subtraxerit, qui nunquam alienam matremfamiliàs corruperit, si modo eius mentis sit, vt occasione data, id cõmissurus sit, tamen oportere hæc crimina, assumpto actu intelligi; & ideo fugitiuũ quoque & erronẽ, non secundum propositionem solam, sed cum aliquo actu sumi oportere. Dissimilis est ratio in philosopho morali, qui & ipse rationem modumque recte viuendi & agendi præscribit, sed tamen non eodem modo quo legislator: quandoquidem vt hic exteriores actiones moderatur, ita ille interiores quæ in animo sunt perturbationes & affectus sensum minime incurrentes compescit, ac ratione diiudicat,

CAPVT III.

Ciuiles actiones esse propriam materiam iuris.

ACtiones ergo ad quas legislatorum & Iureconsultorum placita dirigũtur, *ciuiles* nuncupabimus, quod in ciuitate & repub. & omnino in quadam societate, hominumq; cõmunitate spectẽtur. Porrò autem actiones ciuiles, de quibus nunc loquimur, duorum sunt generum. Vnum genus est earum quæ sæpe & plurimum fieri solent, & quotidie accidunt: alterũ, earum quæ nunquã aut raro. Quæ sæpe fiunt, certò definiri ac præceptis comprehendi possunt, quæ raro eueniunt, quum indefinitæ & indeterminatę sint, in nullam artificis disciplinam, vllamve doctrinam præceptionemq; incidunt: quapropter neq; de his legislatores leges condendas existimarunt. Rectè igitur Theophrastus inquit, Iura constitui oportere in iis quæ ἐπὶ τὸ πλεῖστον, non in his quę ἐκ παραλόγου (sic enim, & mea quidem sententia, rectius Pandectæ Florentinæ habẽt) accidunt. Et Paulus, τὸ γὰρ ἅπαξ ἢ δὶς, παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται. Et Celsus, ex iis quæ forte vno aliquo casu accidere possunt, iura

non

non constitui. Nam ad ea potius debere aptari ius, quæ & frequenter & facile, quam ad ea quæ perraro eueniunt. Quod ita accipiendum est; de aqua pluuia ius constitui oportet, quæ vt plurimum cadere solet, non etiam de lapidibus pluuiis, qui nunquã aut semel tantùm ceciderunt. quod si sæpius præter hominum opinionem lapidibus vel auro, aliáve re inexpectata pluere inciperet, leges nouas de his ferri oporteret. Itaq; quia contractus, maleficia, successiones, bella, itemq; huius generis prope infinita frequẽter ac sæpenumero accidunt, ideo de his leges statui oportuit. Ideoque ridiculæ sunt glossarum & doctorum quæstiones ac solutiones hoc loco propositæ, de homine, qui cum testatus decedit, & ab inferis rursus reuertitur, aut decapitatus vitæ restituitur (quod etsi semel tãtum euenit, amplius tamen non potest) an ad possessionẽ suorum bonorum admittatur; alięq; nõ paucę, quas breuitatis causa vt inutiles & ociosas omitto. Huc pertinet Solonis illud dictum, cuius meminit Cic. in oratione pro Ros. Amerino. Is enim cum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum qui parentem necasset: respondit, *se id nemine factu-rum putasse.* Sapienter fecisse dicitur, cum de

eo nihil ſanxerit, quod antea commiſſum non erat, ne non tam prohibere, quam admonere videretur. Quod ſi quid eius modi, quod antea nũquam euenerit, accidat, profecto noua Principis conſtitutione decretove, aut interpretatione legum, quæ ad ſimiles caſus latæ ſunt, opus eſt, quemadmodum recte Imperator Iuſtinianus in præfatione Pandect. conſtitut. 3. ſic loquitur: *Sed quia diuinæ res quidem perfectiſsimæ ſunt, humani vero iuris conditio in infinitum decurrit, & nihil eſt in eo quod ſtare poſsit perpetuo (multas etenim formas edere natura nouas deproperat) non deſperamus, quædam poſtea emergere negotia, quæ adhuc legum laqueis nõ ſunt innodata. Si quid igitur tale contigerit, Auguſtum imploretur remedium: quia ideo Imperialem fortunam rebus humanis Deus præpoſuit, vt poſsit omnia, quæ nouiter cõtingunt, & emendare & componere, & modis ac regulis competentibus tradere: & hoc non primum à nobis dictum eſt, ſed ab antiqua deſcendit proſapia, cum & ipſe Iulianus legum & edicti perpetui ſubtiliſsimus conditor, ſuis libris hoc retulerit, vt ſi quid imperfectũ inueniatur, ab Imperiali ſanctione hoc repleatur. Et hoc non ipſe ſolus, ſed & diuus Hadrianus in compoſitione edicti & ſenatusconſulto, quod*

eam

eam sequutum est, hoc apertissimè definiuit, vt si quid in edicto positum nō inueniatur, hoc ad eius regulas, eiusq; coniecturas & imitationes possit noua instruere autoritas. Hæc Iustinianus. Id tamen animaduersione dignum esse arbitror, quod glossa ac Dd. non perpendunt, voces has, *Sæpe* & *raro*, bifariã posse dici; aut simpliciter & absolutè, sine collatione ac similitudine; aut respectiuè & relatiuè, ad alterum eiusdē, vel diuersi generis. *Absolutè euenire* dicimus, quod indies accidere solet: vt, aquam pluuiam cadere, hominem mori, & quæ his sunt affinia, quorum vsus est quotidianus. *Absolutè raro fieri* dicitur, quod semel aut bis tantum euenit, aut euenire potest; vt, fœminam vno partu septem filios edere; hominē mortuum resuscitari, quod in Lazaro factum legimus; vel lapides pluere, cæteraque huius generis. Hæc ergo omnia dicuntur absolute raro vel sæpe fieri, quia ad nullã rem certam definitamque referuntur. Alia ratione dicitur quid sæpe fieri respectiuè; veluti cum duas res conferimus, quarum vtraque euenire quandoque solet, sed altera magis quàm altera, vt vox *Sæpe*, comparationem significet: veluti cum dicimus, sæpe homines intestatos mori, comparatione

facta, ad eos qui testatò moriuntur. Plures enim ab intestato, quam testatò occidunt. Huc pertinet illud, cùm quæritur à Paulo Iureconsulto, ex quota parte interim hæres existat, qui posthumum cohæredem habere potest, cum fieri possit, factumque quandoque sit, vt quatuor pariter puellæ à matrefamilias natæ sint: & non leuibus autoribus traditum sit, quinquies quaternas enixam Peloponesiam, & multas Ægypti vno vtero septenas: sed & tergeminos senatores cunctos Romam habuisse Horatios; Læliumque vidisse in Palatio liberam mulierem, quæ ab Alexandria perducta esset vt Hadriano ostenderetur, cum quinque liberis, ex quibus quatuor eodem tempore enixa dicebatur, quintum post quadragesimũ diem. Quid ergo? prudentissimè inquit, *Iuris autores medietatem quandam secuti sunt, vt quod fieri non raro admodum posset, intuerentur*: id est, quia fieri poterat vt tergemini nascerentur, quartam partem filio superstiti assignauerunt. Quem locum vt non intelligunt interpretes, ita hac nostra distinctione facillimè explicatur. Tergeminos nanque nasci, etsi per se & suapte natura raro accidere solet, sæpe tamen euenire dicitur, si cum eo conferas, quod se-

ptem

ptem aut quinque vnico partu nascantur: itaque de his quæ vel suapte natura, vel saltem in suo genere, quoad eius fieri potest, & relatiuè sæpe euenire solent, leges ferendas Iuris autores existimarunt. Ex his iam (vt breuiter omnia ea quę fuse disputata à nobis sunt, colligamus) manifestum esse arbitror, proprium legis, ipsarumque autoris ac interpretis genus subiectum, & materiam in qua versantur, nihil aliud esse, quàm actiones humanas quæ in nostra potestate vt fiant, aut non fiant, positæ sunt, quæque vi vel ignorantia cõtrahuntur, & vt plurimum euenire solent, & ciuiles & legitimæ sunt; vel si magis succinctè rem nominare libet, actiones, ciuiles Iureconsulti & legislatoris materiam esse statuendum est. Hæc enim differentia addita actioni, complectitur sua vi ac potestate priores omnes, ipsamq; materiam legis distinguit à cæteris artificib. omnibus, qui actiones rerum contemplantur. Porro autē ne quis hîc decipiatur, actiones ciuiles non eas intelligi volo quę in iudicio exerceri solēt, quas Imp. nihil aliud esse inquit, *quā iura persequendi in iudicio, ea quæ sibi debētur*: sed simpliciter oēs act[9], & negocia humana ac ciuilia, siue in iure, siue

in facto consistant, quæ in hominum inter se tuenda societate spectantur: vt sunt contractus, tutela, possessio, dominium, exhæredatio, vsucapio, præscriptio, & in vniuersum omnes causæ, de quibus legibus quidpiam cautum esse intelligitur. Etenim *actionis* nomẽ, vt glossa & interpretes in Inst. tit. de actionibus annotãt, ad multas significationes extenditur. Quandoque enim pro accusatione criminali ponitur; quandoque pro iure agendi & persequendi in iudicio; quandoq; quod δίκην appellant, pro administratione; itemque pro causa, vt sensit Io. Platea, sed non recte, vt ibi perfuse notatur: & pro administratione seu πρᾶξις, vt Cicero: quos ego habui omnium mearum actionum monitores. Itemque pro pronunciatione, quam ὑπόκρισιν vocant. Cic. in Orat. Est enim actio quasi corporis quædam eloquentia, cum constat è voce atque motu. Itemq; pro oratione scripta, vel historia, vt Ciceronis in Verrem. Et Quintil. lib. 7. Cuius actionem equidem solam in hoc tempus emiseram. Quandoq; etiam dicitur defensio, & δικαιολογία, siue oratio pro causę defensione, aut alicuius rei de qua agitur. Cic. Q. Valerio: Actionem meam C.

Cęsar

Cæſar primo ſuo conſulatu lege in Agraria comprobauit. Sumitur quoque interdum actio, pro beneficii accepti, verborum grata redditione: vt Cicero pro Planco: *Quãquam gratiarum actionem à te non deſiderabam.* Et generaliter tandem pro omni operatione, atque actu, ſiue animi ſit, ſiue corporis: vt Cic. libro primo Offic. *Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit.* Qua ratione à nobis hoc loco etiam concipitur, & à legibus, de his earumque iuribus præcipitur. Iura enim aut ab actionibus gignũtur, aut ad eaſdem vt fines referũtur. Actio ergo legitima & ciuilis eſto verum Iurisprudentiæ ac legislatoris genus ſubiectum ac materia, quam contemplantur.

CAPVT IV.

Contra leguleios, qui auctoritatibus omnia comprobant.

VErum vt res euidens alioquin per ſe, manifeſtior fiat, conabor hanc meam de Iurisprudentiæ ſubiecto ſententiam, nõ tantum rationibus philoſophicis, ſed etiam Iureconſultorum autoritatibus comprobare, ne illud mihi fortaſſe à quoquam obiici poſſit, turpe eſſe ſine lege loqui, quod

plerique leguleii faciūt, qui neq; momēta rationū, neq; quib: quoq; loco vtendum, satis intelligunt. Vt enim semper cū necesse est, reique natura, de qua disputatur, postulat, sine lege quidpiam pronūciare aut statuere periculosum minimeq; decorum est: ita quælibet præcepta ac pronunciata legibus demonstrare velle, ridiculum est, planeq; ociosum. Seruanda nanq; est diligens & artificiosa docendi ratio, ne iisdem rationibus ex eadem disciplina assumptis, eiusdem scientiæ vel artis theoremata & principia comprobare velle videamur; quæ sanè præceptio accuratè & prudenter ab Aristotele primo posteriorum Analyt. tradita est; quam qui non sequuntur, grauiter errant, tum quia demonstrationum genera confundunt, tum quia eadem faciunt notiora & ignotiora, tum deniq; quia disciplinarum præcepta finesque & limites, quibus constringuntur omnes, perperā inuoluūt, ac res superfluas easdemq; inutiles & superuacaneas miscent, necessarias interim inscitia prætermittentes. Quæ docēdi ratio quia peculiaris est multis hoc nostro tempore Iureconsultis, paululum à re proposita digressi quātum in se vitiositatis leuitatisq; contineat, ostendemus. Ac primum

mum quidem, vt à notissimis & manifestissimis exordiar, quis est tam omnium disciplinarum ignarus, ac sciētiarum expers, qui non artes omnes, earumque præcepta, suis propriis finibus, quas transgredi vitiosum est circunscriptas & quasi circūuallatas intelligat? Quod vel hinc colligi potest, quod neque physicus sua theoremata & pronunciata, quę in natura dubitationem habent, ex aliarum artium propositionibus, sed ex propriis; nec mathematicus ex Iurisprudentiæ aut physicæ axiomatibus; neque aliarum scientiarum vlla, ex alienis sua demōstrare nititur: quippe cum media, quorum beneficio extrema coniunguntur, eiusdem naturæ & ordinis cum extremis esse debeant, si vera, & non apparens demonstratio esse contendat. Itaque mathematicus mathematicis, physicus physicis, medicus medicis, moralis moralibus mediis, ad nectendas propositiones conclusionibus, vtetur. Quod si idipsum ita est, vt certè est, quam ridicula est eorum tradendi Iurisprudentiam ratio, qui cæterarum disciplinarum non tantum præcepta legislatorum autoritatibus confirmant, sed ne vllam quidem sentētiam, interdum etiam ne vocem quæ legislatoribus cognita, aut

lege comprobata non ſit, proferre audent? egregiè ſe ſuo officio functos exiſtimantes, ſi non columnas, non paginas, ſed terniones, ac niſi quandoque tædium lectori allaturos ſe putarent, longiſſimos libros, Doctorum & legum non neceſſariis citationibus & autoritatibus repletos conſcribant; ocioſi & indocti hominis iudicium, ab omni recta ratione, cuius potiſſima in doctrina laus eſt, alienum. Quid enim definitio Dialecticorum, genere & propriis differentiis cõſtans, vera & neceſſaria? An medicorum regula, *Cõtraria contrariis curari*, perpetua non erit, niſi lege aliqua, aut opinionibus multorum Doctorum confirmetur? An, *contrariorum eandem eſſe diſciplinam*, falſum? vel, vt ſemel dicam, an tota argumentandi ratio nulla futura eſt, niſi aut Vlpiani aut Pauli Iureconſultorum doctiſſimorum reſponſo comprobetur? Vitanda profecto eſt hæc diſciplinarum confuſio, & reprimenda atque caſtiganda inſignis & impudens hominum audacia, ne bene cõſtituti artium fines, temerè aliorum imperitia miſceantur, & adoleſcentum ingenia rudia adhuc & imbecilla, perplexitate ac confuſa rerum omnium multitudine, ab honeſtiſſimo propoſito deterreantur, rerumq;

rumq; per se facillimarum comprehensione fraudentur. Alterum est vitium, quod pleriq; in rebus manifestis, nullaque demonstratione aut confirmatione indigentibus, inutiliter eas legum & doctorum virorum autoritatibus confirmando, insistunt. Cùm enim omnis demonstratio ad obscurarum rerum explicationem adhibeatur, frustra illi laborant qui res notas, nullaque dubitatione implicatas, euoluere aperireq; contendunt. Sunt autem quædam nota per se & suapte natura; vt quæ exposita sunt sensibus; videlicet, ignem calefacere, & quæ omnium hominum animis à natura insitæ atque impressæ sunt notitiæ, quas ἐννοίας κοινὰς & ἀξιώματα Græci appellant, cuiusmodi sunt, *Contraria contrariis curari: Vim vi repellere licere*, & quæ his sunt similia. Quædam autem nota quidem sunt & manifesta, non per se, & suapte natura, sed positione tantum; tum quia in qualibet arte quasi pręsupponuntur esse artifici cognita & concessa, tum quia ex eiusdem artis vel scientiæ theorematibus demonstrari non possunt. Huiusmodi est genus subiectum artis, eiusdemque finis & principia prima, ex quorum cõnexione demonstrationes conficiuntur. Vt enim me-

dicus non nititur probare ſanitatem eſſe finem, nec corpus humanum eſſe ſubiectum ſuæ artis, vel quantitatem continuam geometra, aut ciuilis & politicus rempub. ita neq; legislator vel Iureconſultus de actionibus ciuilibus & iuſtitiæ conſeruatione quidpiam dubitant, ſed hæc tanquam cōceſſa artis ſuæ principia ſumentes, leges de actionibus ciuilibus ad æqualitatem illam iuſtitiæ tendentes condunt, vel conditas iam interpretantur. Vel ſi quidpiam de genere ſubiecto aut fine propoſito diſputant, id non ex propriæ artis, ſed aliarum ſcientiarum, quæ ipſam antecedunt, ſumunt. Cum enim theoremata ac præcepta artis, ex eiuſdem artis vel ſcientiæ principiis demonſtrentur, fieri profecto nequit, vt eadē principia ex iiſdem concluſionibus cōprobentur; cæteroquin principia nō eſſent principia, quia non eſſent prima; & cōcluſiones eſſent notiores principiis, & ſic eadem notiora & ignotiora; deniq; daretur progreſſus in infinitum, quia principiū eſſet principii, quod ab omni ſenſu & ratione abhorrens eſt & alienum. Vt ergo ſeruetur recta docendi in diſciplinis ratio, quædam citra demonſtrationem ſumenda ſunt, quædam ſine probatione admittenda non ſunt. atq;

ineptè

ineptè illi faciunt, qui non nisi rebus magna legum infinitate conclusis, fidem adhibent.

CAPVT V.

Demonstratio generis subiecti Iurisconsulti.

His ita breuiter expositis, ad propositum reuertamur, & qua ratione actio ciuilis & legitima, propria Iurecōsulti & legislatoris materia sit, demonstratione tū philosophica, tum legali ostendamus. Aristoteles itaque omnis philosophiæ princeps, in libro Analyt. posteriorum, quatuor res ad generis subiecti alicuius scientiæ naturam necessarias esse (& rectè id quidem mea sententia) arbitratus est: principia nimirū, partes, & passiones seu proprias affectiones, quas πάθη & συμπλώματα Græci appellant: denique vt omnia illa quæ in disciplina, cuius subiectum esse ostenditur, ad illud tanquam primum quoddam principium referantur, ita quidem, vt quicquid artifex moliatur, agat vel contempletur, id totum eius rei gratia fecisse videatur. *Principia* appello, tum sua elementa quæ insunt, qualia sunt, materia

& forma: tum ſuas cauſas, quæ non inſunt, vt efficiens & finis. *Partes* eas voco, quas noſtri dialectici *ſpecies*, barbari *partes ſubiectiuas*, quod generi ſubiectæ ſint, nominant. Paſſiones autem, propriæ ſunt affectiones, ſeu propria accidentia, quæ de genere ſubiecto eiusque partibus demonſtrãtur. Principia ergo in omni diſciplina cognitu ſunt neceſſaria, quippe cũ ex his demonſtrationes nectantur, ex iisque proprię paſſiones oriantur. Sed hoc intereſt, quod non omnis ars vel diſciplina, omnia principiorum genera contemplatur; quædam enim artes his omnibus coniunctim, quędam duobus, quædam vno tantum vtuntur. Phyſicus nanque & materiam & formam primam, & efficiens & finem cognoſcit. Metaphyſicus efficiens primum, & formam primam. Mathematicus ſolam formam, vel vt alii volunt, huic adiunctam materiam, ſed intellectione formatam. Moralis philoſophus, itemque Iureconſultus, & ſimpliciter omnes ii qui reipubl. vel moribus præſunt, præcipuè finis rationem habent, interea tamen cauſam efficientem & materialem non negligentes. Quinimò omnis demonſtratio quæ in his facultatibus nectitur, ex fine vel efficiente

vtplu-

vt plurimum peti ſolet: quia omnis actio alicuius boni gratia fit, & à fine diiudicatur. Propriæ autem affectiones ideo ſunt in diſciplina neceſſariæ, quia ex his generi ſuo & partibus eius adiunctis, demonſtrationes colliguntur: in ſcientiis quidem, vt generis ſubiecti ac paſſionum natura cognoſcatur tantum; in artibus verò & habitibus animi actiuis & factiuis (vt ita dicam) vt modus agendi efficiendive inueſtigetur; vt in mathematicis affectionem propriam triãguli, ſcientiæ & cognitionis gratia demonſtramus; in medicina paſſiones corporis, vt eas vel præſentes propellamus cuſtodiamusve, vel abſentes reuocemus. Eadẽq; ratio eſt in Iure ciuili, & diſciplina morali: in his enim affectiones animi, & reipub. actionũve ciuiliũ, nõ ideo contemplamur vt cognoſcamus tantum, ſed vt vel vitioſas fugiamus, vel bonas & laudabiles imitemur. Rectéq; dixit Ariſtoteles in fine decimi libri Ethic. οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς πρακτοῖς τέλος τὸ θεωρῆσαι ἕκαστα, καὶ γνῶναι, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ πράττειν αὐτά, οὐδὲ δὴ περὶ ἀρετῆς ἱκανὸν τὸ εἰδέναι, ἀλλ' ἔχειν καὶ χρῆσθαι, πειρατέον, ἢ εἴ πως ἄλλως ἀγαθοὶ γινόμεθα. Verba enim ſola, & ſolæ diſputationes, bonos & ciuiles reddere nos non

possunt, nisi actio & vsus quoque accesserit.

Partes insuper & species generis subiecti ad hunc potissimum vsum cognoscuntur, vt ex iis præcepta ac theoremata constituātur. Denique non satis esset hæc decenti ac conuenienti methodo ac ratione inuenisse, nisi ad vnum aliquem finem, vnumve principium referrentur omnia: quæ enim aliter fiunt aut cognoscuntur, dissoluta prorsus sunt, nec sibi inuicem hærent. Itaque vt omnia coniuncta sint in disciplina, ordoq; & series præceptorum cōstans & æquabilis habeatur, nihilque sit redundans aut superuacaneum, necessariū omnino est genus subiectum, doctrinæ, vt philosophi aiunt, esse adæquatum; hoc est, omnia quæ in arte aut scientia traduntur, ab illo tanquam rege & supremo principe dependere, & ad vnū extremum finem referri. Has quatuor res, ad omne genus subiectū necessarias, in eo quoque, quod nos Iurisprudentiæ subiecimus, reperiri, satis apparet: quippe cùm & principiorum, & partium, & passionum rationē habeat, & omnia præcepta ac theoremata in vnam actionem ciuilem, tanquam receptaculum quoddam referat. Versatur enim hæc operatio ciuilis & politica in materia

teria quadam, eaque aut re, aut persona, aut tertio quodam, quod ex horum relatione & habitudine, vt deinceps dicam, oritur: materia enim ex qua aliquid fit, non est huius instituti sed refertur ad res naturales & artificiosas, de quib. non loquimur. Nec solum contemplatur hanc materiam Iureconsultus. sed etiam causas efficientes, finales & formales. Efficiētes quidem, vt naturam & rationem ciuilem, à quib. tanquā fontibus homines ad agendum impelluntur. Finem verò, vt iustitiam ac trāquillitatem reipub. Forma seu formale principium reducitur ad finem, perinde ac in reb. naturalibus, vbi finis & forma in idem redundant. De partibus ac specieb. actionis, nihil est quod dicam, cum eius sint prope infinitę; vt, tutela, cura, vsucapio, præscriptio, obligatio, iudicii persecutio, & quæcunq; tandē actionis nomine continentur. Passiones quoq; & proprietates eius à Iureconsulto cōsiderantur, cùm & quę, & qualis, & quanta, & quo tempore, & quo loco quęlibet suscipienda sit, demonstratur. Tandem quid obsecro in toto Iure ciuili, tam amplo atque vasto pelago, disputatur, quod nō vnam actionem respiciat, ad eamq; referatur? Nā cùm omne ius aut personas, aut res, aut actiones iudicia-

rias contineat, nihil profectò in his inueniri licet, quod non ad actionem ciuilem pertineat: nam & qua ratione personæ custodiendæ, sibi inuicem iungendæ, separandęve, & quæ his sunt similia, in prima Iuris parte, quæ ad personas spectat, traditur. Et quomodo res vel acquirendæ vel amittendæ, in secunda, quæ ad res pertinet, docetur. Et in tertia, quæ actiones & quales in iudicio intentandæ vel omittendæ: quomodoque vel personarum, vel rerum iura nobis sunt conseruanda, copiosè disputatur: vt omnia, nostræ actionis ciuilis nomine comprehendātur; recteque dici possit, actionem legitimam seu politicam, vel si mauis, acta & facta politica, esse propriam materiā seu genus subiectum, quod Iureconsulti & legislatores contemplantur. Eadem sententia confirmari potest multis ac prope infinitis rationibus, ex media Iurisprudentia desumptis. Nam vt definitiones illas legis, quæ vel solæ nostram hac de re sententiam tueri possunt, superiori loco recitatas, omittam, audiamus loquentem Vlpianum Iureconsultum, qui sic inquit: *Ius est ars boni & æqui, cuius merito quis nos sacerdotes appellet.* Iustitiam nanq; colimus. boni & æqui notitiam profitemur, æquum ab iniquo separan-

ran-

rantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu pœnarum, verũetiam præmiorum quoque exhortatione efficere cupientes, & veram (nisi fallor) philosophiam affectantes. Bonum autẽ & æquum, licitum & illicitum, iustum atq; iniustum, in quibus obsecro rebus cernuntur, quam in dictis factisve hominum? quæ si bona & honesta sunt, laudantur; si mala & inhonesta, vituperantur, metuque pœnarum coercentur; atque in vniuersum, vt virtutes, ita & vitia in actione consistunt. Idem scribit, tria esse Iuris præcepta, veluti tria omnis iustitiæ principia ac fundamẽta, ad quę omne ius reducatur: *honestè* nimirum *viuere, alterum non lædere, ius suum cuique tribuere.* Quibus sane omnes virtutis partes, & vniuersas vitæ nostræ actiones est complexus: vita enim hæc nostra ciuilis & politica, non ociosa & inanis est, sed tota in actione rerum honestarum & vtilium atque contrariarum fuga & abstinentia posita est. Quapropter rectè Modestinus *legis virtutem esse ait, imperare, vetare, permittere, ac punire.* Et Cicero: O*mnis lex iubet, aut vetat: iubet ea quæ facienda sunt, prohibetq; contraria, permittit licita, punit illicita, quæ omnia ad moderandas hominum actiones, quibus societas & hu-*

ius vitæ consuetudo coaleſcit contineretur que, referuntur. Tandemque Vlpianus, totum ius aut in acquirendo, aut in communi ſeruando, aut in minuendo cōſiſtere teſtatur; aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cuiusq; fiat, aut qua ratione quis rem ſuam, vel ius ſuum conſeruet, aut quomodo alienet, vel amittat Ex quib. ſanè omnib. multisq; aliis, quæ conſultò prætermitto, luce meridiana clarius apparet, noſtram de materia genereque ſubiecto legum ac Iurisprudentiæ ſententiam, non tantum veterum Iureconſultorum opinioni, ſed ipſi adeo rerum veritati eſſe conformem atque conſentaneam.

CAPVT VI.

Opinionum contrariarum refutatio.

PОrro autem hoc in loco non immeritò quis à me quærat qua ratione actio legitima & ciuilis, ſeu facta dictaq; hominū politica, ſtatuantur propria materia Iuris, cum Imperator ſtatim ab initio ſuarum Inſtitutionum, & Paulus I.C. *l. 1. de ſtatu hominum,* omne ius quo vtimur ad tria pertinere, perſonas nimirum, vel res, vel actiones, dicat; quæ ſententia ſi vera eſt, & ab omni nō tantum

tum antiquitate recepta, ſed etiam à noſtræ ætatis Iureconſultis vno ore comprobata, quo tandem pacto cum noſtra conſentire atque conuenire poterit? Hæc obiectio etſi ſpecioſa eſt, tamen nihil in ſe continet difficultatis; quinimò ſi diligentius à nobis excutiatur, planè cum noſtra hac de re ſententia conſpirare, idemque ſentire inuenietur. Quandoquidē illi facilioris doctrinæ gratia perſpicuitati rerum ſtudentes, partes huius generis ſubiecti, quod actiones eſſe diximus, loco materiæ & ſubiecti poſuerunt: omne enim, vt nuper dixi, genus ſubiectum, habet proprias partes ſeu ſpecies, quę in vno genere conueniunt, & de quib. pręcepta atq; theoremata in diſciplinis cōſtituuntur. veluti in ſcientia naturæ, corporis partes ſunt quædā ſimplices, quædam cōpoſitæ; & hæ rurſus varię ac multiplices, vt in phyſicis docetur. Et in diſciplina de moribus, cui' materia eſt homo, eius partes ſunt anima & corpus; animæ aū, vis intelligēdi, vis iraſcendi & cōcupiſcendi. Eadē ratio eſt in cæteris artib. ac ſciētiis omnib. vt in illis, ac noſtro Iure ciuili, in quo partes & ſpecies actionis politicę ſunt perſonæ, res & actiones: ſunt inquā partes, nō ſimpliciter & ꝑ ſe cōſideratæ (quomodo .n. perſona aut res per ſe ſpecta-

ta, operationis actionisve partes esse possent?) sed in quadam relatione & comparatione, quatenus ad se mutua habitudine referuntur, & ex his hominum inter se contractus & συναλλάγματα proficiscuntur. Itaque legislator non de re, vt res est, nec de persona vt persona est, leges statuit: est enim hæc contemplatio alterius artificis, qui eorum naturas ac principia contemplatur; sed quatenus res aut acquiruntur, aut conseruãtur, aut amittuntur. Itemq; de personis disputat quatenus possident, vsucapiũt, tutelã curamve gerunt, seruiunt aut dominãtur. deniq; de actionibus quib. inter se ꝑsonæ vel de rebus, vel de dignitate harum, quę omnia vel acquirere sibi, vel cõseruare, vel amittere possunt, vel cõtra nõ possunt, cõtendũt: hoc .n. pacto omnia vno actionis nomine continẽtur: & personæ, res & actiones, sunt quasi fundamenta, ex quibus negotia ciuilia, operationesq; & actus hominum inter se, gignuntur. Quandoquidem negotium aut respicit personas, & constituit ius personarum; aut respicit res, & hinc oriuntur præcepta de rebus; aut vtrumque, cum videlicet personæ vel inter se vel de rebus contendunt, & ex hoc oritur ius de actionibus. Habentque hæc omnia inter se
hunc

hunc ordinem, vt priores quidem ſint perſonæ, ex quibus ſubiectis res veluti ſcaturiunt: ex rebus ipſis perſoniſque rurſus actiones emanant. Verbi gratia, perſona eſt, dominus, ſeruus, maritus, vxor, tutor, pupillus. Inter hæc iam nunc quædam cōmercia & συναλλάγματα deprehenduntur, vt inter dominum & ſeruum: hic enim ſeruire, ille vero imperare viſitur. Parique ratione inter vxorem & maritum, tutorem & pupillum, non tantum commercia quæ ad ipſorū perſonam ſpectant, ſed etiam res quæ intercedunt reperiūtur, ex quarum permutatione neceſſe eſt actiones oriri, atq; ita ad iudiciū procedi, vt hic quidem accuſetur, quod mala fide rē domini vel pupilli geſſerit, ille vero contra vim & iniuriam defendatur. Et hac ratione Iuſtinianus perſonas, res & actiones conſiderauit, nō ſimpliciter & abſolute, ſed quatenus in ciuili ſocietate ſpectantur; & ex earum mutua comparatione, omnes actiones, omniaq; dicta ac facta ſcriptave ciuilia atque legitima ſcaturiunt, oriunturque. Atque huic quidem noſtræ ſententiæ adſtipulantur omnes iuris interpretes, qui opinionem Accurſii non tantum in Inſtitutionib. de iure perſonarum, ſed & in Pandect. de ſtatu hominum, in quib. locis triplex hæc iu-

in rem vel personam dirigatur. Itaq; falsum esse hanc enumerationem, *personæ*, *rei* & *actionis*, cum pauciora sint, & plura dicantur; satisq; esse si bipartita proponatur diuisio, vt omne ius aut *personarum* sit, aut *rerum*, cum actiones istæ forenses in rebus nostris annumerentur. Adhæc, quod si cui actiones, cum eiusmodi sint, dignæ videantur, quæ inter principes Iuris partes numerentur, nihil causę videri cur nō & obligationes & iudicia eodem loco ponamus: illæ enim procedunt & producunt actiones, iudicia sequuntur eas, & ad exitum perducūt. Sed hæc quidem sententia mihi non satis probatur, multas sanè ob causas: ac primum quidem, quia non cōmuni tantum omniū Dd. atq; interpretum rectè hac de re scribētium opinioni, sed etiam Iustiniani Imper. Pauli & Caii Iureconsultorum verbis planè aduersatur. Iustinianus enim cū initio suarum Institutionum, ius omne aut ad personas, aut ad res, aut ad actiones pertinere dixisset; & primo libro personas, secundo res, & deinceps tertio, vsq; ad sextum titulum quarti, copiam, conseruationem, & amissionem, ac simpliciter omne genus contractuum explicasset, vltimum tandem tractatum sic orditur: *Superest vt de actionibus*

loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur. Ex quo dicendum est, rerum appellatione, contractus etiam omnes, & delicta, ex iisq; descendentes obligationes comprehẽdi debere. atq; id hanc rationem, quam illi non satis expendunt, habet: quia Iureconsulti & legislatores, vt nuper dixi, de rebus vt res sunt nõ cõsultant, sed quatenus acquirũtur aut amittuntur, aut conseruantur, ex iisque homines aut res sibi inuicem obligantur: omnia enim hæc κατ᾽ σχέσιν & comparationẽ accipienda sunt: omnisque rerum diuisio ad id tendit, vt quo pacto singulæ nostro dominio subiiciantur, aut alienentur, aut conseruẽtur, perspicuè ostẽdatur. Et quanquam rei appellatione quandoque actiones contineantur, tamen id perpetuum nõ est: quod & Accursius & alii omnes Interpretes sentiunt, sententiam Pauli & Imperatoris Iustiniani comprobantes. Ideoque vera est eorum enumeratio, neq; aliqua vitiosa redundantia laborat, cũ actionis nomen pressius ibi accipiatur, & contra personas atque res distinguatur. Cur autem actiones, & nõ obligationes, quæ actiones producunt, aut iudicia, quæ easdem sequũtur, in suprascripta diuisione enumerentur, multæ possunt
affer-

afferri rationes. Nam denominatio alicuius rei fieri solet, aut à præstātiori, aut à notiori, & ab ea quandoque quod maximè in aliquo excellit. A præstantiori quidem, vt cum res omnes naturales à forma denominantur, etsi habeant adiunctam materiam, quæ est altera substantiæ pars; quia forma dat esse rei, & materiam illustrat & perficit. A notiori, vt cum Socratem philosophum dicimus, & non Socratem Sophronisci filium: quia quod philosophus sit, plures fortasse quàm quod Sophronisci filius, vel econtrà, intelligunt. Ab eo quoq; quod in quauis re potentius atq; excellentius est, denominatio sumi solet; veluti cum dicimus, rem esse acidam vel frigidam: quanquam enim habeat aliquid adiūctum dulcedinis vel caliditatis, tamen quia alterum præpollet alteri, & qualitate sua obscurat qualitatem alterius ab eo quoque denominatur. Sic ergo in proposita quęstione, etsi obligatio, actio & iudicium ad idem referri dicantur, eundemque scopum respicere, quia actionum mater sit obligatio, eandemque sequatur iudicium, tamen manifestior est natura actionis quàm obligationis, & à reb. ac personis magis distincta. Est quidem manifestior obligatione, pro-

ptereca quod est effectus obligationis, & effectus sunt notiores sua causa, quemadmodum filius est notior sua matre: omnes enim homines filios esse scimus, at matres non illicò cognoscimus. Est etiam actio magis à re & persona dissita quàm obligatio: quia res & personas statim sequuntur commercia & obligationes, iisq; perpetuò inhærent: at actiones non semper, sed tum demum, cum persona inter se de rebus, vel earũ dignitate & officio contendunt. Quoniam ergo actiones longius dissitæ sunt à rebus ac personis quàm obligationes, merito aduersus eas diuiduntur. Neque refert quod his non opponantur, vt diuisionis lex requirere videtur; species enim speciebus non opponuntur, sed differentiæ differentiis: vt, homo non pugnat cum boue, sed rationale cum irrationali. At hæc diuisio in species facta est, non in oppositas differentias. Quod autem actiones & non iudicia connumerentur inter principes Iuris partes, nõ mirum cuiquam videri debet: quippe cum iudicia, actionum causa sint inuenta atque instituta; cessante enim actione, cessarent profecto iudicia. Cum ergo sola actione tanquam satellite & ministra tutissima, nos nostraq; omnia, aduersus vim & iniu-

iniuriam & fraudes aduersariorum tueamur, nil absurdi res in se continet, si iis quæ vel ipsam pariunt, vel eam sequuntur, quęque eius gratia inuenta sunt, præponatur. Satis enim est in his disciplinis, quæ exactā methodi & scientiæ rationē ac demonstrationem non admittunt, ita singulas quasque partes adinuenisse collocasseq; quatenus inconstans atque mutabilis rerum natura & circunstantiarum varietas patitur. Sed hæc disceptatio quia à nostro proposito, qui breuitatem affectamus, est aliena, in locum cōmodiorem excutienda reiiciatur. Ad rem igitur reuersi dicimus, actiones seu facta hominum legitima & politica, esse propriam materiam, propriumque Iureconsulti & legislatoris genus subiectum.

CAPVT VII.

Dubitationis de materia Iurisprudentiæ resolutio.

VErū enimuero hoc in loco meritò quis ambigat, qua ratione actiones legitimæ seu ciuiles esse possint materia seu genus subiectū Iurisprudentię, cū omnis artis atque disciplinæ, siue in cognitione siue

actione posita ea sit, vnum tantum quod habeat, genus subiectum reperiatur; quapropter effici videtur, vt aut actiones solas, aut id quod legitimum est, materiam Iuris esse statuere oporteat. Sed alicui hunc in modum dubitanti, responderem non duo, sed vnum quid actione legitima indicari: etsi enim duæ sint voces, eandem tamen & vnam rem constituunt, quæ vno nomine seu voce exprimi nequit. Neque enim absolutè actio à Iureconsulto, aut id quod legitimum ac ciuile est cõsideratur, sed quatenus hæc duo ad se inuicem referuntur, & quatenus actio qualitatem hanc, legitimũ videlicet, habet. Idque in cæteris scientiis ac disciplinis penè omnib. inuenitur. Nam Musica numeri naturam contemplatur, at non simpliciter, sed quatenus ad harmoniam aptus est. Et physicus, corpus quatenus mobile: geometra quantitatem, vt immobilis est, & motione caret. Et vt semel dicam, quodlibet genus subiectum propria notatur differentia, qua à cæteris artium subiectis differt. Atque id est quod Aristoteles dixit, solam metaphysicam, seu primam philosophiam esse ἀνυπόθετον, nõ tantum ratione principiorum, sed etiam ratione generis subiecti: hæc enim sola sua habet

bet principia, quæ ab aliis comprobari non possunt, sed sunt simpliciter prima, & genus subiectū simplicissimū, Ens videlicet quatenus ens est. Aliæ vero scientiæ ac disciplinæ omnes, non tantum principia eorūq; demonstrationes mutuantur à metaphysico, sed etiam genus subiectum; quia earū subiecta, vt ille ait, per additamenta fiunt: veluti mathematicus enti addit quantum, & fit materia mathematici: physicus enti adiungit motum, & arithmeticus quanto discretū: & sic aliæ omnes adiuncta differētia propria sibi sumunt subiecta. Quandoque etiam fit, vt duæ scientiæ nō distinguantur ratione sui subiecti, nisi addatur differentia, quæ eas disiungat; veluti physicus & medicus considerant ambo corpus, sed alter naturale, alter humanum, & sanabile, & ægrotabile. Et arithmeticus & musicus contemplantur naturam numeri, sed hic quatenus harmoniam & consonantiā efficit, ille quatenus ad res numerandas aptus est. Par profecto est ratio in nostra Iurisprudentia, iisque quę huic sunt proximę atque cognatæ scientiæ. Nam & disciplina de moribus, quæ moralis, & ratio administrandæ familiæ, quæ *œconomice* dicitur, & facultas instituendæ ac regendæ ciuita-

tis, quæ *politice* appellatur, actionum humanarum, dictorum factorumq; sunt studiosæ, & de his præcepta, ad vitæ commoditatem vtilia tradunt, sed non eadem ratione. *Ethice* nanque actionum priuatarũ rationem habet, & quid in his laude vel vituperio dignum sit ostendit. *Oeconomice*, familiæ atque domus actiones præceptis moderatur. *Politice*, totius ciuitatis mores, ciuiumq; facta contemplatur. Tãdemque Iurisprudentia, quæ politicę potissima profecto pars est, eiusdẽ ciuitatis, ciuiumq; eam inhabitantium actiones, quatenus lege vel prohibentur vel iubentur, considerat, quidq; in his iustum vel iniustum, legitimum vel illegitimum sit perquirit. Hæc enim differentia addita actioni quæ antea erat communis multis, nunc efficitur peculiaris & propria Iureconsulti, quâ à cæteris eiusdem ordinis disciplinis distinguitur. Generi ergo si adiuncta sit differentia, efficitur species; quæ quandoque vno nomine exprimi potest, quandoq; non potest: veluti si animali iungatur rationale, homo gignitur; at in scientiis id raro vsu venire solet, sed vtplurimũ duabus genus subiectum exprimitur vocibus. Sed rursus quęrat aliquis: Si omne genus subiectum propria

pria notatur in disciplinis differentia, vt nuper demonstratum est, cuius nam contemplatio potior sit in arte: veluti in Iurisprudentia, actionisne, an eius quod legitimum est: & in medicina, corporisne an sanitatis. In hac controuersia multis in eam sententiam adducor rationibus, vt existimem, Iureconsulrum primo & per se, considerare id quod legitimum est, seu leges; secundo loco, ipsas actiones. Et medicum primo ac per se sanitatis rationem habere, deinde corporis. Etenim cum duæ aut plures res cadunt in contemplationem alicuius scientiæ, quarum alteram ponimus esse in alia disciplina vel scientia perspicuam ac demonstratione manifestam, alteram vero vt ignotam disquirimus, profecto id primo ac per se cognoscere expetimus, quod etiam inquirimus atq; inuestigamus. Scientiæ nanque artesque singulæ ea quæ nota sunt non inuestigant, quia illa iam cognita habent ac animo possidēt artifices, & quæ possidemus, non quærimus; ignota vero quia non tenemus, ideo quærimus, vt tandem inueniamus. Actiones autem earumque vis & natura, in lib. De moribus & Repub. iam explicata est, ideoque cognita non inuestigatur, In iis enim quæ

ipſarum ſint principia & cauſæ efficientes, voluntas nimirum & electio, copioſe explicatur: & quæ ipſarum forma, vt quid, quãtum, quomodo, vbi, & quo tempore, & cuius rei gratia agendum ſit, oſtenditur. Iureconſultus ergo primo & per ſe, id quod legitimum eſt, hoc eſt, actiones quatenus lege definiuntur, contemplatur. Ariſtoteles quoque omnis philoſophiæ princeps, recte 4. Diuinorum, id præcipuum in aliqua diſciplina locum tenere atteſtatur, ad quod omnia quæ in ea traduntur præcepta atq; theoremata, primo ac per ſe referũtur. Leges ergo, & id quod legitimum eſt, primaria ratione à Iureconſulto conſideratur. Iam vero & philoſophi naturales, corporis cognitioni per accidens, motus autem primò ac per ſe incumbunt: & medici corporis, propter ſanitatem, rationẽ habent; quapropter & Iureconſultos eoſdem artifices imitari par eſt. Huc accedit, quod differentia addita ſubiecto habet rationem formæ, qua vt res ſeparantur, ita illa ſcientię diſtinguuntur. Quod autem rem à re diſtinguit, id magis vnicuiq; eſt proprium; actio enim non diuidit Iureconſultum ab ethico, œconomico vel politico, ſed legitimum & ciuile tantum, & modus conſiderandi has a-

ctiones,

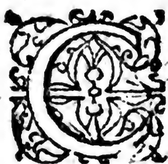
ctiones, quatenus videlicet legib. deſcribũtur. Denique ſi Iureconſultus conſideraret actiones per ſe & primo, vtique & de earum principiis, cauſis atq; elementis neceſſario diſputaret, quod ſanè negligit, ſed ponit loco principii à philoſopho morali antea demonſtrati. Ex his perſpicuè apparet, actiones ſeu facta dictaque legitima & ciuilia, eſſe materiam & propriũ genus ſubiectum Iuriſprudentiæ, de quo omnis Iuris diſceptatio atque controuerſia ſuſcipitur. Neque referre arbitror, an eius loco hominem, quatenus ciuiliter & legitimè agit, ſubiectum ſtatuas: quippe cũ actiones has hominum eſſe conſtet, quorum gratia, vt Imp. ait, omne ius conſtitutũ eſt. Id etiam perſpicuum eſt, Iureconſultos & legiſlatores de rebus ac perſonis non aliter diſputare ac loqui, niſi quatenus efficiunt aliquid aut patiuntur, & in commercium, permutationem, vſumque hominum ac reip. deducũtur. Hanc ego arbitror eſſe veram de noſtræ Iuriſprudentiæ materia genereq; ſubiecto ſententiam, eãq; non tantum rerum veritati, ſed etiam omnium rectè opinantium Iureconſultorum ſcriptis conſentaneam.

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER V.

CAPVT I.

Iustitiæ adeptionem esse finem Iurisconsulti.

VM Ius ciuile materiam & genus aliquod subiectum habere prius demonstratum sit, quodque & quale id sit, satis perspicuè (vt arbitror) ostensum, sequitur vt de ipsius fine, propter quem omnis iurisconsultatio suscipitur, nonnihil dicamus. Nam differunt artes & disciplinæ quæ in actione positæ sunt, à scientiis quæ rerum contemplationi innituntur: quod his finis aut nullus omnino propositus est, aut is non re & natura, à genere subiecto, sed ratione tantum distinguitur: illis autem & finis proprius, ad quem actiones diriguntur, constitutus est, atque tota natura a materia earum separatur. Arithmeticæ nanq; genus subiectum est ipse numerus, physicæ corpus, geometriæ quantitas

titas continua. Finis autem omnium harum disciplinarum, est cognitio suorum subiectorum, quæ ratione, non essentia, a subiecto differt. At medici subiectū est corpus humanū quod a fine eiusdem, sanitate nimirum, tota natura distinguitur. Veluti politicæ materia est respub. quæ a fine, felicitate scilicet, eadem ratione distat. Similis est ratio cæterarum artium ac disciplinarū omnium, quæ non in cognitione veri, sed actione honesta aut vtili versantur. Quis ergo & qualis sit Iurisconsulti finis, ad quem omnis sua deliberatio dirigitur, est inuestigandum: neque solum quis sit finis, sed etiam quæ natura, scopus, & quod officium eiusdem; tum quia hæc tria ita sibi sunt coniuncta atq; similia, vt non facilè a quoquā discerni possint; tum vero quòd a nostris hoc tempore Iureconsultis, aut nūquam, aut sanè non satis perspicuè sint exposita atque declarata, Horum præterea cognitio non tam ad artis ac disciplinę perceptionem & inuentionem est vtilis, quam necessaria; quippe cum ex notione finis, eiusdemque diductione ac resolutione in suas causas atque principia & elementa, omnis disciplinæ partes, præceptaque ac theoremata inueniantur, & ad eundem,

tanquam normam quandam perpetuam, & Lydium quendam lapidem, examinantur. Recteque Galenus in libello de optima secta ad Thrasybulum, & Aristot. 3. Polit. inquit, *omne præceptum tribus potissimũ rebus æstimari debere, veritate, utilitate, atque consensu*: ex quibus si vnum desit, fieri non posse vt inter propria disciplinæ theoremata connumerari queat. Nam omnes scientiæ & artes, cùm nihil aliud sint quàm collectiones multorum præceptorum, eorumque quæ & vera sunt & vtilia, & ordine inter se cohęrentia, atque sibi inuicem consentientia hinc fit vt quę falsa sunt & emẽtita, vel ad vsum & commoditatem huius vitæ inutilia, vel propositis principiis ipsique adeò fini non consentanea, sed potius repugnantia, ab iisdem negligantur. Veritas autem cuiusque præcepti, quatenus sub comprehensionem artificis, eiusdemq; intellectum cadit, cognoscitur: quæ enim omnino non sunt, aut non vera sunt, ea non comprehendimus. Vtilitas fine diiudicatur, quatenus ad vsum & communionem huius vitæ refertur. Consensus autẽ tum ex principiis constitutis, ex quibus dependet, tum ex proprio fine ad quem dirigitur, tum denique ex cæteris eiusdem disciplinę
præce-

præceptis, quib. ordine cohærent, æstimatur. Ex quo satis apparet, quàm necessaria sit huius finis cognitio, vt qui eam negligat, ad nullius artis scientię constitutionem cognitionemve peruenire queat. Quid ergo de his omnibus, veteres tum philosophi tũ Iurecõsulti senserint, conabor breuiter ordine ac via explicare, vsusq; instrumento resoluendi, quod est aptissimum ad problemata recte & sine errore inuestiganda. Nemini itaque dubium est, omnem finem esse quãdam perfectionem: quia finis est quidam terminus & extremũ, ad quod omnis actio seu contemplatio dirigitur, & in quo omnis motus tandem quiescit & cessat: quē cum non assequitur quidpiam, nulla ex parte perfectum, sed rude & inchoatum adhuc esse iudicatur. Ideoq; quilibet artifex qui sibi fabricat notionem finis, is & perfectionis conceptum habeat necesse est. Eiusque rei euidens argumẽtum esse nobis potest, quod Iureconsulti atque philosophi in constitutione huius vltimi finis, diducti in varias ac multiplices sectas atq; sententias, quoniam concipiebant hunc finem sub ratione perfectionis. Alii enim Iurisprudentiæ finem tranquillitatem reipub. alii iustitiæ (seu vt Cic. inquit) legitimæ & vsitatæ in reb. cau-

L

ſisq; ciuium æqualitatis conſeruationem, nonnulli deniq; cum in legibus interpretã-dis & æquitate populo explicãdis conſtituerunt. Qui quidem omnes fines, ſunt quædã perfectiones, propterea quod ciuilem ſocietatẽ præſentes cuſtodiũt, abſentes vero corrumpunt ac diſſoluunt. Cum ergo præſentes cuſtudiant, retinendos, abſentes aũt lædant, reuocãdos inſtituendosq; eſſe arbitrati ſunt: cõcipitur itaq; finis ſub ratione perfectionis. Omnis aũt perfectio & abſolutio rei eſt quoddã bonũ; imperfectio, vt ita loquar, malum; quod enim perficit, cõſeruat; quod imperfectum eſt, naturã deſtruit. conſeruare aũt vt bonum eſt, ita deſtruere malum. Finis ergo, perfectio atq; bonum, ſunt reciproca: recteq; dixit Ariſtot. bonum eſſe, quod omnia appetunt; quia bonum eſt finis & expetibile, & expetibile eſt finis & bonum. Bonum aũt eſt duplex; alterum, quod primo & per ſe, & propter ſe expetitur; alterum vero, quod propter aliud. Quod primo ac per ſe bonum eſt, id appellamus, quod ſuapte natura non tantum bonum eſt, ſed illud etiã ad quod cętera omnia, quę vel ſuapte natura, vel quadam comparatione bona ſunt, referuntur. Quod vero propter aliud bonum eſt, id eſt quod aut ſummi illius bo-

ni gratia expetitur, aut ipsius per se boni est quidam fructus, ipsumq; per se bonum sine medio consequitur. verbi gratia, corporis humani per se bonum expetibile, est ipsa sanitas; quoniam ad hāc omnia reliqua bona referuntur, ipsiusq; sanitatis gratia corpori adesse conspiciūtur. Fructus aūt huius summi boni qui consequitur, est bona & integra corporis operatio, itemq; pulchritudo, robur, bona habitudo, & quæ reliquarū partium omnium propriæ sunt, & secundum naturam affectiones seu dispositiones, vniuscuiusq; mēbri constitutionē comitantes. Bona quæ sanitatem hanc antecedunt, & ad illam tanquam extremum & vltimum bonum referuntur, illa propriè esse dicuntur, quæ vel sanitatem efficiunt, vel conseruant: veluti sunt, deambulatio, somnus & vigilia moderata, cibus & potio debita, simpliciterque omnia illa quæ habent vim efficiendi, conseruandi sanitatem, vel depellendi contrarium morbum. Eadem bonorum partitio reperitur in vniuersis aliis scientiis, ac disciplinis omnibus quæ in actione positæ sunt, maximeque in iis quæ ciuilem societatem tueri ac defendere nituntur. In hac enim societate est summum quoddam bonum, quod per se, & propter se,

atque etiam primò expetitur, ipsius nimirum æqualitatis legitimæ conseruatio, quæ *iustitia* appellatur. Quicquid enim in libera ciuitate aut repub. geritur, quicquid à legislatore vel Iureconsulto, deliberationis atque consilii suscipitur, id omne iustitiæ gratia, ad quam aliarum rerum vsus commoditatesq; & opportunitates per se ac primo diriguntur, fieri existimandum est. Dixi autē *primo ac per se* quia finis, & vnūquodque quod absolutè bonum est, non tantum suiipsius gratia & καθ' αὐτὸ, sed etiam πρώτως, hoc est, primo & ante omnia est expetibile. Recteque monet Aristot. lib. primo post. Analyt. hæc duo non parum inter se differre: quod enim primo expetitur, id etiam per se, & suiipsius gratia expetitur. Sed non conuertitur hæc enunciatio, propterea, quod per se expetibile, maioris est ambitus, quam primo expetibile. Etsi ergo multa per se & suapte natura ab hominibus expetuntur, nihil tamen præter hanc iustitiam & æqualitatem illam in ciuili societate, primo & ante omnia desiderari potest neque debet. Quod autem summum hoc bonum in repub. consequitur, est ipsa ciuium & reipubl. totius tranquillitas atq; concordia:

quem-

quemadmodum ipsius sanitatis fructus, est totius corporis decor ac pulchritudo. Quæ iustitiam antecedunt, sunt illius efficientia ac conseruantia, simpliciterq; ea omnia quę tanquam media & instrumenta ad eam retinendam percipiendamque adhibentur.

CAPVT II.

Iustitia distributio, & particularis species.

PОrro autem iustitiæ (vt Aristot. quinto Ethicorum scribit) duplex habetur species; quarum altera *particularis*, altera *vniuersalis* ab eo dicitur. *Particularis* quidem, quia est pars totius virtutis, & contra cæteras animæ humanæ virtutes distinguitur; eaque vel in distributione & recta ac legitima diuisione, vel in commerciis hominum emendandis consistit. Distributione quidem, vt puta honoris, infamiæ, præmiorũ, pœnarum, dignitatum, coronationum, atque etiam pecuniæ, vel aliarum rerum, qui inter eos partiri possunt, qui ciuili societate continentur, eiusdemq; vel ciuitatis, vel regni, vel optimatum status, vel censu factæ administrationis sunt participes. In his enim omnibus sæpe contingere solet, vt

non omnes eiusdem rei vel digni, vel indigni habeantur, multique ſint qui vel plus quam digni ſint vel minus, habeãt. In quibus profecto quadam diſtributione op' eſt, vt æqualitas & concordia ciuium conſeruetur; atq; ei quidem qui plus reipub. aut ciuitati, conſilio, ope, factove cõmodauerit, plus etiã honoris, dignitatis vel præmii: ei vero qui minus, minus etiam earum rerum tribuatur. Conſiſtit autem hæc diſtributio in quadam comparatione tum perſonarũ, tum rerum inter ſe, quæ perſonis tribuuntur, vocaturq; *ἀναλογία* geometrica à mathematicis, quæ propriè in eo ſpectatur, vt æqualibus æqualia, inæqualibus ſecundum comparationẽ inæqualia tribuantur: quẽadmodum iniuſtitia huic contraria, in horum quoque contrariis, vt æqualibus inæqualia, inæqualibus præter conuenientiam dentur inæqualia. Altera huius particularis iuſtitiæ pars eſt, quæ contractus commerciaque hominum inter ſe dirigit, atque ad æqualitatis normam reducit: eſtque hæc rurſus bipartita quidem, vt & ipſi cõtractus ſeu commercia. Quædam enim commercia quia conſenſum ex vtraque parte exhibent, ſpontanea atque *voluntaria* dicuntur; quædam vero quia ſine conſenſu partium fiunt, *inuo-*

inuoluntaria appellantur. Spontanea sunt, vt emptio, venditio, mutuatio, sponsio, vsura, depositio, conductio: in his enim omnib. spontè contrahere dicimur. Nā qui mutuat & sponsorem accipit, in eo commerciū facit, quod pro pecuniis sponsionem accipit. Qui item ad dies aliquot aut serui aut iumēti sui operas ad agri cultionem locat, pro eoq; vel nummos vel frumentū vel aliud quippiam accipit, is proculdubio cum altero cōtrahit. Cōtrahit etiā cū alio, qui apud alterū quidpiam deponit, cum pro deposito probitatem ac fidem hominis, apud quem deponit suam rem, quodammodo recipere videatur. Quando igitur in huiusmodi rebus, qui emit quippiam (verbi causa) precii partem dederit, reliquum daturum se promiserit, sed non det tamen, id quod nihil aliud est quàm iniuste agere, tunc emendatrice hac iustitia opus est. Par est ratio, si quis rem depositam nolit restituere, aut vadimonium deserat, aut demū in cæteris omnib. ea non præstet, quæ mutuę cōuentionis obligatione facere præstareve tenetur. Ea autem quæ cōtra voluntatē obuenire solēt, aut ex ignoratione, aut vi quadā inferuntur. Ex ignoratione nobis cōtingunt furta, adulteria, veneficia, lenocinia, seruorū seductiones, dolo

& fraude perpetrata homicidia, falsorum testium productiones, quæque his sunt affinia. Per violẽtiam patimur vincula, mortes, raptus, verbera, oppressiones, mutilationes, contumelias atq; conuicia. Siue igitur clandestina hæc mala sint, siue vi illata, vbi deprehensa fuerint, ab emendatrice iustitia corriguntur atque emendantur. Sed meritò dubitat Ephesius quinto Ethic. quomodo hęc omnia συναλλάγματα & cõmercia esse dicantur, aut quidnam is à quo furto quidpiam aufertur, pro ablato recipiat. Cum enim ea commerciorum ratio esse videatur, vt res cum re commutetur, atq; alterum pro altero recipiatur, quid, obsecro, is qui verbera, aut etiam mortem perpessus est, pro damno recipere dici potest? Fortasse, inquit, ob eam causam συναλλάγματα, hæc appellantur, quod qui furatus est, pro furto interdum alia quædam restituit, interdum aut flagellis cæditur, aut manibus auribusve, aut oculis priuatur: qua in re esse & datio & acceptio quodammodo videtur, in quibus commercandi contrahendique ratio consistit. Nam cum surripuerit pecunias fur, aut quidpiam aliud, pro illis pœnam soluit. Simili modo qui adulterium commisit, vel pecuniis vel supplicio aliquo mul-

cta-

ctatus, flagitium luit. Qui item veneno aliquem sustulit, par aliquod damnũ etiam ipse perpetitur. Non aliter etiam qui seduxit seruum, vel necem alicuius dolosè molitus est, simili aliqua iactura scelus perpetratum compensat. An potius dicendum est, nomen συναλλάγματος non ita stricte accipiendum esse, vt nostri Iureconsulti vsurpare solent? sed potius id dicendum ex sententia Aristot. cum res dominum suum mutat; quæ notio omnibus suprascriptis casibus, siue vi, siue ignoratione contrahantur, accommodari potest, & magis ad obligationis seu commercii naturam pertinet: recteq; Græcus Aristot. interpres Ephesius, ait, συναλλάγματα non ea solummodo veteres appellare consueuisse, quæ sponte homines inter sese ex conuentione quadam agunt, verumetiam illa quæ legibus instituta sunt, mutuare & contrahere iubentibus & fortasse inde etiam factum esse vt συναλλάγματα proprie appellarentur, id est, cõmutationes & compensationes, propterea quod in aliorum consociatione non voluntaria & sponte suscepta, sed ex necessaria permutatione conciliata existant: neminem enim aut adulterium committere, conuen-

tione habita cum marito mulieris quam vitiat: aut sacrilegium facere, ex conuentione eius cuius sacra diripit: & quæ his sunt affinia.

Quemadmodum ergo prior iustitiæ priuatæ species in proportione seu cōparatione geometrica, ita hæc posterior in arithmetica, vt Aristoteli placet, atq; id quidem recte, cernitur. Quid autem sit proportio quam ἀναλογίαν appellāt, & quot eius species, breuiter, vt huius virtutis natura intelligatur, dicendum est. Est autem proportio, vt idem Aristot. inquit, rationum æqualitas, in quatuor terminis minimis consistens. Rationem mathematici λόγον vocant, quam Euclides lib. 5. Elementorū geometricorum, dicit esse duarum eiusdē generis magnitudinū seu terminorum secundum quantitatem, ad sese inuicē quandam habitudinem. Exempli gratia: linea bipedalis ad lineam quatuor pedū certo quodam modo affecta est; subdupla enim eius dicitur. Hæc igitur affectio seu habitudo quam ad se mutuo hæ duæ lineæ obtinent, *ratio* dicitur: quæ autē eandem rationem habent, ἀνάλογα dicuntur; veluti quatuor ad duo, & sex ad tria: vt nimirum ἀναλογία nihil aliud sit, quam ra-

tio-

tionum ſimilitudo, ſeu, vt Ariſtot. earundem æqualitas. Ex quo id conficitur, vt quemadmodum ratio in duobus, ita comparatio ſeu proportio duab. rationibus. quatuorq; ad minimum terminis conſiſtat. Huius proportionis ſeu comparationis plura ſunt genera, quæ ſi quis ſcire cupit, Nicomachi ſcriptoris Græci, vel Pſelli & Boetii ſeu Iordani arithmeticas legat. Quod vero ad præſens inſtitutum attinet, duæ tantum ſunt ſpecies cognitu nobis admodum neceſſariæ, geometrica & arithmetica: illa quidem vt iuſtitiæ diſtributiuæ, hæc vero vt commutatiuę natura intelligatur. Atq; eſſe quidem *arithmetica* dicitur *proportio*, cum terminorum, qui ſeſe inuicem excedũt, differentia eſt eadem quantitate, qualitate verò diuerſa; veluti ſex ad quatuor, & quatuor ad duo, arithmeticam habent proportionem, propterea quod, quantum ſenarius quaternarium, binario nimirum, tantũdem quaternarius binarium ſuperet. Habent igitur hi numeri in differentiis exceſſuum quantitatem æqualem, qualitatẽ vero minimè: ſenarius enim ad quaternariũ ſeſquialterã habet rationem; quippe cum quatuor ſemel & dimidiũ eius, id eſt, duo, cõtinent: quaternarius vero ad binarium conſtat ra-

tione dupla, quia duo bis in quaternario reperiuntur. Arithmetica igitur ratio est, quę vt in quantitate æqualitatem seruat, sic in qualitate inæqualitatem habet atque *dissimilitudinem*. Sed & hæc proportio rursus duplex est, altera continua & altera disiuncta. *Coniuncta proportio* dicitur, vbi vnus & idem terminus, duobus extremis copulatus correspondet; id est, bis sumptus, præcedenti subiectus, & sequenti præpositus, duas rationes subit, veluti in superiori exemplo demonstratum fuit: quaternarius enim bis sumebatur, ac senarium quidem sequebatur, binarium autem præcedebat. *Disiuncta proportio* est, vbi nullus idem terminus, duorum vicē subit, sed omnes sunt separati semelq; singuli accipiuntur: veluti cum dicimus, quo octonarius senariū, hoc quaternarius excedit binarium: hîc enim semel tam senarius quam quaternarius sumitur. Atque hæc Arithmetica dicitur proportio, quæ in iustitia commutatiua seu emendat[illegible] uà maxime locum habet, vbi res rebus, [illegible] lucra damnis conferūtur, atq; adeo comm[illegible]rcia hominum inter se inæqu[illegible]lia, ad æqu[illegible]tatis normam reuocantur. Nam vt recte Aristot. libr. quinto De moribus inquit, in arithmetica proportione no[illegible] ni-

tas & comparatio personarum sed quantitas damni & lucri & excessuum æstimatur, quæ iudices seu iustitia ad æqualitatem reducunt. Ideoque parum referre putat, probusne vir malum, sua re fraudauerit aut læserit, nobilis an ignobilis furtum aut adulterium commiserit: quippe cũ in nulla lege ita scriptum sit, *Qui nobilem aut principem virũ contumelia affecerit, maiori pœna mulctetur, quam qui improbum vel ignobilem*: sed in vniuersum, *si quis Principem læserit, decem minas soluat, aut patria exulet*: nulla ratione habita, an nobilis vel ignobilis, probus vel improbus is qui læsit, inueniatur. Indeq; fit vt parem personis legislator mulctam irroget, cum apud eum personæ, quæ afficiunt & afficiuntur iniuria, habeantur æquales, solaq; nocumenti ab eo differentia spectetur, ita quidẽ, vt si magna sit læsio, magnam etiam pœnam infligat: si parua, paruam. Quæ Aristotelis sententia non caret dubitatione. Etenim si legislatores non personarum, sed tantum damni & lucri, simpliciterque excessuum rationẽ habent, cur obsecro grauius punitur is qui virum magistratum gerentem percusserit, quàm qui ciuem? vel qui Principem quam plebeium? Eadem refert Aristot, lib. quinto De

moribus, cap quinto, vbi Pythagoreorum de iustitia (haud scio quàm rectè) opinionem multis argumentis reprehendit. Pythagorei enim ius ipsum simpliciter τὸ ἀντιπεπονθός, id est, *retaliationem*, vel, vt significantius dicam *mutuam atq; reciprocam passionem* definiebant: quod Aristoteli nō placet, cum nullo modo id ius esse videatur, vt singuli eadem patiantur quæ ipsi fecerint: verbi causa, vt dens euellatur ei qui dentem alteri excusserit, aut oculus eruatur ei, qui alterum oculo priuarit: habendum enim esse delectum personarum arbitratur, ita quidem, vt retaliatio ex dignitate atque conditione personarum, vt antea dixi, æstimationem accipiat. Verum hanc ego (vt Aristotelis pace dicā) Pythagoreorum descriptionis sententiam nunquam fuisse existimauerim: neque id voluisse exercitatissimæ mentis homines crediderim, vt eadem seu æqualia simpliciter subeunda alicui censerent, quæ fecisset ipse, sed secundum tradendi quandam proportionem. Cuius rei coniecturam ex eo facio, quod in tradendis rerum definitionibus plerunque mathematicis vocibus, in quibus tanquā exemplaribus hæc inferiora contineri existimabant, vterentur. Atque idcirco

τὸ ἀν-

τὸ ἀντιπεπονθὸς non simpliciter, & ita crasse, vt Aristoteli visum est, intelligo, pro reciproca nimirum & mutua passione, sed pro tali comparatione, in qua inueniuntur vtrinq; & antecedentes & consequentes rationes: qua ratione etiam ἀντιπεπονθότα σχήματα, sexto geometricorum Elementorum lib. Euclides descripsit. Atque hoc quidem pacto, si quis ipsorum definitionem accipiat, neque reprehensioni subiacet, neque aliqua correctione seu commendatione indiget. Vnde Aristot. non reuera, sed ad speciem (vt sic dixerim) vt sæpe aliàs ipsis contradicit; nisi fortè idipsum reprehendere dicamur, quod non apertas & proprias, sed obscuras inuolutasque atque ęnigmaticas, suo more, adferant rerum descriptiones: quod tamen ex Aristotelis verbis nō ita facile colligi potest. Est profectò hæc reprehendendi ratio valdè peculiaris Aristoteli, qui in recitandis diiudicandisque veterum philosophorum, maximeque pręceptoris sui Platonis sententiis, solet esse liberior, quandoque etiam iniquior. Hanc in Aristot. verbis contradictionem viderunt etiam interpretes, sed eā non satis explicant. Quidā, n. Aristotelē, cum in emen-

datiua iustitia nullam rationem personarum aut dignitatum haberi inquit, de eo quod vtplurimum euenire solet, locutum esse arbitrantur. & per accidens id fieri vt magistratus aut honoris aut dignitatis ęstimatio fiat. Præterea de priuatis tantum personis eum locum accipi debere: quippe si quis Principem aut alium senatorem læserit, non ita puniatur tanquam priuatam personam percusserit, sed quòd vim ipsi reipub. ac magistratui intulisse, non autē personæ, intelligatur. Auerroes Arabs ideo grauius puniri arbitratus est, quod talis iniuria quę principi infertur, ab intensiori (vt ipse loquitur) malitia proficiscatur. D. Thomas Aristotelem de pecuniario nocumento, nō personali, locutum esse inquit: in cōtractibus enim qui merces tantum respiciunt, nulla personæ qualitas cōsideratur, sed lucri & damni excessus tantum; veluti, idē frumentum non pluris venditur principi quàm plebeio. At in obligationibus personam spectantibus, vbi personę læduntur, illarum quoque dignitatis atque conditionis ratio seruari solet. Rectius quidem sentire videntur, qui omnem iniuriam dupliciter æstimari posse aiunt, aut vt reipub. interest, aut vt priuati alicuius, vel certè quatenus

tenus quis est priuatus. Quatenus ergo reipub. interest, ad iustitiam referri distributiuam, & secundum hanc. pœnam constitui. Si enim in benefactis in rempub. compensandis ipsi locus est, vtique & in malefactis in eandem puniendis, hac vtendū est. Contrariorum enim eadem ratio esse videtur; & alioquin vtraque ex parte illata quędam conspiciuntur. Vt vero hominis priuati, vel certè quatenus priuatus, ad emendatiuam seu commutatiuam iustitiam pertinere existimant. Quæ quidem solutiones omnes, mihi (vt ingenuè fatear) non satisfaciunt, tum quia Aristotelis verba inter se repugnantia non conciliant, tum quia nostrorum Iureconsultorum placitis repugnant. Quis enim ignorat, non tantum eas personarum differentias spectari quas modo recensui, sed etiam, an nobilis sit aliquis, an ignobilis, seruus an liber, pater vel extraneus; & in cæteris earum discriminib. eodem modo. Ideoque rectè Vlpianus in *l. moris. §. pen. ff. de pœn.* discrimina esse pœnarum inquit, neque omnes eadem pœna affici posse: nam in primis decuriones in metallū damnari nō posse, nec in opus metalli, nec furcę subiici, vel viuos exuri. parētes quoq; & liberos decurionum in eadem

caussa esse. Et Macer in *l. sequenti*, in seruorum persona ita obseruari, vt exemplo humiliorum puniantur. Ex quibus enim caussis liber fustibus cæditur, ex iis seruus flagellis cædi, & domino reddi iubetur. Et ex quibus liber fustibus cæsus in opus publicum damnatur, ex iis seruus sub pœna vinculorum ad eius temporis spacium flagellis cæsus domino reddi iubetur. Idem rescripsit, quædam delicta pagano aut nullam aut leuiorem pœnam irrogare, militi vero grauiorem. Nam si miles artẽ ludicram fecerit, vel in seruitutẽ se venire passus sit, capite puniendum Menander scribit. Atque Callistratus in *l. Capitalium, §. & vt generaliter. eod.* omnia admissa in patronum, patronive filium, patrem, propinquum, maritum, vxorem, cæterasque necessitudines, grauius vindicanda esse ait, quàm in extraneos. Multoq; præclarius Claudius Saturninus in *l. aut facta. eod.* dicta, scripta, facta atque consilia, quæ iniurias continent, septem modis cõsideranda semper iubet: caussa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu. atque personam quidem cõsiderandam esse non tantum eius qui fecit, sed & eius qui passus est; aliter enim puniri ex iisdem facinoribus seruos quàm libe-

liberos: & aliter quicquid in dominũ parentemve ausus est, quàm in extraneũ; in magistratum, quàm in priuatum. Ex quib. facilè perspici potest, non tantum in hac iustitiæ parte quãtitatis delicti aut noxæ, sed & personarum cæterarumq; circunstantiarum quæ enumeratæ iam sunt, rationem haberi oportere. Atque hæc quidem vera sunt omnia in iis contractibus seu obligationibus ferè omnibus, quæ personas respiciunt, & contra voluntatem, aut vi, aut exigua ratione nobis obueniunt, in quibus pœnæ & supplicia locum habent: in his enim non tam iustitia emendatiua, quę primò quidem ac per se, quàm distributiua, sed ex accidenti cernitur, propterea quod omnium circunstantiarũ ratio haberi solet, quæ vel delictum aggrauant, vel mitigant. At in iis quæ voluntate nostra fiunt, vt in venditione, emptione, locatione, conductione, ac simpliciter in proprie dictis contractibus, vbi res vel inter se, aut nummo permutantur, in iis propriè iustitia cõmutatiua seu emendatiua vsurpatur, quæ excessum & defectum, damnum & lucrum ad quandam æqualitatem citra respectum personarum redigit. Quod ad Aristot. loca suprascripta attinet, dicendum est, apud

veteres olim, anteq; nostrorum Iureconsultorum constitutiones, vt in emptione, venditione, locatione & conductione, nullum habitum fuisse personarum discrimen, est probabile: ita etiam nihil inter pulsationẽ nobilis aut ignobilis, serui aut liberi interfuisse esse credibile. Quod autem is qui senatorem percussisset, grauiori pœna mulctatus sit, nil mirum est; cum non priuatæ personæ, sed reipubl. toti illata esse iniuria videatur. Sed vt ad id reuertamur vnde digressi sumus, dicimus hanc emendatiuã iustitiam propriè in arithmetica comparatione spectari, in qua Iudicis partes sunt, inæqualitatem ad æqualitatem reducere, cum scilicet ab eo qui plus æquo ab altero accepit, mulcta inflicta lucrum aufert, illiq; qui damnum passus est adiungit. Atq; nomen quidem *damni* & *lucri*, quandoq; impropriè vsurpatur; vt in eo qui noxam aut damnum vulnere vel morte dedit; lucrum accepisse dicitur: qui eadẽ passus est, damnũ. Et simpliciter plus boni & minus mali, Aristot. lucrum, & vice versa, damnum appellat. Inter hæc ergo duo tanquam extrema, medium est ius correctiuũ & emẽdatiuum, quod excessus ac defectus corrigit, & ad æqualitem reuocat. Cuius rei indicium esse potest,

potest, quod cum de hoc iure ambigitur, & inter partes de æquitate litigatur, ad iudicem itur. Ad iudicem autem ire nihil aliud est quàm ad ius & ad iustũ ire; esse enim iudex animatum ius videtur, vt Græcè *ius* δίκαιον, & δικαστὴς *iudex* dicitur. Perinde quoque res se habet atque in arte medica. Vt enim in animo medici absolutæ perfectæq; sanitatis notio, amussis quędã & norma est, ad quã, quæ à mediocritate recesserunt corpora examinantur atque corriguntur; ita & in animo iudicis rectæ rationes & notitiæ regula sunt quædam, qua iniusta exploramus, & id quod plus vel minus ęquo est, deprehendimus; fitq; vt qui absolutiores huiusmodi notitias menti infixas habeant, simulq; viri probi sint, ad eos magis cõfugiatur, tanquã verè medii sint, nec in hãc neq; in illã partẽ declinantes. Et Aristot. hinc iudices μεσοδίκους appellatos ait, quasi *mediiu-ries*, à medio & iure cõposito vocabulo: quoniam qui mediũ consequi potuerunt, ii ius rectè distribuisse videntur: ideoq; & δίκαιον, quasi δίχαιον, hoc est, bipartitum dicitur, & iudex δικαστὴς, quasi διχαστὴς, hoc est, *bipartiens*. Quomodo autem iustũ hoc mediũ sit inter excessum & defectũ, itemque qua

ratione in arithmetica proportione consistat, exemplo à numeris cõtinuis sumpto, ostendamus. Sumantur tres senarii, hoc modo, 6 6 6. Primus is sit qui iniuriã est illaturus, vel plus sibi vsurpaturus; vltimus is qui iniuria est afficiendus atq; pluris vsurpatione diminuendus; medius vero iudex, ad quem contendentes illata iniuria sunt accessuri. Primus igitur senarius, hoc est, iniuriam inferens, tria ab vltimo iniuria nimirũ afficiendo auferat sibiq; vsurpet, ita vt nonarius efficiatur: alter vero à quo detractio facta, ternarius. Qui igitur sibi tribus arrogatis nonarius fuerit effectus, senariũ, qui est iudex, vno ternione excedet; iniuria vero affectus, duobus. Nam si tria ab vltimo senario demãtur, neq; adiungãtur primo, vna tantum parte, id est, vno ternione, vt & iudex, vltimum superabit: si vero adiungatur, duabus, ita quidem vt additione facta, eodem modo se habiturus sit nouenarius, hoc est, pluris vsurpator, ad senarium, hoc est, ipsum iudicem, quemadmodum senarius idem iudex ad ternarium, hoc est, iniuria affectum, hoc modo;

Iniuria

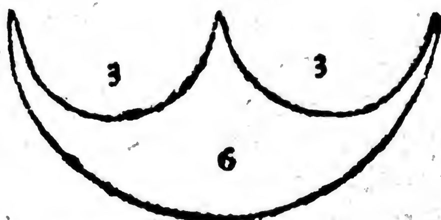
Iniuria affe-ctur{us} *Index* *Iniuria affi-ciendus*

6 6 6

Iniuria afficiẽs *Index* *Iniuria affectus*

9 6 3

Exce-dit

Excedi-tur.

Excedit duabus partibus

6 6 3

Si non adiungatur *Excedit vna parte.*

Ex hoc ergo medio quod in comparatione arithmetica consistit, facilè colligere possumus, quomodo excessus ad ęqualitatem sint reducendi, & quid demendum primo termino sit, & tertio adiungendum. Quanto enim medius terminus, id est, senarius superat ternarium, qui est vltimus & iniuria affectus, tantum vltimo quoque addendum est; medius autem, vt dictum est, superat vltimum trib. additis ergo tribus ternario, senarium efficiemus, medioq;

ita æquabimus, qui & ipse senarius est. Rursus, quanto primus, id est, nouenarius excedit medium, excedit autem tribus tantum, id est, tria, de primo detrahendum est, atq; tertio adiungendum, vt æqualis medio euadat, & senarius etiam ipse fiat. Sic ergo vterque numerus vltimus & primus æquales efficiuntur, propter medium; cui vterq; æqualis est. Ex quo perspicuè apparet, ius ipsum emendatiuum, & æquum, atq; etiam iudicem, medii vicem obtinere, regulamq; etiam ac mensuram esse, qua quantum iniuriam facienti demēdum, iniuriaq; affecto addendum, vt æquales euadant, cognoscere optimè valemus. Atque hæc quidem de ea iustitiæ priuatæ parte, quæ emendatiua seu correctiua & commutatiua appellatur, & in comparatione arithmetica spectatur, dixisse sufficiat. Altera iustitiæ priuatæ seu particularis pars, vt antea dixi, *distributiua* dicitur quæ nihil aliud est, quàm ordinatio in omni vita publica & priuata, iuxta proportionem geometricam, videlicet qua gradus officiorum & personarum constituuntur, & idoneis aptæ functiones tribuuntur. *Geometrica* vero *proportio* dicitur, cum excessuum ratio seu qualitas, non quantitas, eadem est; vel cum tres aut plures termini ita

ita collocantur, vt sicut primus ad medium aut sequentem, ita medius aut succedens ad vltimum in qualitate seu ratione respōdeat. verbi gratia: ponantur tres termini 9. 6. 4. In his quam rationem primus, id est, nouē, ad succedentem, senarium nimirum habet, eandem medius, id est, sex, ad vltimū quaternarium: vtrobiq; enim sesquialtera est proportio, & ratio quidem eadem est; quantitas autē qua alter alterum excedit, diuersa: inter nouem enim & sex, tria: inter sex verò & quatuor, duo intercedunt. Est autē & hæc proportio duplex, cōtinua & disiuncta. *Continua* est, vbi tres tantum sunt termini, vnus autem & medius bis & pro duobus sumitur, vt in collatione antecedat & sequatur, hoc est, vt in priori comes sit, & in altera dux. Huius exemplum nuper attuli. *Disiuncta* seu discreta proportio est, vbi quatuor termini diuersi habentur, neque vllus bis repetitur: verbi causa, sint 6. 3. 4. 2. In his conspicitur proportio disiuncta: vt enim se habet senarius ad ternariū, ita quaternarius ad binarium, vtrobique enim est ratio dupla, etsi quantitas excessuum vtroq; loco sit diuersa. In hac ergo comparatione & iustitia habetur ratio dignitatis & meriti personarum, conseruaturq; personæ perso-

nis, & res rebus. Nam si personæ sint eiusdem ac paris dignitatis, necessario quoque seruabitur distribuendarum rerum, honoris puta aut pecuniarum, æqualitas, ita quidē, vt id quod vtrique dabitur, nulla ex parte quantitate qualitateve alterius præmium excedat, excedaturve: quæ certe æqualitas inter ciues, aut nunquam, aut certe perquā raro in republ. inuenitur. Cum enim fieri nequeat vt officia, res gestæ, consilia, itemque personæ, ipsæq; adeo dignitates & honores atque præmia, non tantum quantitate, vt sic dixerim, sed & qualitate ac virtute sint inæqualia, in iis profecto comparatione opus est, vt æqualitas respectu personarum atque rerum, non quantitatis, sed qualitatis ac rationis, seruari possit. verbi gratia; sumantur quatuor termini, sit primus Achilles, Aiax secundus, statuaturque Achilles duplo dignior esse quam Aiax: sit præterea tertius nummi octo, quartus nummi quatuor: sicut igitur Achilles ad Aiacem se habet, ita etiam se habent octo ad quatuor. Et quia Achilles duplo est dignior Aiace, munus quoq; Achillis duplo debet esse dignius munere Aiacis. quæ ratio dicitur *alterna*, vbi antecedens cum antecedēte, quasi subsequente, & subsequens quasi antecedens,

dens, cum ſubſequente connectitur. Itaque ius huiusmodi inter quatuor minimũ intercedit, quæ analogia geometrica vocatur, in qua contingit totum ad totum ita ſe habere, vt vtrunq; ad vtrunq;, hoc eſt, vtrunque ad alterum. Semperque id ſpectatur, vt æqualibus æqualia, inæqualibus ſecundum comparationem inæqualia quoq; tribuantur. Nam ſi econtrariò in repub. fieret, vt æqualibus inæqualia, & inæqualibus ſine proportione æqualia darentur, profecto eueniret id quod Ariſtoteles ſcribit, pugnæ nimirum, conuicia atque ſeditiones, quæ ciuitatem corrũpunt & euertunt: quod ne fiat, in omni vita priuata & publica, gradus negociorum & ingeniorum intelligere debemus, & in quolibet peculiarem virtutem animaduertere, conſiderare merita, ingenia, mores aliorum, vt ſuo quenque gradu & loco collocemus. Recteque Plato feciſſe videtur, qui in libr. De repub. alios quidem, quos animoſiores natura ac robuſtiores animaduertiſſet, ad cuſtodiam ciuitatis & ad bella; quos prudentiores & ingenioſiores, ad ſenatum; quos laborioſiores, ad agriculturam deſtinauit. atq; ſapientiſſime inter cætera dixit, *optimum reipub. ſtatum eſſe conſtitutum geometrica proportione*, additq; hãc

Dei potius beneficio, quàm hominum, in repub. inueniri. Ex his duabus iustitiæ priuatæ partib. facile totius natura colligi potest: quam tali descriptione liceat nobis depingere, vt nihil aliud sit hæc virtus, quam πρὸς ἕτερον ἀρετὴ ἰσότητος περὶ τὰ τυχηρὰ στοχαστική. id est, *virtus ad alterum circa fortuna bona æqualitatem consectans.* Ex qua duo colligi possunt. Primum est, quod in societate hominum inter sese; alterum, quod propriè in fortunæ bonis, vtputa honoribus dignitatibusve, pecuniarum atque rerum commerciis vt plurimum versetur. Sed de particulari ac priuata iustitia fortasse plura quam præsens institutum postulabat, disseruimus: sequitur vt de altera illa, quam vniuersalem appellant, nonnihil dicamus.

CAPVT III.

De iustitia vniuersali.

EST autem iustitia vniuersalis, non ea quidem quæ in debita & æquali honorum vel pręmiorū distributione, aut etiam contractuum & commerciorum æqualitate atque fide spectatur, sed quæ omnis virtutis est quoddam receptaculum, cuiusque singulæ aliæ virtutes, quemadmodum & prio-

priores illæ, sunt partes: quam Aristoteles *dominam virtutum omnium*, & *reginam* appellat, quod ex ea boni viri absolutè simpliciterq; nominentur: de qua Theognis:

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετή ἐστι.

quod est:

Iustitia in sese virtutes continet omnes.

Hæc autem iustitia rursus duplex est; altera absoluta & altera relata, quæ quod in societate & repub. spectetur, *politica* appellatur. *Absoluta* iustitia dicitur omnium animæ virtutum comprehensio, & totius animæ quædam rectitudo. Vt enim sanitatē quandam & singularum corporis partium & totius animalis, quæ à priori diuersa sit, ita & singulas animæ partes seu vires, proprias obtinere virtutes, & totius quandam esse absolutionem, quæ cæteras partium perfectiones & contineat & sequatur, vndeq; & sani & viri boni simpliciter dicantur, esse necesse est. Quo in loco merito quis interroget; *Cum totum nihil aliud sit, quam partes omnes simul collecta, quomodo totius alia virtus, extra virtutum partium comprehensionem constituatur? satisq; esse, vt in quo reliqua virtutes insint, is & iustus habeatur.* Cui dicendum est, totum aliud quiddam ratione esse, quàm suæ simul acceptæ par-

tes, etsi partium simul acceptarum affectiones, totius perfectio consequatur. Exemplo nobis esse possunt res artificiosæ: domus enim totū quid est, cuius partes sunt, ligna, lapides calx, ferramenta, & quęcunq; tandē ad eius structuram desiderantur. Verum vt hæc omnia in promptu sint, recteq; affecta sint singula, non quomodocunque tamen compacta & conglutinata domus erunt, sed certa insuper requiritur compositionis ratio, quæ ad vsum & custodiam huius vitę sit accommodata. Eadem, mea quidem sententia, de anima licet pronunciare, quæ totum quid est, huiusq; illæ sunt partes, quas superius cōmemorauimus, vis nimirū intelligendi, irascendi atq; concupiscendi; quę certè non quacunq; inter se cōnexæ & compositæ ratione animam cōstituent, sed certo quodā modo, ipsiusque naturæ maximè conuenienti. Cum ergo anima præter suas partes diuersum quid sit, nil mirū si vt singularum partium, ita totius quædam perfectio, quæ reliquas superiorū consequatur, & ab illis diuersa sit, statuatur. Hanc ergo totius animæ perfectionem, quam iustitiā vocant, Theages sic definiuit: Συνταγμά ἐν τᾶς ἁρμονίας τῶν μερέων τᾶς ψυχᾶς, καὶ

ἀριστῶ

ἁρετὰ τελεία καὶ πανυπάρτατα. id est, *coniunctionem concentus animæ partium & virtutem perfectam atq; supremam.* Ea enim est consociatio quædam, in qua debitum singulis partibus tribuitur, ita vt inferiores obtemperent superioribus & ignobiliores nobilioribus. Hanc descriptionem huiusq; virtutis vim aptissimè explicasse videtur Plato in quarto libro De republ. quem imitatus est Aristot. quinto Ethic. his verbis: *Cæterum reuera huiusmodi certè quid (etiam videtis) iustitia est, sed non externa actione consistens, sed interna, & reuera in ipso animo, quæq; ad ipsum pertinent, vnamquãq; sui partem aliena negocia agere non permittentem, neq; quæ in animo sunt genera seu vires, curiositate sibi mutuo molesta esse, sed re ipsa, sua recte componentẽ, & sibiipsi imperantem, & se moderantem, ac sibi amicum redditum, coniungentemque & coagmentantem hæc genera, quæ tria sunt, tanquam harmoniæ tres terminos sedulo, netes, hypates, & meses, & si quæ alia inter hæc intermedia sunt, omnia hæc connectentem, & prorsus ex multis vnum affectum, modestum & compositum, sic iam ad agendum accedere, si quid agendum sit, aut in comparandis opibus, aut curando corpore, aut etiam publicis negociis, aut priua-*

tis commerciis, in omnibus his existimantem ac nominantem iustam quidem & honestam actionem, quæ hunc habitum conseruet, simulque efficiat: sapientiam autem eam, quæ huic actioni præsit, scientiam. Ex quibus Platonis, verbis facile huius virtutis vis ac natura cognosci potest: ea enim fit, vt quælibet animæ pars in proprium opus intenta, aliena & ad ipsam minimè pertinentia negligat, itaque cuncta gerantur, vt hæc quidem imperent & præscribant facienda, aut vetent non facienda, illæ vero libenter & modeste superioribus pareant; ex qua administratione non secus ac in cantu harmonia, sic in anima trãquillitas & concordia oritur, quæ iustitia appellatur. In cantu enim fides singulæ proprium edunt sonum: ex quarum inter se mutua contemperatione symphonia & harmonia nascitur, vnusque ex multis veluti contemperatus sonus, qui moderatione & æquabilitate grauium, acutarum & mediarum permixtus, aures mira suauitate perfundit, & animum delectatione afficit. Quam harmoniam Plato per ὕπατην, μέσην, & νέτην significauit. *Hypate* enim est infima & grauissima vox, quæ quia certa est, regit cæteras, & veluti basis, vnde & no-

men

men accepit, cæteras sustinet. Sic rationis iudicium certum est, regitque inferiores animæ vires. *Nete* est suprema & acuta vox, quæ paret, & significat appetitiones voluptatum in cibo & potu; quæ cum longissime à ratione absint, eidem minus obtemperant. Deinde inter has sunt μέσαι φωναὶ, quæ sua mediocritate tum parent tum imperant, grauioribus parentes, acutioribus imperantes, & significant appetitiones cordis, eamque animæ vim quæ θυμοειδὴς, id est, *animosa* appellatur, qua ratio inferiores illos motus compescit. Cum ergo ratio sua virtute, prudentia nimirum, inferioribus duabus viribus imperet, appetitus vero seu pars concupiscendi sua temperantia atque modestia rationi vtilia dictanti & præcipienti paret; animosa denique altera sua virtute, modestia nimirũ, quã σωφροσύνην appellant, rationi obtemperat; altera vero, quæ fortitudo est, cupidineam regit ac moderatur, quidam quasi cõcentus & harmonia in anima oritur, in qua multæ quidem partes & perfectiones, in vnam vltimam ac supremam cõpositionem ac perfectionem, multæq; adeo actiones in vnam perfectissimam atq; optimam & iustissimã actionem conspirant atq; coalescunt; atque sic homo

totus compositus, modestus & iustus redditur. Hæc ergo est breuis & succincta descriptio iustitiæ vniuersalis, quam absolutam, quod animæ tantum vires moderetur, neq; quidpiam aliud propositum habeat, appellaui. Eadem iustitia quatenus ad alium refertur, hoc est, quatenus societatis in consuetudine hominum vinculum est, ac omnibus reipubl. partibus, vt in anima viribus, debitum suum reddit, politica iustitia, seu legitima & vniuersalis quoq; appellatur. Politica, quod ciuilem administrationē sua actione conseruet; legitima, quod legibus obtēperet; vniuersalis, quod omnia officiorum genera comprehendat. Leges enim cum non de fortunæ tantum bonis, in quibus rerum commutatio & contractus versantur, sed de omnibus virtutum actionibus, ad societatis humanæ conseruationem vtilibus ac necessariis præcipiant, fit vt & obedientia erga leges omnium virtutum officia complectatur, quæ obedientia proprie *iustitia* dicitur. Neque tamen (vt rectè Aristoteles admonuit) à priori re & subiecto, sed ratione tantum differt: quatenus enim animæ habitus est, ipsiusq; partium concordia ac virtutum omnium complementum & receptaculum, eatenus iustitia abso-

absoluta: quatenus vero ad societatis ciuilis salutem dirigitur, atq; ad exteriorem vitæ vsum accommodatur, *politica* dicitur: ac perinde se res habet, quemadmodum in intellectu contemplatiuo & actiuo, qui cum substantia & natura vnum sint, actione tamen & vsu differunt: nam cùm ea quæ semper eodem modo sunt, & æterna nuncupantur, contemplatur, contemplatiuus: cum ea quæ in actionem cadunt, & aliter atq; aliter euenire possunt, considerat, & quo pacto cōmodè fieri possint, deliberat, *actiuus* nuncupatur Quāquam vero natura & substantia vtriusq; iustitiæ eadem sit, ratione autem (vt nuper dixi) inter se differant, aliæ tamen & non leues earū præterea reperiuntur differentiæ: hæc enim posterior & politica, videtur esse perfectior absoluta. Quod vt intelligatur, sciendū est, perfectam virtutem trib. modis accipi posse: aut enim dicitur perfecta, quia ipsi vt sit & existat, nihil deest: qua ratione fortitudo, quę recta ratione adhibita, maxima pericula in bellis sustinet, vt & cæteræ omnes virtutes perfectę dici possunt. Perfecta quoq; dicitur esse virtus, quę omnia alia in se cōplectitur: qua significatione absoluta iustitia vniuersalis perfecta nuncupatur, quæ oēs virtutes in

ſe continet, ſuoque ambitu comprehendit. Tertio modo dicitur virtus perfecta, non tantum ea quę ad ſummum eſt perducta, & reliquas virtutes continet, ſed quę perfectiſſimi eſt vſus, hoc eſt, cuius operatio & actio eſt hominum generi vtiliſſima; perinde vt medicum aut Iureconſultum perfectū eum appellamus, non qui artis tantū theoremata exquiſite perdidicit, ſed qui artem dextre exercere, & ad vſum vtilitatemq; vitæ præcepta deducere poteſt. Hac ergo ſignificatione virtus politica dicitur eſſe perfectiſſima, quòd qui ea præditus ſit, non tantum ſecum, ſed cum aliis etiam virtute vti recte ac iuſte, & ad reipub. ac ſocietatis humanæ conſeruationem eā accommodare poſſit. Et quia ad alterum ſpectat hæc virtus, ad conſtituendamq; & conſeruandam ciuilem adminiſtrationem adhibetur, ab Ariſtotele omnium virtutum præſtantiſſima, optima, pulcherrima atque difficillima appellatur. Præſtantiſſima quidē, quod ex aliis omnib. perfectè conſtituta; optima, quod eius vſus ſit vberrimus & quālatiſſime patēs; pulcherrima, quod Venere ſeu Lucifero ſtella ſplendidiſſima, ſit, ꝑpter dignitatis eminētiam, maiori admiratione digna & veneranda. Denique dicitur eſſe difficillima, propter

vſum

vſum & actiones iuſtitiæ, quæ longa experientia, ac multorum & variorum negociorũ tractatione, vt recte obeantur, indigent. Vnde etiam plerunque fieri ſolet, vt multi quidem priuatis in rebus atque domi, animi ſui mores formare, interdum etiã cum vxore ac liberis aliisque domeſticis virtute vti poſſint; ad rempub. vero vel ad officia publica vocati, id propter rerum, negociorum & commerciorum imperitiam, non poſſint. Ex quo intelligi poteſt, longè difficiliorem eſſe in ſocietate quàm apud ſe, virtutis vſum. Quam quidem rem & Biantis illud dictum cõprobare videtur, quod Laertius Pittaco adſcribit, qui magiſtratũ, virum prodere dixit. Qui enim magiſtratum gerit, vel princeps eſt, non ſui, ſed aliorum curam gerit, & in reipub. adminiſtrationem ac ſocietatis curam, quæ longe difficillima eſt, incumbit. Quia ergo hæc iuſtitia ad alterum refertur, ob id alienũ bonum ſola (vt Ariſtoteles inquit) neque eius qui ea præditus eſt, eſſe videtur, atq; omnino eorum, ad quorum vſus vtilitatesq; dirigitur; vt, ſi in principe inueniatur, regni; ſi in optimatibus vel populo, reipub. vtilitatem reſpiciat. Huius virtutis præſtantiam ac dignitatem cum animaduertiſſent

veteres, eam matrem ac nutricẽ virtutum, ex qua non tantum omnes gignerentur, sed etiam genitæ custodirentur, appellare consueuerunt. Vnde Polus Pythagoricus Lucanus sic loquitur: *Iustitia inter homines videtur mihi mater & nutrix cæterarũ virtutum appellanda: nam sine illa neque temperantem, neque fortem, neque prudentem esse quenquam constat.* Est enim harmonia & concordia totius animę cum concinnitate. Fiet autem eius vtilitas euidentior, si alios habitus considerauerimus, vtpote qui particularem solum sui vsum, & ad vnũ quempiam præbeant, iustitia vero vtilitatem in multitudinem, & vniuersas rerum comprehensiones præstat: siquidem in mundo principatum omnem obtinens, prouidentia vocatur, & harmonia & constitutio generis cuiusdam deorum, qui ipsam ita disposuerunt. In ciuitate autem, pax & æquitas merito nominatur. In domo autem hæc est viri & vxoris concordia mutua. Item famulorum in heros beneuolentia. Dominorum autem erga famulos benigna curatio. In corpore, sanitas & perfectio membrorum. Cæterum in anima est sapientia, quæ per scientiam & iustitiam hominibus comparatur. Cùm igitur hæc

vir-

virtus totum simul ac partes singulas ita moderetur, & in concordia conseruet, quomodo non mater & nutrix tum virtutum, tum rerum omnium communi iudicio dici deberet? Possem proferre multa antiquissimorum scriptorum præclarissima huius virtutis encomia, quibus eius nobilitatem, dignitatem ac præstantiam præ cæteris celebrare nunquam desierunt, nisi res esset manifestior, & per se satis nota. Illud potius videndum est, quæ huius virtutis sit tradita ab iisdem descriptio, vt cognita ipsius natura, quisnam Iureconsulti ac legislatoris scopus statuendus sit, intelligatur.

CAPVT IV.

Vtrum iustitia reliquas virtutes in se contineat vt genus, an vt totum.

SEd opportune hoc loco sese nobis offert non leuis, verum vtilis & ad propositum nostrum accommodata quæstio, quæ ex superiori iustitiæ descriptione nascitur. Cũ enim sæpenumero dictum sit, Iustitiam vniuersalem esse omnium virtutum perfectissimam, quod reliquas omnes (vt Theognis inquit) in se complectatur, meritò

ambigitur, qualis sit complexus & comprehensio, generisne, an totius. Videtur autem hæc res esse dubia ac controuersa, neque enim genus cęterarum virtutum iustitia esse videtur, propterea quod generis nomen ac definitio omnib. speciebus vniuoce, hoc est, secundum naturam attribuitur; at iustitiæ vniuersalis nomen, non ita propriè de aliqua virtute particulari, vtputa fortitudine aut prudentia, aut aliaquauis enunciaueris, multoque minus eiusdem definitionem his attribueris: quippe cum multi fortes esse possint, iusti tamen minimè idcirco inueniantur. Adde quod perfectissima virtute esset aliqua perfectior: si enim iustitia vniuersalis est perfectissima, cuius definitio attribuitur fortitudini, aut alteri virtuti, quæ ab eadem est diuersa, certe & fortitudo vel alia quæuis erit perfectissima; & sic dabitur perfectius perfecto, idemq; erit perfectum & imperfectum, sibique contrarium & repugnans, quod fieri non potest. Præterea ablata specie alicuius generis, nō aufertur propterea genus; veluti ablato boue, vel leone, nihilominus manet natura animalis, quæ in homine, cæterisque seruari potest speciebus; at ablata vna virtute, iustitia quoque auferetur. Cum enim

nim virtutes sese sequantur, vt ab Aristotele in lib. De moribus ostenditur, atque altera sine altera haberi perfecte non possit, fit vt vna alteram & constituat & perimat; aut si non sese sequantur, prudentia tamen ablata reliquæ peribunt, & iustitia & virtus auferetur: natura enim omnium virtutum in recta ratione cernitur; recta autem ratio nihil aliud est, quàm ipsa prudentia. Quod si quis dicat, iustitiæ vniuersalis nomen de particulari quoque dici, ac propterea genus esse posse, is non animaduertit ὁμωνύμως & æquiuoce id fieri, nō autem vniuoce, quod proprium generis est. Iam vero neque totum quiddam iustitia & virtus esse videtur, quia eius duplex habetur ratio: aliud enim est totum, quod similium, aliud quod dissimilium partium appellatur. *Similes partes* illæ dicuntur, quæ & totius nomen & descriptionem sibi vēdicant: vt caro: carnis enim partes, & caro sunt & dicuntur; sic ossis ossa, quæque his affinia sunt & cognata. *Dissimiles partes* dicuntur, quæ & nomen & descriptionem diuersam à suo toto obtinent: veluti manus & pes dicuntur partes dissimiles ipsius corporis seu hominis; rursusque caro & neruus, pedis vel capitis: neque enim caro caput aut pes dicitur, quē-

admodũ neq; neruus. Virtutes ergo partes iuſtitiæ ſimiles eſſe non poſſunt, quia tum nomine tum deſcriptione non ſolum à ſuo toto, ſed etiam inter ſe differunt. neq; diſſimiles, quia altera ab altera dependêre, neq; totum abſente harum vlla amplius conſtare poſſe cernitur, quod ex ſententia Ariſtotelis ſexto Ethic. cap. vlt. nuper dictum eſt. Quod ſi quis neque partes totius, neq; ſpecies generis, neque etiam voces multiplicis dictionis eſſe contendat, ſed ambigentis naturæ inter genera ac voces homonymas, eius videlicet quæ ab vno & ad vnum dicuntur, cuius rationis & decem prædicamenta ſunt, quæ *Entia* appellantur, & ipſa anima, quæ de rationali & vegetatiua hoc modo enunciatur, is in alias multoque plures incidat neceſſe eſt difficultates. Nam in his quæ ab vno & ad vnum dicuntur, prius & poſterius inuenitur; vtputa ſubſtantia prior eſt accidente: at in virtutibus res aliter ſe habet, vbi altera prior altera non eſt, ſed ſimul omnes: adde quod ſublato vno, alterum in illis non aufertur, vt ablato accidente, non tollitur Ens aut ſubſtantia; ſed ſublata vna virtute, tollitur etiam tota, & ſingulæ eius partes, cum ſola harum nulla per ſe neque haberi, neque cogitari

poſſit,

possit, sed necessarium sit, vt qui prudentiam adeptus est, cæteras quoque adipiscatur. Quod si virtutes, species, vel partes iustitiæ non sunt, efficitur vt neque iustitia vt totum in partibus, aut vt genus in speciebus reperiatur, multoq; minus in earum descriptione aut definitione. Sed neq; in iustitia sunt, vt forma in materia; quia forma est perfectior materia: at iustitia est perfectior virtutibus. Neq; etiam sunt in iustitia tanquam in fine; quia iustitia non est finis virtutum: virtutes enim per se expetuntur, & sunt per se fines: at quæ ad finem referũtur, ob aliud expetuntur. Nullo deniq; eorum quæ in aliquo esse dicuntur modo, in iustitia contineri videntur: vt ex his quæ iam dicta sunt facilè appareat, quàm non leue sit huius difficultatis nodum dissoluere. His tamen non obstantibus, dicendum arbitror, virtutes omnes, in iustitia & virtute simpliciter, tanquam partes similes in suo toto contineri: virtutes enim omnes similes inter se sunt & cognatæ, quia reguntur ratione recta, quæ nunquam abesse potest, sed eas ita coniungit, vt qui vnam earum perfectè adeptus sit, omnes alias possidere deprehendatur: qui autem omnes habet, is quandoq; secundũ temperantiã, quandoq;

ſecundum fortitudinem, ex eodem habitu agere dicitur, cum in iis in quibus temperantiæ aut fortitudini locus eſt, pariter omnibus agat. Eodem enim modo ſe habet in virtutibus animique habitibus, atq; in naturæ rebus: vt enim ex variis ac diuerſis ad mixtionem coeuntibus humoribus, vnum tamen ſimilarium partium totum, vtputa caro aut os, generatur, ita cum virtutes ſubiectis in quibus ſunt & obiectis in quibus verſantur, inter ſe differant, vnum tamen totum ſimilium partium conſtituunt: quod propter diuerſitatem earum rerum quas tractat, diuerſa quoque nomina ſortitur, ac nunc quidẽ fortitudo, ſi in bello labores ac pericula ſuſtineat; ſi in cibo & potu moderatè ſe gerat, temperantia; ſi in contractibus æqualitatem ſeruet, iuſtitia appellatur. Vnde fit, vt quemadmodum virtutis, ita & iuſtitię nomen omnibus tribuatur. Huic noſtræ ſententiæ adſtipulari videtur Zeno, qui iuſtitiam non malè definiuit, eſſe prudentiam in ſuum tribuendo cuiq;, in accipiendo temperantiam, in perpetiendo fortitudinem; qua definitione omnes virtutes vni iuſtitiæ contribuit. Zenonem ſequitur Menedemus Eretrienſis, teſte Plutarcho, qui negabat plus vna vir-

tute

tute esse, sed eam diuersis quandoque nominibus appellari: vt vestis & penula. ensis & gladius eiusdem rei sunt nomina. Quæ virtus aut non potest vno nomine, aut debet appellari iustitia: ea enim iubet vt legibus obtemperemus. Leges autem viro forti, modesto, liberali & prudenti, vt Aristoteles ait, prescribunt quid facere debeat: neque vlla est honestatis pars, quæ earum vi & præceptis non comprehendatur. Iam vero si omne honestum legitimum dicitur, & legitimum quoque est iustum: neq; vlla virtus quæ non iusta sit, siue in commerciis, siue aliis vitæ actionibus cernatur, deprehendi poterit. Quod si cui hæc nostra de iustitiæ partium natura durior videbitur esse sententia, is mediam viam eligat, ipsumque totum, partim similium, partim dissimilium partium statuat; similiū, quatenus forma sua, hoc est, recta ratione & prudentia conueniunt; dissimilium, quatenus propter diuersa obiecta diuersis nominibus appellantur.

CAPVT V.

Iustitiæ definitio explicata.

SEd de his satis: ratio enim postulat, vt quę huius virtutis à veterib. philosophis

noſtriſque Iureconſultis tradita fuerit deſcriptio atq; definitio, breuiter explicemus. Ariſtoteles ergo Ethic. lib. quinto, eam eſſe dicit, *ex qua homines volunt aguntq; ea, quæ iuſta ſunt.* quæ definitio non naturam & ſubſtantiam iuſtitiæ explicat, ſed potius eius vim & proprietatem. Cicero *notationẽ*, Ariſtoteles & Galenus ὑπογραφὴν ſeu ἔννοιαν, id eſt, deſcriptionem & notionẽ appellant, quæ ex notis & manifeſtis nobis, ſolet conſtitui. Cum ergo ea quæ ſenſib. expoſita ſunt, vtputa actiones & effectus, nobis notiores ſint cauſis & principiis rei alicuius, merito Ariſtoteles eam ex actione & vi ſeu effectu interpretari voluit. Simili deſcriptione vſus eſt in lib. decem prędicamẽtorum, vbi qualitatẽ eſſe dixit, ex qua quales eſſe dicimur; quia compoſitum notius eſt ſuo abſtracto. Quod autem adiecit in definitione, volunt aguntque, id ſane hanc rationem habet: quia non ſatis eſt, vt lib. 2. De moribus traditum fuit, actionem quoquo modo probam ſtudioſamve edi, quæque virtutis ſpeciẽ præ ſe ferat, vt quis propterea vir bonus ac virtute præditus ſit & habeatur, ſed eã à recta rationis iudicio & cognitione, liberoq; animi arbitrio & volunta-

luntate profectam esse oportet. Cùm enim fieri aliquando possit, vt quis vel metu coactus, vel vi compulsus, aut etiam ex ignoratione, actionem iustam & laudabilem facere possit, nec tamen illico iustitiæ habitũ adeptus, iustusque dicendus esse videatur, nisi etiã sciens & spõte id fecerit, quod proprium est virtutis. Recte enim (mea quidem sententia) Theages inquit, tria esse vniuersę virtutis principia, cognitionem videlicet, potentiam & arbitrium. *Cognitio* est vis, qua res contemplamur & iudicamus. *Potẽtia* vero, animi velut robur quoddam, quo negocia suscipimus, atque in iisdem constanter perseueramus. *Arbitrium* autem tanquam manus animæ quædam, quibus incitamur & agitamur, resque arripimus. Quemadmodum ergo scientia & artes, facultate atque cognitione, ita virtutes propriè voluntate & arbitrio distinguuntur. Atque hæc de notione. Essentialis autem huius virtutis definitio ab eodem Aristotele in lib. De virtutibus traditur, vbi sic inquit: Δικαιοσύνη δ' ἐστὶν ἀρετὴ ψυχῆς, διανεμητικὴ τοῦ κατ' ἀξίαν. id est, *Iustitia est animæ virtus, quæ suum vnicuique pro dignitate & merito distribuit.* Quã defi-

nitionem imitatus est noster Cicero, qui habitum animi, communi vtilitate seruata, suam cuique tribuentem dignitatem, id est, quo quisque dignus est, quodve ei debetur lege, cum a tribuendo vnicuiq; quod suum est, Græci νόμου appellent, esse dixit. Quibus definitionibus congruit ea quam Vlpianus tradidit, qui sic ait: *Iustitia est cõstans & perpetua animi voluntas, ius suum vnicuique tribuens.* Quæ quidem definitio quia partim a quibusdam reprehenditur, partim a nostris Glossatoribus non rectè intelligitur, explicanda breuiter & succinctè nobis est, & quo pacto cum Aristotelis & Ciceronis conueniat, perspicue ostendendum. Aristotelis definitio, vt & reliquæ duæ quæ iam allatæ sunt, proprio cõstat genere, ac propriis suis differentiis. Genus enim in definitione, est ipsa *virtus*, seu perfectio: quæ sequuntur, loco differentiarum adiecta sunt. Harum autem duplex est ratio: altera enim earum à subiecto in quo consistit virtus, altera ab actione seu officio sumitur. Vt enim reliquæ virtutes omnes in parte aliqua animi, sic hęc sola in tota anima, cuius, vt Theages inquit, concentus quidam & harmonia est, cernitur. Porrò virtutis officium est, pro dignitate

tate & merito ſuum cuiq; largiri ac diſtribuere. quod ſane non ita arcte, ſed maxime cōmuniter & vniuerſaliter intelligendum, vt non tātum de honorū ac dignitatum diſtributione, quod particulari illi iuſtitię, diſtributiuæ nimirum, τῇ ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικῇ, id eſt, emendatrici ſeu commutatiuæ opponitur, loquatur, ſed potius vt eam animæ rectitudinē atq; perfectionem ſignificet; qua fit, vt primo quidem in homine tantū vnicuiq; parti tribuamus, quātum dignitas eius poſtulat, rectaq; ratio tribuendum cenſet; vel, vt ſignificantius dicā, ita omnes animæ humanæ partes, certa quadā & cōcordi adminiſtratione gubernētur, vt iis quæ ſuapte natura ad imperādum factæ ſunt facultatibus, vim imperādi quæque facienda ſint, iubendi, nō facienda prohibendi; iis vero quæ ad parendum factæ, recta præcipienti rationi modeſtè parendi obſequendiq; voluntatem tribuamus. Deinde vero ſic cōpoſitis ac præparatis animis, ſocietatem huius ciuilis vitæ & coniunctionem hominum inter ſe ex æquo diligamus ac tueamur, ita vt ſemper ſuū cuiq; tribuamus, neminē lædamus, rectāq; & legitimā æqualitatem non tantum in diſtributione præmiorum ac pœnarum, ſed etiam fidem

ac æquitatem in commerciorum & contractuum, omniumq; adeo officiorum & vtilitatum generibus, constantes ad salutem & patriç felicitatem propagandam seruemus. Eandem propè vim habent posteriores illæ, Ciceronis dico & Vlpiani, definitiones. Sed hoc interesse videtur, quod hæ magis iustitiæ politicæ, quæ in hominum societate & repub. versatur, ac propria est Iureconsultorum & legislatorum; illa vero iustitiæ absolutæ, quæ partium animę concordia quędam est, conuenit. Sed & eo inter se differūt, quod Aristoteles genus iustitiæ proximum, virtutem nimirum, Cicero & Vlpianus remotius habitum esse tradiderunt: neque enim constans & perpetua voluntas aliud quid est aut significat, quam habitum; nisi quod voluntas aut vis quædam est & potentia quæ ex habitu fluit, nobisque notior est, aut certè ipsius habitus subiectum. Duplex enim videtur esse voluntas, altera quæ habitum sequitur, altera quæ eundem antecedit: & propriè ad appetitum refertur, ex quo deliberatio seu cōsultatio & electio, quę omnium actionum sunt principia, oriūtur. Siue igitur tu hāc vel illam voluntatem accipias, nihil incommodi hæc definitio continebit, cum constans & perpetua voluntas descri-

descriptio habitus sit, ac propriè iustitiæ tribuatur, quippe quę (vt multis iisq; nõ indoctis videtur) potissimum in volũtate posita sit, quæ tamen res non parũ est controuersa, cum alii virtutibus moralibus appetitũ sensitiuum, alii voluntatem, alii nõnunquam aliud, pro subiecto statuant; nisi forte quis voluntatem etiam quendam appetitum esse dicat, nomẽq; appetitus vniuersalius accipiatur, & dicatur de eo qui rationem sequitur, & proprie voluntas nuncupatur; & de eo qui sensum, & propriè nomine generis *appetitus* vocatur: cuius sententiæ Aristoteles in libro De anima fuisse videtur, cum inquit: *Voluntas enim appetitus est quidam: at cum motus fit per rationem, & per voluntatem etiam fit, at appetitus absque ratione manet*, &c. Atque hoc in loco non satis possum mirari, quid Rhodolpho Agricolæ, homini alioquin eruditissimo, in mentem venerit, quod hanc nostri Vlpiani recte traditam definitionem, vt plerasq; alias, lib. 2. Dialecticarum Instit. conetur reprehendere; quam ego non tantũ non reprehẽdendam, sed laudandam potius existimo, quod & dialecticorum præceptionibus, & Iureconsultorum scopo maxime sit conueniens atque consentanea. Dubitat enim Accursius,

ſed ſatis ineptè, quomodo iuſtitia poſſit eſſe conſtans ac perpetua voluntas, cum non ſemper iuſtus recta & iuſta agat, ſed quādoque fallatur. Huic quęſtioni ita ſatisfieri poteſt, vt conſtantem & perpetuam voluntatem hîc accipiamus, non eam quæ nunquā, ſed perquàm raro labatur, & vt plurimum id quod honeſtum & iuſtum eſt expetat. Vt enim nunquam errare ſolius Dei, ita perquam raro, artificis munus eſt. Adde, quod ſi vir bonus & iuſtus quandoq; ab æquo deficit, non tamen ob id voluntas & habitus animi tollitur, quippe cum vel ob errorem, vel ignorationem, vel incertitudinem & inconſtantiam rerum quis labi ac decipi poſſit, voluntatem tamen iuſte & bene agendi non amittat, ſed ad ſe rediens erratum corrigat, rectaque ratione peccatum emendet. Quod ſi etiam id eueniat, vt ipſam adeo voluntatem bene agendi mutare incipiat, dicendum quoq; erit, iuſtitiam in eo non obſeruari, atq; idcirco conſtantem eſſe ac perpetuam voluntatē, vt quandiu in homine fuerit, ipſe quoq; ſecūdum hanc affectus ſit. Si ita accipiantur, nihil incommodi habebunt. Quod autē de iuſtitia diuina, & concreta & abſtracta nugantur interpretes, id partim à propoſito alienum eſt, partim etiā veri-

veritati minimè consentaneum. Atq; hæc quidem de natura iustitiæ, eiusque diuisione in vniuersalem ac particularem seu priuatam, dixisse sat sit. Quanquam non me latet, & aliam huius apud philosophos partitionem reperiri, in eam nimirũ quæ simpliciter & absolutè iustitia dicitur, quæque in animo hominis cernitur, & in repub. quę politica; & in eam quæ cum adiunctione, herilis nimirũ, patria vel maritalis, quod inter seruum & dominum, aut parentes & liberos, aut vxorem ac maritum spectetur, appellatur. Quæ quidem omnes iustitiæ superioris illius partes quædam esse conspiciuntur, ita quidẽ vt verè dici possit, potissimam iustitiæ diuisionem, ac summam eam esse, vt alia quidem totam virtutem, alia partem tantum virtutis, vt puta fortitudinem, temperãtiam, aut herilem, aut maritalem æquitatem respiciat, complectaturve.

CAPVT VI.

Vniuersalem iustitiam finem esse Iurisconsulti.

IVstitia ergo particularis, vt ex su piori disputatione liquet, absolutè & primo ac per se, bonum non est, propter quod extremum

& vltimum omnia expetantur; quippe cũ virtutis tantum pars sit, quæ reliquas non complectatur. Vnde etiam fit, vt neque finis, neq; vltima perfectio ciuitatis, aut societatis humanæ esse possit; perfectio enim vltimum quoddam bonum est, quæ citra multarum virtutum adminiculum nõ habetur. Quod si ciuitatis & reipub. perfectio non est, neq; legislatoris & Iureconsulti, qui reipubl. summum bonum conseruant, ac tuentur, finis aut scopus esse vnquam poterit. Quod autem summa reipub. perfectio citra cumulum virtutum consistere nõ possit, ex eo ostenditur, quod perfectio ciuitatis est felicitas ipsa, cui⁹ gratia omnes omniũ hominum societates congregantur, ad quã omnes leges & consuetudines diriguntur, cuius in repub. cõseruandę ac tuendæ causa, cõsilia, deliberationes actionesq; ciuiles atq; politicæ vniuersæ, tum à magistratu, tum à populo, suscipiuntur, geruntur que; hanc ita exoptant omnes, ita admirantur cuncti, vt sine ea, non tantum non commode, sed ne viuere quidem se posse arbitrentur: econtra vero, & se & suos tantisper incolumes ac beatos existimant, quoad eius beneficio & subsidio adiuuantur atque proteguntur. Porro autem, vt rectè Aristot. De moribus,

& in lib. Politicorum & Plato in lib. de Repub. & legibus, sæpissime admonent, felicitas humanæ vitæ trib. videtur constare necessariis partibus, sine quibus homines societatem inter se neque tueri, neque etiam commode viuere possunt. Sunt autem hæc tria bonorum genera, externa nimirũ, corporis & animi; quæ omnia felici homini, vt beatus dici possit, adesse debẽt: nemo enim felicem illũ esse dixerit, qui nulla parte fortitudinis aut temperantiæ, aut prudentiæ, aut iustitiæ præditus, etiam circunuolitantes (vt Aristot. inquit) muscas timeat, aut ita intemperans ac dissolutus inueniatur vt edendi ac bibendi extrema cupiditate flagrans, vim & iniuriam manumve charissimis etiam inferat; deniq; tam stultus & rerum omnium ignarus sit, vt vel puerum vel insanum moribus imitetur. Eademq; inuenitur ratio in reliquis duobus bonorum generibus. Quis enim homo, quæve societas seu respub. beata dici potest, cui nõ tantum earum rerum quæ ad splendorem & magnificentiam pertinent, sed etiam necessariarũ, quæ ad victum attinent, abundantia ita deest, vt neque se tueri, neq; alios iuuare commode possit? aut quæ tales nutriat ciues, qui tam imbecilles animo & corpore inuenian-

tur, vt neque suæ reipub. limites tueri, neq; etiam externam insidiantium vim repellere, interdum etiam quãdo opus est bello alios lacessere valeant? Profecto vt hęc omnia adesse felici homini ac ciuitati debere in cõfesso est, ita de quantitate & excessu atque moderatione harum rerum ab hominibus tantum ambigitur. Pleriq; enim tum se demum verè beatos fore arbitrantur, si propositis vtcunq; cæteris virtutũ generibus, infinitam pecuniæ ac diuitiarũ vim consequuti fuerint; eamq; felicissimam rempubl. esse existimantes, quæ ad opes, ad potentiã eorum leges & consuetudines omnes diriguntur, sit comparata atque instituta. Ex quo fit, vt eiusmodi non virtutes externis bonis, quod tamen deberent omnes, sed potius externa bona virtutibus conseruent, atq; vt semel dicam, scopus & finis in externarum rerum copia & abundantia iis propositus est. At enim qui sic de felicitate statuunt, grauiter ex Aristotelis & Platonis sententia errare videntur: experientia nanque & quotidianus vitæ vsus, eos qui moribus & virtute quantum fieri potest, in homine præditi sunt, fortunæ autem bonis mediocriter ornati, ostendit feliciori ac tranquilliori vitæ genere frui, quàm eos qui externis bonis affluen-

fluentes, virtute aut omnino carēt, aut eam non ita serio complectuntur. Sed & recta insuper ratio faciendum id præcipit semper, vt ea quæ digniora sunt & vtiliora, & ad quę cætera referenda sunt omnia, in omni vitæ genere leuioribus anteponantur. Externa autem hominis bona cum instrumenti loco habeantur, ad virtutes earumq; actiones vsum tantum sui præbent: vnde etiam fit, vt quemadmodum in cæteris rebus, quæ vtiles tantum sunt, excessus earum vel noceat habenti, vel nihil prosit; ita virtutes & bona animi quæ & honesta sunt, & per se expetuntur, quanto magis augentur, tanto etiam homini magis vtilia sint. Itaque in bene constituta repub. diligenter Plato & Aristot. monent, id in primis spectandum esse, vt horum omnium quæ ad huius vitæ felicis vsum necessaria & vtilia sunt, nihil desit; deinde, vt earum rerum quę iam adsunt delectus instituatur, ita quidem, vt nō omnia vno habeantur loco, sed ea præponantur cęteris omnibus, quæ & honesta sunt & vtilia, & per se expetenda; illa vero sequantur, quæ vtilia tantùm sunt, & aliorum gratia quærantur. Semperq; eò nostra consilia dirigenda sunt vniuersa, vt quo animus est dignior corpore, eo quoque eius bonorum ac

virtutum maior quàm cæterarum rerum delectus atque ratio habeatur. Vt non immerito ſæpe & grauiter Zeno dicere ſolitus ſit, decorandas eſſe vrbes non precioſis ornamentis, ſed inhabitantium virtutib. Et Pythagoras eam tandem omnium ciuitatum optimam eſſe ſtatuerit, quæ bonorum virorum multitudine repleta ſit. Ariſtoteles quoq; lib. Polit. ſecundo, cap. nono, hac potiſſimum ratione leges & rempubl. Carthaginenſium reprehendit, quod primã curam opum in deligendo magiſtratu, non virtutis habuerint, ac ciuitatem non ad virtutis, ſed pecuniarũ ſtudium conuerterint; ex quo factum poſtea eſt, vt maximi quique magiſtratus, imperium, & belli ducatus, totaq; adeo reſpubl. vel ciuitas venalis reddita fuerit. Porro autem vt inter priora bonorum genera, ita quoq; inter animi bona atq; virtutes non paruum intereſt diſcrimẽ: nam quemadmodũ partes aliquæ aliis ſunt nobiliores atq; præſtantiores, ita & earum virtutes ſe habeant neceſſe eſt. ac proinde rectè monet Plato, fortitudinem ad temperantiam, temperantiam ad prudentiam, hęc autem omnia ad vnam in mente & ciuitate iuſtitiam referri oportere. Cum ergo ſcopus omnis ſocietatis ac reipubl. finis, vt ex ſupe-

ſuperiorib. patet, felicitas ſit, ipſaque adeo beatitudo: beatum autem eſſe nihil aliud ſit, quam bene agere; ac fieri nequeat, vt qui bona non agant, bene agant; nullaq; bona actio ſine virtute atq; prudentia cæterisq;, fortitudine puta & iuſtitia & temperantia, habeatur, neceſſe profecto eſt, vt qui reipub. curam eiusq; adminiſtrationem rectè inſtituere deſiderant, huius felicitatis ac virtutũ omnium, quæ vno iuſtitiæ cõplexu cõprehenduntur, rationem habeant, ipſamq; ſibi tanquam vltimũ quendam ſcopum conſtituant: in quem quicquid deliberationis & actionis & conſilii ſuſcipiunt, intuentes, ciuilem ſocietatem ac remp. hac ratione tueantur. Atqui & legislatores & Iureconſulti quid aliud obſecro ſpectant, quid aliud efficiunt moliunturq;, niſi vt hanc inter ſe hominum ſocietatem tueantur? vt reipub. concordiam ac tranquillitatem cuſtodiant? quã qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno, coercent: eoq; diriguntur inſtituta, conſuetudines, reſponſa, decreta, leges denique omnes, vt huius felicitatis & iuſtitiæ, omniũ deniq; virtutũ in rep. nomen ſaluũ & incolume retineatur, quãtũq; fieri poteſt, ꝑmoueatur. Cũ ergo vna virtutis pars felicitatẽ neq; homini afferre poſſit, neceſſario eſ-

ficitur, neq; ciuitatis neq; legislatoris aut Iurecõsulti vltimus & extremus scopus, quē intueatur, esse possit. Quapropter rectè Plato in lib. de Legib. Lycurgi & Minois leges tacitè reprehendit, quod non tam ad virtutem simpliciter, quã ad bellicam virtutem latæ fuerint; neq; ciuium tranquillitatem atq; iustitiã, quam Martis cultum respexerint. Cum enim leges eò potissimũ dirigengæ sint, vt id quod ab omnibus ciuibus maximè omnium expeti solet ac debet custodiant atq; præcipiãt; pugna verò & victoria cum malorum laborũq; plena, non propter se quidem optanda sit, sed eligenda potius propter pacem, tutamq; vitæ tranquillitatē; fieri profectò nõ potest, vt ciuitas & respub. felix ac beata dicatur illa, quæ non ad virtutis, sed belli vsum sit instituta; quemadmodum nemo ita exoptat viuere, vt in perpetua contra morbos pugna victoriaque versetur. Quare legislatori id curæ esse debet, ne studia pacis ad bellica, sed contrà, bellica potius ad pacis commoda officiaq; referat; pacē vero ad liberũ & tranquillũ reip. statũ. Eadem scribit Arist. septimo lib. Polit. cap. secundo, his verbis: Sunt etiam qui aliis dominari, & tyrannicum reipub. modũ, solum putant esse beatũ. Et in quibusdã ciuitati-

tatibus hic est finis legum, vt finitimis dominentur. Itaque cum pleraq; constituta passim, vt ita dixerim, iaceant apud plurimos, tamen si quid vnum leges respiciunt, id coniectant omnes vt ciuitas dominetur. Sicut in Lacedæmone & Creta, ad bellum ferè ordinata est disciplina iuuentutis & legum multitudo. Præterea apud gentes omnes quæ cæteris præualere possunt, huiusmodi laudatur honoraturque potentia; ceu apud Scythas & Persas, & Thraces & Gallos. Quibusdam enim leges sunt, ad huiusmodi prouocantes virtutem; vt apud Carthaginenses ferunt, ornatum annulorum accipere, pro numero expeditionum in quibus militauerint. Fuit etiam quandoque in Macedonia lex, eum qui nullum hostem interfecisset, capistro cingi. Apud Scythas vero non licebat solennibus epulis pateram circumlatam accipere ei, qui nullum occidisset hostem. Apud Hiberos quoque pugnacem gentem, tot obeliscos erigere circa sepulchrum mos est, quot homines ex numero hostium quis necauerit. Et alia apud alios sunt huiusmodi complura, legibus aut moribus constituta. Atqui videtur forsan nimis absurdum esse, si quis cõsiderare velit, an hoc propositum debeat.

esse eius, qui legibus instituit ciuitatem, prouidere videlicet vt illa dominetur finitimis & nolentibus & inuitis. Quomodo enim id ciuile, aut lege sanciendum, quod ne legitimum quidem est? neque enim legitimum, nō solum iustè, verum etiam iniustè dominari. Nam imperium obtinere licet etiam non iure. Atqui nec in aliis scientiis ita fieri videmus. Neq; enim medici, neq; gubernatoris est, vel persuadere ægrotis, & nautis, vel vim afferre. Sed plerique tamen videntur existimare, ciuilem disciplinam nihil aliud esse quam dominari; & quod in seipsos fieri nollent, hoc in alios facere non erubescunt. Ipsi pro se iustitiam quærunt, pro aliis vero nulla eis iustitię cura est. Hoc autem absurdum, nisi tales sint natura, vt alter dominari debeat, alter non. Quod si est ita, non est conandum omnibus dominari, sed illis duntaxat qui vt pareant apti sunt: sicut neque homines venari ad mensam vel sacrificium, sed illud quod venabile est. Est autem venabile omne animal quod suapte natura ferum est, & esui aptum. Enimuero fieri potest vt sit ciuitas vna seorsum per seipsam beata, videlicet si gubernetur rectè. Nam potest esse sita in loco penitus separato, & legibus

vti

vti laudabilibus: cuius reipub. constitutio neque ad bellum, neq; ad superandum hostes sit idonea. Patet igitur quod rei bellicæ studia bona sunt existimanda, sed non vt finis supremus, sed gratia illius. Studiosi autẽ legumlatoris est cõsiderare vrbem, ac naturam hominum, & omnẽ aliam societatẽ vitæ laudabilis, quo quantum fieri potest, participes sint felicitatis. Differentia tamen erit in quibusdam constituendis: & hoc pertinet ad eandẽ disciplinam quæ est de legibus ponendis: videre, si qui sint finitimi populi, qualia erga quales exercenda sint, & quemadmodum cum singulis conuersandum. Hæc Aristot. de illis ciuitatibus, quarum leges non ad virtutem totã atque iustitiam, sed ad eius partem, fortitudinem nimirum ac bellicum robur conditæ erant, eo in loco disseruit, easque iure optimo reprehendit. Quomodo autẽ cæterarum virtutum vsus & vtilitas in repub. & societate necessario desideretur, his verbis eleganter sanè & copiose eodem libr. cap. decimoquarto aperit. Hoc vtique legumlatori intuendum laborandumq; est, vt boni viri efficiantur, & per quæ media & exercitia, & quis tandem optimæ vitæ finis existat. Diuersæ autem sunt par-

tes animæ nostræ; altera enim suapte natura ratione prædita est, altera quidem per se ratione prædita non est, rationi tamen obtemperare potest. Quarum partium virtutes diximus esse illas, à quibus vir bonus denominatur. Sed enim in vtra istarum finis statuendus est? An qui ita diuidunt hęc vt nos facimus, quomodo statuendum id sit, minimè dubitant? Semper enim id quod deterius est, melioris gratia existit, vt in iis quæ tum ab arte, tum a natura fiunt, videre est. Melius autem atque præstantius id est, quod rationem habet, quam id quod ratione caret. Possumus autem, vt & aliàs facere solemus, dupliciter id partiri. Est enim ratio alia quæ ad actionem dirigitur, alia quæ ad contemplationem. Eadem ergo ratione & hanc partem diuidere oportet, & actiones his eodem modo correspondere: ac necesse est eas actiones, quæ meliores sunt, suapte natura, magis expetēdas esse iis qui hæc consequi possunt, aut omnia, aut illa duo. Semper enim id cuique maximè expetendum est, cuius potiri est summum. Diuisa est autem vita in negocium & ocium, bellumque & pacem. Et eorum quæ aguntur, quædam sunt necessaria & vtilia, quædam honesta. In quibus omni-

omnibus idem delectus faciēdus est, & partibus animae, & earum actionibus, ita quidem vt bellum gratia pacis, negocium autem gratia ocii, necessaria denique & vtilia causa honestorum expetantur. Ad cuncta igitur haec legislatorem respicere par est, ad partes nimirum animę, & ad illarum actiones, praecipueque ad ea quae meliora sunt, & fines. Eodemque modo & circa vitam atq; rerum diuisiones solicitum esse oportet, vt & in negocio & bello versari quis possit, ac necessaria & vtilia agere; praeferenda tamen semper est pax & ocium, & honesta vtilibus. Itaque ad haec tanquam ad signum, & pueritia aliaeque aetates quae disciplina indigent, dirigendae sunt. Nam qui nunc Graecorum populi rectè gubernari videntur, ac legumlatores qui eas respub. rectè instituêre, illi neque ad optimum finem videntur respexisse, neque ad omnes virtutes suam disciplinam legesq; direxisse, sed violenter declinauerūt ad eas virtutes quae videntur vtiles, & ad quaestum parandum faciunt. Eademque ratione posteriores quidam scriptores, eandem suam esse sententiam declararunt. Laudantes enim Lacedęmoniorum rempub. commendant legislatoris propositum, quod omnia ad po-

tentiam & ad bellum direxerit; quæ & ratione refelli possunt, ipsoque adeo facto & experientia refutata iam sunt. Vt enim plurimi hominum dominari latè cupiūt, quoniam ea ex re multa proueniunt fortunæ commoda; sic Thibron admirari laudareque videtur Lacedæmoniorum legumlatorem, omnesq; alii qui de illorum repub. scripserunt, quod propter exercitationē eorum ad pericula, multorum sibi imperium cōparauerint. Atqui patet, quod cum hoc tempore non imperent Lacedæmonii, nec felices amplius essent, nec legumlator eorum bonus. Præterea illud ridiculū quoq; est; si permanentes in legib. eius, nulloque impediente illis legib. vti, amiserunt ipsum beneviuere. At hi nō rectè sentiunt, neq; de imperio, ad quod respexisse legislator videtur, iudicant: nam imperare liberis hominib. melius est, quam seruis, atq; magis cū virtute coniunctū. Præterea non ex eo ciuitas felix existimāda est, neq; legislator laudandus, quod vincere docuerit, & finitimis dominari: hęc enim sine maximo damno effici nō possunt, propterea quod aduersus etiā proprios ciues, qui id poterit, aget, ac ciuitati suę dominari conabitur. Qua in re Lacedæmonii Pausaniā accusant, licet

in

in tanta dignitate constitutum. Nec sane aliqua huiusmodi ratio aut lex ciuilis est, neque vtilis neque vera: ea enim quæ & priuatim & publice optima sunt, legumlatorē inducere oportet in animos hominū Neq; rerum bellicarum exercitiū ob id meditandum est, vt in seruitutem immerentes adigantur, sed primùm, ne ipsi aliis seruire cogantur; deinde, vt imperium quærant gratia vtilitatis subditorum, nō autem dominationis causa; tertio, vt iis dominentur qui seruire digni sunt. Quod autem oporteat legislatorem operam dare, vt eius studium circa res bellicas aliasq; restitutiones, ad ocium & ad pacem referatur, id attestatur, quod pleræque huiusmodi ciuitatum bellum gerentes tantisper custodiuntur donec dominationem adeptæ sunt, vbi tum demum concidunt. Splendorem enim veluti ferrum, per pacem amittunt. Causa huius mali est legislator, qui non ita instituit, vt in ocio quiescere ac stare possint. Hæc Aristoteles de rep. Lacedæmoniorum refert. quæ pacis artibus, quibus per philosophiæ cognitionem, luxum, auaritiam. ambitionem, quæ vitia multoque his plura plerunque ociū solent comitari, vitarent minimè docta fuerat. Ideoq; cum ad bella gerenda

præcipue à legislatore instituta esset, factũ est, vt cum in ocio & pace, amissa priori vitæ cõsuetudine, cœpisset viuere, degenerarit atque corrupta sit, ac non solum exterrorum, sed etiam propriæ ciuitatis imperium amiserit. Quod etiam Romanis accidisse fertur. Nam cum sub Augusto, Tiberio, Caio, Claudio, Nerone, aliisq; partum imperium pacem illis constituisset: conuersis belli artibus, quibus Romani assueuerant, ad ocium, luxus, ambitio, ciuilia denique bella consequuta sunt, quibus rerum gestarum monumenta, atque clarissima tãdem respub. labefactata est, quod nimirum magis belli quàm pacis muneribus instituta ab initio esset. Quæ incommoda cum cognosceret Scipio Nasica, vir suo tempore longè prudentissimus, Carthaginis euersionem populo Romano dissuasit, ne eorum imperium ad bellum natum & educatum, aut ocio periret per luxum, aut in se, sublato externo hostis metu, arma conuerteret. Rectè ergo ac sapienter monet Aristoteles, legislatori non tam ad belli, quam pacis tempora respiciendum esse, vt & foris & domi feliciter ac beatè ciuitas viuere possit. Quem imitatus est noster Imperator Iustinianus, qui *Imperatoriam maiestatem non*

non solum armis decoratam, sed & legibus armatam esse oportere ait, vt vtrunque tempus, & bellorum & pacis, recte posit gubernari: & Princeps Romanus non solum in hostilibus præliis victor existat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellat: & fiet tam Iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator maximus. Qua ratione autem & in pace & in bello legislatoris munus & officium sit, non vnius, sed omnium virtutum rationem habere, Aristoteles hisce verbis aptissime ostendit sic inquiens: Cum ergo idem finis esse videatur publicè & priuatim hominibus; & eandem definitionem esse necesse sit, viro optimo & optimę reipub. manifestum est oportere virtutes eas, quæ ad ocium pertinent, illi inesse. Finis est enim, vt sæpe diximus, belli, pax; negocii, ocium. Sunt autem vtiles ad ocium & quietem virtutes, quarum opus in ocio est, & quarum in negocio. Oportet autem multa negocia nobis existere, vt liceat in ocio esse. Quapropter temperatam ciuitatem esse oportet, ac fortem & patientem: nam vt est in prouerbio, *Nullum ocium seruis.* Qui vero nō possunt fortiter pericula subire, serui sunt inuadentium. Fortitudine igitur & constan-

tia opus est ad negocium, philosophia vero ad ocium. Temperantia autem & iustitia in vtroque tempore sed magis in pace & ocio. Nam bellū quidē ipsum cogit homines esse iustos ac tēperatos. Fortunæ autē prosperæ fruitio, & ocium cum pace, petulantes magis efficit. Multa igitur iustitia, multaque temperantia indigent hi, qui in optimo statu constituti videntur, & in fruitione omniū rerum, quæ beatos facere putantur; veluti si qui sunt, vt Poetæ tradunt, in beatorum insulis: maxime enim hi philosophia, & temperantia, & iustitia indigerēt, quanto magis ociosi sunt, in abundantia talium bonorum. Qua igitur de causa beata & studiosa futura ciuitas his indigeat virtutibus, manifestum est. Turpe est enim, non posse frui bonis, sed in negociis quidē & bello, viros probos videri, in ocio autem & pace seruiles. Quamobrem oportet (non quidem vt Lacedæmoniorum ciuitas) virtutem exercere. Illi enim non eo ab aliis differunt, quod non existiment eadē esse maxima bona quæ cæteri, sed quod acquiri ea putent ex vna aliqua virtute. Quod igitur maiora sint hæc bona, quàm ea quæ belli, & fruitio harum virtutum, & quod istarum gratia, cætera omnia, manifestum

festum ex his est. Ex his satis apparet, felicitatē ciuitatis & reipub. non in vna virtutis parte, sed in tota spectari oportere. Cum enim idconandum sit, vt omni tempore sibi similis eodemq; in statu permaneat, tēpus autem & ocii & negocii existat, profecto vtriusq; ratio habenda erit ita, vt & illæ quæ ciuitatem in ocio seruant virtutes, & quæ eandem in bello non euertūt, inter ciues exerceantur seruenturque, hac adhibita moderatione, vt quemadmodū suscipiuntur à nobis bella ob eam causam, vt in pace viuatur, ita quoque virtutes eæ quę ad belli vsum conducunt, ad pacis & tranquillitatis commoda referantur. Huc pertinet quod Serinus scribit, Persarum reges ante sacrificia de pietate disserere; antequam bibant, de temperantia; pugnaturos vero, de fortitudine. Hanc eandem fuisse sententiam Platonis nostri, ex diuisione illa partium liquet, cuius in lib. De repub. & legibus, non vno loco mentionem facit; eumq; sequitur Aristoteles. Etenim Plato, & ante illum Hyppodamus Pythagoreus, omnē ciuitatem in tres præcipuos ciuium ordines diuisam esse arbitrati sunt; & vnum quidem esse bonorum ordinē publica negocia administrantium; alterum ex viris

robuſtis conſtare, tertium ex illis, qui res ad victum neceſſarias ciuitati afferre atq; ſuppeditare poſſunt. Primum βουλευτικὸν, id eſt, *conſiliarium* appellant: ſecundum ἐπίκουρον, id eſt, *auxiliarem*: tertium vero βάναυσον, id eſt, *mechanicum*. Ac priores quidem duos, vitam liberam degere oportere; tertium, victum labore quærere aiunt. Deinde, conſiliarium optimum eſſe, mechanicum deteriorem, auxiliarem medium. Item conſiliarium imperare, mechanicum parêre, auxiliarium vtrunque facere. Quam quidem reipub. partitionem Plato ex animæ humanæ conſtitutione, cuius natura repub. prior, mutuatus eſt: anima enim, vt ſæpe antea dixi ex ſententia Platonis, tres habet vires, intelligendi nimirum, cui prudentia tribuitur, iraſcendi, cui fortitudo & modeſtia; concupiſcendi, cui temperantia. Quæ vires ita aptè ſibi connexæ ſunt, vt in iis quoddam appareat imperium, quo aliæ alias ſua vi ac facultate regant, illę vero pareant. Ratio enim ſua prudentia, & vires iraſcendi & concupiſcendi moderatur: hæ viciſſim rationi recta dictanti libenter obſequuntur; ſed non eodem modo: nam cupidinea pars ſemper paret, quia longius à

ratio-

ratione recedit, ac brutorum naturam imitatur. Irascendi autem facultas, partim quidem rationi paret, quatenus impetum & feruorem animi modestia compescit; partim vero imperat, quatenus iubente eadem ratione, appetitiones illas immoderatas fortitudine sua coercet ac refrænat. Non secus igitur rempubl. tribus his partibus earumq; virtutibus constare illi arbitrati sunt; magistratum nimirum, qui quid agendum sit, consiliis definiat, deq; rebus & salute totius ciuitatis diligenter cōsultet, suaq; prouidentia ac sapientia solus reipub. gubernacula regat, præscribens recta & vtilia, vetãsque horum contraria, iniusta & inutilia. Et militibus, qui robore virium, animositate & audacia præditi ciuitatis salutem ac concordiam manu tueãtur, atque pericula belli, & iniurias quæ ab externis hostibus inferri solent, fortiter à capite reip. propellant. Et mechanicis, qui partim labore agriculturam exercendo, in regionis cultu occupati, partim inueniendis exercendisque artibus & commoditatibus destinati, partim etiam peregrinationib. propter mercaturam dediti, quæ in ciuitate quidem abundantia in exteras regiones euehat, aliaque aliunde in patriam conuehat, omnia quæ ad huius

vitæ necessitatem, & ad voluptatem cōmoditatemq; & victus & amictus pertinent, sedulo quærant ac importent. Atqui & magistratus imperare cæteris possit, prudentia certe opus est, quę cum nihil aliud sit, quam recta ratio, ea quæ facienda sunt aut non facienda, sola ostendere potest. Mechanicus autem ordo, ne vel nimium ea quæ ad voluptatem vel luxum reipub. faciant, consectetur, iisq; operam det, temperantia indiget, vt mediocritate quadam contentus viuat. Deniq; militum & propugnatorū multitudo, vt insidiantium hostium impetus animose reprimat, nec imminentia pericula metuat, fortitudine; vt vero ciuiū suorum discordias placide componat, mansuetudine & clementia præditus sit necesse est. Deniq; vt singulæ iam enumeratæ partes propriam & particularē virtutem, si respub. salua & incolumis futura est, requirunt, ita in his omnibus iustitia & æqualitas diffusa sit oportet, quæ reliquarum virtutū omnium quasi regina, in omni actione tum magistratus, tum propugnatorum, tum etiam mechanicorum cernatur, atque non secus harum reipub. partium virtutes, ac sanitas totius corporis omnium eius partium sanitates, vel vna harmonia omnium aliarum fidi-

fidium ſonos æquabili ac decora iuris moderatione complectatur.

Eadem ſcribit Ariſtot. ſeptimo Polit. vbi de natura reipub. & quales in ciuitate oporteat eſſe ciues, docet: vult enim eos nō tantum corporis, ſed etiam animi viribus eſſe præſtantes. Animi quidem, vt artes ad vitam vtiles ac neceſſarias excogitare; corporis vero, vt libertatem ſuam aduerſus aliorum impetus tueri valeant. Quapropter & ciuitates Græcorum ea potiſſimum laude dignas exiſtimat, quod ſolæ præ cæteris his virtutibus maxime ornatæ eſſe videantur, ac respub. bonis legib. recteq; inſtitutas poſſideant. Nam quæ frigidas regiones incolūt gentes, vt Europam, animoq; abundant, ingenii vero & artificii parum habent, etſi libertatē ſuam tueantur, diſciplinam tamen reip. difficulter recipere, ac finitimis dominari minime poſſe inquit: rurſusq; eas quæ Aſiam incolunt, ingenio & arte abundare, ſed animoſitate deſtitui, & ob id parêre dominantibus, & ſeruire ſemper. At Græcorum genus, quod mediam regionem locorū ſortitum ſit, ſic etiam amborum eſſe participem: nam & animoſum & ingenioſum eſſe; hincq; fieri, vt non ſolū in libertate degere, & diſciplinam reipub. optime recipere,

sed & vnius reipub. cōstitutionem sortitum, imperare omnibus possit. Quam equidem laudem concedamus Aristoteli, & suis Græcis, qui in recitandis ac decantādis propriis virtutibus, solent, vt multis aliis in rebus, quandoq; esse profusiores ac leuiores. Porro autem vt superiores illæ reipub. partes inter se coniungi ac vniri, ita & earum omnium virtutes tribus potissimum rebus custodiri posse, prisci illi philosophi ac legislatores arbitrati sunt; doctrina nimirum, & rationibus, bonis consuetudinibus ac legibus. Aristoteles naturam, consuetudines, & rationē numerat; sub qua & leges comprehendit & disciplinam. Putat enim homines naturâ aptos nasci debere ad societatem huius vitæ, & virtutis vsum, quemadmodum & cętera animalia, quæ partim naturam ducem sequuntur, vt efferatiora illa; partim etiam consuetudinem adhibent, vt quæ disciplinę capacia sunt, vt elephanti, equi, canes, & nonnulla in volucribus; at homo solus prę-ter naturam & consuetudinem, ratione & intelligentia regitur, & iusti, & iniusti, veri & falsi cognitionem rationemq; habet. Rationes ergo docent, induntq; desideria, vt Hippodamus ait, ad virtutem incitantes: leges partim metu deterrētes coercent, partim

tim honoribus & præmiis allicientes inuitant. Cōſuetudines autem & ſtudia, animū formant, & quaſi cereum fingunt, naturali habitu ob aſſiduam actionē imbutum. Atque vt virtus tribus ex cauſis promouetur, metu nimirum, cupiditate atq; pudore, ita metum incutere lex poteſt, pudorem conſuetudines: bonis enim moribus imbutos turpe quid admittere pudet. doctrina vero deſiderium parit; reddita enim rei cauſa, animum allicit attrahitq;, maxime ſi cū adhortatione vel admonitione iūcta eſt. Quocirca hæc tria eô diriguntur omnia, vt non tantum reipubl. partes ſingulas, ſed earum quoque virtutes vniuerſas, moderētur tueanturq;. Ex quo fit, vt quemadmodum totius reipubl. felicitas non in vno aliquo honeſtatis genere conſiſtere, ita neq; ipſis legibus, quæ rempub. continere, ac felicitatem eius tueri & cuſtodire debēt, vna aliqua virtutis pars, ſcopus propoſitus eſſe poſſit. Rectè ergo Plato Syracuſanis leges eas accipiendas ſuaſit, quæ non ad quæſtum & diuitias & cupiditatem animos eorum conuerterent, ſed quæ ad omnia bonorum genera ſpectarent; atq; inter hæc tria, animam dico, corpus & pecuniam, animæ virtutē precioſiſſimam efficiant; ſecundam vero cor-

poris animę virtute inferiorem; tertium ac postremum pecuniæ studium quod corpori simul & animæ inseruiat. Quas quidem hæc efficientes leges seu constitutiones, optimas futuras esse, ac rempub. iis vtentem reuera beatam ac felicem fore existimauit. Hinc quoq; est quod libros illos decē, quos de Republica formanda conscripsit, non de Republ. sed de iustitia & iusto inscribi maluit, totamq; adeo ab initio disputationem ab ea virtute exorsus est, eam vt arbitror ob causam, quod nimirum omnem actionem tam publicam quàm priuatam, non ad copiam, non ad potentiam, non ad victoriam, sed ad ipsam omnium virtutum matrem ac reginam iustitiam referendam esse putauerit. Quæ quidem iustitia, omni sublata perturbatione, expulsisque contentionum impedimentis, ciuium animos, ipsumq; adeò ciuitatis ac reipub. statum vniuersum paratissimum atq; felicissimum reddit, ita quidem, vt non tantum inter se beatè ac tranquille viuant ii qui in eadē ciuitate versantur, sed etiam ad inuestigationē veri, & Dei optimi maximi cultum paratiores prōptioresq; reddantur. Atq; hoc quidem de vltimo & extremo, & reip. & legislatoris fine seu scopo, veteres philosophi nobis scriptum relique-

liquere. Quorum sapientissimorum hominum placita nostri quoque Iureconsulti legumque interpretes secuti sunt, qui eadem ratione non de vna aliqua virtutis aut vitii parte, sed de omnibus iis quę reipub. statum aut conseruare aut lædere possunt, leges saluberrimas sanxerunt, ipsamq; iustitiā vniuersalem virtutemq; vniuersam, scopū suarum constitutionum esse professi sunt. Vnde Vlpia. *in l. iustitia.* ait, iuris præcepta hæc esse *honeste viuere, alterum non lædere, suum cuiq; tribuere.* ad quæ tria præceptorum genera, omnes profecto leges, instituta, cōsuetudines ac principum sanctiones dirigūtur. Quorum primum quidem omnem virtutis vsum complectitur, omnesque vitæ nostræ honestates, qua, vt Cicero inquit, quatuor illę virtutes continentur, nec eius vlla actionum nostrarum, siquidem laudabilis & honesta futura sit, expers esse potest: hoc enim monet vt fortiter, temperatè, benigne, comiter, moderate, mansuete, vere, & omni omnino virtuti congruenter nos geramus, & quęcunq; tum philosophorum pręcepta, tū rectæ rationis iudicium iubent, operib. nostris præstemus, aut fugiamus. Atque hoc maxime præceptū ad priuatæ ac proprie vitę

moderationem valere videtur, quēadmodum reliqua duo in societate ac communitate ciuili hominumq; inter se potissimum spectantur, quorum alterum quidem cum in delictorum correctione positum sit, neminem videlicet vt lędamus, vetat; alterum in rerum contractarum fide, & officiorum exhibitione cernatur, vt suum cuiq; tribuamus, iubet. Alterum autem *non lædere*, ita late hoc loco accipiendum est, vt nō solum sub sese eam quam Gręci vocant ὕβριν, id est, ignominiam & contumeliam, quæ hominis existimationem & famam imminuit, sed etiam βλάβην, quæ ad externa bona refertur, & corporis oblæsionem spectat, vt verbera, vulnera, cædes, furta, rapinæ & quę his sunt affinia, comprehendat. Tertium quoque, quod *vnicuiq; suū tribuamus*, præcipit, id vniuersæ iustitiæ ac vitæ politicæ naturam continet, atque ita latè accipiendū est, vt superius in definitione dixi: quod non animaduerterunt hoc in loco interpretes. Neq; illorum sententia mihi probatur, qui hæc duo præcepta re coniuncta asserūt, vt alterum altero contineatur. Etsi enim is neminem lędat qui suum cuiq; tribuit, non tamen illico qui neminem lædit, suum cuique

que tribuit; ac proinde, alterum non lædere, non tam ad iustitiæ politicæ habitum, quàm ad iniustitiæ fugam pertinet: quam latiori quandoq; vocis significatione, vt Aristoteles in Rhetoricis scribit, iustitiam appellare solemus: quemadmodum Horatius noster stultitię inopiã sapientiam esse monstrauit, his verbis: *Sapientia prima est, Stultitia caruisse.* Quapropter scitè Aristot. lib. 5. De moribus, capite 1. ait, leges de omnibus honestatis ac virtutum generibus præcepta præscribere, eius habita ratione, vt præsentis status ciuitatis felicitati ac saluti consulat. In populari enim statu communem omnium vtilitatem spectare; in optimatum administratione, id quod optimis quibusq; vtile est; in repub. verò, quod confert iis qui in magistratu sunt. Ad hæc iubet, inquit, omnis lex, & quid viro forti agendum sit, ne videlicet ordines deserat, ne fugiat hostes, aut abiiciat arma; & quid tẽperanti, ne committat adulteriũ, ne cõtumeliose se gerat: & quid mansueto, ne aliquẽ verberibus afficiat, aut maledicat; & quid iusto, vt neminem lædat, suum cuique tribuat, ne aliena bona, mala fide possideat, neminemq; suo iure defraudet. Ac de cæteris quidem virtutum generibus tum vniuersis, tum singu-

lis, eodem modo ſanciunt boni legislatores, hæc quidem iubendo, illa autem vetando. Et vt ſemel dicam, hoc ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe ciuium coniunctionem; quæ cum citra officiorum & virtutum communicationem conſiſtere nequeat, eos qui illam diriment, morte, exilio, vinculis ac damno coercent. Conſtituunt autem optimas ac ſalutares reipub. leges, non eam ob cauſam, vt ipſarum naturam, cauſas proprietatesq; tantum cognoſcant, ſed vt ciuium ac reipub. vtilitati ac ſaluti conſulant: ad hanc enim tanquam ſcopum collimantes, exercere iubent virtutes, hisq; contraria vitia prohibent. Quod ſi quis hæc, quæ à nobis ratione demonſtrata ſunt, oculata fide cognoſcere deſideret, is legat veterum Imperatorum ac Iureconſultorum leges, quas nos *Ius ciuile* appellamus, multoq; prius quas XII. *Tabularum* vocant, vbi omnem virtutis partem non tãtum leuiter deguſtatam, ſed exactiſſimè ab iis explicatam adinueniet, vt hac in re longiori confirmatione opus non ſit. Legum ergo omnium, quæ bene conſtitutæ ſunt, vltimus ſcopus, ad quem dirigendæ ſunt, eſt virtus vniuerſa, quæ *iuſtitia* appellatur, quę ab Ariſtotele non vno in loco eam ob cauſam legiti-

gitima, quod videlicet legis anima & mẽs & principium & finis ſit, appellatur. Ex quo fit, vt & legislatoris, & I. C. & magiſtratus, qui illarum cuſtodes & conditores ſunt, hęc eadem virtus vltimum & extremum, ad quod & conſilia & deliberationes & reſponſa referantur vniuerſa, ſit propoſitum.

CAPVT VII.

Qua ratione I.C. iuſtitia fruatur.

CVm igitur hæc iuſtitia ciuilis & politica ſit quidã ſcopus ac perfectio, & quoddam, vt dixi, bonum ſuapte natura ac per ſe: bonum autem omne per ſe ſit expetibile, & quod expetibile, habeat vim mouendi & alliciendi ad ſe, idcirco fit, vt hoc bonum Iureconſultum & legislatorem moueat, & ad ſe ſua bonitate aduocet, ipſumq; is appetat; appetit autem vt acquirat, acquiſitoq; fruatur. Quoniam non ſatis eſt artifici mẽte gerere hoc bonũ, vel ideã huius ſummi boni, ſed multo magis enitendum ipſi eſt, vt extra ſe & in alio adipiſcatur ac fruatur. Verbi gratia; ædificator ſola domus idea mẽte formata & concluſa, cõtentus nõ eſt, ſed eadẽ extra ſe cupit potiri, opusq; aliquod, quod inhabitantium commoditatib, inſeruiat, ac re-

uera sit, post se relinquere. Et medicus non tantum sanitatis formam animo concipit, sed expetit quoq; illam extra se in alio; vt in corpore humano efficiat & conseruet, vel amissam reuocet. Quoniam ars, vt dicebat Aristo. est principium externum, vt natura internum, & habitus effectiuus operis in alio. Pari ergo ratione Iureconsulto nō multum vtile fuerit, iustitiæ imaginem mente ac intelligentia formatam conceptamque retinere, nisi quoq; extra se & in alio hoc est, in ciuili societate, cuius ipse custos est, & ad quam hęc virtus referenda est, potiatur fruaturq; : tum vero ob id maxime, quod cum reliquæ virtutes habitusq; fere vniuersi, in homine potissimū spectentur, ipsiusq; qui agit, sint perfectiones; iustitia aūt ciuilis sola ad alterū, vt superiori loco dictum est, referatur, & alienum bonum, societatis nimirum, existat. Expetit itaq; Iureconsult' hanc iustitiam, quæ ab idea mentis diuersa est, & huius simulachri & exemplaris expressa & viua quædam forma, in alio, vt ipso fruatur : expetere enim alteram illam non potest, cum iam mente conceptam habeat; illaq; expetantur cupianturq; tantum, quæ nondum habētur neq; parta sunt. Quapropter si expetit hoc bonum, vt fruatur in alio,
(fr

(fruitur autem legum occasione, quarum ipse custos est) necessario cōcluditur, vt aut ipse leges ciuitati condat, aut conditas iam & constitutas exequatur aut interpretetur. Sed enim neque condere Iureconsultus leges quatenus Iureconsultus, potest, cum ad legislatoris officium pertineat; neq; etiam exequi, quod ad magistratus spectare superiori loco à nobis demonstratum sit: reliquum igitur est, vt adeptio, &, vt ita dicam, fruitio huius iustitiæ legitimæ, ex vera & vtili legum interpretatione, vltimus Iurecōsulti finis statuatur, quo tanquam termino à superioribus sanè distinguitur. Quod autem hic sit vltimus eius & extremus finis, ex eo perspici potest, quia omnis finis, vt Aristoteles inquit, est quoddam extremum, & in qualibet re vltimum expetibile, quò posteaquā artifex sua actione & opere peruenit, agere tum & operari desinit. Sic medicus acquisita sanitate, à medicatione abstinet; & ædificator erecta domo, amplius non ædificat; & legislator conditis legibus, ac Iureconsultus dato consilio, & explicata legis mente, ab actione cessat. Hinc quoq; Iureconsulti nomen à consulendo traxisse videntur, quod æquitatem & iustitiam in repub. rectis consiliis tueantur Quæ au-

tem hunc vltimum finem consequuntur, fructus & vtilitates potius, quam fines ipsi, vt multi perperam existimant, iudicandæ sunt; vtputa, tranquillitas & pax societatis, reipublicæ, concordia ciuitatum, & quæ his sunt similia. Non enim omne quod extremum & vltimum est, id illico etiam finis est; quia tria necessario ad constitutionem naturæ alicuius finis requiri videntur. Primũ est, vt is primò & per se expetatur; quia multa expetuntur non per se, sed alterius, finis nimirum gratia. Alterum est, vt cum artifex ad eum actione vel contemplatione peruenit, quiescat; hoc est, sit vltimus & extremus actionis terminus. Tertium est, vt hoc fine à cæteris artificibus, tanquam propria nota ac differẽtia distinguatur. Atenim Iureconsultus non primo & per se expetit tranquillitatem reipubl. sed iustitiam & æquitatem in repub: causisq; ciuilibus, quam nititur in interpretatione legum & dandis consiliis vtilibus & salutaribus conseruare. hanc custodiam iustitiæ & æquitatis sequitur tranquillitas, quemadmodum sanitatem bona habitudo, robur, pulchritudo, color decorus totius corporis, itemq; sanæ & illęsæ actiones. Ex hoc loco satis apparet, non sine causa ab Aristotele repre-

reprehensum fuisse primo De moribus libro Epicurum, qui summum bonum opinabatur esse voluptatem, sed non rectè: voluptas enim sequitur felicitatem hominis, quemadmodum vmbra corpus. quãquam alia quoq; sunt, quæ voluptati vt fini conuenire non possunt, quæ hoc loco prætermitto. Iam vero etsi tranquillitas reipub. vltimum & extremum, quod in ciuitate ciuilique societate desiderari possit, esse videatur, tamen hæc non diuidit actiones Iureconsulti, à cæterorum artificum operib. Nam & magistratus & legislatoris, & militum & mercatorum actiones sequitur trãquillitas & concordia ciuitatis, & ciuium inter se; vnde manifeste concludi potest, hunc Iureconsulti vltimum finem propositum esse minime posse.

CAPVT VIII.

Officium & scopus Iurisconsulti.

EX hac nostra cõmentatione perspicuum esse arbitror, quisnam verus Iureconsulti sit finis, & quis eius scopus, quodq; ipsius officiũ; quæ tria vt non parum inter se differunt, ita à plerisq; aut nunquã, aut certe raro distinguuntur. Finis enim, vt Gale-

nus in lib. De optima secta ad Thrasybulũ refert, nihil aliud est, quam terminus vltimus & extremus, in quo cessat omnis actio, & in quem desinit omnis motus. Scopus autem est, in quẽ dirigitur actio: & dicitur ἀπὸ τοῦ σκοπεῖν, id est, à speculando & contemplando: quãdoquidem ante omnia artifex speculator naturam finis, qui cum aut mente sola concipitur, aut extra mentem proponitur, ita vt in illum omnis actio dirigatur, scopus fit. Deinde scopus propriè, cum res mouetur, & adhuc quidpiam agimus; finis, cum moueri res & artifex agere vel operari desinit, appellatur, iamq; illo, quod aut mente concepit, extra aut intra se; vel quod extra se proposuit, extra quoq; se fruitur. Exempli gratia: Artis certandi cursu scopus est meta, quæ non animo cõcipitur, sed oculis a cursore proponitur: finis est victoria, quæ consistit in adeptione, seu, vt ita dicam, fruitione huius metæ: hãc enim adeptus, a cursu quiescit. atq; hic finis non re & subiecto, sed ratione tantum a scopo differt: quatenus enim meta proponitur, *scopus* dicitur; quatenus autem acquiritur, *finis*. Verum in arte medendi & ædificandi aliter res se habet; quia scopus medici est sanitas, & ædificatoris ipsa domus. sanitas

nitas inquam non illa, quæ in alio quæritur, aut domus quæ ædificatur, ſed notio & idea ſanitatis, vel domus mente animoque formata, in quam intuens ſemper artifex actiones ſuas in medicatione vel ædificatione regit ac moderatur. Finis autẽ medici proprius eſt, frui hac ſanitate in alio, vt ædificatoris ædificii extructio; qui certè tota natura & ſubſtantia a ſcopo differt, quia non mentis conceptio, ſed res exiſtens extra animum dici poteſt. Eadem ergo ratione de Iurecconſulti & legislatoris & magiſtratus fine ac ſcopo ſtatuendum eſt. Scopus enim his omnibus, vnus propoſitus eſſe debet, iuſtitia nimirum ciuilis & politica, vel eius notio & conceptus animo formatus. Finis autem legislatoris, adeptio huius iuſtitiæ in repub. ea vtilium legum latione. Iureconſulti, ex recta & legitima earum interpretatione. Magiſtratus vero, ex earum æquabili & iuſta executione. Porro autem officium artificis, neq; ſcopus neque finis eſt, ſed ab his ſeparatum; quandoquidem vt ſcopum ſequitur finis, ita officium actio, veluti facultatem operatio. Rurſus, vt ſcopus antecedit officium, & officium actionem, ita actio finem, fineque tandem omnis actio clauditur ac termina-

tur. Exempli gratia: Oratoris ſcopus eſt perſuaſio; officium vero bene & appoſitè dicere; hoc ſequitur actio, & ex actione naſcitur adeptio perſuaſionis. Sic medici ſcopus eſt ſanitas; officium, omnia medicamenta vtilia & ſalubria, & quicquid ad adipiſcendam ſanitatem vim habet, adhibere; finis, ſanitate in alio frui. Et artis certandi curſu finis eſt victoria; ſcopus ipſa meta; officium, velociter currere. Deniq; Iureconſulti ſcopus eſt iuſtitia; officium, recta conſilia conſulère poſſe; finis, adeptio iuſtitiæ legitimæ, parta & acquiſita ex recta & ſalubri legum interpretatione, ac conſiliorum communicatione. Verumenimuero id hoc loco annotaſſe non inutile eſt, finem alicuius rei apud veteres ſcriptores variis modis, vt Ariſtoteles in Phyſicis libro ſecundo annotauit, concipi ſolere. Etenim aliquando dicitur finis cuius gratia aliquid fit; aliquando, cui quidpiam fit. veluti ædificatoris finis, cuius gratia domum extruit, eſt cuſtodia corporis ab imbre, vento, frigore, caloreque, & cæteris cæli tempeſtatib. cui vero paratur hoc ædificium, eſt ipſe homo. Sic medici finis, cuius gratia medetur eſt ipſa ſanitas; cui vero, ipſe homo. Atq; Iureconſulti finis cuius gratia de iure reſpõdet,

eſt

est adeptio iustitiæ & æqualitatis legitimæ in causis ciuilibus conseruatio; cui hæc iustitia acquiritur, est ipsa respub. & societas ciuilis. Ex his iam perspectū esse arbitror, qua ratione Iureconsultus à legislatore & magistratu differat, quidq; cum iisdem cōmune habeat: scopus enim omnibus communis est, finis & officium diuersa. Atqui ne quis fortasse hanc nostram de Iureconsulti fine, scopo & officio sententiam emētitam, & à nostro Iure ciuili alienam existimare possit, is præter ipsam rei naturam, quæ rationibus declarata iam est ac confirmata, etiam veterum philosophorum ac Iureconsultorum hac de re loquētium audiat consentientes nobiscum opiniones. Plato equidem in lib. de Legib. sexto, frustra leges in ciuitate salutares inueniri opinatus est, si non suum, ad quem conditæ sunt, effectum sortiantur. Etsi enim quidē ipsæ per se, quid faciendum aut non faciendū sit, ostendant, homines tamen ab iis deflectentes, neque vi sua corrigere, neque ad meliorem mētem reducere possunt. Idcirco necessarium esse iudicauit in optima repub. custodes quosdam cōstituendos, qui non tantum à legibus præscripta executioni mandare, sed & mentem legislatoris

perſpicuam reddere, quandoque etiam, ſi ita res ferret, eas emendare poſſent, his verbis. ATH. An neſcis idem in hac re, quod in pictorum facultate contingere? illa quippe nullum in pingendis animalibus terminum habere videtur, ſed ſemper inumbrãdo & deumbrando, vel quomodocunque aliter à pictoribus id vocetur, exornare conatur, nec ceſſat vnquam. Non enim poteſt fieri, vt ad pulchriora expreſſioraq; incrementum non habeatur. CLI. Intelligo fermè audiens quæ dicis: nullum enim artis huius vſum habeo. ATH. Nihil tibi obfuit. Sed hac forte nobis allata ſimilitudine ſic vtamur. Si quis pulcherrimum animal pingere voluerit quod non ad peius, ſed & ad melius futuro ſemper tẽpore progrediatur, nonne vides cum mortalis ſit, niſi aliquem artis ſucceſſorem reliquerit, qui ſi quid vel tempore ex animali abolitum fuerit, inſtaurare, vel per imbecillitatem artis ab artifice prætermiſſum, adiicere poſſit, atque ita fulgentius indies animal reddere, laborioſum illud animal pauco tẽpore duraturum? CLI. Prorſus. ATH. An non legislatoris voluntas tibi hæc eſſe videtur? Principio quidem, vt leges ſibi ſufficienter & exquiſitè pro viribus conſcriban-

bantur; deinde procedente tempore & periculo rerum facto putas ne sic amẽtem legislatorem aliquem esse, vt ignoret necessarium esse talia multa sibi relinqui quę emendatione successoris alicuius indigeant, ne peior quidem, sed melior respub. semper ornatiorque efficiatur? CLI. Probabile est: nã quomodo nolle id potuerit? ATH. Quacunq; igitur via poterit, tam re quam verbis, alium siue maiorem siue minorem docebit, quomodo conseruandæ & corrigendæ leges sint, nec vnquam in his dicendis defatigabitur, nisi ad finem perduxerit. CLI. Ita certè. ATH. Nonne id mihi & vobis in præsentia faciendum? CLI. Quid ais? ATH. Quoniam leges laturi sumus, & legum custodes creati sunt, nos autem ad occasum vitæ appropinquamus, & custodes isti nobis iuniores sunt, oportet nos vt diximus, leges ferre, simulatque hos tam legumlatores quam custodes, quoad possumus, facere. CLI. Quid ni? dummodo id satis fieri queat. ATH. Veruntamen impensius annitamur. CLI. Nihil prohibet. ATH. Sic ergo ad eos dicamus: O amici legum conseruatores, permulta in singulis nos qui leges ponimus, necessario relinquemus, quæ tamen non

parua erunt; imò & rem omnem pro viribus exteriore quadam circumſcriptione ſignificabimus, quam quidem impleri a vobis oportebit. Quò verò id facturis nobis reſpiciendum eſt, audite. Megillus, egoque & Clinias hæc inter nos ſæpenumero diximus, & probe nos dixiſſe conuenimus, vosque rogamus, vt & indulgere nobis, & imitari quaſi diſcipuli magiſtros velitis, ad ea ipſa reſpicientes, ad quæ legumlatori & cuſtodi reſpiciendum concorditer nos conſentimus. Huius conſenſionis caput eſt, vt homo bonus efficiatur, habens virtutem animi hominis propriam, ſtudio aliquo partam, &c. His verbis diuinus noſter Plato, quod proprium legiſlatoris & cuſtodis legum, quem & magiſtratum & Iuriſperitum eſſe conſtat, officium ſit, ad viuum deſcripſiſſe, & quo omnes hi in gubernanda ciuitate & repub. vt quam feliciſſimè viuat, reſpicere debeant, perſpicue indicaſſe videtur. Nam hoc conandum eſt, & in id omnes animi cogitationes intendendas eſſe vult, vt homines boni, hoc eſt, prudentes, iuſti, fortes, atque temperantes efficiantur. Quod vt adipiſci poſſis, initio legum exactiſſima, quantum fieri poteſt, deſcriptione opus eſt. Deinde quoque earum,

rum, vt ad ſalutem & concordiam ciuium inter ſe retinendam conducant, conſeruatione atque propagatione. Quid enim, vt ille inquit, iuuaret, multa ſtudio ac diligentia quæſiiſſe, ſi eorum quæ iam labore parta & acquiſita ſunt, nulla eſſet vtilitas, nulla conſeruatio, nullumque eorum incrementum? Atqui & pictores cum pulcherrimũ aliquod animal pingere volunt, non prima illa atque rudi & obſcũra lineamentorum deſignatione contenti ſunt, ſed indies magis atq; magis artificioſa colorũ deumbratione, eorũque adiectione & detractione, imaginem ſpecioſiorem pulchrioremque reddere conantur. Quid eſt autem in hac tota rerum vniuerſitate præſtãtius, quid magis ſecũdum naturam optabilius, quam ſocietas & coniunctio hominum inter ſe, cuius neque congregandæ, neq; conſeruandæ & agendæ terminus vllus reperiri poteſt? Recte ergo Plato non tantum rempub. bonis ac ſalutaribus legibus inſtituendam ſed & in iiſdem retinendã atque adeo omnibus temporibus ad felicitatem promouendam eſſe exiſtimauit. Cum autem fieri nequeat vt legiſlatores, ac primi illi ciuitatis conditores cum mortales ſint, perpetuo viuant, aut ſi quã maxime viuãt,

ius tamen ciuibus administrare, legumque præcepta pro dignitate exequi, quandoque etiam constituta in meliorem statum traducere & emendare non possint; idcirco & magistratu, qui iura reddere & præscripta à legislatore ad effectum perducere valeat, & successore aliquo, qui partim nonnulla in prima positione legum peccata & errata vsu & experientia rerum edoctus, emendare atque corrigere, partim vero legislatoris mentem ex æquo & bono ad commoditatẽ reipub. explicare, necessario requiri opinatus est. Vnde recte *Pomponius in tit. de orig. iuris* ait: Per eos qui iuri dicundo præsunt, hoc est, magistratum, effectum rei accipi; parumq; esse ius in ciuitate esse, nisi quoque sint qui iura reddere possint. atq; constare ius non posse, nisi sit aliquis Iurisperitus, per quem possit quotidie in melius produci. Et Aristot. libr. sexto Polit. scribit, nihil prodesse de rebus iustis iudicia dare aut sententias ferre, nisi quoque sint qui eas executioni mandent: ideoq; νομοφύλακες, id est, custodes legum ac reipubl. tum à Platone, tum à Iureconsulto hi appellantur: quod alter constituta à legislatore, sua autoritate ad effectum deducat & executioni mandet, alter mentem legislatoris ex æquo & bono inter-

interpretetur, & quę omissa vel ex ignorantia vel rerum imperitia ab eo sunt, adiiciat, atq; interdum etiam malè constituta corrigenda suadeat. Hæc tamen singula propterea in ciuitate reperiri manifestum est, vt societas hominum, atque in hac ipsa, iustitia & felicitas, vt Plato & Aristot. præcipiunt, conseruetur, & augeatur semper: & ad hanc tanquam scopum, referantur consilia, deliberationes, actionesq; & studia, & instituta huius vitæ vniuersa. Marcus Tullius Cicero, lib. primo De Oratore, apertius Iureconsulti scopum & officiũ nobis descripsit. Scopum quidem, cum inquit, *Iuri ciuili nullum aliud propositum esse quam legitimæ atq; vsitatæ in rebus causisq; ciuium æqualitatis conseruationem; neq; enim legitimæ æqualitatis conseruatio aliud quiddã est, quam iustitia, ad quã omnis legũ disciplina dirigitur. Iustitia .n. in æqualitate quadã cernitur, tũ arithmetica, tum geometrica. at æqualitas est legitima, legitimum autem omne, iustum.* Finem verò & officium his verbis: *Nihil profecto clarius esse potest, quam honoribus & reipub. munerib. perfunctum senem, posse suo iure idem, quod apud Enniũ dicit ille Pythius Apollo, se esse eum, vnde sibi, si non populi & reges, at omnes sui ciues consilium expetant:*

Suarum rerum incerti, quos ego mea ope
Incertis certus, compotesq; consilii
Dimitto, vt res ne temere tractet turbidas.

Est enim sine dubio domus Iurecõsulti, totius oraculum ciuitatis. Testis est huiusce Q. Mutii ianua & vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine affectaq; iam ætate, maxima quotidie frequentia ciuium ac summorum hominum splendore celebretur. Eodemq; in libro Iurisconsultum illum esse inquit, qui legum & cõsuetudinis eius, qua priuati in ciuitate vtuntur, & ad respondendum, & agendum, & cauendum peritus est. Et in lib. de Legib. Iurecõsultos esse ait, qui cõsuluntur, & respondent de iure, & ius interpretari populo ac respondere solent. Quibus conuenit Stoicorum descriptio, qui legisperitum eum esse volunt, qui legẽ recte interpretari calleat. His enim omnibus officium ac finis Iureconsulti vere exprimitur: suntq; Ciceronis & Platonis dogmata, nostrorum Iureconsultorum placitis & decretis consentanea. Nam & Vlpian. ius à iustitia appellatum esse ait, quod ius nihil aliud sit, quam ars boni & æqui; & Iuris ciuilis scientia iustitiæ conseruandæ causa inuenta; meritoq; Iureconsultos sacerdotes appellari debere, quod iustitiam colant, boni & æqui

natu-

naturam profiteantur, æquum ab iniquo ſeparantes, licitum ab illicito diſcernentes, bonos non ſolum metu pœnarum, verum-etiam præmiorū exhortatione efficere cupientes, & veram niſi fallor philoſophiā affectantes. Quos hîc Vlpia. *ſacerdotes*, eos Imperator conſtit. ſecunda, *optimos reipub. miniſtros, & maximos iuſtitiæ ſatellites* appellat. Vt ergo ſacerdotes Deo opt. max. dicati ad ſacrificia facienda ſunt, ita Iureconſulti iuſtitiæ omnium virtutum reginæ ac principi mancipati, illam quaſi deam colunt, in Iure velut in ſacro quodam & templo eius ſacroſancto verſantur, & reſponſa inſtar Apollinis ſacerdotum dare ſolent boni & iuſti tam ciuilis quam naturalis, honeſti & legitimi naturalis cognitionem profitentes, æquum ab iniquo, & natura & conuentione, iuſtum ab iniuſto diſcernentes; bonos iuſtosque ciues, tam propoſitis virtuti præmiis, vt honoribus, dignitatibus, pecunia, quàm pœnis corporalibus & pecuniariis ad vitia coercenda, efficere cupientes: veram profectò philoſophiam (cuius iuſtitia & felicitas humana ſcopus & finis eſt) nō ſimulatā, & imaginationibus & ſpeculationibus, ſed actionibus dicatam, neq; ad opes, potentiā, voluptatesque cōſtitutam, affectantes. Atqui hęc qui-

dem de iure publice respondendi facultas, vt *Pomponius lib. de orig. Iuris*, scriptum reliquit, ante tempora Augusti, non à Principib. dabatur, sed qui fiduciam suorum studiorum habebant, consulentibus respondebant: neq; responsa vtique signata dabant, sed plerunq; iudicibus ipsis scribebant, aut testabantur, qui illos consuluerant. Primus diuus Augustus, vt maior Iuris autoritas haberetur, cõstituit vt autoritate eius respõderent: & ex illo tempore peti hoc pro beneficio cœpit. Et ideo optimus Princeps Adrianus, cum ab eo viri prætorii peterent, vt sibi liceret respondere, rescripsit eis, *hoc non peti, sed præstari solere*: id est, non tantũ honeste peti, sed etiam præstari solere; & ideo si quis fiduciam sui haberet, delectari se, populo ad respondendum se præpararet. Idem ergo hoc nostro tempore Iureconsultorum de Iure respondendi officium, eandemque iustitiam illis tãquam scopum propositum esse debere in dandis consiliis, quis non videt? Sed hoc interest, quod veterum illorũ Iureconsultornm responsa vim legis habebant, vt Iustinianus annotat, à quibus recedere non licebat; nostrorum verò Dd. sententiæ probabiliter iudici persuadere possunt, cogere non possunt, vt rectè Accursius

in

in *Instit. de iure naturali, gentium & ciuili.* item, *l. 1. C. de Legib.* admonuit. Quinimo omnes quinquaginta Pandectarum libros, ex variis variorum responsorum libris, Imperator in epist. de veteri iure enucleando, collectos atque cõpositos ait. Ex his omnibus veritas nostræ de fine, scopo & officio Iureconsulti sententiæ perspici potest. Statuamus ergo, finem Iureconsulti nullum alium esse posse, neq; vnquam fuisse, quam conseruationem & adeptionem iustitiæ æquitatisque in rebus causisque ciuilibus, ex recta & legitima legum interpretatione, responsioneque oriundam.

Capvt IX.

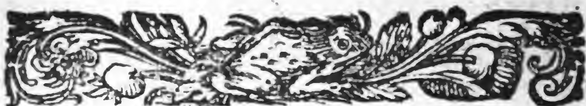
Cur non semper fruatur suo fine Iurisconsultus.

SEd hoc loco statim rogauerit quispiam, *qua ratione hic posit esse finis Iureconsulti, cum fieri nequeat, vt semper hac iustitia potiatur, eaq; fruatur, sed quãdoq; ipsa frustretur.* Huic sic interroganti respondendũ esse puto, finem esse duplicem, interiorem & exteriorem. Interior est idea exterioris, in quem quia respicit in actione artifex, *scopus* dicitur. Exterior, cuius gratia quidpiam fit, ap-

pellatur. Fine igitur interiore & scopo nunquã frustratur artifex; illum. n. semper mente conceptũ retinet, quia est constans & perpetua voluntas, ius suum vnicuiq; tribuendi. Exteriore fine non semper potiri artifex potest, sed quandoq; à recto aberrat: neq; .n. labi nunquã hominis artificis, sed quam raro, opus esse existimatur. Ac præclare Iustin. vbi περὶ αἰτονομίας legum loquitur, sic inquit: *Si quid autem in tanta legum compositione, quæ ab immenso librorum numero collecta est, simile forsan rarum inueniatur, nemo vituperandam existimet, sed primum quidem imbecillitati humanæ, quæ naturaliter inest, hoc adscribat: quia omnium habere memoriã, & penitus in nullo peccare, diuinitatis magis quam mortalitatis est:* quod & à maioribus dictum est. Atq; idcirco si vel medicus in curandis centum hominibus semel aut iterũ, aut I. C. aliquoties respondendo & consulendo peccet, & à proposito scopo aberret, venia digni esse iudicandi sunt, cum quod semel aut bis accidere solet vel accidit, in nulla consideratione haberi debeat. Id tamen animaduertere oportet, artificem suo fine frustrari plerunq; non ratione artis, cuius comprehensio certa est, sed ratione materiæ in qua versatur, aut instrumentorum

qui-

quibus vtitur; quæ quia mutantur & variant, sua inconstantia ac mutabilitate actionem artificis impediunt. veluti medicus etsi diligentissime omnia quæ ad comparandam sanitatem pertinent, admoueat, attamen sæpenumero vel ægroti vel astantium vitio, vel proprietate corporis, adeptione sanitatis potiri nequit. Quod etiam in ipsa natura locum habet: ea enim non ex semine marē, quod tamen propositū habet in efficiendo animali, gignere potest semper, sed quandoq; vel fœminā vel monstrū eius loco producit; quod quidem accidere videtur propter vitium & culpā materię, quę huiusmodi formæ capax esse non potuit. Sic Orator non semper persuadet, quoniam animi auditorū & iudicū, affectibus, amore vel inuidia præpediti, vel pecunia & honorib. corrupti de rebus nō rectę iudicare solent. Itaq; I.C. etsi aliquando suo fine frustratur, nihilominus tamen bonus artifex esse, quia vtplurimum id quod voluit assequitur, iudicandus atq; censendus est. Hanc ego mea quidem sententia, arbitror esse veram scopi, finis atq; officii Iurecōsulti explicationem, eamq; & veterum philosophorum & Iureconsultorum placitis, ipsique adeo rerum veritati conformem atq; consentaneam.

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER VI.

CAPVT I.

Varia definiendarum artium ratio.

CVM ars ac disciplina omnis fine quodam vltimo, ad quem pręcepta & theoremata referuntur vniuersa, & materia seu genere subiecto, cuius vel passiones & affectiones contemplatur, vel modum acquirendi & fugiendi eas ostendit, constet; fit vt ex horum duorum consociatione atque coniunctione, eius natura non coalescat tantum, sed etiam perfectè cognoscatur. Cognoscitur autem vnaquæque res, quæ vel ex his definitur, vel in suas partes ac proprietates dissoluitur. Definitur, inquam, ac dissoluitur, quia duo sunt præcipua cognoscendarum rerum instrumēta, definitio & demonstratio; quæ ita inter se differunt, vt res quæ cognoscūtur & quęruntur, Cognoscūtur & quę-

quęruntur aut rerum essentię & naturæ, aut earum proprietates. Essentia & natura definitione explicatur; propriæ affectiones, demonstratione de genere subiecto probātur. Bene ergo est, si post generis subiecti & finis explicationē, Iurisprudentia propria sua definitione, vt eius natura exactè perspici, & perspecta in suas partes facilius diffundi ac resolui possit, describatur. Recte enim Cicero, in omni disceptatione, quid vnaquęque res sit, initio aperiendum esse censet, vt non tantum qua de re tractetur, non ignoretur, sed etiam animus ad discendum, perspecta alicuius artis vel scientiæ natura, magis inflammetur. *Omnis ergo definitio nihil aliud est, quàm breuis quadam oratio, qua naturam & substantiam rei alicuius declarat.* Natura & substantia rei, ex causis, principiis, & elementis cernitur; ideoq; omnis definitio ex principiis petenda est. Vt autem aliarum rerum causæ, & materia, & forma, & efficiens, & finis sunt, ex quibus constant, ita artium ac disciplinarum principia sunt genus subiectum vel materia, & finis; atq; ex his etiam definiēdæ nobis sunt, earumq; partes inuestigandæ. Hinc colligi potest, varias vnius & eiusdem rei vel scientiæ descriptiones afferri posse. Aliquando enim à ge-

nere ſubiecto vel fine tantum, vel vtroque, fit definitio. verbi cauſa: Artis medicæ genus ſubiectum & materia, in qua modum agendi & acquirendi paſſiones oſtendit, eſt corpus humanũ, quatenus ſanitati & morbo eſt obnoxium: finis, ſanitatis acquiſitio, & cuſtodia vitę. Et philoſophiæ ſubiectũ eſt *res diuina & humana*, quatenus res eſt; finis *ſimilitudo Dei*, quatenus fieri poteſt; vel, vt Plato inquit, *meditatio & cogitatio mortis*. Rurſus, aſtronomiæ materia in qua verſatur, eſt corp⁹ vel corpora cæleſtia; finis, motus ac mutationis eiuſmodi corporum cognitio. Hæ ergo diſciplinæ omnes tribus modis definiri poſſunt, quorum duo à materia & fine, tertius ab vtriſq; coniunctim ſumitur. A materia & genere ſubiecto; veluti, medicina eſt ars, quæ verſatur circa corpus humanum, quatenus ſanabile & ægrotabile. *Philoſophia eſt diuinarum atq; humanarum rerum, vt res ſunt, ſcientia.* Et *aſtronomia, cæleſtium corporum comprehenſio.* A fine: vt, *medicina eſt ars tuendæ valetudinis ac profligandi morbos.* Et, *philoſophia eſt vel meditatio mortis, vel ſimilitudo Dei.* Et, *aſtronomia eſt ſcientia, quæ contemplatur motiones cæleſtes.* Ab vtroque: vt, *medicina eſt ars tuendæ valetudinis in corpore humano. Philoſo-*

losophia, humanarum & diuinarum rerum scientia, vt habeatur similitudo Dei. Astrologia est ars corporum cælestium, eorumq; motionum cognitio. Sed hoc inter huiuscemodi definitiones interest, quod illæ quæ à solo fine & genere subiecto sumuntur, imperfectæ sunt, neque totam rei naturam & substantiam explicant. Quæ vero ex vtroq; cõposita est, omnibus ex partibus est absoluta, ac plenissime quid res sit, demonstrat.

CAPVT II.

Triplex Iurisprudentiæ definitio.

EX his duob. quasi fontibus, nostræ quoque Iurisprudentiæ deductæ sunt descriptiones: Vlpian. enim *Ius artem boni & æqui* esse dixit, qua finem Iurisprudentiæ complexus est, *Ius* hoc in loco pro Iurisprudentia, & arte Iuris ac iustitiæ accipiendum est. hæc.n. vox, vt notat Paulus Iureconsultus, varias habet significationes. Vna est, cũ id quod semper æquũ ac bonũ est, designat, vt est *ius naturale.* Altera, quum id quod omnibus aut pluribus in quacunq; ciuitate vtile est: vt est *ius ciuile, & ius honorarium.* Prætor quoq; ius reddere debet, etiam cum inique decernit, relatione scil. facta, nõ ad id

quod prætor ita fecit, sed ad illud quod prętorem facere conuęnit. Alia quoque significatione ius dicitur *locus*, in quo ius redditur, appellatione collata ab eo quod fit, in eo vbi fit. Nonnunquam etiam ius pro necessitudine dicimus: veluti, est mihi ius cognationis vel affinitatis. Ad hæc & pro facultate & potestate concipitur: quo modo seruitutes prædiorum, actiones, obligationes, hæreditates, iura dicuntur, id est, potestates aliquid faciendi iure factæ; quæ res & in iure consistere dicuntur, quod ius faciat eam potestatem. Sic iure stirpis, iure agnationis, iure gentis, iure patris, iure domini, iure hæredis, iure magistratus, iure pignoris, iure optimo, iure suo, iure alieno quid facere dicimur, quod ius faciat nobis illam potestatem, vel ei cuius iure facimus. Deniq; pro habitu animi & præceptis iustitiæ in artem redactis accipi solet, qua significatione hoc in loco vsus est Celsus & Vlpianus: neq; enim per artem, habitum effectiuum & ποιητικὸν, sed disciplinam, & quæ pręcepta ac theoremata ordine ac methodo inter se cohærentia ad vsum huius vitæ vtilia cõtineat, intelligere oportet. Ius enim nil efficiendum, sed agendum tantum præcipit, omnisq; eius consultatio ac deliberatio in actio-

actione posita est. Iuris ergo genus in definitione est *ipsa ars*; differentiæ & finis, *bonũ & æquum*: his enim ius à cæteris habitibus ac disciplinis distinguitur. Bonum autem & æquum nihil aliud est, quàm iustum & iustitia ipsa, quæ est scopus & mens & ratio legis: Græci vna voce ἐπιείκειαν appellant, quasi quæ omnia moderetur ex præscripto rationis, & de suo iure facilè cedat iustitiæ ac bonitati. Porrò bonum latius patet quã æquum: multa enim bona sunt, quæ æqua non sunt; atque idcirco videtur esse genus ipsius iusti & æqui: vnde etiam omne æquũ est bonum, sed non omne bonum est illico æquum: nam & instrumenta, vt honores, diuitiæ & artes, & res naturales, sunt bona quædam, non tamen dicuntur æqua; quia æquitas propria est ipsius iustitiæ & legis, quæ idcirco dicitur bonum, quod vt illa in æquabilitate & parilitate, ita hoc in facilitate consistit. Est autem propria ipsius legis hæc ἐπιείκεια, propterea quod iusti legibus comprehensi, quædam est interpretatio, & correctio, & emendatio. Nam primum eius munus est, vt legem non ex verbis interpretetur, sed ex eorum qui eam tulerunt, sententia & consilio: quippe cum, vt

Celſus ait, *ſcire leges, non ſit verba tenere, ſed earum vim ac poteſtatem.* quam expoſitionem: Iureconſulti *benignam Iuris interpretationem* vocant: Cicero *laxamentum legis*, in oratione pro Cluentio appellat. Celſus: *Benignius leges interpretandæ ſunt*, inquit, *quo voluntas earum conſeruetur.* Huic opponitur dura illa earum interpretatio, quæ verborum anguſtiis, & literarum ac ſyllabarum incluſa angulis, non ad ſalutem & commoditatem hominum, ſed ad ſeueritatem & duritiam producitur: Græcis ἀκειβοδίκαιον, quique hac vtũtur, ἀκειβοδίκαιοι nuncupantur, id eſt, acerbi & maligni Iuris interpretes, de quo Tullius in Officiis: *Exiſtunt etiam ſæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida Iuris interpretatione: ex quo illud,* Summum ius, ſumma iniuria, *factum eſt iam tritum ſermone prouerbium.* Terentius *ſummam malitiam*, Columella *ſummam crucem* veteres putaſſe ait. Iureconſulti noſtri proprie *ius ſtrictum* vocant, quod non in æquitate & benignitate, ſed in verborum anguſtiis & exacta illa vocum ac literarum obſeruatione poſitum eſt, & menti ac rationi legis planè eſt repugnans & aduerſarium. verbi gratia: *Lex eſt, qui muros tranſcenderit, capite puniatur.*

niatur. Accuſatur qui in ſummo ciuitatis periculo, tranſcendens murum hoſtem fugauit: hic certe ex ſcripto & verbis legis damnandus videtur, ſed tamen voluntate & ſententia legumlatoris defenditur. Alterũ huius æquitatis ac bonitatis officium, in rerum quæ legi deeſſe videntur, emendatione & additione poſitum eſt. Duplex autem habetur legis correctio & emendatio. Vna eſt, quæ propriè *abrogatio* appellatur, cum autoritate magiſtratus, voluntate Principis, ſuffragio legislatoris, quandoque etiam tacito conſenſu omnium per deſuetudinem, vt Iulianus ait, penitus tanquam pernicioſa & inutilis tollitur; atque hæc ad æquitatem minimè pertinet, quæ leges nõ ſubuertit, ſed earum mentem tantum ſeruat. Altera emendatio legis eſt, quæ in ſupplendis his quæ legi abeſſe vidẽtur, cernitur. Quod ita accipiendum eſt, *Leges*, inquit Vlpianus, *non in ſingulas perſonas, ſed generaliter conſtituuntur*. Et Iulianus, neq; leges neque ſenatuſconſulta ita ſcribi poſſe ait, vt omnes caſus qui quandoque inciderint, comprehendantur, ſed ſufficere ea quæ plerunque accidunt, contineri: cuius rei ratio partim ex rei natura, partim ex perſona legislatoris pẽdet. rei quidem natura,

propterea quod plura sunt negocia, quàm rerum vocabula, vt dicit Vlpianus *de præscript, verb.* & actionum humanarum vis & natura non eodem modo se habet semper, sed est varia & mutabilis, ita quidẽ, vt quod secundum se iustum est, quandoq; iniustũ fiat: veluti, reddere depositum secundum se iustum est, sed reddere furioso gladium depositum, iniustum. Atque incidunt, teste Cicerone, sæpe tempora, cum ea quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eoque quem virum bonum dicimus, cõmutãtur. Hæc ergo negocia quia propter multitudinem circunstãtiarum, loci puta, temporis, personæ & aliorum, subinde variant ac mutantur, lege ad amussim comprehendi non possunt: satisq; est legem generaliter ac simpliciter loqui, vt æquitati quæ pro natura & genere actionis omnia tẽperet ac moderetur, locus sit. Persona vero legislatoris tum in causa esse solet, cum quãdoque imprudentia, quandoque voluntate aliquid ipsius legibus prætermittitur. Imprudentia, cum nemo tanto iudicio præditus esse possit, qui omnia quæ possunt accidere, queat præuidere & quasi diuinare: satisque sit earum rerum genera quæ plerunque euenire solent, simpliciter animaduertisse

tisse ac notasse. Consulto denique ac industria legumlatores multa omittũt, in quorum descriptione & difficilis & infinitus continetur labor, & studium inutile, vt Aristot. primo Rhet. tradit: veluti si quis non modo describat vulnera, sed & ferrum, & modum, magnitudinem & genus ferri, quo vulnus est illatum: hic sit infinitus oportet, si velit ad extremum omnia persequi, & operam preterea luserit, cum res infinitę, neque enumerari, neq; scripto comprehendi vnquam valeant. Quare si ratio hęc omnis dubia & incerta, leges autem scribere ac statuere summa vitæ necessitas flagitet, verba earum simplicissime ac generatim concipienda sunt, atque ea adhibenda diligẽtia est, vt quæ comprehendi lege volumus, idonea voce complectamur, ne quid omissum, ad peccandum homines inuitet: aut ita stricte & anguste concludantur singula, vt cũ res postulabit, non sit æquitati, non sit veniæ aut acerbitati locus. Est enim cum exacerbationem pœnæ æquitas ipsa postulat; est cum remissionem aut ex toto, aut ex parte desiderat. Quapropter ab Aristotele hæc ἐπιείκεια normæ Lesbiæ comparatur, quæ quod plumbea esset, & in omnes partes flexibilis, nõ ad regulam suam structuras exi-

gebat, sed cedebat ipsis, & ad lapidis formã sese subinde immutabat atq; accommodabat. Ita pro rerum negociorumq; ciuilium natura & conditione, vim legum mutat ęquitas, & aptat vnicuiq; actioni congruenter, inuestigans diligenter quo cõsilio, quo animo, quo loco, quo tempore, qua vel occasione vel necessitate vnumquodq; factũ dictumve sit. Quo in loco mihi non recte sentire videntur illi, qui existimant æquitatem esse clementiam proprie, aut clemẽtiæ finitimam, atq; seueritati contrariam: æquitas enim semper legi coniuncta est, sequiturq; eam, siue tẽdat ad humanitatem, siue ad acerbitatem. Sæpeq; fieri solet, vt seuerius quàm lex præscripserit, delicta & facinora puniantur; neque iniuste, sed iustissime & æquissime faciant illi, qui pro rei atrocitate vel magnitudine pœnas metiuntur. At clementia non legi vicina est, sed eidem contraria; neque iustitia innititur, sed à libera voluntate tantùm proficiscitur. Vnde illi quoque falluntur, qui clementiã iudici attribuũt, cùm hæc sola Principis sit, aut illius magistratus qui parẽ habet cum Principe in iudicando potestatem. Æquitatis autem studium vtriusq; est. Æquitas ergo, si id quod res est spectamus, nil

aliud

aliud est, quam recta ratio quæ & *ius naturale*, & *ius gentium* a nostris Iureconsultis appellantur. Vnde Tullius in Topicis inquit: *Æquitas est, quod naturalis ratio persuasit.* Et Paulus Iureconsultus: *Ius naturale pluribus modis dicitur: vno modo quidem, quod semper æquum ac bonũ est, dicitur*, &c. Hoc tamen interest, quod ius naturale per se spectatur, & quid faciendum, aut non faciendum sit, præcipit. Æquitas ex eorum numero est, quæ cum alio conferũtur; quippe cum ad legem referatur, cuius vel emendatio vel interpretatio est; neque vlla æquitas est, quæ alicuius legis æquitas non sit; neque vlla lex est, quæ, vt sic dixerim, alicuius æquitatis lex non sit; perinde vt pater nullus esse potest, vbi filius non sit; vel filius, vbi pater. Lex autem vt duplex est, ciuilis nimirum & naturalis, ita duplicem quoque æquitatem esse necesse est: nam & naturalis illa, quæ *Ius gentium* appellatur, æquitate quandoque temperari solet. verbi causa: Ius naturæ præcipit, dictorum omnium fidem præstandam esse; ius gentium ad eos tantum contractus restrinxit, qui & frequentiores sunt, & ad hominum vsus magis necessarii, quos nominatos vocamus: & ad eas conuentiones, quas iam rei

interuẽtus aliquomodo firmasset, quo quidem iure gentium iudex ita tenetur, vt ab eo discedere, neque contrarium decreto statuere possit. Et lex ciuilis eam stipulationibus vim addit, vt illa obligatum condemnet, nudo pacto constrictũ absoluat. Homines tamen omnes æquitas naturalis inuitat, ad conseruationem omnium pactorum & dictorum, siue stipulatione, siue nudo tantum pacto atque simplici promissione contracta sit. Qua ratione & Prætor, qui addixit se pacta seruaturum, dicitur ab Vlpiano secutus naturalem æquitatem. Ex quo facile colligi potest, omnem æquitatem etsi legi adhibeatur, scriptis tamen nũquam comprehendi; vel si quandoque scribatur, æquitatis nomen amittere, non quod iustũ id non sit, vel à suæ naturæ proprietate discedat, sed quod nominis vim amittat, quæ in relatione cernitur, perinde vt seruus mortuo domino, nõ hominis, sed serui naturam mutat. Quæ ergo in legibus explanandis *æquitas* nominatur, eadem in contractibus *bona fides* appellatur, quæ aut in natura, aut in legibus posita est, de qua Trypho: *Bona fides in contractibus summam æquitatem desiderat*, &c. Ex his patet, æquitatem nihil aliud esse, quam iustitiam

seu

ſeu ius ipſum, quod in legum, vt recta ratio dictat, interpretatione, earundem ve correctione, & contractibus dictorum factorumque bona fide obſeruandis, cernitur. Probe igitur admonuit Ariſtot. æquitatem nõ eſſe a iure & iuſtitia genere diuerſam; ſed ratione tantum differre, quatenus ęquitas iure legitimo perfectior eſt, eiusq; quaſi mẽs & ſententia: cuius ſententiam ſi quis exactius intelligere deſideret, libros ab eo De moribus conſcriptos adeat, vbi perfecta eius, ſicut & aliarum rerum ſimilium, natura & proprietas explicatur. Atq; hæc quidem Iuriſprudentiæ deſcriptio ex fine petita eſt, vt nuper dixi.

Altera vero eius quæ genere ſubiecto & materia conſtat, a Iureconſultis, ni ſi fallor tradita non eſt. Poteſt tamen hoc modo commode definiri: *Iuriſprudentiam eſſe habitum quendam, ſeu artem, quæ in moderatione actuum & negociorum ciuilium verſetur.* actiones enim & negocia ciuilia, ſunt materia Iuriſprudentiæ, vt ſæpe antea cõfirmatum eſt. Sed vtraque hæc definitio integra non eſt, neque perfectam Iuriſprudentiæ naturam explicat, cum alteram tãtum eius partem complectatur. Quapropter Vlpianus exactam proprio genere ſub-

iecto atque fine constantem tradidit descriptionem, cum inquit, *Iurisprudentiam esse diuinarũ atq; humanarum rerum notitiam, iusti & iniusti scientiam.* In qua quidem definitione debitus ipsarum partiũ ordo seruatur, & res per omnia sua membra explicatur. Quid enim aliud hæc ars profitetur, quam cognitionem iustarum & iniustarũ actionum? quæ inde ortum habent, quod intelligamus qua ratione homines sint sociati diis, & homines ipsi inter se; in quibus tanquam subiectis, quid iustum iniustumque sit, scientia demonstrari, hisque explicatis, fons legum & vtriusque Iuris inueniri potest. Quod Cicero lib. primo de Legib. erudite ac luculenter tractauit, inde nimirum Iurisprudentiæ cognitionem petendam esse iubens, vt animaduertamus, quo vinculo homines socientur diis, & ipsi adeo inter se. Ex his enim præceptis, & quæ officia Deo præstare debeamus, cognoscere, & quæ homines hominibus, non plane intelligere. Porro *diuinarum harum atque humanarum rerum cognitionem*, ipsamque hominum cum diis & hominibus coniunctionem ac societatem, simpliciterq; actionum ex his duobus fontibus descendentium comparationem seu analogiam, Vlpianus

nus aptiſſima voce *notitiam* nuncupauit; quandoquidem omne genus ſubiectum, & materia artis ſeu ſcientię, nō ſcientia demō-ſtrationis, ſed notitia quadam meliori cognoſcitur, & vt Ariſtot. inquit in libro Analyt. poſteriorum, tanquam notum & manifeſtum ponitur; de quo proprietates ac paſſiones poſtea ſcientifice demonſtrantur, earumque comprehenſio *ſcientia* appellatur. Quod & in Iuriſprudentia locum habet, in qua actiones earumque differentiæ initio ratione diſtribuuntur, & quid iuſtum vel iniuſtum in iis ſit, demum ex veris & politicis cauſis ac rationibus ciuilibus demonſtratione oſtenditur; quarum præceptionū habitus parit ſcientiam. Atq; hæc quidem de natura Iuriſprudentiæ, eius fine ac genere ſubiecto, & docendi ordine; itemq; an ars vel ſcientia, & in quo genere artium habenda ſit, dixiſſe impræſentiarum ſat eſt.

PRINCIPIORVM IVRIS LIBER VII.

CAPVT I.

Varia doctorum de constituenda iuris arte opiniones.

CVM multæ res non inutiles in Iure ciuili nequaquam satis adhuc explicatæ sint, tum perdifficilis & perobscura quæstio est, de methodo atque ordine docendi discendique Iurisprudentiam; quæ cum non tantum ad constitutionem perceptionemque omnis artis ac disciplinę vtilis esset, sed & necessaria, factum est vt multi, iique non indocti hoc nostro tempore Iureconsulti, hac de re multa, sed parum feliciter scripserint: tanta enim est & tam varia sententiarum opinionumq; varietas ac discrepãtia, vt vere dici possit, quot capita, totidem fuisse sententias. Pleriq; (vt dicam quod res est) in eo errore constituti sunt, vt ne artificiose quidem tradi pręcepta Iuris posse existiment. Quidam etsi id fieri posse intelligant, ipsi tamen & de suis

ſuis & aliorum ingeniis in conſtituenda arte deſperant; ac proinde relicta regia & magnifica & plana atq; perſpicua, quæ ordine progreditur via, inueteratam pene, ſed barbaram, perplexam & infinitam ſequuntur docendi ſcribendique conſuetudinem; qui eo grauius quàm priores illi peccant, quod à re, quam & fieri & vtiliter fieri poſſe ſciũt, tam negligenter abſtineant. Sunt præterea non pauci, qui in infinitate illa cauſarum ciuilium certas quaſdam rerũ claſſes ac principia, artis ſimilitudinem referentia, animaduerterunt, eamq; rem ſi non perfectè, quod difficillimum eſt, vtiliter tamen, & ad ſtudioſorum commoditates & ingenia adiuuanda, vtrunq; accommodate facere aggreſſi ſunt. Huius controuerſiæ cauſam extitiſſe nullam aliam inuenio, quam quod ordinis & methodi vis & natura, eius partes vſus & officium, itemque res ad conſtitutionem ártis neceſſariæ, pleriſq; non ſatis fuerunt cognitæ; quæ ſi omnia homini non adſint, fieri nequit vt de hac quæſtione quæ in dubitationem cadit, certi quidpiam affirmetur aut conſtituatur. Quid enim cęcus de coloribus, aut ſurdus de ſonu iudicabit, cum vterque, & quid color & ſonus ſit, & quot eorum ſint differentiæ, non intel-

Q

ligat? Ac ne architectus quidem, vt & cæteri artifices omnes, domum aut quamuis aliam structuram ædificaturus est, nisi prius quæ ædificii natura, quot eius partes, & quis singularum partium vsus sit, exactissime cognouerit. Quapropter vt via quadã ac ratione, nostra hac de re instituatur disceptatio, initiò ipsius negocii, de quo disputatur, natura explicanda est, & vtriusque termini, prædicati inquam & subiecti, vis declarãda. Quæ enim multorum hodie in discutiendis dubitationibus seu quæstionibus in vtranque partem disserendi solet esse consuetudo, illa non inutilis solummodo, sed & superuacanea est, si intra dubitationis tantum terminos cõstituta, vlterius inuestigatione veri non progreditur. Nã & sophistæ & rhetores probabiliter, etiam non perspecta rei natura, contendere & litigare possunt; verum inuenire, rerumque principia & causas cernere non possunt; quod tamen facerent, si certa & vera docendi ratione vterentur. Vnde Aristot. in Metaphysicis, vt aliàs sæpissime admonuit, probabili in vtranq; partem disputatione, obscuritatem ac difficultatem propositæ rei potius indicari, quam libere & sine fuco dissolui. Verum de Iurisprudentiæ natura, satis in superiori tractatione

tione à nobis dictum est. De ordine, metho-do, ac docendi via, ea afferam quæ ad præsens institutum pertinere arbitrabor; quippe cùm proprios de methodis & ordinibus scribere commentarios, Iurisq; nostri exemplis illustratos, commodiori tempore in animum induxerim.

Capvt II.

Definitio methodi.

PLacet igitur, quoniam omnis quęstio de methodo futura est, ante definire, quid sit methodus. *Omnis enim*, vt Tullius inquit, *quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, vt intelligatur quid sit id, de quo disputetur.* Sed alicuius rei definitio duplex afferri potest: vna quæ essentiam & naturam, altera quæ proprietates & accidentia explicet. Prior *scientifica*, quod scientiam pariat; & *substantialis*, quod substantiam monstret: posterior, *notio & descriptio*, quod probabilem & rudem quãdam ingerat animo cognitionẽ, appellatur. Sed definitionẽ substantialẽ pręcedit notionalis, quę & notior est, & magis euidẽs, atq; hominib. qui recte & animo & corpore valẽt, perspicua. Essentialis & substan-

tialis ab iis tantum intelligitur, qui artis aut ſcientiæ præcepta exactè iam antea didicerunt, & alicuius diſciplinæ artifices ſunt.

Nemini itaque dubium eſt, quin, vt Galenus medicorum princeps ait, quippiam methodo quærere & inuenire, aduerſetur illi quod fortuito & temere quæritur & inuenitur. Illud aũt temere & fortuito quæritur, quod ſine aliqua via, ſine ratione & modo inueſtigatur. quapropter methodo quærere nihil aliud erit, quam via & ordine quodam, ſeu certa & determinata rerum inueniendarum, & inuentarum iam collocatione & diſtributione facta, recto rationis iudicio adhibito, quidpiã indagare, ita quidem vt aliquid in inueſtigatione iſta primũ ſit a quo ordiatur omnis inuentio, & ſecundum, & tertium, & quartũ, & ſic deinceps reliqua ordine ſeſe comitentur, & ex ſe mutuo fluant ac dependeant omnia, donec ad aliquod mente & cogitatione perueniatur extremum ſeu vltimum, in quod ſuperiora dirigantur vniuerſa, & in quod deſinat omnis propoſitæ rei inueſtigatio. Vnde fit vt methodus nihil aliud ſit, quàm breuis & ſuccincta cognoſcendi ſeu faciendi via & ratio, quod ipſius nominis vis ſatis oſtendere poteſt: videtur enim eſſe translata vox à ca-

ſtris & Imperatoribus, & quaſi ἔφοδος dici, hoc eſt, compendium & diuerticulum, quo ſolent vti boni & vigilantes Imperatores, cum excubias & cuſtodias in caſtris inopinato & repente occupant, militum ſuorum fidem ac diligentiam exploraturi. Quam rationem ſecuti ſunt philoſophi, ac breuem quandam & compēdioſam inuenerunt docendi viam, quam ex ſimilitudine hac *methodum* appellarunt, qua res numero prope infinitæ, confuſæ atque diſperſæ, ad certa & definita capita, quę theoremata & præcepta vniuerſalia appellant, redigi, & quadam ratione conglutinari ac conſtringi poſſent, vt earum poſtea haberetur cognitio, quæ antea vel cognitionem omnem fugiebant, vel experientia & vſu comprehendebantur tantum. Vnde Quintilianus methodum vertit, *breue compendium*. Et Theodorus Gaza, *viam ac rationem docendi*. Qui igitur experientia quadam ſeu peritia, quæ tantũ multarum legum cõgerie memorię tradita conſtat, Iuriſprudentiam dici & doceri debere opinantur, illi mea quidem ſententia non recte faciunt, dum neq; inuentioni neq; doctrinæ hunc ordinem neceſſarium eſſe profitentur; experiētia enim ſola, ratione & artificio vacat, ſoliusque fortunæ beneficio in

inuestigatione rerum opus habet. Atq; idcirco qui hunc docendi modum sequuntur aut defendunt, fortunæ & rei confusæ & incertæ amatores esse, eosq; nihil solidi & veri vnquam comprehendere aut iudicare posse credendum est. Alii vero qui in rerum inuestigatione rationem ducem sequuntur, nihilq; quod eius arbitrio comprobatū non sit, statuunt, ordine & via rectæ rationi consentanea, à primis & simplicissimis quibusdam principiis exorsi, ad singularum alicuius artis vel scientiæ partium inuentionem collocationemq; progrediantur, necesse est.

CAPVT III.

De duplici methodo.

ORdo aūt & partium rei aut scientię alicuius collocatio, duplex est: vna *accidētalis et arbitraria*, altera *naturalis & essentialis*. Accidentalis seu aduentitia dispositio inconstans est & varia, & pro arbitrio cuiusque hominis eiusdemq; conceptione diuersa. vt enim idem faber lignarius aut ædificator, pro dissimili mentis conceptu sibi oblato, alio atq; alio modo fabricat arcam aut domum, sic mens nostra pro diuersa conceptione, diuersos cōstituit ordines ac methodos.

dos. Quamobrem & in arte medica nõnulli medici, quia mente sua concipiebant atq; cogitabant vniuersalia esse nobis notiora, & ordine doctrinæ præponenda, idcirco de morbis vniuersis siue generatim primo scripserunt, deinde de propriis siue particularibus. Alii vero, vt Auicenna, conuerso ordine vsi sunt, propterea quod mentis conceptionem habuerunt inuersam: animo enim concipiebãt, proprios morbos faciliores esse ad discendum & curandum, vtpote sensibus proximiores & exploratiores Exorsi igitur à propriis morbis, ad cõmunes progressi sunt. Et in nostro Iure ciuili doctissimis viris, vt Cic. lib. I. de Legib. refert, à lege Iuris sciẽtiam proficisci, sed nescio an recte, placuit. Cicero vim legum ab hominis natura repetendam, non Prætoris edicto, aut XII. Tabulis hauriendam putauit; videbat enim honestatis fontes non aliter patefieri posse, quam si quid homini à natura tributum sit, quantam vim rerum optimarum mens humana contineat, cuius muneris colendi efficiendique causa nati, & in lucem editi, quæque coniunctio hominum & deorum, quæ naturalis societas inter ipsos esset, prius explicaretur. Imperator quoq; Iustinianus Ius ciuile traditurus, de personis ini-

tio earumque officio differendum sibi proposuit: quia existimauit, personarum causa ius omne constitutum esse, easq; & res & actiones dignitate lõge superare. Et, vt semel dicam, quicunq; ex recentioribus hoc tempore, quorum quidem videre mihi cõmentarios licuit, de Iuris arte & methodo scribere attentarũt, illi pro diuersa atq; varia mentis cogitatione, eius præcepta in ordinem vnamq; consonantiam redegerũt. Hæc scribendi & inueniendi ratio vt immensa & infinita & incerta, ita vera & propria non est; quia infinitæ sunt hominum conceptiones & sententiæ, atque ob id modi quoq; & ordines docendi infiniti. Naturalis autẽ methodus & ordo is est, qui à natura insitus est rebus, & constans, finitus atque perpetuus est, & vno atq; eodem semper se habet modo, nec ad conceptionem & imaginationem mentis flectitur, hunc ipsa quoq; natura in producendis gignendisq; rebus seruat: quãobrem iure vocatur *essentia* & *anima rerum* à Platone. Vt enim animal sine anima esse non potest, neq; etiam viuere; sic cognitio rerum sine hoc ordine neq; constare, neque recte doceri potest; quinimo neque dici doctrina aut cognitio debet, sed rectius confusio. Et quoniam ordo est veluti quædam anima

anima

nima & vita, ideo qui ſuſtulerit hunc ordinem, continuo doctrinam rerum ſua eſſentia & quaſi vita priuabit. Nam vt Ariſtot. ſcribit ſecundo Phyſ. omne bonum pendet ex ipſo ordine, tum in rebus artificioſis, tum in rebus naturalibus. Artificioſis quidem, quia artifex intuens in res naturales, earũq; ſtructuras perpetuas ac neceſſarias, ordinem harum accommodat ad ſuas actiones & opera; quia ars eſt imitatrix naturæ recte & bene operantis. De hac ergo methodo naturali conſtanti & finita dicendũ nobis eſt, quæ ſola rerum naturas earumq; proprietates inuenire, recteque inueſtigare poteſt. Alia docendi via, vtraque, illa nimirum quæ experientia ſola, aut etiam arbitrario ordine conſtat, quia incerta, infinita, naturæ rerum repugnans & aduerſa eſt, hoc loco prætermittetur, & commodiori tempore, in eo videlicet libro vbi de tribus Iureconſultorum, empirica, methodica & dogmatica differemus ſectis, confutabitur. atque hæc de notione methodi perſequamur, modo ipſius eſſentiam & naturam, quæ cognoſcitur ex ſuis cauſis atq; principiis, quam ſequuntur differentię & proprietates & vſus, de quibus omnibus ſigillatim, breuiter tamen & perſpicue & methodo differendum eſt.

CAPVT IV.

Natura methodi inuestigatio.

SEntentia est Aristotelis & priscorum philosophorum, hominem ipsum à natura eius rei causa natum, & in hanc lucem editũ esse, vt seipsum, resq; vniuersas quæ ipsius gratia productæ & genitæ sunt, earumque vsus commoditatesq;, assidue contempletur, atque in his supremi opificis potentiam ac sapientiam in efficiẽdo, bonitatẽ in conseruando, admiretur, vt ex admiratione ista rapiatur quodam desiderio animiq; cupiditate imitandi hæc, similisq; genitori tãdem fiat: deinde vero, vt aliis prosit, cõmunes vtilitates in medium afferat, societatem hãc & coniũctionem hominum inter se studiosa & laudabili actione tueatur, sibique non tantũ vxorem & liberos, sed & amicos, propinquos, patriam & rem pub. vniuersum deniq; humanum genus, quoad eius fieri potest, beneuolentia omniq; officiorum permutatione, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuinciat atq; coniungat. Hæc enim vera & vnica, in quam natura humana tendat, & ad quã facta est, felicitas ac beatitudo, hoc, inquam, est supremum & vltimum

mum illud, quod omnes nos expetimus, quodque expetere debemus bonum: cuius adipiscendi gratia, sola ex tot animantium generibus atq; naturis, participē rationis & orationis, quib. cætera omnia sunt expertia, Natura ipsa fecit. hisq; sensus tāquam satellites attribuit ac nuncios, figurāq; corporis habilem & aptam ingenio humano dedit, ac cum cæteras animantes abiecisset ad pastum solū, hominē erexit ad cæliq; vt Tulli' inquit, quasi cognationis domiciliiq; pristini conspectum excitauit; tum speciem ita formauit oris, vt in ea penitus reconditos mores effingeret, & oculos nimis argutos, qui quidē quo animo affecti essemus, loquerētur. Itemq; opportunitates, habilitatesq; reliqui corporis, moderationē vocis, orationis vim largita est, quæ omnia ad docendū, discendū, cōmunicandum, disceptandū, iudicandū, intelligendūq;, sunt accōmodatissima, & quasi fundamēta quędā sciētię; coniungūt & conciliāt homines inter se naturali quadā societate, & ad officia mutua, beneuolentiā, amicitiā, familiaritatesq; ineūdas, conseruādas atq; augēdas, nos oēs alliciunt & impellunt. Quā quidē ob rem & Aristot. & priores illi philosophi omnes duplicē philosophiæ vel sapientiæ partem, quā felicitas

ac beatitudo hominis describeretur, cuiusque præceptis illa doceri posset, arbitrati sunt; alteram quæ scientiæ & cognitioni, alteram quæ moribus & vitæ inseruiret. Sed enim omnis contemplatio vel scientia, veri intelligendi, actio autem boni adipiscendi gratia instituitur; ac cognitionis finis veritas est, actionis & officii, bonũ. Vero autem contrarium est falsum, & mendacium; bono, ipsum malum. sæpeq; fit vt ea quæ vera & bona sunt, nos lateant & obscura sint, atq; interdum animus specie recti & veri decipiatur. Vnde fit, vt cõtemplari nihil aliud sit, quàm discernere ac distinguere verum à falso: agere autem, appetere bonum, & euitare malum. Hæc separatio & secretio, est quædam actio & opus, vt sic dixerim, rationis & intelligentiæ. Omnis autem actio vt recte ab artifice fiat, proprio & idoneo opus habet organo seu instrumẽto. Ideoq; & homo, vt propositam sibi felicitatem adipisci posset, atque sine errore verum cernere, & in ciuili societate rectum à prauo distinguere, medio quodã indiguit. Medium autem & instrumentum hoc nihil aliud est, quam methodus ipsa & habitus, via & ordine res contemplandi & efficiendi, hoc est, inuestigandi veri, & adipiscendi boni.

ni.

ni. Quod Eustratius Aristotelis interpres secundo posteriorum Analyticorum satis expressisse videtur, cum inquit: πᾶσαι αἱ μέθοδοι μέν εἰσιν ὀργανικαὶ δι' ὧν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς τὰ οἰκεῖα καταλαμβάνει ζητήματα· εὑρίσκεται δὲ ἐν ἅπασιν ὁδὸς τῷ νῷ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν τῶν ἀφανῶν εὕρεσιν. Cum enim rerum natura adeo inuoluta tenebris & abscondita sit, vt multi ex priscis illis philosophis, an alicuius rei scientia haberi possit, dubitare ausi quandoque fuerint; tantaque honestarum & inhonestarum actionum varietas, vt quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eoq; quem virum bonum dicimus, sæpe commutentur fiantque contraria; necessaria profecto harum methodorum fuit inuentio, vt mens humana, quæ suapte natura facile ad cõtraria deflectere, & labi plerunque solet, in cognitarum difficillimarumq; rerum cognitionem, atq; bonarum fruitionem, facili quodam compendio sine errore perduceretur. Patet igitur methodum nihil aliud esse, quam instrumentum cognoscendi & agendi, quo diiudicamus verum à falso, & bonum a malo. Porro omne instrumentum ex eorum numero est, quę cum alio conferuntur: est enim tum a-

licuius rei, tum artificis instrumentum: atque vt instrumētum sine artifice, ita artifex sine instrumento esse non potest; omnisque actio siue naturalis siue artificiosa sit, organo vt obeatur recte, indiget. Opifex igitur qui hoc instrumento non tātum vtitur, sed eius quoq; est autor, *mēs hominis* appellatur, quæ ratiocinando & contemplando, atque perpetuo in rebus particularibus discernendo, in iisdēq; vniuersalia notādo, & hoc aliis indiuiduis applicando, frequenti vsu & exercitatione habitum quendam rationalem sibi parat, quo ordinem rerum animaduertere, & via quadam earum differentias, progressiones, similitudines, dissimilitudines, causas, effectus, vires potestatesq; cernere ac docere potest. Qui quidem rationalis habitus, ordine progrediēdi, *methodus* dicitur. Et hæc est vera & propria forma methodi, ipsiusque differentia, qua à reliquis omnibus animi habitibus, prudentia nimirum, sapientia, intellectu, arte & scientia distinguitur; qui omnes habitus sunt & mentis perfectiones, & hac methodo tanquam proprio instrumento acquiruntur. Itaque cum hoc habitu ac via rationali cæteri omnes habitus comparentur, vere dici potest, hunc esse *habitum habituum*. Et

cum

cum habitus illi dicantur etiam instrumenta adipiscēdæ felicitatis, sequitur vt methodus sit instrumentum instrumentorum, & methodus methodorum, perinde ac manus dicitur esse organum organorum, quod reliqua organa ac instrumenta, manus beneficio fabricentur. Hinc est quod Cicero methodum, viam ac rationem quandam, id est, viam ratione institutam appellauit. Et Philoponus Aristotelis interpres, ἕξιν ὁδοποιητικὴν μετὰ λόγου, id est, habitum qui sibi viam cum ratione molitur & parat: aliique nonnulli λόγον εὑρετικὸν ἀπὸ τῶν ὁμολογουμένων μετά τινος ὁδοῦ καὶ τάξεως ἐπὶ τὰ ζητούμενα προϊόντα, id est, *orationem inuentricem à confessis via & ordine ad quæsita progredientem*, esse dixerunt. Quæ quidem omnes suprascriptæ descriptiones, methodi opificem formamque & essentiam in ordine & via ratione instituta positam, declarant. Hęc igitur methodus seu ratio progrediendi adhibetur à mente, ad contemplationem & actionem rerum, hoc est, ad acquirendum habitum scientiæ vel artis. Ars autem & disciplina omnis, duabus ad minimum rebus, in quibus methodi officium versatur, constat, partium nimirum eius inuentione collocationeque, &

earum explicatione. Qui enim ſcientiam conſtituere aut docere nititur, is primum quidem partes eius vniuerſas certo quodã ordine inueniat, inuentasque diſponat & collocet neceſſe eſt, quemadmodum natura diſponit in corpore humano cæterisque in rebus, initio membra; & ædificator columnas in domo, vel gradus in ſcala: quę quidem partes ita inter ſe hæreant vt altera ordine ſequatur alteram, vnaq; aliam producat & gignat ſemper, donec generis ſubiecti alicuius natura, & mẽbra vniuerſa ſint exhauſta atq; diſſoluta. Quam diſpoſitionem alii *ordinem*, alii *doctrinam* appellant. Deinde vero ſic collocatas partes recta ratione earum naturam ac vim proprietatẽq; inueſtigando explicet, & in hac quoq; re imitetur induſtriam naturæ artifex, quæ membra iam genita, ſed rudia & informia adhuc, ſolet indies magis magisque abſoluere perpolireq;: & ędificator vel ſtatuarius confuſam domum vel ſtatuam exornare, atque compoſitione membrorum, conformatione lineamentorum, pulchriorẽ reddere. Hæc autem partium explicatio rurſus duabus rebus cõſtat, via ſeu modo progrediendi diiudicandiq; ſingula, & inſtrumentis quibus naturæ & proprietates & diffe-

differentiæ inuestigantur ac docẽtur. Cum enim rerum naturæ proprietatesque variæ sint & diuersæ, & auditorum ingenia dissimilia, non eodem semper modo & via in earum inquisitione & doctrina vtendũ est, vt suo loco fusius dicam. Ex hac commentatione apparet, quid sit methodus, & quot eius inueniantur partes. Methodus ergo nihil aliud est, quam habitus mentis, ordine, via, & instrumentis consistens, quibus artis, disciplinæ, actionisque omnis partes inueniuntur, inuentæ apposite collocãtur ac docentur, à recta ratione frequenti vsu & exercitatione comparatus, vt hoc quasi medio & organo huius vitæ felicitatem in cõtemplatione veri, & adeptione boni positam, homo adipiscatur.

CAPVT V.

Ad quem habitum animi methodus pertineat.

EX qua descriptione dubitare quispiam posset: Cum methodus habitus esse statuatur, & habitus animi, vt in prima sectione dictum est, sint quinque, scientia nimirum, sapientia, intellectus, ars, & prudentia, an ad aliquem istorum referri possit, an

vero genere diuersus ab his sit. Et breuiter dicendum arbitror, methodum ad sciētiam pertinere, quemadmodum & dialecticam. Habitus enim mentis aut habent obiecta necessaria, aut contingentia: contingentia vt ars, & prudentia: necessaria, vt intellectus, scientia & sapientia. Methodus igitur neque ars neque prudentia est, quamuis ars & prudentia methodo vtantur; quia methodus inquirit principia & causas artis & prudentiæ, & theoremata necessaria & vniuersalia, ex quibus postea ars vel prudentia gignitur. Quod si habet obiectum necessarium, erit profecto intellectus, sapientia vel scientia. Non intellectus, quia est habitus primorum principiorum, quæ sine aliqua commentatione comprehenduntur; at methodus ratiocinando atque cogitando acquiritur. Neque etiam potest esse sapientia, quia sapiētia est comprehensio rerum maximarū & diuinarum tantum; at methodus, omniū. Reliquū igitur est, vt sit scientia, quia est via ad scientiam, quemadmodum motus ad formam dicitur forma, & via ad generationem generatio. Neque obstat quod eadem methodus dicatur instrumentum: vocatur enim organum & instrumentum relatione facta ad alios habi-

tus,

tus, qui ipsius beneficio comparantur. Sciētia aūt quatenus in se & sua natura consideratur, est habit' circa principia & theoremata vniuersalia ac necessaria, ratione acq̄situs.

CAPVT VI.

De partibus methodi: deq; ordine.

PArtes autem huius methodi, vt nuper dixi, sunt, ordo, via & modus atque instrumenta, de quibus, vt res manifestior fiat, iam dicendum est. Ordo igitur est recta omnium artis vel disciplinæ partium inuentio & dispositio, quam quidam veteres, vt Galenus, & nonnulli recentiores medici, διδασκαλίαν, id est, *doctrinam* appellant; non illam intelligentes magistri vel præceptoris actionem docendi quæ in discipulum transfunditur, & μάθησιν, oppositam habet, sed viam quandam rationalem, quæ in scientiæ partibus vniuersis spectatur & docetur. Quidam neque doctrinam, neque ordinem, sed methodum vniuersalem vocarunt; ea nimirum ratione, quod totius disciplinę partes hac inueniantur ordinēturve; atq; huic particularē methodum, quā nos superiori loco *instrumen-*

tum appellauimus, quod particulariū theorematum explicationi adhibeatur, vt paulò post dicam, opposuerunt. Siue igitur *ordinem*, siue *doctrinam*, siue *vniuersalem methodum* appelles, non multum laboro, modo quid his nominibus significetur, intelligas. Ego vtar voce *ordinis*, tanquam nostro instituto magis conuenienti. *Ordo* ergo est, vt ad rem redeam, partium vniuersæ artis apta & secundum naturam cōueniens dispositio. veluti in arte differendi, est prędicabile, prædicamentum, propositio, syllogismus, & demonstratio: his enim partibus vniuersa Dialectica absoluitur; & qui artem hanc inuenire aut docere instituit, hac dispositione vtatur necesse est. Sic in arte ædificandi, est fossio telluris, positio fundamenti, extructio parietum, & cæterarum rerum, & impositio tegumenti seuecti. Rursus in prædicamento Substantiæ, est Cicero, homo, animal, corpus. Et in arte medica sunt elementa, humores, partes similes, & dissimiles. Et in iure ciuili est persona, res, actio. Harum ergo partium series atque distributio, proprie dicitur *ordo*, quē artifex aut in inueniendo aut docendo artem sequitur. Qui quidem ordo nō simplex est & vniformis sed multiplex & varius;

non

non tamen infinitus, vt multi ineptè sentiunt, sed triplex tantū; nec in plures vel pauciores funditur species, vt ex natura rei atq; veterum philosophorum autoritate ostendi potest. Nam ordo est in genere relationis, vt ait Aristot. 8. Physicorum, & 8. Metaphys. Est ergo ad aliquid, & habet σχέσιν, id est, habitudinem, seu vt Cicero vertit, comparationem. Itaque quot generum est habitudo partium alicuius artis vel scientiæ, totidem quoq; ordinis species reperiri necesse est. Sed habitudo partium triplex est tantū, triplex igitur ordo; quandoquidem ad se mutuo referuntur, vel vt posterius ad suum prius, vel vt prius ad suum posterius, vel vt multa ad vnum, veluti caput & principem. Prior *resolutiuus*, secundus *compositiuus*, vltimus *definitiuus ordo* nominatur. Idem ordinum numerus demonstratur ex iis quæ ad perfectam disciplinæ cuiusuis perceptionem necessario requiruntur; quorum quidem primum est, earum rerum quæ discendæ sunt, & ex quibus ars constat, omnium inuentio; alterū, earum quæ iam inuentæ sunt, apposita ad docendum ac discendum collocatio atque demonstratio; tertium, compendiosa omnium theorematum ac præceptionum

(quam σύνοψιν Græci vocant) quæ memoriæ seruiat comprehensio. Resolutiuus igitur ordo ad inuentionem partium disciplinæ, omniumque præterea theorematum, excogitatus est. *Compositiuus* ad docēdum inuentus, quæ à priore sunt excogitata, tum inter se, tum cum principiis demōstrationis vi coniungens, & quasi connectens, in scientiæ formam coalescere faciēs. Appellatur autem hic ordo non tantum μέθοδος συνθετικὴ, sed etiā ἀποδεικτικὴ, quod in hac potissimum demonstratio elucescat, ac primas quodammodo partes obtineat. *Definitiuus ordo*, quem ὁριστικὸν appellant, propter summam breuitatem memoriæ consulit; quippe cum sub vnica ac compendiosa definitione, omnes artis partes spectandas exhibeat, moxque definitione cōprehensas explicet, explicatasque rursus diuidat, ac sic per summa quædam artis capita decurrat semper, donec vniuersa ars prius explicata ac demonstrata, in σύνοψιν redacta fuerit. Huc accedit autoritas priscorum philosophorum & medicorum, qui neque plures nec pauciores ordines reperiri posse scriptis tradiderunt. Galenus in libro quem *Artem paruam* vocant, sic inquit:

quit: Τρεῖς εἰσιν αἱ πᾶσαι διδασκαλίαι τάξεως ἐχόμεναι· πρώτη μὲν, ἡ ἐκ τῆς τοῦ τέλους ἐννοίας κατ' ἀνάλυσιν γιγνομένη· δευτέρα δὲ, ἡ ἐκ συνθέσεως τῶν κατ' ἀνάλυσιν εὑρεθέντων· τρίτη δὲ, ἡ ἐξ ὅρου διαλύσεως ἣν νῦν ἐνιστάμεθα. id est: *Tres sunt omnes doctrinæ, in quibus ordinis conseruatio intelligitur. Prima, quæ ex finis notione per resolutionem fit. Secunda, quæ in componendis iis versatur, quæ per resolutionem sunt inuenta. Tertia, quæ ex definitionis dissolutione est, quam nunc instituimus.* Huic sententiæ adstipulatur non tantum Plato infinitis in locis, sed & Aristoteles & tota Peripateticorum schola, vt in Ammonii & Simplicii in Prædicamēta, Philoponi & Eustratii in Analytica posteriora Aristotelis cōmentariis, satis abundè licet intelligere. Quinimo quicquid vnquam ab Aristotele, Hippocrate, Galeno cæterisque philosophis ac medicis, de natura rerum, de moribus, de disciplinis differendi, de sanitate & morbis hominum, scriptis traditum fuit, id omne aut resolutione inuentum, aut cōpositione & definitione est traditum. Ex his autem omnibus, Galenus methodi & ordinis magister solus, totam artem medicā triplici hoc ordine tradidit.

Aristoteles vt plurimum compositiuo vsus est, vt nuper dixi ad docendum accommodatissimo. Cum ergo non sint plures neque pauciores quam tres ordines, singulos persequar ea breuitate & perspicuitate, quam præsens oratio patitur, a resolutorio exorsus.

CAPVT VII.
De Resolutione.

RESolutio igitur, quam Græci ἀνάλυσιν appellant, sicut & compositio, est vox ambigua, atq; idcirco distinguenda, ne nominis ambiguitate decipiamur. Etenim Eustratius ac Philoponus & Alexander in Commentariis Priorum & Posteriorũ Analyticorum, & Ammonius & Simplicius in Prædicamentis, itemque Alcinous Platonicus in libello περὶ φιλοσοφίας, scribunt resolutionem aliam esse, quæ in cogitatione & intelligentia consistat, aliam vero quæ quod natura fiat, naturalis appelletur; ad quam & organicam, quæ sensu percipitur, referimus. Intelligibilis resolutio rursus est multiplex: est enim resolutio quædam Categorica, quam prædicamẽtalem liceat nũc appellare, cũ nomẽ aliquod com-

compositum resoluimus in sua Prędicamē-ta. veluti, Cicero est totius & cōpositi quædam nota, quæ secundum notionem, cogitatione hoc modo in simplicia quædam primaque principia diduci potest. Nam ipsum & substantiam quandam, quod per se ac suapte vi consistat, intelligimus quantitatem omnino aliquam habere, tum quod vnus sit numero, tum quod certam definitamque habeat corporis magnitudinem. Adhæc & qualitate affectum animaduertimus cum nimirum eius animus prudentia ac sapientia, corpus autem sanitate & pulchritudine sit præditum. Iam vero & dominus & filius omnino vel etiam pater est, atq; idcirco ex eorum numero quæ cum alio conferuntur. Consimilique ratione & in reliqua Ciceronis notio potest resolui prędicamenta, quæ resolutio intellectu & cogitatione fit, quod hac ipsa, quæ re & natura separari nequeunt, animo ac mente distinguantur. Huic resolutioni opponitur compositio, quæ ex iisdem principiis ac prædicamentis constituitur. Altera intelligibilis resolutionis species est, quæ vocatur ὁρισικὴ, id est, *definitiua*, quæ duplex est: aut enim definitionem iam factam in sua soluit principia, genus videlicet ac differentias, vt, ho-

R

minis definitionem in animal rationale ac mortale; vel in suas causas, vt materialem, efficientem, formalem & finalem; aut nomen, id est, notionis compositæ symbolũ, in simplicia quædam & ipsum symbola: vt, Iustitiam in constantem & perpetuam voluntatem, ius suum cuiq; tribuentem; & libertatem, in facultatem naturalem faciendi quod cuique libet, nisi iure aut vi prohibeatur. Tertia species vocatur *syllogistica*, quę rursus duplex est; aut enim resoluit syllogismum in suam figuram, aut problema aliquod & quæstionem in sua principia, ex quibus postea nectitur demõstratio, quæ & *geometrica* dicitur, & à Gemino *inuentio demonstrationis* appellatur: secundum quam significationem Aristoteles posteriora resosolutoria inscripsit: in iis enim docetur ignotæ alicuius rei principiorum ac causarum inuentio, quæ ad demonstrationem pertinent. Quod enim luna deficiat terræ interiectu, à posteriorib. ad priora progressi cognoscimus, ac postmodum inuenta causa ex ea demõstrationem colligimus. Nam lunam quidem deficere sensu comprehendimus, huius autem causam cogitatione inquirimus & inuenimus, nimirum oportere aliquid interiectum esse, vt deliquium

hoc

hoc causari possit; nihil autem obiici præter terram. Inuenta hac causa regredimur, demõstrationem nectendo hoc pacto: *Cuicunque aliquid obiicitur, deficit: Luna terra obiicitur, Ergo deficit*. Prior resolutionis species idcirco syllogistica dicitur, quod iã facta ratiocinatio in sua principia, ꝓpositiones ac terminos, atq; etiã proprias figuras tanquã regulas quasdã artificiosas dissoluatur. Huc referatur cõpendii gratia & illa resolutio, quę est propositionis in suos terminos, prædicatũ videlicet & subiectũ. Quarta resolutionis species orationis statuatur, siue rhetorica illa, siue grammatica fuerit, quo & dictionis tũ solutio tũ cõpositio procũbit. hæc aũt diuiditur in periodos, cola, membra, dictiones, syllabas, literas. Quinta aũt & vltima hui⁹ resolutionis quę intellectu fit, species est, cũ artifex cognitione finẽ alicuius rei, artis vel sciẽtię, itẽq; genus subiectũ, resoluit in simplicia quædã principia & elemẽta, ex quib. res, ars vel scientia, tanquam partib. constituitur. Porro naturalis compositio priorib. his opponitur, neq; cogitatione & intelligentia, sed natura fit; veluti cũ res dissoluuntur in materiã formatã vel informẽ; formatã, vt homo in carnẽ, neruos, ossa; & hæc in humores, & hi in ele-

menta. Informem, vt materiam primam, & formam. Huic resolutioni opponitur cōpositio ea, quæ ex iisdem principiis orditur. Huc referatur organica compositio & resolutio, cuius materia similaria sunt corpora, forma autem vniuscuiusque similaris corporis magnitudo, conformatio, figura, adhæc & certus earum numerus, ac postremo apta omnium coniunctio atque collocatio. Tot modis, ac fortasse pluribus, vt Platonici volunt, ad nostrum tamē institutum parum hoc in loco facientibus, concipitur resolutio. Differunt autem hæ species omnes potissimum rebus subiectis, quę dissoluuntur; ordo autem & modus progrediendi fere vnus & idem est. Etenim omnes à posterioribus ad priora, à compositis & confusis ad simplicia, ab effectibus in suas causas, à fine ad principia, ex quibus vnumquodque constat, progrediuntur; videturque hęc vox resolutionis, translata esse ab his, qui post peregrinationem ad proprios lares reuertūtur: nam qui patria egressi reuertuntur, proprie ἀναλύειν dicuntur. Cum tot modis cōcipiatur resolutio, nos de illa dicemus, quæ est finis & generis subiecti in sua principia, qua omnes artes ac disciplinæ vniuersæ cōstituuntur, earumq; problemata ac præcepta

pta inueniuntur. Resolutio igitur hæc seu ordo resolutiuus, à notione finis, vt Galenus ait, ducit initium: nam finis est primũ principium artis, cuius conceptio statuitur in mente artificis, tãquam quoddam bonum; quia finis expetitur, aut quia verum bonum est, aut quia apparens, & specimen boni præ se ferens; & ideo cum sit expetibile, mouet efficientem ad appetendum. Quemadmodum in medicina finis est fruitio sanitatis, & in Iure ciuili iustitiæ legitimæ adeptio: concipitur enim à Medico & Iurecõsulto pro quodam bono, alioqui non expeteretur. Vbi vero hoc bonum, siue huius boni conceptio, mente constituta est, adiungitur suo subiecto seu materiæ in qua reperitur, vt sanitas corpori, & iustitia actibus hominum ciuilibus seu politicis, ex quibus quasi duobus fontibus vniuersæ artis vel sciẽtiæ constitutio emanat. Etsi autem finis istius conceptio & subiecti vna est, tamen in multa, quæ ad hæc referuntur principia & theoremata tantisper dissoluitur, ac singula quæ ad artis seu professionis cognitionem attinent, ordine producuntur inueniunturque omnia, donec ad vltima & extrema peruentum sit elementa, quæ in alia resolui adhuc minime queant, quæque vlteriorem sectio-

nem non admittāt. Quæruntur ergo in hoc ordine, omnia quæ ad finem conducunt; conducunt autē ad finem cognitiones partium ipsius subiecti, & causarum efficientium finis; quoniam finis est veluti forma materiæ subiectæ. Itaque inuestigantur initio principia subiectæ materiæ, veluti in arte medica corporis humani partes, dissimiles, similes, humores, elementa: & in Iure ciuili principia actuum ciuilium, persona, res, quæq; ex his oriuntur actiones; deinceps ipsius finis. Vnde ab Arabibus interdum hic ordo *Quæsitū* nominatur: est enim ille, quē studiose inquirimus, & cuius gratia subimus laborem inueniendi vel docendi artē; finem autem non inquirimus, sed tanquam notum animo possidemus; quia resolutio, vt Aristot. in lib. De moribus inquit, imitatur, vel potius est quædam consultatio: cōsultatio autem nulla de fine instituitur; vt, medicus non deliberat secū, an debeat sanitem tueri, aut morbum profligare: & Iureconsultus non dubitat, an iustitia sit sibi in repub, tuenda, & propellenda iniustitia, sed simpliciter hunc finem tanquam bonum quoddam animo concipit, ea quæ ad illum spectant ordine rectaque ratione inquirit ac resoluit, donec omnia quæ ad fruitionem huius

huius necessaria sunt adinuenerit. Est enim veluti amussis & regula omnium quæ in arte tractantur, ideoq; per hūc artes nō solum distinguuntur & separantur, sed etiam constituuntur. Nam artium aliæ tantum in rerū contemplatione, atq; inuestigatione veri constitutæ sunt, quæ & Græcis (vt Galen. in lib. de Constitutione artis medicæ inquit) θεωρητικαὶ appellantur; in quo genere tota physiologia, cuius finis in rerum naturaliū scientia positus est, sine vlla corporis actione, consistit. aliæ præter contemplationem, actionem quoq; corporis vel animi, extra animum sese proferentē, adiungunt. atq; hæ duplices sunt: aut enim acquirunt aliquid, aut efficiunt; acquirunt, vt ars aucupatoria, venatoria & piscatoria; efficiunt, aut opus post actionem relinquentes, aut nihil relinquētes. Quæ opus relinquūt, ποιητικαὶ proprie, id est, factiuæ vel effectiuæ dicuntur, & hæ aut nouum opus efficiunt, vt ædificatoria: aut quod vitium fecit; reficiunt ac reconcinnant, vt ars medendi. Artes quæ nihil post actionem relinquunt, πρακτικαὶ vocantur, vt saltatoria, cantatoria, quo referuntur omnes illæ artes politicæ, ex quarum numero hæc nostra Iurisprudentia est.

Omnium igitur harum artium genera, finis resolutione inueniuntur: vnde Galenus vocat *instrumentum & methodum inueniendi & constituendi omnes artes*: quam quidem methodum testatur nono Therapeutices, se à Platone didicisse. Est ergo resolutiuus ordo, progressus ex notione finis vniuersalis ad principia vltima ipsius artis: nam exacto huiusmodi progressu, statim ars ex notione finis constituitur. Exigitur autem & perficitur per seriem principiorum seu partium, quæ aliquando est simplex, aliquando composita & multiplex. Simplicem manifeste conspicimus in resolutione logicæ contemplationis, cuius finis est cognitio veri; sed veri concludendi & efficiendi opifex est demonstratio: omnis autem demõstratio est quædam ratiocinatio & syllogismus. Cæterum syllogismus consurgit ex propositionib. rursus propositiones ex vocibus simplicib. & hîc non datur vltra progredi resoluendo, cum voces sint vltima huius resolutionis & facultatis prima principia. atq; hæc partium series simplex & vniusmodi est. Aliquando vero constitutus finis, per plures ac diuersos ordines resoluitur. verbi gratia: Finis politicæ facultatis sit pax & tranquillitas; resoluamus modo hũc

finem

finem in sua principia. Pax igitur quæritur, aut victoria, aut amicitia: & hîc iã finis incipit resolui in duo principia. Rursus, victoria quæritur bello, bellum geritur milite, miles colligitur pecunia. Iam vero pecunia (nunc deflectit à sua simplicitate) pecunia inquam, aut in promptu est, aut aliũde quęrenda. Quæritur aut à subditis, tributa vectigaliaq; exigendo, vel mutuo accipiendo, vel dominia ac possessiones oppignerando, vel diuendendo. Quod si his modis pacem quærere non libeat, aliæ attentandæ sunt viæ, quibus ea potiri possit. Cum igitur propositum finem in victoriam & amicitiam resoluerimus, victoriam autem nullo modo, aut certè difficile assequi possimus, ad alteram resolutionis partem, amicitiam nimirum, transeundum nobis est; quæ comparatur aut beneficiis & officiis, aut hosti de iure cedendo; vel id redimendo. Redimetur autem vel pecunia, cuius quærendæ ratio modo exposita est, vel permutatione, vel matrimonio. Hic ergo ordo partium quę ad finem, hoc est, pacem referuntur, vbi habeat multiplicia principia, cuiq; planum fit; & quo vtimur ordine resoluendi vnum finem vnius rei, eundem accommodamus ad resolutionem cæterarum rerum. Nã quem-

admodum multæ & diuersæ sunt artes, ita quoq; varii sunt fines; alii enim aliis propositi sunt artibus, quæ quidem artes solo fine & constituuntur & distinguuntur, vt sæpissimè Galen. nos commonuit. Verum apud Aristotelem, quod ad totam facultatem aut scientiam cognoscendam attinet, nusquam in operibus quæ ad nostras manus peruenerunt, reperitur resolutio; partium autem alicuius artis, multis in locis, vt paulo post dicam: vt in principio lib. Politicorū, Physicorum 3. & 8. Meteororum lib. 1. & aliis infinitis in locis. Id tamen constat, omnes ab eo artes ordine inuentas esse ac constitutas, quemadmodum & artem medicam à Galeno, qui in libr. De constitutione artis, hanc methodum est secutus. Quemadmodū autem omnes scientiæ ac disciplinę, ita & artes vniuersæ quę manuum ministerio funguntur, hoc ordine constituuntur inueniūturque. verbi gratia, in arte ædificandi sic resoluimus: Nam artifex primo mente concipit finem domus, sub notione boni; intelligit enim bonū & salutare esse homini, si à ventis & imbribus, à frigore & calore, cæterisq; tum cæli tum aliarum rerum iniuriis se tueri possit; ex qua conceptione boni mouetur, vt inquirat omnia principia & causas, qui-

bus

bus se aduersus tot mala defendat. videt igitur tegumēto opus esse; quoniam autem tegumentum suapte vi consistere nequit, quia graue omnino est & pōderosum, idcirco sustentacula ac fulcimēta parat, quę tegumentum sustineant. Fulcimenta aūt sunt parietes; quæ cum & ipsæ eius naturæ esse debeant, vt non facile loco moueri, sed contrariis resistere possint, idcirco basi & fundamento nitantur necesse est; atenim fundamenta citra telluris fossionem iaci nō possunt; fossione igitur opus est, quæ est finis huius resolutionis, qua domus partes ac principia sunt adinuēta. In Iure ciuili sic resoluimus: Iuris finis & scopus est conseruatio iustitiæ & æquitatis, vel salus reipub. & priuatorum quies. hæc autem pendet ab executione legum, quę fit à magistratu. executionem antecedit sententia, sententia non nisi in iudicio dicitur: iudicium fluit ex forma agendi, forma ex facultate agendi, hęc ex actione, actio ex obligatione vel quasi, obligatio ex contractu vel quasi contractu, & hi ex dictis factisq;; dicta & facta ex cōsensu, consensus à mente & homine seu persona. Ex his iam manifestum est, quis & qualis sit ordo resolutorius: persequamur modo compositorium.

CAPVT VIII.

De compositione.

COmpositiuus igitur seu compositorius ordo, est progressus cõtrarius resolutorio: nam principiũ vnius, est finis alterius, oriturq; ex habitudine prioris ad suum posterius; quandoquidem vbi desinit resolutio, ibi orditur compositio. & quod primum fuit in destinatione siue resolutione, id vltimum est in effectione seu cõpositione. Quapropter imitatur naturã regiæ viæ, quæ certo quodam tramite à principiis & elementis resolutione adinuentis, ad finem artis nos deducit. verbi gratia: artifex in resoluendo & consultando, concipit bonum esse defendere se & alios ab iniuria ventorum & imbrium, vt nuper dixi: ex qua conceptione finis, mouetur, quia bonum omne est expetibile; mouetur ergo ad inquirenda omnia principia, quæ ad finem conceptum referũtur. Itaq; artifex resoluta ipso fine in tectũ, parietes, fundamenta, & telluris fossionem, deinde sese accingit compositioni; primum terram fodit, deinde fundamenta ponit, tũ vero ducit parietes, postremo imponit tectum, & peracta compositione finem destinatum

natum in ipsa resolutione est consequutus, nimirum defensionem siue tutelam aduersus iniurias cæli; & ita quod primum fuit in inuentione & resolutione, id vltimum & extremum offenditur in compositione & actione & contrà. Quare eodem calle progredimur componendo & resoluendo, solaque habitudine inter se differunt compositio atque resolutio, quemadmodum ascẽsus & descensus scalarum, & concauum & conuexum in circulo. Sed tamen difficilius est resoluere quam componere, quemadmodum difficilius est ascendere quam descendere. Præterea semita compositiui ordinis nota est per resolutiuam; atq; idcirco qui nouit resoluere, idem quoque nouit componere; sed non reciprocatur, quia resolutio & antiquior & difficilior est ipsa cõpositione. Huc accedit etiam, quod vt resolutiuus est aptissimus ad inueniendum, ita compositiuus ad docendum. Et hoc ordine docuit Aristoteles physiologiam vniuersam, hoc est, scientiam rerum naturaliũ: quandoquidem exorsus est a causis ac primis rerum principiis, a quibus deinde ad elementa progressus, ab his ad mixta imperfecta, ab imperfectis ad perfecta, a perfectis ad hominem ipsiusque partes & membra.

Eademque methodo vſus eſt in lib. De vita & moribus. Nam initio de cauſis virtutum diſſeruit, deinde de earum natura, poſtmodum de variis ipſarum ſpeciebus. Et in lib. De repub. primum de ſimplicibus domus partibus, viro nimirum, vxore, poſſeſſione ac liberis diſputauit, deinde de domo, mox de ciuitate, eiusque ſpeciebus. Et in lib. De arte diſſerendi, initio de ſimplicibus vocibus egit, poſt hæc de propoſitione, deinde de ſyllogiſmo, ad extremũ de demonſtratione, ſyllogiſmo topico & ſophiſtico, qui ſunt partes ratiocinationis. Galenus quoque & Auicenna artem medicinalem hoc ordine conſcripſerunt: etenim primo de elementis diſputarunt, ſecundò de humoribus, tertio de partibus ſimilibus, vltimò de diſſimilibus, earumque affectionibus. Patet igitur hunc ordinem aptiſſimum eſſe ad res tractandas atque docendas; eſt enim fuſior reſolutione, quia rerum natura & proprietas latiſſimè hoc explicari poteſt. Explicantur autem res commodiſſimè hoc pacto, ſi primum quidem earum definitiones producantur, deinde vero ex generis eiusque partium diuiſione theoremata inueſtigẽtur. Vt enim totũ genus ſubiectum ſibi proprium aliquod accidens & pecu-

peculiare habet, ita & eius partium quęlibet proprio informetur necesse est. Quod cum de subiecto demonstratur, primaria ex eo conficiuntur theoremata seu præcepta, quę Græci προηγούμενα appellant: cum verò de proprio, subiectum prædicari posse constituitur, ἀντίστροφα. Quod hac potissimum ratione ab autoribus fieri solet, vt intelligamus has esse veras proprietates, quæ cum suo subiecto reciprocantur, ex quibus propria demonstratio gignitur, vt autor est Aristot. primo lib post. Analyticorum, qui has leges, vt & alii, non semper tam anxiè obseruat. Quoniam igitur propriorum & accidentium huiuscemodi cognitio, vt diximus, ad scientiam est necessaria, hæc autem sine medio aliquo inueniri nequeant, idcirco qua ratione inuestigentur, artifici considerandum est diligenter. Ad quam quidem rem plurimum contulerit, post generis subiecti diuisionem, similium ac dissimilium rerum cõsideratio, quam Aristoteles lib. 1. Topicorum inter dialectica instrumenta connumerat, & duo facit, ὁμοίου videlicet σκέψιν, καὶ διαφορῶν εὕρεσιν. Hippocrates autem in totius artis medicæ pręfatione cõiungit; quod & Plato, cum multis

in locis secutus, facit. Simile autem & dissimile inuenire, nisi adhibitis κριτηρίοις, quas *normas* vocant, non possumus. Sunt autem normæ certitudinis, omnibus quidem confessæ, mens & sensus tanquā fontes; ratio & experientia, tanquam scaturigines. Platoni autem & Academicis exactior quædam Critiriorum instituitur diuisio, vt mentem quidem ipsam rursus diuidant, in mentem quę cum genere idem nomen obtinet, & διάνοιαν: sensum autem in sensum proprie dictum, & εἰκασίαν. Alii nonnulli hoc modo etiam partiuntur, vt a superioribus auspicando, primum quidem νοῦν esse dicant, deinde διάνοιαν, postea δόξαν, hinc φαντασίαν, post hæc sensum. Quibus nonnulli etiam εἰκασίαν adiiciūt, id est, simulachri in aquis & speculis perceptionem. Prior tamē partitio exactissima esse videtur, quod reliquas quodammodo continere videatur, & substantialis sit, hæc autem σχετικὴ tantum. Sed de his aliàs exactius disserendum est.

Cæterum rationes quibus propriæ passiones de subiecto demonstrantur, aut resolutiuæ sunt, aut compositiuæ. Resolutiuę duplices sunt; aliæ enim deducunt conclusionem

ſionem ad principia iam demonſtrata, aliæ ad ea quæ cum principiis pugnant, & reductiones ad impoſſibile appellantur. Conſtitutiuæ quoque bipartitæ ſunt, non eo quidem modo quo priores, ſed tantum ratione; aliæ enim ex ipſis principiis rem demonſtrant, aliæ vero ex iis quæ per principia antea ſunt comprobata atque demonſtrata. Atque hæc quidem demonſtratio vtraque præcipuum locum habet in hoc ordine compoſitorio, qui eſt aptiſſimus ad docendum. Quod cum imperiti quidam non animaduerterent, exiſtimarunt non tantum compoſitorium, ſed & reſolutiuũ ordinem eſſe demonſtrationem, cum tamen plurimum inter ordinem & ſuum inſtrumentum interſit. Nam demonſtratio eſt abdita in ſuo ordine, quia in ipſo nectitur; & vt demonſtratio, quę profitetur cauſam, quamobrem res ſit, familiaris eſt ordini compoſitiuo, ſic demonſtratio per quã colligitur cauſa vt ſit res, reſolutiuo magis eſt accommodata. In vtroque tamen ordine vtraque ſpecie demõſtrationis indiſcriminatim vti licet, prout rei ſubiectę materia poſtulat.

CAPVT IX.

De ordine definitiuo.

TErtius iam ordo superest, qui *definitiuus* appellatur; frustra enim & quæ discenda sunt inuestigaris, & cognoscendi perdiscendique laborē sumpseris nisi fideli memoriæ, quæ percepta & cognita fuerint, commendaueris. Itaq; tertia restat methodus, quæ memoriæ seruiat, quemadmodū prima inuētioni, secunda perceptioni. Oritur autē illa quidem ex habitudine multorum, ad vnū veluti caput & principiū. Vt enim in bene instituta rep. sunt multi magistratus, vt Consulatus, Tribunatus, Ædilitas, Quæstura, & aliæ eius generis dignitates, ad vnum tamen Dictatorem velut principem referuntur: & vt in exercitu bene instructo omnia officia pendēt ex nutu & potestate vnius Imperatoris, ita in hoc ordine omnes artis partes fluunt ex vnica definitione, & ad hanc tanquam reginam & principem rursus rediguntur. Huius ergo ordinis ratio talis est, vt primum quidem artis seu disciplinæ substantialem ac perfectam definitionem, omnes artis partes sua vi complectentem, subiiciamus; eiusq;

iusque deinceps dissolutione seu diuisione proximè producamus membra, quæ rursus similibus definitionibus includamus; atq; ijs rursus dissolutis, partium partes similiter diuidamus tantisper, donec ad ea perueniamus, quæ quòd proximè indiuidua contineant, nullam amplius sectionem admittunt. Atque in hac quidem explanatione partium, non tantum diuidimus & subdiuidimus, sed etiam resoluimus causas in effectus, & vicissim effectus in suas causas, aut proprietates, vtroque genere demonstrationis, per causas veras & immediatas generi subiecto inesse stabilimus. Cum autem cognitæ sunt partes, tum eas in cõparationem vocamus, & ex comparatione partium, vsus siue fructus, quos percipimus, exponimus. Postremò argumenta omnia ea refutamus, quæ definitionem traditam infirmare & demoliri valent; errata quoque ex illa definitione tradita ostendimus. Ad extremum, cuncta quæ explanando in partibus persequuti sumus, breui peroratione repetimus, ita quidẽ, vt quicquid molimur & conamur, id omne in vnam definitionem, veluti reginam & moderatricem actionum, contulisse videamur. Huius autẽ methodi seu ordinis pręclarissi-

mum exemplum apud Galenum quidem extat in lib. Artis medicinalis. quam vulgo *Artem paruam* vocant: & apud Aristotelem in libro De virtutibus; itemque rudis & inchoata quædam eius apud Iustinianum in *lib. Instit.* imago. Et hi sunt tres ordines quibus solent inueniri, doceri ac memoriæ tradi omnes artes & disciplinæ, de quorum vtilitate ac vsu & præstantia multa dicenda essent, nisi propositi huius breuitas aliud postularet.

CAPVT X.

De via & modo inueniendi & docendi res.

PArtibus igitur scientię his ordinibus inuentis atque dispositis, sequitur earum postea explicatio, quæ duabus in rebus cõsumitur, via nimirum seu modo atque instrumentis eas explicandi & tractandi. Via autem seu modus, vt scribit Aristoteles tertio Rhet. nihil aliud est quã ratio recta progrediendi in doctrina, atq; etiam iudicandi. Progressus vero est quidam motus, à noto ad ignotum; hoc est, à rebus nobis notioribus, ad res suapte natura notiores, nobis autem ignotiores. Notiora autem sunt nobis

bis ea quæ ſenſib. ſunt propinquiora & magis conſpicua, vt compoſita, & confuſa; ignotiores, vt res ſimplices, principia & rerum elementa. Seruauit ergo viam ſeu modũ Ariſtoteles ſecundo libro de Anima, vbi ex rebus obiectis & ſenſilibus progreditur ad ipſos actus, & ab his ad potentias ſiue vires, à potentiis ad animæ ſubſtantiam & eſſentiam. Idem in libro primo Phyſ. fecit in inuentione materiæ primæ, & reliquorum principiorum: itemque in libro de Memoria & reminiſcentia: nam ab obiecto ad actum, ab actu ad memoriam proceſſit; eodemq; progreſſu ſæpiſſime vtuntur in decidendis quæſtionib. veteres tam medici quã iureconſulti. Modus iudicandi verſatur in re & perſona. Perſona enim non omnis eodem modo doceri & inſtitui poteſt; quia auditorũ ingenia omniũ non ſunt paria. Sunt quos exemplis tantũ doceri oportet; alii ſolo ſenſu ducuntur, & inſtitui poſſunt; alii in ſola ratione conquieſcunt. Res ſimiliter diſſimili quoque, ſed proprio modo tradũtur: aliæ enim per ſolam formã ſiue cauſam formalem doceri debent, vt res mathematicæ, quę quia intellectu à materia abſtrahuntur, & efficiente & fine & materia carent. alię vero per formam & materiam & efficientẽ in-

teritui obnoxiam, vt omnis res naturalis commodissimè per hoc genus traditur: aliȩ per finem, vt res moralis, siue omnis actio quæ dependet ex nostra voluntate, quemadmodum & tota Iuris ciuilis nostri scientia, & omnis res quæ cadit sub contemplationem artificis. Oportet igitur in docendo prænoscere & viam progrediendi, & modū iudicandi naturas rerum, & dignoscendi ingenia auditorum; ex quo apparet, quid sit via & modus.

CAPVT XI.

De instrumentis methodi.

CÆterum nulli vsui essent via&modus, nisi etiam nobis præsto essent instrumenta accōmodata ad docendum; quādoquidem vt admonet sæpe Aristoteles, nulla actio siue corporis siue animi sit, quæ sine instrumento proprio recte obiri potest. Instrumentis ergo quib. res explicantur & docentur, opus est. Neq; vero eadem esse, vt multi perperam tradunt, existimanda sunt ordines & instrumenta, propterea quòd hȩc ordinib. concluduntur continenturq;, quēadmodū ascensus& descensus in scala. Ordo enim, vt sæpius dixi, nihil aliud est, quàm apta

apta & conueniens omnium artis vel disciplinæ partium inuẽtio, dispositio atq; collocatio, veluti in scala graduũ singulorũ series & distributio. Instrumenta autẽ seruiũt explicationi partiũ hoc modo dispositarũ. Iam vero ordo istarum partium semper est vnus & perpetuus; omnisq; artis dispositio, aut resolutione aut cõpositione aut definitione fit: at modus vtendi hæc instrumenta varius est & inconstans, ita quidẽ, vt pro diuersis scientiæ partib aliis atq; aliis semper vtendũ sit instrumentis. Ex quo colligi potest, non vnũ esse genus horum instrumentorum, sed varium & multiplex; quãquam si diligentius res consideratur, & vnum & plura harum methodorũ genera esse adinueniemus. Methodus enim concipi potest pro via & ratione quadã docendi; qua notione vnus tantum erit genere habitus, sub quo multæ species atque differentiæ continẽtur, qui habitus à philosophis *Dialectica* siue *Logica* appellatur Quod si per methodum, cognoscendi & sciendi modum sub Dialectica cõprehensum intelligamus proculdubio non vnus, sed multiplex genere habitus statuẽdus nobis erit. Sed hęc fortasse minutiora sunt, quã vt fusius tractentur. Id cõstat apud omnes, plura esse instrumẽ-

torum genera: quot autẽ sint, a multis ambigitur. Nos, relictis aliorum opinionibus, quid Plato & Peripatetici, qui de hac re & docte & copiose scripserunt, senserint, paucis explicare conabimur. Itaque cum hęc instrumenta sint cognoscendi quidam modi, modi autẽ sciendi sint multiplices, quot erunt modi, totidem quoque & instrumẽtorum & methodorum genera reperiri necesse est. Rursus, quoniam omnis cognitio alicuius rei est cognitio, & ad aliud refertur, fit vt ex rerum cognitarum differentiis, cognoscendi quoq; modi & instrumẽta intelligantur. Sint ergo hi duo scopi & fontes, ex quibus numerus instrumentorum depromitur; res nimirum cognitæ, & modus cognoscendi. Res autem quas cognoscimus, aut sunt substantiæ, aut accidentia. Substantiam intelligi volo non eã, quæ per se subsistit, & suapte vi nititur, sed essentiam & naturam alicuius rei; & accidens non quod alteri tantum hæret, & suapte natura per se solum in rerũ natura subsistere nequit, sed etiam id, quod ad constituendam alicuius rei essentiam nonnihil conducit. verbi gratia: Trianguli naturam & substantiam esse dicimus, formam & structuram trium sese inuicẽ tangentium

linea-

linearum; & ſtipulationis, verborum conceptionem & interrogationem: quam ſequitur conueniens & legitima reſponſio. Rurſus eiuſdem trianguli eſſe proprietatem ponimus, habere tres angulos, duobus rectis æquales; & ſtipulationis, conſentientes inter ſe ligare & cõſtringere, vel ſimile quippiam. Quoniam igitur res, quas contemplamur, ſunt diuerſæ & variæ, idcirco etiam varia & diuerſa neceſſe eſt eſſe cognoſcendi inſtrumenta. Subſtantiam enim & naturã alicuius rei, ope definitionis inuenimus; affectiones vero demonſtrationis beneficio. Atq; hæc quidem duo cognoſcendi inſtrumenta, ſunt præcipua, tum quia ex his reliqua ſcaturiũt oriunturq;, tum quia ad hæc rurſus deſtinantur. Quoniã definitio conſtat ex genere, proprio, & ſuis differentiis; genus autem eſt duplex, ſummum ſeu ſupremum, & infimum; ſummum reſoluendo, infimum diuidendo inueſtigatur. Ex quo efficitur, non eſſe plura neq; pauciora, quam quatuor cognoſcendi inſtrumenta, definitionem nimirum, demonſtrationem, diuiſionem, atque reſolutionem. Idem numer' ex modis cognoſcẽdi oſtẽdi poteſt. Sed quia modi cognoſcendi opponuntur modis quærendi res, & quæſita notiora nobis ſunt

quam cognita, propterea ex numero quærendarum, numerum quoque cognoscendarum rerum (quod oppositorum ratio ac disciplina eadem sit) intelligemus. Eorum autem quæ quæruntur, vt Aristot. 2. libr. post. Analy. scribit, quatuor sunt genera: aut enim quæritur an res sit, aut quid res sit, aut qualis sit, aut propter quid res sit. Cum ergo quatuor sint quæsita, totidem quoque modos quærendi & cognoscendi, itemq; res cognitas haberi dicendum est. Prima igitur quęstio, *an res sit*, commodiori instrumento inueniri quàm resolutione non potest; quia resolutio, vt sæpe antea dixi, seruit proprie inuentioni, & aptissima est ad quærenda artium ac scientiarũ principia. Altera quęstio, qua quid res sit, quæritur, definitione explicatur. Qualis aũt sit, diuisione ostenditur: quia diuisione partes rerum fuse proponuntur, & res quę vna esse videtur in multa mẽbra & capita distenditur. Denique propter quid res sit, sola demonstratio ostendit: nam hac quæstione sola rei causa interrogatur; causa aũt, vt Aristot. eod. lib. inquit, scientifica ratiocinatione inuenitur. Cognito numero horũ instrumentorũ, de eorum natura dicamus necesse est. Atq; de demonstratione & definitione dicam pauca, quoniam abunde

unde de his à Peripateticis & Dialecticis recentiorib. disputatū est. De aliis duobus, hoc est, instrumēto resoluendi & diuidendi disseram vberius, quia obscuriora sunt, & à nostris Dialect. nunquā, aut perperā, explicata, aut ad vsum reuocata: vt nō sine causa à Platone in Philebo dictum sit, *eum qui hæc ad vsum reuocare valeat, aut Deum esse, aut Deo quam simillimum.*

CAPVT XII.

De demonstratione.

ITaq; vt à prioribus exordiamur, demonstratio est ratiocinatio, vt Aristot. definit, pariens scientiam, hoc est, συλλογισμὸς ἐπιστημονικός. Parit autem scientiam, quia inuestigat causam veram & necessariam, cur subiecto generi aliqua affectio siue passio insit; habetque vim concludendi efficiendiq; veri: quia non solum continet causam conclusionis, sed & rei demonstratæ; hoc est, in causa est cur aliquid concludatur, & cur id quod concluditur, sit verum; nam veritas est finis scientiæ speculatiuæ, quemadmodum practicæ, quæ actiua dicitur, bonum; & habitus factiui, ipsum opus. Siue igitur per causam effectus, siue per effectum causa

demonstretur, semper demonstratio causa est, cur verum concludatur. Est enim duplex demonstratio; altera cum ex causa effectum, vt fumum ex igne; altera cum causam ex effectu, vt ignem ex fumo, colligimus atq; demõstramus. Ex his perspicuum est, vniuersam demõstrationem tribus partibus minimis absolui; nimirũ genere subiecto, de quo aliquid probatur; & affectione siue passione, quæ subiecto inesse ostenditur; & principiis propriis. *Principia* appellò ea, quæ *complexa* dialectici, vt *propositiones*, nuncupant. Sunt autem principia propria, prima quædam ac necessaria & vniuersalia pronunciata, quæ quod notissima sint, demonstrationem non recipiunt, per quę passionem subiecto inesse demonstramus. Ex his enim solis demonstratio, cuius effectus scientia est, gignitur; atque idcirco hoc genus principiorum ἐπιστημονικὸν à medicis & philosophis appellatur: quandoquidẽ quatuor ab his lemmatum & propositionum, ex quibus ratiocinationes confici possunt, esse statuuntur. primum est earum, de quibus dictũ est; alterũ *dialecticum* seu τοπικόν, seu gymnasticum, vel quomodocunq; tandẽ quis appellare velit, nũcupatur; quo quidem

dem non perfecta rei ſcientia, ſed probabilis quædam notitia nobis comparatur. Huius vſus varius eſt & multiplex: nam primum quidem, vt ſcientię capaces ſimus, prius nos idoneos ac inſtructos efficit; deinde impedimenta & dubia, quæ animũ hominis ligare ſolent, qua ratione amouenda ac diſſoluẽda ſint, oſtendit; deniq; perite nos in vtranque partem dubitare, & difficultates rerũ oſtendere, ac cum hominib. de qualibet re propoſita ingenioſe & probabiliter colloqui docet. Tertium aũt *rhetoricum*, quod rhetores & oratores eo potiſſimum vtantur, dicitur; idque nõ iam amplius ad ſcientiam rei parandam, vel ad gymnaſian idoneum aut vtile eſt, ſed vulgò tantũ & craſſiorib. ingeniis accommodatũ, quibus quouis modo rem aliquã probari cupimus, vt vel officiũ prę ſtent, vel ab eo quod contra officiũ eſt, abſiſtant, vel oratio, qua apud iudices, quib. parum fidimus, nec ſatis peritos, & rerum cognitione inſtructos putamus, iniuriam à nobis propulſare poſſimus, & innocentiam aduerſus nocentes defendere; aut omnino pulchrum aliquid laudare, aut econtra, id quod turpe eſt, vituperare. Et hoc quidẽ propoſitionum genus admodũ, vt Cic. de Oratore ſcribit, periculoſum eſt, ſi in virũ aliquem improbũ,

mum exemplum apud Galenum quidem extat in lib. Artis medicinalis, quam vulgo *Artem paruam* vocant: & apud Aristotelem in libro De virtutibus; itemque rudis & inchoata quædam eius apud Iustinianum in *lib. Instit.* imago. Et hi sunt tres ordines quibus solent inueniri, doceri ac memoriæ tradi omnes artes & disciplinæ, de quorum vtilitate ac vsu & præstantia multa dicenda essent, nisi propositi huius breuitas aliud postularet.

CAPVT X.

De via & modo inueniendi & docendi res.

PArtibus igitur scientię his ordinibus inuentis atque dispositis, sequitur earum postea explicatio, quæ duabus in rebus cõsumitur, via nimirum seu modo atque instrumentis eas explicandi & tractandi. Via autem seu modus, vt scribit Aristoteles tertio Rhet. nihil aliud est quã ratio recta progrediendi in doctrina, atq; etiam iudicandi. Progressus vero est quidam motus, à noto ad ignotum; hoc est, à rebus nobis notioribus, ad res suapte natura notiores, nobis autem ignotiores. Notiora autem sunt nobis

bis ea quæ ſenſib. ſunt propinquiora & magis conſpicua, vt compoſita, & confuſa; ignotiores, vt res ſimplices, principia & rerum elementa. Seruauit ergo viam ſeu modũ Ariſtoteles ſecundo libro de Anima, vbi ex rebus obiectis & ſenſilibus progreditur ad ipſos actus, & ab his ad potentias ſiue vires, à potentiis ad animæ ſubſtantiam & eſſentiam. Idem in libro primo Phyſ. fecit in inuentione materiæ primæ, & reliquorum principiorum: itemque in libro de Memoria & reminiſcentia: nam ab obiecto ad actum, ab actu ad memoriam proceſſit; eodemq; progreſſu ſæpiſſime vtuntur in decidendis quæſtionib. veteres tam medici quã iureconſulti. Modus iudicandi verſatur in re & perſona. Perſona enim non omnis eodem modo doceri & inſtitui poteſt; quia auditorũ ingenia omniũ non ſunt paria. Sunt quos exemplis tantũ doceri oportet; alii ſolo ſenſu ducuntur, & inſtitui poſſunt; alii in ſola ratione conquieſcunt. Res ſimiliter diſſimili quoque, ſed proprio modo tradũtur: aliæ enim per ſolam formã ſiue cauſam formalem doceri debent, vt res mathematicæ, quę quia intellectu à materia abſtrahuntur, & efficiente & fine & materia carent. alię vero per formam & materiam & efficientẽ in-

teritui obnoxiam, vt omnis res naturalis commodissimè per hoc genus traditur: alię per finem, vt res moralis, siue omnis actio quæ dependet ex nostra voluntate, quemadmodum & tota Iuris ciuilis nostri scientia, & omnis res quæ cadit sub contemplationem artificis. Oportet igitur in docendo prænoscere & viam progrediendi, & modū iudicandi naturas rerum, & dignoscendi ingenia auditorum; ex quo apparet, quid sit via & modus.

CAPVT XI.

De instrumentis methodi.

CÆterum nulli vsui essent via&modus, nisi etiam nobis præsto essent instrumenta accōmodata ad docendum; quādoquidem vt admonet sæpe Aristoteles, nulla actio siue corporis siue animi sit, quæ sine instrumento proprio recte obiri potest. Instrumentis ergo quib. res explicantur & docentur, opus est. Neq; vero eadem esse, vt multi perperam tradunt, existimanda sunt ordines & instrumenta, propterea quòd hęc ordinib. concluduntur continenturq;, quēadmodū ascensus & descensus in scala. Ordo enim, vt sæpius dixi, nihil aliud est, quàm apta

apta & conueniens omnium artis vel disciplinæ partium inuētio, dispositio atq; collocatio, veluti in scala graduū singulorū series & distributio. Instrumenta autē seruiūt explicationi partiū hoc modo dispositarū. Iam vero ordo istarum partium semper est vnus & perpetuus; omnisq; artis dispositio, aut resolutione aut cōpositione aut definitione fit: at modus vtendi hæc instrumenta varius est & inconstans, ita quidē, vt pro diuersis scientiæ partib aliis atq; aliis semper vtendū sit instrumentis. Ex quo colligi potest, non vnū esse genus horum instrumentorum, sed varium & multiplex; quāquam si diligentius res consideratur, & vnum & plura harum methodorū genera esse adinueniemus. Methodus enim concipi potest pro via & ratione quadā docendi; qua notione vnus tantum erit genere habitus, sub quo multæ species atque differentiæ continētur, qui habitus à philosophis *Dialectica* siue *Logica* appellatur Quod si per methodum, cognoscendi & sciendi modum sub Dialectica cōprehensum intelligamus procul dubio non vnus, sed multiplex genere habitus statuēdus nobis erit. Sed hęc fortasse minutiora sunt, quā vt fusius tractentur. Id cōstat apud omnes, plura esse instrumē-

torum genera: quot autē ſint, a multis ambigitur. Nos, relictis aliorum opinionibus, quid Plato & Peripatetici, qui de hac re & docte & copioſe ſcripſerunt, ſenſerint, paucis explicare conabimur. Itaque cum hęc inſtrumenta ſint cognoſcendi quidam modi, modi autē ſciendi ſint multiplices, quot erunt modi, totidem quoque & inſtrumētorum & methodorum genera reperiri neceſſe eſt. Rurſus, quoniam omnis cognitio alicuius rei eſt cognitio, & ad aliud refertur, fit vt ex rerum cognitarum differentiis, cognoſcendi quoq; modi & inſtrumēta intelligantur. Sint ergo hi duo ſcopi & fontes, ex quibus numerus inſtrumentorum depromitur; res nimirum cognitæ, & modus cognoſcendi. Res autem quas cognoſcimus, aut ſunt ſubſtantiæ, aut accidentia. Subſtantiam intelligi volo non eã, quæ per ſe ſubſiſtit, & ſuapte vi nititur, ſed eſſentiam & naturam alicuius rei; & accidens non quod alteri tantum hæret, & ſuapte natura per ſe ſolum in rerũ natura ſubſiſtere nequit, ſed etiam id, quod ad conſtituendam alicuius rei eſſentiam nonnihil conducit. verbi gratia: Trianguli naturam & ſubſtantiam eſſe dicimus, formam & ſtructuram trium ſeſe inuicē tangentium linea-

linearum; & stipulationis, verborum conceptionem & interrogationem: quam sequitur conueniens & legitima responsio. Rursus eiusdem trianguli esse proprietatem ponimus, habere tres angulos, duobus rectis æquales; & stipulationis, consentientes inter se ligare & cõstringere, vel simile quippiam. Quoniam igitur res, quas contemplamur, sunt diuersæ & variæ, idcirco etiam varia & diuersa necesse est esse cognoscendi instrumenta. Substantiam enim & naturã alicuius rei, ope definitionis inuenimus; affectiones vero, demonstrationis beneficio. Atq; hæc quidem duo cognoscendi instrumenta, sunt præcipua, tum quia ex his reliqua scaturiũt oriunturq;, tum quia ad hæc rursus destinantur. Quoniã definitio constat ex genere, proprio, & suis differentiis; genus autem est duplex, summum seu supremum, & infimum; summum resoluendo, infimum diuidendo inuestigatur. Ex quo efficitur, non esse plura neq; pauciora, quam quatuor cognoscendi instrumenta, definitionem nimirum, demonstrationem, diuisionem, atque resolutionem. Idem numer⁹ ex modis cognoscẽdi ostẽdi potest. Sed quia modi cognoscendi opponuntur modis quærendi res, & quæsita notiora nobis sunt

quam cognita, propterea ex numero quærendarum, numerum quoque cognoscendarum rerum (quod oppositorum ratio ac disciplina eadem sit) intelligemus. Eorum autem quæ quæruntur, vt Aristot. 2. libr. post. Analy. scribit, quatuor sunt genera: aut enim quæritur an res sit, aut quid res sit, aut qualis sit, aut propter quid res sit. Cum ergo quatuor sint quæsita, totidem quoque modos quærendi & cognoscendi, itemq; res cognitas haberi dicendum est. Prima igitur quęstio, *an res sit*, commodiori instrumento inueniri quàm resolutione non potest; quia resolutio, vt sæpe antea dixi, seruit propriè inuentioni, & aptissima est ad quærenda artium ac scientiarũ principia. Altera quęstio, qua quid res sit, quæritur, definitione explicatur. Qualis aũt sit, diuisione ostenditur: quia diuisione partes rerum fuse proponuntur, & res quę vna esse videtur in multa mẽbra & capita distenditur. Denique propter quid res sit, sola demonstratio ostendit: nam hac quæstione sola rei causa interrogatur; causa aũt, vt Aristot. eod. lib. inquit, scientifica ratiocinatione inuenitur. Cognito numero horũ instrumentorũ, de eorum natura dicamus necesse est. Atq; de demonstratione & definitione dicam pauca, quoniam abunde

unde de his à Peripateticis & Dialecticis recentiorib. disputatũ est. De aliis duobus, hoc est, instrumẽto resoluendi & diuidendi disseram vberius, quia obscuriora sunt, & à nostris Dialect. nunquã, aut perperã, explicata, aut ad vsum reuocata: vt nõ sine causa à Platone in Philebo dictum sit, *eum qui hæc ad vsum reuocare valeat, aut Deum esse, aut Deo quam simillimum.*

CAPVT XII.
De demonstratione.

ITaq; vt à prioribus exordiamur, demonstratio est ratiocinatio, vt Aristot. definit, pariens scientiam, hoc est, συλλογισμὸς ἐπιστημονικός. Parit autem scientiam, quia inuestigat causam veram & necessariam, cur subiecto generi aliqua affectio siue passio insit; habetque vim concludendi efficiendiq; veri: quia non solum continet causam conclusionis, sed & rei demonstratæ; hoc est, in causa est cur aliquid concludatur, & cur id quod concluditur, sit verum; nam veritas est finis scientiæ speculatiuæ, quemadmodum practicæ, quæ actiua dicitur, bonum; & habitus factiui, ipsum opus. Siue igitur per causam effectus, siue per effectum causa

dem non perfecta rei ſcientia, ſedprobabilis quædam notitia nobis comparatur. Huius vſus varius eſt & multiplex : nam primum quidem, vt ſcientię capaces ſimus, prius nos idoneos ac inſtructos efficit; deinde impedimenta & dubia, quæ animū hominis ligare ſolent, qua ratione amouenda ac diſſoluēda ſint, oſtendit; deniq; perite nos in vtranque partem dubitare, & difficultates rerū oſtendere, ac cum hominib. de qualibet re propoſita ingenioſe & probabiliter colloqui docet. Tertium aūt *rhetoricum*, quod rhetores & oratores eo potiſſimum vtantur, dicitur; idque nō iam amplius ad ſcientiam rei parandam, vel ad gymnaſian idoneum aut vtile eſt, ſed vulgò tantū & craſſiorib. ingeniis accommodatū, quibus quouis modo rem aliquā probari cupimus, vt vel officiū pręſtent, vel ab eo quod contra officiū eſt, abſiſtant. vel oratio, qua apud iudices, quib. parum fidimus, nec ſatis peritos, & rerum cognitione inſtructos putamus, iniuriam à nobis propulſare poſſimus, & innocentiam aduerſus nocentes defendere; aut omnino pulchrum aliquid laudare, aut econtra, id quod turpe eſt, vituperare. Et hoc quidē propoſitionum genus admodū, vt Cic. de Oratore ſcribit, periculoſum eſt, ſi in virū aliquem improbū,

qui libertate loquendi abuti velit, ceciderit. Quartum autem, quod *sophisticum sumptionum genus* appellatur, inutile prorsus & vitiosum censendum est, atque cognoscendum id quidem, nō vt eo vtamur, nisi quod dici solet, clauum clauo pellere, propositum nobis sit, sed ne ab aliis qui eo vtuntur, decipiamur. De his propositionū generibus Aristot. in lib De sophisticis Elench. de prioribus in Topicis & Rhetoricis & Analyticis posterioribus abunde disputauit. Vtile ergo est nouisse has propositionum differentias, ne quis illis deceptus, altero pro altero vtatur, seq; demōstrasse & scientificè de re disputasse arbitretur, quum probabiliter, vel etiam (quod plerisque accidere solet) apparenter & fucatè tantum dixerit. Ex prioribus igitur propositionibus, quæ solæ perpetuæ & veræ sunt, demonstratio & scientia comparatur. Illustremus rem exemplo philosophico & legali. Subiectum, de quo demonstratur passio, sit anima; affectio autē mmortalitas; principiū siue axioma, quod per se mouetur esse immortale. Ex quib. partibus ita positis & constitutis, ad hunc modum fabricatur demonstratio: *Quod per se mouetur, est immortale: anima per se mouetur, ergo anima est immortalis*. Rursus in Iure ciui-

ciuili esto genus subiectum, miles reip. caussa absens; affectio aũt damnum seu præscriptio; principium siue axioma communis illa regula, *Absentiã à repub. neq; sibi neq; alteri damnosam esse debere.* Ex his partib. in Iure ciuili talis nectitur ratiocinatio: *Absentia à repub. neq; sibi neq; aliis debet esse damnosa: Sed miles reipub. caussa abest, ergo militi absentia in præscriptione, verbi gratia, non debet esse damnosa.* Ad hũc igitur modum omnes artium demonstrationes constituuntur. Sed hoc inter Iuris ciuilis & aliarũ scientiarum, quæ res necessarias & perpetuas contẽplantur, præcepta interest, quod harum demonstrationes semper sunt veræ & necessariæ & æternæ, maximeq; illarũ quę quãtitatis naturã & mathematicę illæ speculantur; at Iuris ciuilis probationes, vt & moralis philosophię, non demonstrationes proprie, sed probabiles potius ratiocinationes, vt Aristot. in Ethicis statim in initio admonuit, appellandæ sunt: earum enim omnis fons & origo ex ratione ciuili & politica, quæ non semper vna & eadem est, petitur. Quapropter in his & similibus artibus aut nunquam, aut certe perquam raro veræ demonstrationes reperiuntur; & qui has in iis necti posse contendunt, nec subiectæ materiæ, nec principio-

rum naturam satis intelligunt Quid igitur sit demonstratio, & ex quibus partibus constet, iam breuiter & perspicuè explicatū est. Vberiorem enim atq; copiosiorem eius tractationem, ab Aristotele dialecticisque petendam esse arbitramur.

CAPVT XIII.

De definitione.

SEquitur vt de instrumēto definiendi eodem compendio dicamus. *Definitio igitur est oratio qua breuiter & absolute, quid res sit, explicat*: vel, *quæ rei insunt, in vnū colligit*: quibus hāc ab aliis separat, ac distinguit. Quæ autem rei insunt, ea vel substantiam & naturam alicuius monstrant, vel vt accidentia & proprietates inhærent. Definitio ergo quę naturam rei per propria principia explicat, *substantialis* & *essentialis* appellatur: quę vero proprietates tantum, notionalis, & ἐννοηματική, quod rem velut inspiciendam intelligendamque sensibus obiiciat, dicitur: ad quam & vocis interpretamentum seu notationem referendam puto, quoniam altera ex altera ducitur. Nam qui tenet notionem alicuius rei, eundem quoque tenere vocis interpretamentum oportet. Quin-

imo

imo vocis explicatio ſemper antecedit notionalem deſcriptionem, quemadmodum & hæc veram, & ſubſtantialem definitionē: nam vt priores illæ & faciliores & notiores ſunt, ita ad inueſtigandam rei naturā, vt Ariſtoteles in lib. de Anima, & Galen. in lib. de Hip. & Platonis dogmatibus, multum emolumēti afferunt. Vnde etiam fit, vt qui intelligit vocis interpretamētum, & notionalem definitionem, nō illico teneat eſſentialem; quoniā multarū rerum reperiuntur notationes ac notiones, quæ quidē res ſunt commentitiæ, & in rerum natura non extant: vt monſtri alicuius, Scyllę, Charybdis, Chimæræ, quarum omnium & nomina & notiones nobis formamus. Sed definitio eſt proprie rerum illarū, quæ reuera ſunt & ſubſiſtunt. Præterea vocis interpretamenta orta ſunt ex vſu loquendi hominū: nam vſus nomina rebus peperit, vnde & notationes & notiones ortum habuerunt. Proinde Auerrois in ſecundo libr. Ariſtot. de Generatione & corruptione, vſum appellat *famam*. idcirco ait, Arabibus vocis *interpretamenta* verius intelligi & concipi, quam eſſe nominibus expreſſa: quia lingua Arabica eſt valde inops verborum à quibus ortum acceperunt. At Græci nominum diuites ſunt, &

ideo & concipiunt, & res conceptas multis sæpe nominibus exprimunt & notant. Deniq; notiones & vocis interpretamenta Poëtis & Oratorib. sunt valde peculiaria; essentiales autem, philosophorum qui rerũ causas & principia quęrunt, magis sunt propriæ ac familiares: his tamen & Philosophi & Medici & Iureconsulti, non tantum vbi verarum differentiarum penuria laborant, aut aliter res exprimere non possunt, sed etiã vbi obscurę alicuius rei natura inuestiganda est, sępenumero vtuntur. Quinimo Galenus omnis methodi & ordinis magister, frequenter admonuit, omnib. cuiuscunq; disciplinæ tyronibus non esse prius definitionem essentialem tradendam, quam notionalis sit expressa: quoniam essentialis consentit cum notionali, & ex notionali paratur quidã aditus ad definitionem essentialem. Itaq; vt primum locum in docendo obtinet vocis interpretamentũ, ita secundum occupat ipsa notio siue notionalis definitio: tertium, vera & essentialis descriptio. Eodem in docendo progressu antiqui Iureconsulti variis in locis vsi sunt. Nam cum Imperator de testamentis dicturus esset, initio eius interpretationem subiecit, esse nimirum *testationem mentis*. Et de tutorib. acturus, à tuendo, quasi *tui-*

si tuitores: itemq; de furto, quod à *furuo*, id est, nigro, quod nocte fiat, appellatos esse scripsit: deinde paulatim horum notiones & descriptiones subiiciendo, ad earum substātiam, veramque tutelæ, testamenti & furti naturam progressus, quot ex partibus illa constet, quotque ad eam requirantur conditiones ac proprietates, exactissimè ostendit. Estque harum notionum & descriptionum in nostro Iure ciuili, sicut & in cæteris disciplinis, ingens vtilitas atque copia. Essentialis autem seu substātialis definitio est illa, quæ cōmonstrat quid sit res, & quę eius sit natura. Substantiam constituunt genera & differentię substantiales, ex eadem omnino classe & ordine, si fieri potest, depromtę. Substantiales autem differentiæ non eæ solum dicuntur, quæ ex substantiæ genere sumūtur, sed quæ rei alicuius naturam ac vim explicant, ex quocunq; tandem genere sint profectæ; atque ob id nomen substantiæ latius hîc, vt & apud philosophos aliosq; artifices, & simpliciter pro re absolute atq; per se considerata, accipitur. qua ratione & accidentia à suis subiectis abstracta per seque expensa, substantiam habere dicimus; veluti substantiam obligationis, tutelæ, actionis, morbi, febris, & reliquorum. Quo in

loco reprehendendi sunt non pauci, qui in Iure ciuili substantiales definitiones, quod accidentia tantum contempletur, reperiri minime posse existimant: habent enim & accidentia hęc suam naturam, essentiā, & vt barbari tradunt, suam *quidditatem*, quemadmodum & substantiæ, quæ suapte vi in natura rerū subsistunt. Optima ergo definitio illa est, quæ coalescit ex proprio suo genere & propriis differentiis. Generis inueniēdi certa est regula ac methodus, eaq; duplex; altera est, vt proposita re definienda cōsideres, ex qua classe sit depromta; deinde illi proximum genus inueniēdum; quod fiet, si summum genus in propinqua semper genera, vsquedum ad speciem definiendā peruentum sit, diuidas. Diuidendi autē rationem mox trademus. verbi gratia: sit propositus nobis definiendus homo. Homo igitur cum in prædicamento Substantię, quod per se subsistat, sit, ea nobis diuidēda in simplicem & compositam; composita, in animatam & inanimatā; animata, in sentientem & sensu carentem; sentientem, vt animal. Animal igitur est proximum hominis genus, quod in definitionē assumitur. Rursus Iurisprudentię genus hoc modo inuestigatur. Est.n. hæc in genere qualitatis, eius-

que

que prima ſpecie, diſpoſitione nimirum: omnis diſpoſitio aut facilè aut difficilè mobilis eſt. difficilè, vt habitus. Habitus autem aut eſt corporis aut animi; animi, practicus vel ſpeculatiuus; practicus vel operis, vt ars; aut bonæ actionis vt prudentia. Prudentia aut eſt priuata, aut publica. publica, aut ciuilis aut œconomica. Prudentia igitur ciuilis, eſt proximum genus Iurisprudentiæ. Altera quęrendi generis via huic prorſus eſt contraria: vt enim illa à ſuperioribus ad inferiora diuidendo, ſic hæc ab inferiorib. ad ſuperiora colligendo progreditur; ſumit enim omnia ſpeciei definiendæ indiuidua, aut generis definiēdi ſpecies vltimas, & quid his commune ſit, quęrit. verbi gratia: Fingamus ipſius quãtitatis diſcretæ, hoc eſt, ipſius numeri vltimas ſpecies eſſe ternarium numerum & binarium, neq; plures, neque pauciores reperiri; aut fingamus ipſius anguli ſpecies eſſe tres dũtaxat, acutum, obtuſum, & rectum; aut fingamus lineam diuidi in rectam & circularem; aut in noſtro Iure ciuili tutelam in teſtamentariam, & eam quæ ſine teſtamento; denique furtum, in manifeſtũ, & non manifeſtum. Sint igitur horum omnium vltimæ ſpecies à nobis docendi gratia ſic conſtitutæ. Poſt-

eaquam species hunc in modum constitueris, tunc singulæ nobis sunt definiendæ; in qua definitione diligenter considerandum nobis est, quid ipsæ inter se habeant commune; & illud est sumendũ, ac loco generis statuendum. verbi causa; linea recta est longitudo sine latitudine, cuius extrema sunt duo puncta; circunducta vero est similiter longitudo sine latitudine, à cuius centro ad ambitum pares lineæ ducuntur. Nimirum cõmune apparet esse ambabus lineis, longum & latũ. Longitudo itaq; & latitudo, erit illud in quo conueniunt istę species vltimæ. Vbi autem inuenta fuerit hæc natura communis, postremo perlustranda nobis sunt decem summa rerum genera, hoc est, prędicamenta. vt sciamus in quo genere reponatur illa natura cõmunis; & hanc naturam communem cum illo genere iungere oportet. verbi causa; linea est in genere quãtitatis; lineis, hoc est, vltimis speciebus inuenta est longitudo & latitudo esse communis; ergo lineæ hæc erit definitio inuenta, hoc est, genus definitionis, vt linea est quantitas continua, longa, sine latitudine & profunditate. Item binario & ternario commune est, discretum esse: nam binarius est quantitas discreta, par; ternarius discreta, im-

ta, impar. Numerus igitur erit quantitas discreta. Rursus anguli obtusi, recti & acuti cõmunis natura est, linearum sese mutuò tangentium ad alterutram inclinatio. *Rectus* enim *angulus* est, cum linea recta super rectam lineam inclinat, & vtrobique facit angulos æquales. *Obtusus*, cùm recta super rectam inclinat quidem, sed angulos facit impares, estque maior recto, acutus autem eodem minor. Rursus, testamentariæ tutelæ, & eius quæ sine testamẽto accidit, communis natura est, vis ac potestas in capite libero; & furti manifesti & nec manifesti, fraudolenta contrectatio. Quare & tutelæ vis seu potestas, & furti fraudolenta contrectatio, genus erunt proximum. Remoto autem (est autem remotum horum omnium genus, relatio) in his opus non est: adhibetur enim tum demum genus remotum, cum genus proximum propria voce caret, & differentiæ nomen sibi vendicat, vt in lineæ & numeri definitione dictum est. Continuum enim & discretum, non genera, aut species, sed differentiæ quantitatis propriæ sunt. Hæc igitur est altera generis inuestigãdi via, sed mea quidem sententia admodum fallax & periculosa. Nã primùm quidẽ, nõ omnium

rerum, ſed generum ipſorum tantum genera inuenire docet, vt tutelæ, furti, lineæ, & reliquorum; ſpecierum autem non docet. Cùm enim inferiorum ſemper prius definitiones tradendæ ſint, in quibus quid commune illis ſit, perſpici poteſt, indiuidua autem definiri nō poſſint, profecto neque ſpeciei genus vnquam inuenietur. Deinde, vt indiuidua ſunt numero infinita, ita ſpecies, etſi numero finitæ ſint, tamen vix dinumerari poſſunt: ex quo fit, vt non omnes definiri ſemper valeant: etſi enim tres aut quatuor definias, quidque his ſimile ſit reperias, non tamen ſequitur, eādem ſimilitudinem cæteris quoque ineſſe debere, eritque genus ipſum arctius, quam vt ſingulis adaptari ſpecieb. poſſit. Huc accedit, quod hac regula videmur petere principiū, remq; ignotam per ignotiorem demōſtrare. Qui enim definitionem, aut genus in definitione hoc pacto quærit, is ipſa definitione & genere, quæ quæruntur, & ignota ſunt inquirat neceſſe eſt. Certior igitur inueniendi generis, vt Plato docuit, via eſt diuiſio, ſeu inſtrumentum diuidendi; quod tamen ſuis quoq; difficultatibus non caret, vt Ariſtoteles primo de Partib. animalium lib. ſatis copioſe demonſtrauit. Tradamus

modo

modo regulam inueniendi differentiam. Est autem differentia duplex, quemadmodum & definitio; alia enim ex natura & essentia rei fluit, ipsamque indicat; alia vero non monstrat substantiā rei, sed quod hanc vel sequitur, vel antecedit, & rem tantum à re distinguit; priorem internam, posteriorem externam differentiam philosophi appellant. Differētia igitur interna & essentialis sumitur aut potius cognoscitur ex actione prima, quam definienda res siue species depromit. Primam intelligo actionē, ad quam aliæ actiones omnes referuntur, & cui famulantur. Neque tamen hoc loco existimandum est, actionem hanc esse proprie differentiam, sed rei differentiam nobis prodere & indicare, formā nimirum abditam, à qua proficiscitur hæc actio, & nomē ab ea accipit: quod exemplo illustrabitur. Ipsum quidem ratiocinari, est primaria hominis actio, quia in illam reliquæ omnes conspirant & referuntur; eius enim rei gratia viuit, & ad vitæ custodiam nutritur & alitur: ob alimoniam capit cibum & potum, aliaque vitæ necessaria cæterarum corporis partium, manuum videlicet, pedum, oculorum, linguæ, & similium actionibus quærit; quæ actiones omnes ad prin-

cipem illam actionē, nempe ratiocinationem, vt dictū est, referuntur, ipsique famulantur. Et quamuis forma sit principium omnis actionis, & à forma initium sui motus ac generationis habeat, aliæ tamen magis ad materiam, aliæ ad formam, aliæ ex æquo ad vtrunq; referuntur; vt, progredi est opus proprium corporis; ratiocinari, animi; sentire vero, vtriusq; : nam sensus est actio cōmunis tum corpori, tū animo. Sed differentia, quæ sumitur ab actione primaria, est formæ propria; si iungatur cum genere proximo, speciem ipsam cōstituit; cōmunis & materiosa non item, sed cum aliis iuncta; vt homo est animal rationale: nam ratiocinari est differentia petita à forma, quæ si iungitur cū animali, quod est genus proximum, certè constituit speciem humanam. Huius differentiæ vsus præcipuus est apud philosophos & medicos, qui rerum naturas, vires & causas contemplantur; apud Iureconsultos non item, vt paulò pòst dicam. Verùm quia nos sæpe laboramus penuria huius differentiæ quæ sumitur à forma, idcirco loco ipsius vtimur aut causa, aut effectu, aut accidēte proprio, aut officio, aut partib. rei definiendæ, quæ non aliter atq; veræ differentiæ, rerum substātias discer-

cernunt, ſed earum naturã, vim atq; proprietatẽ minus exprimunt. Cauſarum autem aliæ ſunt *internæ*, aliç *externæ*. *Externæ*, vt efficiens & finis. *Internæ*, materia & forma. *Efficiens cauſa*, vt finit Ariſtoteles, *eſt quæ primum mouet*. quæ definitio non ſatis latè patet, quia non omnem cauſam efficientem ſuo ambitu continet. Nos ergo latius vſurpantes, cauſam efficientem eſſe dicimus, nõ ſolum à qua primo fit motus, ſed ſimpliciter quæ rei efficiendæ præbet operam; præbet autem cauſa operam, aut per ſe, aut per accidens. Per ſe, vel primò, vel vt inſtrumentum; nam & inſtrumentum vel inſtrumentalis cauſa, vt Plato & Galenus primo de Locis affectis cenſuit, ad efficientem referri debet, quod & Ariſtoteli in Phyſicis placuit. verbi gratia: Cruditatis prima cauſa efficiens eſt debilitas ſeu defectus natiui caloris; vel morbus, læſæ actionis; putris humor, morbi; putredinis, obſtructio. Eiuſdem lęſæ actionis putredo & obſtructio cauſæ per accidens ſunt: vel, vt apertius res demonſtretur, faber lignarius eſt propriũ efficiens ipſius domus, ſecuris inſtrumentum; muſicus autem vel grammaticus per accidens, quia accidit fabro lignario eſſe muſicũ vel grammaticum.

Sic Iuris ciuilis causa efficiens primaria, est Senatus, prætores, populus, plebs, Iureconsulti; per accidens autē flagitiosa & peruersa hominum ingenia, quemadmodū rectè dici solet, *Ex malis moribus bonas leges ortas esse*. Est etiam alia causæ efficientis diuisio, in coniunctam & separatam quā Græci προκαταρκτικὴν, id est, euidentem & externam appellant. Coniuncta semper effectum comitatur, & interna est; antecedens non semper effectui hæret, neque perpetuo adest. verbi gratia; causa efficiens interna actionis est obligatio; externa, pulsatio & traditio, vel delictum, & contractus. rursus, febris externa cuasa est calor solis. Ab his igitur causis efficientibus internis & cōiunctis, siue per se siue cum aliis iunctæ sumantur, veræ differentiæ promuntur; ab aliis non item, nisi reliquis quoq; adiungantur. Finis est, cuius gratia aliquid fit; vt, Iurisprudentia iustitiæ, & æqualitatis tuendæ in repub. Et medicina, sanitatis in corpore humano retinendæ vel recuperādæ gratia est inuenta; nam sanitas est finis medicinæ quemadmodum iustitia Iurisprudentiæ. Finis autem, omnium causarum prima, eademq; vltima est. Prima quidē, quia initio in omni actione & contemplatione, animo

illam

illam concipimus & cōsideramus: quę consideratio à philosophis *scopus* seu *propositum* dicitur. Vltima vero, quod in executione seu actione, vltimo accidat, quemadmodū paulo antè in tractatu de resolutione satis abunde dictū est. Finisquoq; perfectissima ac potissima causa à philosophis nuncupatur, quia aliarū omnium causa est, eiusq; gratia fiūt omnia, quæcunq; fiunt, & cæteræ omnes causæ in hāc vltimam & extremam diriguntur. quapropter Aristot. eā οὗ ἕνεκα, id est, cuius gratia vocauit; materia enim formam, finis desiderio, expetit; formam, agens propter finem inducit. A finali igitur causa sæpissime petuntur differentiæ, maximè in Iure ciuili, vbi & *substantiales* merito appellari debent; & demōstratio quæ ex huiusmodi definitionib. nectitur, est vera & propria. Vt enim in mathematicis formæ, in physicis, efficiētis & materiæ, ita in politicis, iisq; quæ ad formandos mores & vitam hominum spectant facultatibus, finis præcipua est consideratio, aliarum autem causarum non item: neque enim tantopere refert, à quo vnumquodq;, aut qua ratione constitutum sit, quam cuius rei gratia factum sit intelligere. Et vt semel dicam, omnes Iureconsultorū nostro-

rum probationes & rationes vt plurimum à fine & peti debēt & solent. Causæ internæ, vt nuper dixi, sunt duæ; materia, & forma. Materia propriè dicitur, quę formas recipit, siue à natura, siue ab arte proueniant. Est autem materia duplex, altera propria & vera, ex qua aliquid fit; altera non propria, sed translatitia & apparēs, & secundū similitudinē sic appellata. Propria aut est naturalis, aut artificiosa. Naturalis, vel simplex, vel composita. Simplex & impermixta, quę naturales formas simplices, & elementorū & corporum simplicium species recipit, ab Aristotele *materia prima* vocatur. At composita ex quatuor elementis constat, quorum contemperatione omnia gignuntur, vt quatuor humorum elementa, partium similium humores, dissimilium similes, materia dici possunt. Artificiosa materia est, ex qua artifex aliquid facit, vt pannus ex quo vestis fit, & lapis ex quo domus, & lignum ex quo arca. Huc referantur affinia & similia, veluti virtus & consensus: nam ex virtute honor, ex consensu contractus oriuntur. Translatitiè quoque materia appellatur res subiecta, in qua artes & scientiæ versantur, vt Medicina in corpore humano, Iurisprudentia in repub.

vel

vel actionibus ciuilibus & politicis. Forma est, per quam res vnaquæq; est & subsistit, atque habet, vt sit id quod est, & non aliud. Hæc duplex rursus est, naturalis & artificiosa. Naturalis, quę & omnis motus principium est, & causæ efficientis rationem habet, aut simplex est, aut composita. Simplex, vt forma quatuor elementorum; composita, vt hominis & stirpis, & animalis. Hæ autem dicuntur compositæ formæ, non quòd ex pluribus formis constituantur (forma enim qualiscunque illa sit, vna est tantum & simplex) sed quod plurium & perfectiorum motuum, quàm simplex, principium sint. Plures enim actiones stirpes quàm elementa, animalia quā plantæ, & homo quàm bruta, edere possunt. Artificiosa forma, est veluti statua æris; & certa verborum conceptio, ipsius stipulationis. Ab his igitur causis tum vniuersis, tum singulis, rerum differentiæ sumuntur; interdum etiam accidente proprio, vbi substantialis differentia deest vtimur. Proprium dico, quod cum re definienda reciprocatur; vt, homo est animal aptum ad ridendum & ad flendum. Hoc tamen inter proprium & differentiam interest, quòd proprium rem à re tantū di-

ſtinguit; differentia vero non ſolum diſtinguit, ſed etiam naturam rei exprimit. Rurſus, ab officio ſic petuntur definitiones atq; differētiæ; vt, medicus eſt artifex recte curādi vel tuendi ſanitatē; vel, medicus eſt artifex reficiendi id quod deeſt, & recidendi id, quod ſuperuacaneum eſt. vnde *medicinam eſſe appoſitionem & detractionem* Hippocrates definiuit. vt, orator eſt artifex bene dicendi, & Iureconſultus de iure reſpondendi; & Conſul, magiſtratus, qui conſiliū rogantibus præbet, & ius dicere ſolet. Deniq; partes pro differentiis vſurpantur. Sunt autem partium aliæ ſubſtantiales, quæq; rem ſtatim conſtituūt, vt materia & forma; quibus ſimilitudine reſpondent genus ſubiectum & finis in ſcientiis ſeu artibus. aliæ vero integrantes, ex materia & forma iam cōſtantes. Et hæ aut ſunt vniuſmodi & ſimiles, hoc eſt, ſimplices, & eiuſdem generis, nominis, rationis & naturæ, quę quia vndique in ſui ſimiles partes diuiduntur, Græcis ὁμοιομερεῖς dicuntur, quales ſunt nerui, caro & oſſa. Omnis enim nerui vel oſſis pars, nerui habet naturam & nomen. eademque aliarum partium eſt ratio. Aut non ſunt vniuſmodi, ſed diuerſi nominis & naturę, & ex ſimpli-

ſimplicibus ortæ, Græcis ἑτερογενεῖς, id eſt, multiformes & diuerſi generis partes appellantur, quales ſunt, pes, manus, oculi, quarum omnium partes nō pedes aut manus aut oculi dici poſſunt. Ab his igitur partib. hoc modo ducuntur differentiæ & deſcriptiones; vt, *Medicina eſt ſcientia ſalubrium & inſalubrium, corporum, ſignorum & cauſarum*: vel, *Rhetor eſt artifex tractandi res ciuiles*: vel, *muſculus eſt pars corporis ex neruis & carne conſurgens*, & *Ius ciuile, ſcientia tractandi res, perſonas & actiones*. Atq; hactenus de definitione eiusque partibus. Proximum eſt ab his, vt ad reliqua duo inſtrumenta aggrediar, nimirum diuiſionem & reſolutionem, quæ vt præcipuum in artibus & actionibus locum obtinent, ita & difficilioris ſunt tractationis.

CAPVT XIV.
De diuiſione.

DIuiſionis igitur vtilitas & excellentia non parua & exigua eſt, ſed ad docendum & diſcendum accommodatiſſima, iuxta illud: *Qui benè diſtinguit, benè docet*. Nam ad ſcientiæ & artis tum actiuæ tum

factiuæ perfectionem nō parum affert momenti, vt quæ ſine confuſione omnia in omni genere diſciplinarum rectè & certo ordine collocet diſponatque & dilucidè ac perſpicuè, non aliter atque definitio, rem explicet, ſeparetque ac reiiciat ea, quæ ad artem tractandam nihil attinent. Quò etiam pertinet, quòd à principiis exorſi, beneficio diuiſionis, vniuerſas artis partes inueniendo & ſpeculando, ad finem tandem progrediēdo peruenimus, & memoria iam enumeratas collocatasq; ordine partes facilius retinemus. Iam verò diuiſio dux eſt & ratio inueniendæ definitionis, vt ſcribit Ariſtoteles ſecundo Poſterior. reſol. cap. 18. & 19. itemque in primo lib. de Anima, vbi animæ definitionem diuiſione adinuenit. Præterea cum definitio medium in omni demonſtratione eſſe ſtatuatur, ad definitionem autem diuiſio ſit vtilis & neceſſaria, vtique nec demonſtrationem ſine diuiſione conſtare poſſe indubitatum eſt. Huc accedit, quod neque reſoluere, neque componere ſine arte diuidendi, rectè & vtiliter poſſumus; quia reſolutio & compoſitio quaſi propagines diuiſionis eſſe videntur; totaque adeò ars Dialectica, & omnia ad veritatem indagandam neceſſaria inſtrumenta,

menta,

menta, à diuisione oriuntur. Sæpe etiam multa nobis occurrunt, quæ etsi videantur esse vnum, tamen plura re ipsa sunt, quæ diuisionis ope nos separamus ac distinguimus. verbi causa: Si mihi occurrat substantia, eiusque conceptum, qui multiplex est, in animo formatum habeam, nunquam profectò exactè & bene illum intelligam, nisi substantiam diuidam, quæ multiplex est; diuidam dico tantisper, donec ad speciem indiuiduam substantiæ peruenero, in qua iubebat Plato nos quiescere. Ad extremum, diuisione omnes scientiæ ac disciplinæ vniuersæ constituuntur; maximè verò illæ, quæ in actionibus particularibus & indiuiduis, vt hæc nostra Iurisprudentia & medicina, versantur. verbi gratia: vt si propositum alicui sit, omnes eas scientias quæ quantitatis naturam cõtemplantur, inuestigare, & quot earum numero sint, inuenire, is ex diuisione quãtitatis, facilè id consequi poterit. Quantitas enim aut est continua, aut discreta. discreta, vt numerus. Numerus rursus aut per se, aut relatus cõsideratur. si per se spectetur, arithmeticã gignit; si ad alium relatus, musicã. Cõtinua aut est mobilis rei, aut immobilis; immobilis geometriã, mobilis astro-

nomiam parit. Quòd si vniuscuiusq; rursus membri, vtputa numeri, & reliquorum notiones compositas diuiseris, tandem illarum omniū artium partes illico adinuenire eadē methodo poteris. Rursus, vocem quæ multiplex est, in suas formales differētias hac ratione diuidamus. Vocum aliæ sunt absonæ, aliæ consonæ. *Absona* est, quæ articulis caret, vt vox boum, & brutorum animantium; *consona*, quæ habet articulos, vt humana. Hæc igitur vox aut est simplex, aut est cōposita: simplex, vt litera, *m*, vel *b*, vel *c*. Composita, vt syllaba, *be*. Rursus vocum compositarum aliæ nihil significant, aliæ significant aliquid. Quæ nihil significant, sunt syllabæ, vt *buf*, *baf*. Quæ significant, aut significant substantiam, aut qualitatem, aut modū, aut tempus; quædam aliquid circumscribunt horum. Si igitur fuerit vox composita significans substantiam, nomen est; quę tempus & modum, verbum: quæ circunscribūt, reliquæ partes orationis. Ex qua diuisione oritur ipsa Grammatica, eiusque partes. Quod si rursus huius vocis cōpositæ differentias amplius vestigare voluerimus, certè alias quoque disciplinas, quæ à voce depēdent, vtputa Dialecticam, Rhetoricen, &

Poeti-

Poeticen, eadem diuisione adinueniemus: nam Dialectica voces compositas, id est, orationem, quæ verum aut falsum indicat; Rhetorica, quæ ad persuasionem; Poetica, quæ ad delectationem accommodata est, considerat. Hac nos diuisione & in superioribus sectionibus vsi sumus cùm non solum omnium habituum differentias, sed & prudentiæ partes vniuersas methodo produximus. Ex quo manifestum cuique esse potest, quomodo ex instrumento diuidendi, omnes artes ac disciplinæ earumque partes oriantur & emergant, quãque magnus eius sit vsus, pręcipuè iis in scientiis quæ in actionibus consistunt, in quibus cum magna & plerunque confusa sit omnium commixtio, facilè erratur, nisi in promptu sit tale aliquod instrumentum, ad quod quasi perpendiculum cuncta examinentur. Quapropter apud Platonem in Sophista & Philebo & Phædro, longa diuisionum laudatio extat, vbi tandem inquit Socrates: *Si nactus fuerit ducẽ, qui rectè partiri sciat, se ipsius tanquam Dei vestigia secuturum; propterea quod, vt est facilis hæc diuisio ad discendum, ita ad vsum reuocatus est difficillima.* Vnde qui hanc artẽ negligunt, & prorsus ignorãt, illos putat esse viliores &

deteriores coquis, non diuidentibus al
quam partem per ſuos articulos, ſed potiu
lacerantib.& frangẽtibus. Ariſtoteles quo
quedecimo Ethic.cap.primo, grauiter coa
guit priſcos philoſophos, qui de voluptat
bus diſputaturi diuiſionẽ neglexerunt: te
ſtatur enim ipſam non contemni, niſi à v
ris indoctis,& ab imperita plebecula. Cu
igitur tanta vtilitas naſcatur ex diuiſion
primùm diuiſionis nomen,& notio br
uiter eſt explicãda: deinde quid ipſa ſit, d
cendum. Diuiſio igitur à Græcis appell
tur διαίρεσις, παρὰ τὸ διαιρεῖν, quod eſt, d
ducere ſiue diſcernere. Eſt ergo diuiſi
vt nomen indicat, nihil aliud, quàm did
ctio ſiue ſecretio. Secernitur autem & d
ducitur aut nomen aliquod multiplex, a
res compoſita. Nomen, vt vox ambigua,
diſtinctas ſuas ſignificationes. verbi cauſ
Canis ſignificat ſydus cæleſte, aut anim
aquatile.& adoptio eſt qua principis aut
ritate eos qui ſui iuris non ſunt, adopt
mus; vel generale & commune nomẽ, quo
& de arrogatione dicitur. Et hæc *deduct*
propriè nominatur διαστολή, id eſt, diſti
ctio,& nõ reſolutio, vt multi falſo opina
tur: quia reſolutio, vt paulò pòſt dicam,
exp

explicatio cōceptionis multiplicis, & compositę notionis quasi euolutio. Porrò diductio nominis non solùm vtilis, sed etiā necessaria, ne nominis ambiguitate delusi, vel in docendo vel in disceptando decipiamur, & à Sophistis incauti opprimamur. Conducit etiam ad perspicuitatē orationis, facitq; vt de re, nō de nomine, suscipiatur disputatio. Eorum autem quæ multis modis dicuntur distinctio, quemadmodū Aristoteles primo Topicorum scribit, sumitur à sex potissimum locis. Primus est *ab oppositis* (sunt autem opposita, contraria, affirmatio & negatio habitus & priuatio & relata) quoniam si vnum oppositorum multipliciter dicitur, alterum quoque multis modis dici necesse est. verbi gratia: Si iniustitia vox multiplex est, ergo & iustitia. Secundus sumitur *à casibus & coniugatis*: nam si nomen aliquod variis modis dicitur, & casum qui à nomine descendit, totidem accipi par est, & contrà: vt, si iustum multa significat, vel sanum, ergo & iustè & salubriter; iustè enim quis iudicare dicitur, vel quoad se, vel simpliciter; sic sanum, quod efficit sanitatem, vel quod conseruat, vel quod iudicat; quare & salubriter, tot modis concipitur. Tertius locus

est generum, cuius regula talis tradi potest: *Quod si vnius nominis significata in diuersis generibus seu prædicamentis reperiantur, ipsum quoque multiplex esse*; veluti, bonum, est vox æquiuoca, quia in edendo, refertur ad actionem; efficit enim voluptatem vel sanitatem: in iustitia, vel alia quauis virtute, quæ etiam bona sunt & dicũtur, ad qualitatem. Est etiam bonum tempore, vt occasio; & in relatione, vt tutela; itemque in quantitate, vt commensuratum & finitum; & sic in reliquis prædicamentis. Eadem ratio est si alicuius vocis contrariæ significationes, in diuersis generib. aut prædicamentis existant: nam ex tunc nomen quod illi voci multiplici opponitur, varium sit oportet. Quartus locus est *compositarum rerum definitio*. exempli gratia: Canis dicitur de cęlesti, & de animali quadrupede, & aquatico. Definiendæ igitur sunt hæ voces compositæ, & postmodum rescindendæ differentiæ, atque inter se comparandæ; quod si eædem sint, vox quoque simplex; si diuersæ, multiplex futura est, hoc pacto: Canis est sydus cæleste, per cuius accessum ad nos, magni calores in aere accenduntur. Canis vero terrestris, est animal quadrupes, domesticũ, latrabile, aptum
ad

ad venandum. Aquaticus canis, eſt piſcis marinus eſui aptus. Demantur ergo iam voces compoſitæ & definitę, conferanturq; inter ſe differentiæ; differentię autem ſunt, *ſydus cæleſte* calorem afferẽs, & *animal quadrupes domeſticum*, latrans, ad venationem aptum, itemq; piſcis marinus eſui aptus: hę igitur differentiæ valde inter ſe diſſident, nihilq; commune habẽt: quare maximum indicium eſt, vocem hanc *Canis*, quæ de multis dicitur, multiplicem & compoſitam eſſe. Quintus locus *in comparatione conſiſtit*. Etenim ſi vna eademque ſit vox, quæ de multis enunciatur, illaq; omnia de quibus dicitur, inter ſe conferri, vel ſecundum magis & minus, vel ęquale & ſimile nequeant, tum æquiuoca ſit ipſa neceſſe eſt: vt, acutum dicitur de ſapore & voce, ſapor autem nec eadem ratione, nec magis vel minus acutus eſt, quam vox, quare *acutum*, eſt vox compoſita. Vltimus inueſtigandæ multiplicitatis locus *à diuerſitate* ſumitur, tum generum, quorum ſunt differẽtię, tum differentiarum, tum etiam ſpeciei & differentiæ. Cum enim diuerſorum generũ & non ſubalternatim poſitorum diuerſæ quoque ſpecie ſint differentiæ, vt animalis & ſciẽtiæ, videre oportet, an ea quæ eodem

nomine ſignificantur, diuerſorum generũ & non ſubalternatim poſitorum differentiæ exiſtant; vt, acutum dicitur de voce, ſapore, & mõte: differt enim vox à voce, quòd hæc acuta ſit, illa grauis. Itemq; ſapor à ſapore, & mons à monte. Quare acutum æquiuocum erit, quia eſt differentia generũ diuerſorũ nec ſubalternatim põſitorũ: alterum enim ex ſubſtantiæ, alterũ qualitatis, tertium ex quantitatis ordine ſumptum eſt. Eadem eſt ratio differentiarũ; quia ſi illarũ rerum, quę vna voce continentur, diuerſæ ſunt differẽtiæ, vox quoq; multiplex erit. vt, color dicitur de corpore, & oratione Rhetorica: coloris autem in corpore differentiæ ſunt, congregatio & diſgregatio radiorum viſualium. In oratione rhetorica eiuſdem caloris differentiæ reperiuntur diuerſæ: color igitur ſignificat plura, quia earundem rerum, eædem quoque ſunt differentiæ, quemadmodum diuerſarum, diuerſæ. Ad extremum, ad ſignificata vocis recurrere oportet, exactéque videndum, an vna eius parte ſpecies, altera differentia indicetur: fieri enim non poteſt, vt ſpecies differentia ſit vel cõtra: vt, τὸ λευκὸν, id eſt album, apud Græcos eſt multiplex: quia in voce differentia eſt, in colore ſpecies.

cies. Hi ergo ſunt loci ex quibus multiplicitas alicuius dictionis methodo inueſtigari atque deprehendi poteſt, perſequamur modò diductionem ſeu diuiſionem rei. Huius differentiæ ſumuntur à diuerſitate rerum. Res enim aliæ ſub intellectum, aliæ ſub ſenſum cadunt; hoc eſt, rerum aliæ ſunt ſenſiles, aliæ intelligibiles. *Intelligibiles res* ſunt, vt genera & ſpecies, & ſimpliciter notiones & conceptiones mentis, quę animo formantur. *Res ſenſiles* aut ſunt accidentia, aut ſubiecta. Ex quorum membrorum complicatione, numerus diuiſionis rerum oſtenditur: nam diuidimus aliquando ſpeciem indiuiduam in ſua ſingularia; quandoque genus in ſuas ſpecies per veras & oppoſitas differentias, aut ſubiectum aliquod in ſubſtantia, quæ appellatur *totius diuiſio in partes:* aut ſubiectum in accidentia, aut accidentia in ſua ſubiecta, aut accidentia in alia accidentia. Speciei quidem diductio in ſua ſingularia, rectius vocatur *enumeratio*, quàm *diuiſio*, quia caret arte & methodo. Et quamuis vtilis ſit tum medicis tum philoſophis, frequentius tamen vſurpatur ab Oratoribus & Poetis, itemq; noſtris Iurecõſultis. Generis verò diſtributio propriè vocatur *diuiſio*: in ea

enim omne id q̃d vtile eſt, accipitur, quod inutile atq; ſuperuacaneũ, reiicitur. Porrò genus aut eſt *vniuocũ*, aut *analogũ*. *Analogũ* in quo partiũ reperitur diſparilitas: nã aliæ partes ſunt priores, aliæ poſteriores, alię nobiliores, aliæ ignobiliores. verbi cauſa: Ens analogicè dicitur de ſubſtãtia & accidente: nam Subſtantia eſt *Ens*, & Accidens eſt *Ens*; ſed prius cõuenit ſubſtãtiæ, deinde Accidẽti, quia Subſtãtia eſt prior natura ipſo Accidente; quinimo accidẽs eſt propter ſubſtantiã Ens, quia pendet & naſcitur à Subſtantia. Ad eundem modum anima eſt genus analogum rationalis, ſenſitiuæ & vegetatiuę; quia primùm dicitur de rationali tanquã nobiliori, poſtmodũ de ſenſitiua, ad extremũ de vegetatiua. Similiter natura dicitur analogicè de forma & materia. Itaq; hæ diuiſiones omnes ſunt diductiones generis analogi in ſuas ſpecies analogas: vt, Ens aut eſt ſubſtãtia, aut accidẽs. Anima aut eſt rationalis, aut vegetatiua, aut ſenſitiua: vel, natura aut eſt materia, aut forma. Sed enim in genere vniuoco ſpecies omnes ſunt tempore pares, & æquabiliter ſui generis, à quo deducũtur, participes. & hæc diductio maximè ꝓpriè & verè *diuiſio* appellatur. Fit autẽ duob. modis; aliquando .n. genus in ſuas

ſpecies,

ſpecies, aliquando in differentias diſtribuimus. Species, vt adoptionē in arrogationē & adoptionē; vel qualitatē in habitū, naturalem potentiam & impotentiam; paſſibilem qualitatem, formam & figuram. In differentias (quæ & vera diuiſio eſt) vt, animal in rationale & irrationale. Differentiæ vnde ſumantur, prius dictum eſt. Itaque illæ veræ ſunt diuiſiones, quæ habent differentias eſſentiales, & à formis rerū ductas, veluti eſt prior illa: & hęc, propoſitio aut eſt ſimplex, aut compoſita. Itemq;, furtum aut eſt manifeſtum, aut nec manifeſtū. Quoniam autem paucæ (vt ſæpe antea monuimus) ſunt veræ quæ à formis ducuntur differentiæ, idcirco illarum loco quandoque materiam, quandoq; efficiens, interdum finem, quandoque etiam effectum ſumimus, veluti cum actiones diuidimus in ciuiles & prætorias, efficiente cauſa vtimur; cum in perſecutorias rei, & pœnales, & mixtas, fine; cum in ſimplicis, dupli, tripli, quadrupli, vel bonæ vel malæ fidei, forma; deniq; cum in eas quæ perſequuntur ſolidum propter priuilegia competentia vel alias cauſas, effectu. Sed in hac diuiſione multa ſolent committi errata, vt Ariſtoteles lib. 1. de Partibus animalium copioſe ſcriptum reliquit. Hæc ta-

men inter reliqua magnopere ſunt cauenda. Primum eſt, ne differentias longè diſſitas, id eſt, mediatas accipiamus, ſed proximas & oppoſitas, quales ſunt, quæ ducuntur ab actionibus formarum, aliisve. Hæc enim non eſt perfecta diuiſio: Subſtantia ſentit, aut non ſentit: vel, homines aut ſunt liberi, aut ſerui: quia nō diuiduntur per proximas differentias. quare illi diuiſioni nihil deeſt: Subſtantia eſt aut corporea, aut incorporea: &, hominum vel perſonarum aliæ ſui iuris ſunt, aliæ alieno iuri ſubiectæ: & harum rurſus, quædam in poteſtate parentum. quædā vero in poteſtate dominorum. latius enim patet hæc diuiſio altera illa, atq; idcirco pręcedere debebat priorem: quem tamen ordinem Iuſtinianus non obſeruauit. Quod ſi quis dixerit, eam ob cauſam Iuſtinianū Imperatorē perſonas hoc modo diuiſiſſe, quod libertas ſit iuris naturalis, ſeruitusque iuris gentium, patria autem poteſtas Iuris ciuilis tantum, is ſciat ſe multum decipi. Etenim cum dicimus libertatem eſſe iuris naturalis, tum minime vt differentiæ alteram partem ſeruituti opponimus, ſed potius vt habitum priuationi: nam ſeruitus naturalem libertatem adimit ac tollit. Igitur hæc diuiſio hominum in ſeruos & liberos, de iure gentium

intel-

intelligenda est: neque enim alii serui; alii liberi, iure naturali sunt, sed liberi omnes, serui autem nulli. Itaq; hæc personarum differentia tota est iuris gentium, ita vt libertas duplex sit; altera quæ à iure naturali inuēta & orta est, quæ omnib. conuenit; altera autē à iure naturali relicta, & iure gentium confirmata, ita quidem vt perinde se habeat ad posteriorem illam, quemadmodum materia ad formam, suntq; inter se æquiuocæ & homonymę. Nā si quis exacte diuidere velit, ita faciat necesse est, nimirum eorū qui iure naturali liberi sunt, alios in libertate illa iure gentium permansisse, & confirmatos esse, aliis autem eodē iure libertatem ablatā esse. Quare libertas quæ seruituti, vt differentia opponitur, & ex aduerso respondet, iuris gētium censenda est. De patria autem potestate, quod & illa simpliciter & natura sua sit iuris gentium, nemo qui vel minimum historiarum lectionē degustauit, ignorat: forma tamen & certa eius ratio, Iure ciuili primum adinuenta est, quemadmodū & contractuū & multarū aliarum rerum. Alterum vitium quod fugiendum, illud est, ne sumamus differētias quę cōtineātur intra species generis diuisi; veluti si animal diuidamus in fœminam & marem, quia mas & fœmina,

siue vterq; sexus est accidens magis commune quam differentia: nam omnibus accidit, & terrestri, & aquatili, & volatili. Rectius ergo diuiditur *animal in terrestre, aquatile & volatile*. Rursus vitiosa diuisio est, si partiamur tutelam, in filiorum vel nepotum, quia in omnibus tutelæ speciebus id reperitur. E-contra bona est illa, si dicamus, tutelam aliã esse quæ ex testamento, aliam quæ ab intestato datur. Tertium diuisionis vitium est, si differentiæ sint accidentales & aduentitię vel communes, veluti si diuidamus stipulationem in Græcam vel Latinam: Græce enim vel Latinè loqui, ad essentiam stipulationis nihil momenti habet. Sæpe etiam fit, vt non oppositæ, sed disparatæ tantum in partiendo sumantur differentiæ, quod & ipsum reprehensione non caret. veluti si diuidamus res in communes omnium, publicas, vniuersitatis, nullius, & singulorum. Est enim similis simplici partium enumerationi, quæ nihil necessitatis in se continet. Illud etiam pro vitio apud autores haberi solet, si quis in diuidendo ad vltimam & indiuiduam speciem non descendat, sed tantum in vniuersalibus & generalioribus mẽbris conquiescat: veluti si quis homines in seruos & liberos diuidat tantum, & iam vltimam

timam se speciem adinuenisse existimet. Quare cum in liberis variæ adhuc reperiantur diuersitates, vtique & illæ ex diuisione promendæ nobis sunt; nam horum alii ingenui sunt, alii libertini. Et *libertinorũ status* rursus triplex est, *maior, minor, & medius*, vt rectè Imperator annotauit. Deniq; illud fugiendum diuidenti est, ne existimet vnica diuisione vniuersum genus exhaustum esse, aut species alicuius generis reperiri posse. Quare ne quid omittatur, plures sæpe nobis instituendæ sunt diuisiones, cum vnica reperiri singula nequeant. Hanc legem seruauit noster Imperator in Institutionibus, maxime in titulo *de actionib.* & multis aliis in locis, vbi inuicem rem sæpe variis partitionibus est persecutus. hanc à capite rursus repetitam diuisionem, Græci ἐπιδιαίρεσιν appellant: differunt enim inter se, διαίρεσις, ἐπιδιαίρεσις, & ὑποδιαίρεσις. quia διαίρεσις est prima & principalis alicuius rei vel generis in suas species per oppositas differentias dissolutio. ὑποδιαίρεσις est iam factæ diuisionis vel speciei alicuius, quæ ex primaria diuisione resultat, subdiuisio. ἐπιδιαίρεσις autem est altera principalis, seu iterata eiusdem rei vel generis partitio. verbi causa:

διαίρεσις est, cum homines diuidimus in seruos & liberos. ὑποδιαίρεσις, cum liberos in ingenuos & libertinos. ἐπιδιαίρεσις, cum homines in sui & alieni iuris personas secamus. Qui igitur in diuidendo ratione progredi nititur, is hæc multaq; alia fugiat vitia necesse est, de quib. dicere nunc supersedeo; quia postulat hæc res methodum peculiarẽ, & longiorem orationem, quandoquidem est perdifficilis & obscura, in qua sæpe, vt fatetur Aristoteles primo de Partibus animalium libro, Plato philosophiæ princeps hallucinatus est. Redeo igitur ad rẽ propositã. Dixi res sensiles esse duplices, subiecta & accidentia. Subiecta igitur diuiduntur in alia subiecta cum secatur totum aliquod in suas partes. Partes autẽ sunt duplices, aliæ essentiales, hoc est, substantiã & essentiã rei constituentes, & aliæ integrantes. In essentiales partes diuidimus tum, cum elementum in materiam & formam, aut hominẽ in animã & corpus partimur. quã partitionẽ imitatur illa, quæ mente & cogitatione fit, videlicet propositionis alicuius in terminũ subiectũ & prædicatum, vel syllogismi in propositiones præmissas & conclusionem. Integrantes aũt partes sunt, vt in homine caput, thorax &

& venter inferior: in arbore, radix, caudex, rami, folia, flores. quanquã de foliis & floribus plerique diuersum sentiant, videntur enim potius esse excremẽta, vt pili in homine, quàm veræ partes. hoc genus diuidendi nuncupatur propriè partitio, quam Græci ἀνάτομην appellãt. Diuidimus etiã subiectũ aliquod in sua accidentia. dicuntur autem accidentia, quæcunque alieni sunt generis à re subiecta. Quoniam autem nouem sunt genera quæ de altero dicũtur, nouẽ quoq; erunt diuisionis subiecti in accidentia, differentiæ. Aut, n. diuidimus subiectũ *in quãtitatem*: vt, animal aliud est bipes, aliud multipes; & hominũ alii sunt magnæ, alii paruæ staturæ. Aut *in qualitatẽ*: vt, animalium alia sunt fera, alia mãsueta: vel, hominũ alii sunt probi, alii improbi. Aut *in relationem*: vt, homines alii sunt liberi, alii serui. Aut *in passionem*: vt, animalia alia sponte, alia à patre generantur. Aut *in actionem*: vt, animatum corpus aliud sentit, aliud non sentit. *In tempus*: vt, flores alii æstate, alii autumno, alii hyeme nascuntur. *In locum*: vt, animal aliud in aquis, aliud in terra, aliud in aëre degit. Aut *in situ*: vt, animalia alia prona, alia rectâ incedunt. Aut *in habitum*: vt, animalia vel pelle vel testa teguntur. Supersunt alii duo diuisionis modi, qui in nostro Iure

ciuili ſunt frequentes & vſitatiſſimi, cum videlicet diuidimus accidentia in accidentia, vel accidentia in ſua ſubiecta. Ad accidentis enim in accidentia diuiſionem referuntur omnes ferè actionum, & obligationum, pœnarum, delictorum, magiſtratuũ, & cæterarum pene rerum omnium diuiſiones. Ad accidentis in ſua ſubiecta diuiſionem pertinet illa, cum diuidimus actiones in rem vel perſonam; & ſanitatem, in ſimilium & diſſimilium partium bonam affectionem; & candorem, in albedinem niuis, lactis, ceruſæ & eboris. Sunt igitur variæ rerum diuiſiones, propter varios & diuerſos hominum diuidentium ſcopos atq; ſententias: alii ſtudent finem oſtendere per diuiſionem, alii autem modum (modum dico aut contemplandi, aut agendi) alii materiam, alii inſtrumenta, & alia id genus plurima.

CAPVT XV.

De reſoluendi inſtrumento.

ATque hactenus quidem de diuiſione ſeu inſtrumento diuidendi: perſequamur modo inſtrumentum reſoluendi, quod ſuperiori eſt proximum & cognatum, atque

ita

ita ſimile, vt multi alterum ab altero, quo diſcrimine ſeparentur, intelligere non potuerint, ob idque ſæpe confundant; etenim vtrunque verſatur in progreſſu, inter vniuerſalia & particularia, vnamque rem partitur vel diffundit in multa. Multum tamen inter hęc duo intereſt: quia ex diametro oppoſita eſt reſolutioni diuiſio, duab. potiſſimum de cauſis; altera quidem, quia diuiſio vtitur contrario progreſſu quam reſolutio, quia diuiſione reperitur genus inferius, reſolutione ſuperius: nam reſolutio exordiũ ſumit à particulari aliquo compoſito, illudque reducit in ſuas cauſas proximas, & has rurſus in alias atque alias, tantiſper, donec ad vltimum aliquod principium, illudque primum, quod in alia reſolui minime queat, peruentum ſit, quod vel contemplatur artifex, vel ad actionem & opus poſtmodum reducit. Sed diuiſio non reſoluit particulare aliquod in ſuas cauſas, ſed potius vniuerſale in ſuas ſpecies atq; differentias; qui progreſſus eſt priori valde contrarius. Quemadmodum autem progreſſus inter ſe ſunt contrarii, ita etiam termini horum progreſſuum inter ſe ſunt oppoſiti: principium enim reſolutionis eſt ipſum particulare, finis vniuerſale; at diuiſionis principium eſt ipſum

vniuersale, finis vero species infima & res indiuidua. Altera vero huius diuersitatis causa est, quia diuiditur id, quod etsi apparet esse vnum, reuera tamẽ in se est multiplex; vt, substantia, corpus animal, obligatio, actio. Hæc quidem sunt multiplicia, idcirco diuisione explicantur & diducuntur in suas subiectas species & indiuidua, per oppositas differentias. Resoluitur autem quod apparet multiplex, quia est confusum, sua tamen natura est vnum; qualis est notio seu conceptio finis alicuius confusa quę potius explicatur, quàm diuiditur, per causas & principia vltima: vt, homo est natura quædam communis, & notio quædam formata ex omnibus singularib. hominibus: hæc igitur notio vt intelligatur, debet resolui in suã simplicitatem. *Simplicitatem* voco principia illa, quæcunq; illi sunt attributa ordine quodam. verbi causa: iure resoluitur homo in mortalitatem, rationem, animal, corpus & substantiam. Substantia autem est simplicitas illa in quã vniuersa resolutio decumbit. Quemadmodum autem diuisio opponitur resolutioni, ita etiam reliquis duobus, demonstrationi nimirũ & definitioni. Definitioni quidem, quatenus quod definitio contractum proponit, ipsa in partes dissoluit,

uit, & omnino posterior est ipsa definitione. Demonstrationi vero, quia demonstratio plura in vnum componit, & passionem suo generi subiecto iungit: diuisio autem ea rursus diuidit, & in plura dissecat. Resolutio igitur seu instrumentum resoluendi est quoque multiplex & homonymum, vt & tria priora instrumenta; alia enim est finis & effectus in suas causas, alia causarum in suos effectus & fines; vtraque maxime vtilis & necessaria, non tantum philosophis & medicis, sed etiam Iureconsultis & cæteris artificibus, qui proposito fine eiusque notione, speculando vel consultando, illum resoluunt in sua principia vltima. Vltima dico, quæ in alia non queunt resolui: & hoc instrumentum ordini resolutiuo est simillimum; quinimò ab hac specie ordo resoluendi & nomen & originem traxit, & progressus à fine ad principia est idem in vtroque. In eo tamen differunt, vt antea quoq; dictum est, quod ordo est dispositio partium totius alicuius scientiæ vel artis. Instrumētum autem resoluendi in ipso ordine veluti vis quędam & methodus continetur; atque idcirco à recentioribus Græcis hoc instrumentum resoluendi, plerunq; *via*, plerunq, *methodus resoluendi* dicitur. Porro autem resolutio

effectuum in ſuas cauſas, propria & maximè peculiaris eſt medicorum & phiſophorum, qui cum principia & cauſæ rerum obſcuræ ſint, & nos plerunq; lateant, effectus autem ante oculos poſiti & conſpicui omnib. conantur methodo ſeu inſtrumento hoc inuenire prima elementa & principia rerum, iisque inuentis vel contemplari ortus & generationes rerum, vel remouere, vt poſtmodum tollantur illarum cauſarum effectus, qui inde fluunt & gignuntur. Iureconſulti raro hoc genere vtũtur, propterea quod exiſtimant cauſas ſuorum effectuum eſſe politicas & morales & in communi vſu ac vitæ conſuetudine poſitas, nec magna ob id inquiſitione indigentes. Vt autem res exemplis pateſiat, ſic habeto. Medici cum volunt remouere febrem ardentem, quam *cauſon* appellant, ſic eius cauſas inueſtigant. Febris eſt quoddam incendium. Incendium autẽ non excitatur à calore natiuo, qui benignus eſt & blandus, ſed ab acri & mordaci; mordax autem fit propter magnã putredinem. Putredo oritur, quia prohibetur tranſpiratio ſeu ventilatio; quia compreſſus calor cũ nequit libere ventilari, rapit alimentũ ſuum ad putredinem. Inhibetur porro ventilatio propter obſtructionem meatuũ in corpore.

Quod

Quod autem obstruit, peccat aut quantitate, aut qualitate. Quantitate, vt abundãtia humorum; qualitate, vt humorum crassitie vel lentore. Crassitie, quia cum non possint liberè excuti, obstruunt; tenacitate, quia suo lentore adhærescit, & propter hanc pertinaciam locus obstruitur. Hoc igitur modo, & hac mirabili gradatione, febris, quæ est effectus, resoluitur à medicis in causas proximas atq; principia vltima, vt cognitis iis à corpore humano arceatur atq; tollatur. Etsi autem nostri Iureconsulti hac specie resolutionis raro vtuntur, est tamen & ipsa vtilis & accõmodata ad docendum & inuestigãdum res ad cõstitutionem seu essentiam alicuius necessarias. verbi causa: si propositum nobis sit inuenire essentiam & substantiam nuptiarum seu matrimonii, hoc modo progrediẽdum erit; atq; initio quidem statuẽdus matrimonii finis; finis autẽ nuptiarum vel matrimonii nullus alius est, quam propagatio sobolis, & societas vitæ, vt hac humano generi (quemadmodum Imperator in *constit. de iis qui nup. iterant*, ait) quadam veluti arte conquisita immortalitas inducatur, & nos prosapia filiorum procreatione renouata, in perpetuum viuamus ac duremus. Vt autem procreatio sobolis habeatur omnino,

procreatore ſeu genitore, & ex quo ſoboles gignatur ſeu procreetur, hoc eſt, mare & fœmina opus eſt. Porro ſoboles procreari non poteſt, niſi vterque & mas & fœmina apti ſint ad generandum & procreandum. Sunt autem tum demum apti & idonei cum debito & idoneo tempore & ætate coniūguntur. Debitum & idoneum tempus eſt pubertas, quam natura nemini ante decimū quartum in maſculis, vel duodecimum in fœminis tribuit. Eademq; natura ſimul ingenerat magnam quandā illecebram amoris erga eos qui procreantur, vt non tantum ea quę genita ſunt, eſſe, ſed bene quoq; & feliciter eſſe atq; viuere, omniaq; quæ nō modo nobis, ſed & coniugi & liberis ſuppeditent ad vitæ cultum, adeſſe cupiat: quibus comparatis, & idoneè conſtituta re familiari, tum demum de vxore cogitamus & liberis. nec eſt fere quiſpiam, qui maritus & pater eſſe velit, antequā bene parata & inſtructa habeat ea quæ adſint ad vſum futurę familiæ neceſſaria. Tempore igitur commodo & opportuno, atq; ætate ad generandum apta, in matrimonio opus eſt. Porro autem omnis procreatio ſine coniunctione maris & fœminæ debitæ ætatis, non fit, atque idcirco cohabitatione & conſortio quodā indiget.

diget. Coniunctio aut vaga est & incerta, vt bestiarum; aut certa & legitima. Vaga & incerta ad vsum matrimonii, ad propagationem sobolis, ad retinendam amicitiam ac familiaritatem nihil conducit, propterea quod coniunctio citra amorem non fit. Vnde natura mutuum quendam amorem tam viro quam vxori ingenerauit, quo se inuicē complecterentur. quod autem amamus, id volumus esse nostrū, & quidem totum nostrum; quare vt cum ea iucundissime & arctissime, quam diligimus & amamus, atq; sine riuali (cū socii impatiens omnis amor sit) viuamus, nemo nō suam, natura duce, habere cupit. Adhæc cum matrimonii finis sit procreatio sobolis aut prolis, eiusdēq; tum nutricatio tum educatio, cura & fides atq; disciplina, fit vt filii neque educari, neque etiam generari valeant, nisi certi sint, ex quibus gignantur parentes. generari quidem, quia fornicatio & vagus concubitus, vt cuiq; patet, non ad generationem, sed ad explendam animi & corporis libidinem, more bestiarum, apta partui est Educare verò, quia tam matrem in nutrienda, quàm patrem in educanda prole solicitum esse oportet. Educare autem & instituere nō possunt, nisi suos esse intelligāt. Intelligunt esse suos,

vxore maritus vtatur necesse est. Et quanquam hæc coniũctio inter certa esse debeat, non tamen eam inter quasvis personas, prudentes legislatores contrahẽdam existimarunt, sed quasdam nuptias ipsa instigãte natura rectaq; ratione prohibuerũt: veluti inter parẽtes & liberos, siue proximos, siue vlterioris gradus sint, vsq; in infinitum: tum quia ab huiusmodi coniunctione pudore quodam naturali & homines & bruta animantia, teste Imperatore in *tit. de incest. & nefariis nuptiis, Nouell. 12* abhorrent: tum quia, vt Plato ait, si permitterentur, ex discrepantium ætatum cõiunctione nimium imbecilles partus ederentur; parentũ enim iam prouecta ætas, adolescentulorum matrimoniis haud bene conueniret. Neque solum inter parentes & liberos, sed & alios affinitate vel cognatione sibi iunctos quędam matrimonia coerceri placuit. Primum quidem, ne semina & cognationis nomina confunderentur, idemq; fiat & frater & pater, eiusdemq; sit vxor & mater: deinde vero, ne familiæ afficerentur iniuria. deniq; vt hominum inter se familiaritas ac necessitudo quam latissime spargeretur. Eorũ enim qui respub. instituerunt, hoc vnum semper studium fuit, vt magna & arctissima ciues suos

amicitia inter se conciliarent: quoniam autem nullum vinculum ad stringendā fidem arctius est eo amore, quē quisq; nostrûm habet in suum genus, ob id consanguineorum nuptias, magna imposita pœna iis qui contra facerent, prohibuerunt, quo alienis sibi sociandis, istum cognatorum inter se amorem quamplurimis cōmunicarent. Sunt & nuptiis impedimēta interposita, vt peregrinitas, & conditio vitæ, de quibus nostri Imperat. sacratissimæ leges nonnullæ extant. Patet igitur coniunctionem hanc cōiugum nō tantum certam, sed & legitimam esse oportere. Porro autē vt propagationi & educationi liberorum, itemque societati coniugum, quoad eius fieri posset, consuleretur, idcirco non momentaneam, sed firmam & perpetuam, & vt nostri loquuntur, *indiuiduam*, voluerunt legislatores hanc esse coniunctionem atq; vitæ consuetudinem, quęque non nisi morte, aut secundum præcepta legum facto diuortio dirimeretur: ex hac enim diuturnitate ac perpetua conuersatione futurū esse conspexerunt, vt & liberi plures gignerentur, & ex nobis nati iam facilius & maiori fide atq; diligentia educarentur, instituerenturq;. Denique & coniuges ipsi inter se tutius & commodius, tam prospera

quam

quam aduersa, diuina & humana iura inter se communicarent, vitamq; tranquilliorem & honestiorem traducerent. Iam vero quia hæc coniunctio & consuetudo vitæ nihil aliud est, quam societas quædam, omnis aũt societas citra consensum non ineatur, idcirco matrimonium consensu eorum qui contrahere cupiunt, constitui par est, maxime cum nulla alia res ad custodiendam & firmandam pacem ac tranquillitatem aptior sit, quam animorum & voluntatum inter se conspirantium coniunctio. Ex hac igitur breui resolutione, matrimonii seu nuptiarum essentia & causæ & principia sunt adinuenta, quæ sibi inuicem iuncta eius definitionem continent. *Matrimonium enim est maris & fœminæ legitima coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem continens.* Eadem ratione omnes effectus in Iure ciuili, sicut & in cæteris artibus, ad sua elementa diduci possunt; quæ tamen docendi ratio nostris plane est ignota: eam enim si intelligerent, non tantùm felicius Iuris præcepta iuuentuti proponerent, sed etiam Iurisprudentiam methodo doceri posse proculdubio animaduerterent. Sed ad rem propositã reuertamur. Altera resolutionis species est, cũ finem aliquem resoluimus seu diducimus

in suas causas, quæ eadē est cum priori quoad progressum & modum ratiocinandi; exigitur enim per seriem & repetitionem principiorum & causarum. Sed in eo differt, quod hæc à fine, illa ab effectu exordium sumit. Huius posterioris resolutionis exempla, cum de ordine resolutiuo dissererē, quo, qua ratione vniuersa artis capita inueniri debeant, perspicue exposui. Exemplo tamen ex iure nostro desumpto, nostris pragmaticis familiari rem illustrabimus. verbi causa: Sit mihi vendita res aliqua, & nondum à venditore tradita; hāc igitur rem cupio mihi acquirere, & meam esse; hic enim esto finis, quem sic resoluimus. Acquiritur nobis res, aut consentiente aut inuito aduersario: consentiente, si rem venditam ipse tradat: inuito, aut vi, aut officio iudicis. Si igitur acquirendam officio iudicis existimamus, certe iudici executio facienda est. Executionem autem facere nō potest iudex, nisi sententiam prius dixerit, mihique rem adiudicarit. Sententia fertur de re controuersa inter actorem scilicet & reum: controuersia ergo aperienda est. Aperitur autem probatione contractus venditionis quæ sumitur à fide instrumentorum vel testium. Quoniam vero probatio, alicuius rei probatio est,

est, idcirco prius id proponendum nobis est, quod probare intendimus. Proponimus autem causam seu accusationem iudici; accusatione igitur prius opus est. Sed enim accusare non possumus, nisi aduersarium initio in ius vocemus. vocandus ergo à ministro, & citandus primo reus. Et hoc pacto resoluitur finis in suas causas, & prima principia, à quib. incipit actio: nam initio citatur reus, deinde proponitur iudici accusatio, voce vel libello, mox producuntur probationes, his auditis fertur sententia quam sequitur executio. Tertia resolutionis species est quæ vtitur contrario progressu, quam priores illæ de quibus modo dictum est; nanq; causas & principia reducit in suos effectus, quã quoq; imperiti aliqui philosophi & medici cõfundunt cum ordine compositiuo, cum tamen eodem modo differat & distinguatur, vt ordo resolutiuus ab instrumento resoluendi: nam quemadmodum prima species continetur in ordine resolutiuo, ita secunda continetur in ordine cõpositiuo, vt propria via: & vt ordo compositiuus opponitur resolutiuo, ita prima species opponitur secundæ. Sunt etiam qui postremam speciem non separant à diuisione, sed vehementer errant; quia diuisio est instrumẽtum diuidendi ge-

nus per differentias oppositas atque proximas. Hęc vero resolutio est instrumentum dissoluendi & reducendi causas & principia in suos effectus, nec opus habet differentiis oppositis, sed sola causarum in suos effectus repetitione. Ne lõgius progrediamur, pleuritis apud medicos, hoc est, dolor lateris, resoluitur in difficultatem spirandi, in tussim, in febrim continuam, & dolorem pungentem latus. Horum omniũ effectuum causa est pleuritis. Sic apud Iureconsultos, incestæ nuptiæ & nefariæ efficiũt ne habeantur pro vero matrimonio, nec vocentur ii, qui contraxerunt, mariti & vxores, itemq; nec dos nec donatio propter nuptias debeatur, neq; liberi ex iis geniti sint in potestate parẽtum, cum neque legitimi, neq; naturales, sed incestuosi sint, ideoq; paterna hæreditate & alimonia secundum Ius ciuile indigni. hi enim effectus omnes fluunt ab incestis nuptiis. Hæc resolutionis species Iureconsultis est quidem valde vsitata, sed eius vis & ratio non probè & satis intellecta: est enim non minus artificiosa quàm prior illa, si quis recta & perpetua quadam disquisitione effectuum à suis causis proficiscentium in ordine vti velit. Et hi sunt tres ordines, quatuorque instrumenta, quibus solent inueniri at-

que

que doceri omnes artes & disciplinæ. Superest modo, vt quemadmodum de vsu & præstantia ordinum diximus, eadem ratione de instrumentorũ dignitate, breuiter nonnulla differamus, ipsaq; inter se conferamus; deniq; illorum vsum, & quæ disciplinæ his omnibus aut aliquibus potissimum vtantur, paucis explicemus.

CAPVT XVI.

De vsu instrumentorum, & quomodo disciplinæ his vtantur.

QVod igitur ad primũ attinet, illud statuendũ est, quod & Eustrat. Aristot. interpres 2. post. Analyt. innuere sentireq; videtur, inter hęc quatuor instrumenta primũ locum sibi vẽdicare definitionem; quia definitio, vt antea dictũ est, aperit substantiam & naturam alicuius rei, ex qua postea fluunt proprietates & passiones. quare si substantia dignior est proprietate & accidente, dubio procul instrumentum cognoscendi substãtiam instrumento inuestigandi accidentia nobilius & excellẽtius esse necesse est. Est aũt instrumentũ vestigãdi accidẽtia, demõstratio: definitio igitur demõstratione pstãtior. Deinde definitio est causa & quasi anima

totius demonſtrationis; quia, vt Ariſtoteles in Anal. docet, eſt medium per quod in demonſtratione concluſio colligitur. Huc accedit, quod cognitio per definitionem eſt certior & firmior, quam per demonſtrationem acquiſita, & à nobiliori quoque animæ facultate apprehenditur; quia definitio cognoſcitur citra diſcurſum rationis, ſeu ratiocinationē: quinimo eſt firmum & perpetuū omnis ratiocinationis principium Demonſtratio tota in inquirendo & cogitando poſita eſt: atq; vt definitio à mente, quę animę potiſſima pars eſt, ita demõſtratio à cogitatione, quæ mente inferior eſt, dependet. Itaque principatum ratio concedit definitioni; hanc ſequitur demonſtratio, quippe quę ex definitione oriatur: reliquæ duæ, diuiſio nimirum & reſolutio; quia prioribus ſeruiunt, miniſtræ & auxiliares ſtatuendæ ſunt. Etenim diuiſione non tantū genera infima, ſed & differentiæ, ex quibus definitiones fabricantur, inueniūtur. nam cum genera cōmunia & indefinita ſint, aſſumit illa diuiſio, atq; propriis differētiis diſtinguit, idoneaq; ad formādam ex his definitionem efficit; ex his ita elaboratis, definitiua methodus conuenienti ordine & compoſitione adhibita, definitiones conficit. Eodē modo reſolutiua

me-

thodus, ab indiuiduis ad specialissima ascẽdit, & ab his ad superiora genera, semperq; inferiorum communia inquirit, & hæc inuenta definitiuæ suppeditat, quæ deinde ipsa definitiua accipiens conuenienterque & concinnè coniungens, ex his quidem quæ singularibus sunt communia, specierum definitiones fabricat: ex iis vero quę speciebus, generum definitiones constituit. atq; vt prior resolutionis species maximè ad inueniendam definitionem, ita posterior ad fabricandam demonstrationem conducit. Cùm enim demonstratione proprietates & accidentia de rebus subiectis probentur, ad has autem inueniendas necessaria sit posterior, vt antea dictum est, resolutio, quis nõ intelligat huius in demonstratione maximum vsum esse oportere? Porrò autem an diuisio inuestiganda definitione resolutioni præferenda sit, hoc loco explicare superuacaneum existimo: est enim quæstio satis difficilis, & à maximis viris, Aristotele nimirum & Platone, in vtranque partem probabiliter disputata; proinde de altero illo, hoc est, de vsu istorum instrumentorũ, quæ disciplinæ singulis his commodè vtantur, breuiter dicendum est; neque enim omnes artes ac disciplinæ passim quibuslibet vtun-

tur; quia aliæ diuisione & resolutione, aliæ definitione & demonstratione magis gaudent. Sunt etiam nonnullæ quæ demonstrationem vel omnino, vel certè rarò admittunt. Nam disciplinarum aliæ in cognitione, aliæ in actione positæ sunt. Quæ in cognitione & contemplatione rerũ versantur, habent pręcepta seu theoremata necessaria & vniuersalia; vt mathematicæ, & tota physiologia. In his igitur principatum obtinet ipsa demonstratio, quia demõstratio est syllogismus & ratiocinatio pariens scientiã; scientia autem est rerum necessariarum & vniuersalium, quæ aliter se habere non possunt. Demonstrationi adiungenda est definitio; quia definitio, vt nuper dicebam, principium & medium est in demonstratione; omnesq; scientię antequam demonstrent, prius definiunt: quod in mathematicis præcipuè ostendi potest. Demonstratio igitur & definitio propria sunt instrumenta scientiarum. Quæ verò disciplinæ in actione & operatione positæ sunt, ad artem & prudentiam pertinent; hæ non sunt rerum necessariarum, sed contingentium, quæ non eodem modo semper habere se cõsueuerunt; veluti sunt res & actiones particulares & indiuiduę. Ad opera autem effici-

efficienda,& peragendas actiones,summopere vtilis ac necessaria est diuisio atque resolutio; vtraq; enim methodo in his opus est: cùm enim quandoq; genera reperiãtur, quæ cùm multiplicia sint, & diuisionẽ non admittant, resolutione tamen in sua principia atq; elementa diduci possunt: ad hæc multa non bene resoluũtur, quæ cõmodius diuiduntur. Vnde Galenus nono De placitis Hippocratis & Platonis libro,& Plato in Philebo, duo hæc instrumenta medicis affirmarunt esse necessaria: quia & medicina ars est, & versatur in actione particulari, quemadmodum nostra Iurisprudẽtia. Cur autem ad opera artis & actiones prudentiæ maxime vtilia & necessaria sint hęc duo instrumenta duplex ratio afferri potest. Prima est, quia artes & disciplinæ, quę sunt rerum particularium, omnes in electione eorum quæ meliora, & reiectione seu repudiatione eorum quę deteriora sunt, consistunt. Electio autem fieri non potest sine iudicio, iudicio discernim⁹ rẽ à re, quod fit ratione & intelligentia. quare si eligere, si iudicare volumus, prius ea quę eligenda sunt & iudicãda cognoscam⁹ necesse est. cognoscere verò nõ possumus, nisi pri⁹ ea, quę multiplicia sunt, diuidam⁹, vel in suas cau-

ſas, principia & elementa reſoluamus. habita enim reſolutione ſeu diuiſione iſta, prompti efficimur ad agendum ſeu efficiendum opera artis & prudentiæ. Atque hæc diuiſio ac reſolutio nihil aliud eſt, quã conſultatio; & omnis, vt Ariſtoteles in lib. De moribus ait, conſultatio eſt inquiſitio & reſolutio, qua ars & prudentia nititur. Altera ratio eſt, quia actio artificis ſuſcipitur de re particulari & indiuidua, non quidem fortuitò & caſu, ſed cum ratione, quæ eſt rerum vniuerſalium. Nam artifex cùm inſitas habeat notitias & præcepta vniuerſalia, in actione poſtmodum & opere illa applicat ad particularia. quæ applicatio ratiocinatione perficitur. Porrò nulla methodus huic applicationi ſeu adiunctioni inſeruit præter reſolutiuam & diuiſiuam. Diuiſiua enim ab vniuerſalibus progreditur vſque ad particularia, & indiuidua; reſolutiua vero ab his aſcendit ad prima eorum principia, cauſas atque elementa. Atq; iſta quidem eſt ratio; cur veteres Iureconſulti, & Iuſtinianus noſter in tradenda Iuris arte potius diuiſione & reſolutione, quàm demonſtratione atq; definitione vſi ſint. quãquam non negauerim, & in artibus & Iure ciuili his inſtrumentis quandoque locum
eſſe

esse posse, quemadmodum & resolutioni & diuisioni in scientiis: non enim singulis disciplinis singula adiudicamus instrumēta, sed quæ magis his illisve familiaria sint, ostendimus: nam & iureconsulti & medici suas habent demonstrationes & definitiones, si præcepta & vniuersalia artis theoremata spectes, non tamen ita firmas & perpetuas, vt quandoque subuerti nō possint: & cum ad actiones se conferunt, tum resolutione & diuisione vt plurimum vtuntur. Hinc est quod Vlpianus dixit, omnem definitionem in Iure ciuili periculosam esse: rarum enim esse, vt subuerti non valeat: de quo postea fusius dicetur.

CAPVT XVII.

Ius ciuile non minus quàm alias artes methodo doceri posse.

EX his igitur perspicuum est, quid sit methodus, & quot eius sint partes, quot ordines atque instrumenta, quis eorum vsus & vtilitas, dignitas & præstantia, denique quæ vnicuique scientiæ & arti potissimum familiaria & vtilia; quibus omnibus explicatis facilè perspici poterit, id quod initio

quærebatur, *vtrum videlicet Ius nostrum ciuile ordine & methodo conscribi doceriq́, an vero nullis artis finibus circumscribi, sed fortuito disci tantum possit ac debeat.* Hoc igitur nunc demonstrandum, & aperiendum nobis est. Atque vt ordine ista progrediatur disceptatio, initiò quæ nostra hac de re, & veterum fuerit sententia breuiter explanata, quæ ab aliis deinde contra hæc afferri solent, pro virili confutabimus. Existimo igitur, vt & multi alii viri docti, Ius ciuile nostrum non minus quàm cęteras artes disciplinasve ordine doceri, & ad scientiæ seu artis normam redigi posse. Cui sententiæ in primis adstipulari videtur M. T. Cicero, qui libro primo de Oratore sic scribit: O-*mnia fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dissipata & dispersa quondam fuerunt, vt in Musicis numeri & voces & modi: in Geometria, lineamenta, formæ, interualla, magnitudines; in Astrologia, cæli cõuersio, ortus, obitus, motusque syderum: in Grammaticis, Poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronunciandi quidam sonus. In hac denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere, ignota quondam omnibus & diffusa latè videbantur. Adhibita est igitur ars quædam*

extrin-

extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum Philosophi assumunt, quæ rem dissolutam diuulsamq; cõglutinaret, & ratione quadam constringeret. Sit ergo in Iure ciuili hîc, legitimæ atq; vsitatæ in rebus causisq; ciuium æqualitatis conseruatio. Tum sunt notanda genera, & ad certum numerũ paucitatemque reuocanda. Genus autem id est, quod sui similes communione quadam, specie autẽ differentes, duas aut plures cõplectitur partes. Partes autem sunt, quæ generib. iis ex quibus emanãt, subiiciuntur: omniaque quæ sunt vel generum vel partium nomina, definitionib. quam vim habeant, est exprimendum. Est enim definitio earum rerum, quæ sunt eius rei propria, quã definire volumus, breuis & circumscripta quædam explicatio. Hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi apud quos hæc haberetur oratio, cernerem. nunc complectar, quod proposui, breui. Si enim aut mihi facere licuerit quod iamdiu cogito, aut alius quispiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, vt primum omne Ius ciuile in genera digerat, quæ perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim definitione declaret, perfectam artem Iuris ciuilis habebitis magis magnam atque vberem, quàm difficilem & obscuram.

Atque ex his Ciceronis verbis perſpicuè apparet, Iuris ciuilis præcepta, quæ longo negociorum vſu, & rerum publicarum administrationibus obſeruata ſunt, & ab hominibus peritis animaduerſa ac notata, non tantùm verbis poſſe deſignari, generibus illuſtrari, partibus ſuis diſtribui, & vt ſemel dicam, artificio quodam conſcribi, ſed etiam id à ſe ſæpe fuiſſe cogitatum atq; tentatum, cum nihil in natura rerum, ſiquidem cognitionem & intellectum hominis nō ſubterfugiat, reperiatur, quod ad artem redigi nequeat, ſi ille prius qui illa tenet, quorum artem inſtituere vult, habeat illam ſcientiam, vt ex iis rebus, quarum ars nondum ſit, artem efficere poſſit. Nam & Iurisprudentia ſuperiores & inferiores pareſque dignitate diſciplinę, cùm antea diſperſæ, ac partibus ſuis diuulſæ & diſſipatæ eſſent, nec à quoquam perfectè cognitæ, ad extremum tamen conglutinatæ, cōpactæ, & methodo quadam colligatæ atque conſcriptæ fuerunt. Artem medicam ab Æſculapio, qui in numerum deorum relatus eſt, vtcunq; adinuentam Hippoc. medicorum princeps inchoatam, & voce traditam tantùm expoliuit atq; perfecit, perfectamque ſcriptis primus commendauit, & iudi-

cio acri & diuino præditus in artem redegit, omniaque theoremata & communia præcepta ſpectantia ad vnum finem, ratione concluſit. Mundi principia, ortus, obitus, mo usque ſyderum, artesque magicas hominum generi incognitas & incertas; à Zoroaſtre Bactrianorum rege primùm adinuentas, & à Ptolomæo aliiſque vetuſtioribus autoribus ordine conſcriptas teſtantur hiſtoriæ. Naturalium rerum cognitio à Pythagora & Anaximandro & horũ pręceptoribus. Pherecyde nimirum & Thalete, fluxit. Eam poſtea ſcriptis commendarunt & docuerunt Anaximander, Anaximenes, Anaxagoras, Archelaus, Socrates, tum in primis Plato, qui inſtituit Academiam, Speuſippus, Polemus, Crantes, & Crates, Archeſilaus qui mediam inuexit, Lacydes qui nouam, Diogenes, Zeno, Cleanthes, Chryſippus, Xenophanes, Parmenides, Democritus, Leucippus, & pleriq; alii, qui monumenta ſui ingenii reliquere, præceptaque Philoſophiæ poſteris tradidere. Hos omnes ingenii acrimonia, cognitione rerum, ſcribendi & commentandi induſtria atque methodo, vnus ſuperauit Ariſtoteles, qui multa & pleraque non tantùm in naturali, ſed & morali philoſophia, ab aliis, à ſeq.

adinuenta, ornatius, copioſius, maiori & e-
xactiori ordine tradidit. Idem totam diſ-
ſerendi artem, bene & ornate loquendi &
perſuadendi rationem, antea voce & rudi
quadam via à veteribus traditam, primus
ad ſcientiæ & methodi modum redegit, ſu-
isque finibus concluſit. Hunc ſecutus eſt
Theophraſtus diſcipulus ipſius, qui neque
facundia neque doctrina, neq; rerum mul-
tarum experientia præceptore inferior ex-
titit, & pleraque quæ ab aliis, vt Ariſtotele,
aut omiſſa, aut negligenter tractata fue-
runt, adiecit. Vnde non mirum cuiquam
videri debet, ſi quemadmodum aliarũ di-
ſciplinarum & ſcientiarum, quæ Iurispru-
dentia longe inferiores ignobilioresq; vel
præſtantiores habentur, ita & huius artis in
perpetuam quandam ſeriem & conſonan-
tiam reuocari poſſe pręcepta, Cicero exiſti-
mauit. Quæ eſt enim ars & diſciplina
tam vilis tamq; ſordida, quæ ſi vel contem-
plari & cognoſcere res, vel agere quippiam
velit, non certa aliqua ratione, via & me-
thodo id faciat? Teſtes huius rei eſſe poſ-
ſunt bubulci, coqui, fabri lignarii, ædifica-
tores, & reliqui artifices ignobiles ac ſeden-
tarii, qui & præcepta ſuæ artis certa ac defi-
nita, tum ad materiæ in qua verſantur, tum
ad

ad instrumenta quibus vtuntur, tū ad modum agendi spectantia, animo ordine cōprehensa habent, & cùm ad actionem ventum est, ex habitu quodā perpetuo suisque præceptionib. firmato, prompte quicquid propositum est, paratéq; aguntefficiuntq;. Nam & ædificatores antequam domum extruant, prius eius naturam resolutione, vt suprà dictum est, contemplantur, ex qua contemplatione, quæ ad eius constitutionem necessaria, quæ materia ad ædificationem idonea, quæ denique instrumenta ad actionem vtilia sint futura perpendunt. Idem exemplum imitantur bubulci & pastores, qui tantam adhibent diligentiam in pascendis pecoribus, tantum habent pastionis, ouium, terræ, regionis, temporis & cæterarum rerum rationem atque curam, vt omnia non nisi ex præscripto rationis, certo quodam ordine cuncta experiri & tentare velint aut cupiant. Ac ne coqui quidem & laniones fercula & carnes temere ac sine iudicio dilacerant aut condiunt, sed commoda diuisione facta, mēbratim magno ordine dissecāt, & adhibita certa ac debita condimentorū mēsura, fercula ita præparant, vt esui apta sint, & homines iis vescātur. Et vt semel dicam, nulla est ars

tam abiecta, humilis, & tā sordida, quæ nō finem aliquem propositū, ad quē præcepta ordine dirigantur, habeat; quæ non via & methodo & cognoscere & agere doceat: quę non dictorū factorumq; suorū reddere caussas rationemq; possit atque valeat. Nullam igitur dicere maximarū rerum esse artem, dum minimarū sine arte nulla esse possit, hominum est parum (vt Cicero ait) considerate loquentium, atque in maximis reb. errantium. Venio nunc ad disciplinas illas, quæ maiorem cum nostra Iurisprudentia familiaritatem atque similitudinem, ex quibus ipsa suam originem traxit, habent, Ethicen nimirum, quæ de moribus est; & Oeconomicen, quæ familiæ præest, & Politicen, quæ gubernandæ ciuitatis & reipub. rationem docet. Hæ scientiæ omnes, qua methodo tum à Platone, tum ab Aristotele, aliisque philosophis conscriptæ, posterisque traditæ sint, nullus est qui nesciat. Nam quod ad mores attinet, finis vltimus hominis ab iis adinuentus est, & media omnia, quibus ad ipsum facilè ac tutò peruenitur, grauiter fuerunt explicata: virtutum ac vitiorum partes seu species, obiecta, caussæ, principia & elementa, doctè & luculenter inuestigata; denique præceptis decenti

ordi-

ordine cohærentib. omnia quoad eius fieri poterat demonstrata. Eadem quoq; in posterioribus disciplinis exactissimè fuit docendi obseruata ratio, cum & priora domus ac reipub. initia, partes, partiumq; omnium affectiones, officia, vires, genera, & quæ his sunt affinia, sunt tradita, suisque præceptionibus comprehēsa. Quare si istarū omnium disciplinarum, quarum Iuris ciuilis cognitio potissima pars, & certa earum propago est, olim ab eruditissimis viris certa potuit inueniri docendi ratio, earumq; theoremata & præcepta antea confusa ac dispersa, definitis quibusdam finib. circumscribi, quis obsecro hæc priuilegia nostræ Iurisprudentiæ, quæ & superiorum artium domina & aliarum disciplinarū regina est, iure adimere, tantaq; felicitate homines priuare poterit? Accedit vero, quo sicut & cęteræ multoque facilius artificiose doceri Ius ciuile possit (quod minimè pleriq; arbitrantur) mira quędā in cognoscendo facilitas atq; delectatio: omnia enim ita sunt posita ante oculos, collocata in vsum quotidianū, in cōgressione hominū atq; in foro, vt Scęuola apud Ciceronē dicere solitus sit, nullius sibi artis faciliorem cognitionē videri. Sed omissis his leuioribus, accedamus ad maiora, magisq;

necessaria, & ex natura rei petita argumenta. Dictum à nobis in superioribus est, constituendarum artium rationem, à duobus potissimum scopis sumi debere, proposito nimirum fine, & materia subiecta, seu obiecto, in quo (vt philosophi loquuntur) quęlibet disciplina versatur; nam ex resolutione tum finis, tum materię, omnis artis inueniuntur partes atq; capita; quia vt finis generalis distinguit totã artem aut scientiam, ab alia arte vel sciẽtia, ita fines particulares, in quos generalis dissoluitur, distinguũt partẽ à parte scientiæ; & quot sunt fines proprii, totidem sunt partes artis. Eadem de genere subiecto statuẽda sunt: ex singulis .n. subiecti partibus, singulæ scientiæ partes oriuntur. Quapropter si Iurisprudentia proprium genus subiectum habet, propriũq; finem, vt antea demonstratum nobis est, eaq; in sua principia, causas atq; elementa possunt resolui, quis dubitat Iuris ciuilis artẽ resolutione constitui posse? Genus subiectum diximus esse actiones seu negocia ciuilia. harum partes Imp. Iustinianus dixit esse, res, personas, & actiones, quod sc. ex his tribus fontib. oriantur. Personã resoluit in sua elementa eius videlicet statũ seu cõditionem, & defensionem; conditionem seu statum in liber-

libertatem & seruitutem; defensionem in curam & tutelam. ex qua dissolutione, quot sunt membra, tot reperiuntur partes artis, quæ ordine postmodum explicantur. Eademq; ratione & res resoluuntur, in earum nimirum acquisitionem, retentionẽ, & alienationẽ, & quib. has cõparamus, vel personas defendimus, actiones. Ad quę tria capita seu tres fontes, quicquid in Iure ciuili scriptum est, redigi potest. Quod si horũ vnumquodq; rursus in alia atq; alia mẽbra dissecare libeat, vniuersæ tandẽ artis capita, partesq; quis adinueniet rerũ. Hęc res peculiarẽ tractatũ postulat, quippe cum nõ Iurisprudẽtiã hoc loco cõstituere, sed an cõstitui arteq; doceri possit nec ne, ostẽdere mihi ꝓpositũ sit. Quod si Iurisprud. potest resolutione constitui atq; inueniri, sequitur vt cõpositione quoq; possit doceri, cum compositiuus ordo idem sit subiecto & natura cũ resolutiuo, differatq; habitudine ac ratione tantũ, quẽadmodũ descensus & ascensus in scala. Deniq; si omnia quæ latè fuseq; explicata sunt, rursus cõtrahi & in cõpendiũ aliquod redigi possunt, fit vt eadẽ definitiua methodo cõscribi queat atq; explicari. Quæ .n. res vno ordine tradũtur, eędẽ alios quoq; admittant necesse est. Definitiua methodo

vtcunque Imperator Iustinianus vsus est in Institutionibus, in docenda Iuris arte. Resolutiua, vt arbitror, in inuenienda. Compositiuæ nullum in Iure ciuili extat exēplum. Eius qualis sit ratio, antea expositum est. Eadem sententia ex natura & proprietate methodi ostendi potest; nam methodus seu ordo est breuis quædam vniuersalium in arte aut scientia aliqua pręceptionum dispositio atq; collocatio, quæ non tantū inter se conuenienter apteque hærent, sed ad vnū etiam finem vltimū & extremū destinantur. Porro nihil est in Iure ciuili, nihil in reliquis artib. quod non ad præcepta vniuersalia redigi, & ratione aliqua constringi posſit. Aduersariorum argumētis, qui contrà sentiūt, postea respondebimus. Iam vero cum propriū scientiæ & artis sit causas rerum ostendere, & cur vnūquodq; & quale sit, aperire (principium .n. artis, causæ inuētio est) quis est qui nostrę Iurisprudentię artis & disciplinæ nomen denegare ausit? Certe vt reliquæ omnes, ita & hæc suas rationes tum ab ipsa natura, tum à ratione ciuili petitas habet. Huius rei signum esse potest, quod plerique Iureconsulti propter exercitationem, nonnulli propter peritiam quandam, callidius atque melius quàm cæteri de Iure respondent

dent & docent. Vnde dubium non est, quin si quis animaduertat, quid sit quare alii melius quàm alii id faciant, idq; possit notare, atq; in toto postmodũ genere præstare, is si non plane artem, artis tamen exemplar aut simulachrũ inuenerit. quãdoquidẽ causam cur hic bene, alter male doceat, ostẽdere poterit demonstratio, quæ artis principiũ est. Verumenim vero statim hoc loco obiiciat aliquis Iuliani & Neratii dicta, qui non omnium quæ à maioribus constituta sunt, rationem reddi posse, neq; rationes eorum quæ constituuntur, inquiri oportere aiunt: futurũ enim, vt multa ex iis quæ certa sunt, subuertantur. Hanc sententiam multi sæpe in ore habent, & cum de re interrogati, cuius rationem reddere nequeunt, hoc tanquam firmissimum suę ignorantię præsidium obtendunt. Verum isti qui hæc inculcant, non intelligunt, aliarũ quoq; artium præceptiones, causis & rationib. suis confirmari quandoq; nõ posse; hac. n. ratione nullus esset demonstrandi finis, daretur semper causa causæ, ratio rationis, & sic progressio in infinitũ, qua ratione scientiæ essent incertæ & infinitæ, quod à ratione est alienũ. Itaq; vt certi sint termini & fines scientiarũ principia statuenda sunt, quæ vel sensui, vel experientię,

vel primæ intelligentiæ ſint euidentia, nullaq; demonſtratione opus habeant; qualia ſunt, definitiones, axiomata, poſtulata, & huius generis reliqua, ex quib. concluſiones poſtea & præcepta demonſtrantur. Quare multa ſunt in iure, quorū cauſas reddere & turpe, & nō neceſſe eſt: neq; enim cur vis vi repellenda, cur honeſtè viuendū, cur nemo lædēdus ſit, anxie inquirere oportet, ſed hęc tanquā prima principia, cōtra quę nulla diſputatio admittenda eſt, nota & manifeſta atq; indubitata ponenda ſunt. Multa etiam à maioribus recto conſilio, certisq; de cauſis ſtatuta ſunt, quę nos latēt. In his igitur ſi nō exactè voluntatem & rationem immediatam, vt vocant, inuenire, cur vnumquodq; poſitum ſit, valemus, probabilitate & coniecturis, ad hæc conſuetudine & autoritate rerū iudicatarum cōtenti eſſe debemus. Idque ſemel tenendū nobis eſt, in ſcientiis & artibus, cauſas rerū atq; pręceptionū magis eſſe neceſſarias & perpetuas; in ciuili, iisq; diſciplinis quæ de moribus de re familiari, de rep. agūt, magis probabiles, & quotidianas ab vſu, ratione ciuili, circunſtātiis & caſibus aduentitiis, qui perpetuo mutari ſolent, petitas; non tamē aut omnino falſas, aut ita obſcuras quæ cognoſci minime poſ-
ſent,

ſent, quod multi perperam opinati ſunt. Et proinde nõ ſum neſcius, certiori ordine ſcientias & reliquas artes, quam Iurisprud. aut Politicen, aut Ethicẽ, tractari poſſe. cui ſententiæ adſtipulatur Ariſtot. 1. Ethic. qui ſatisfactum ſibi eſſe tum putauit, ſi typo quodam, & rudi (vt aiunt) Minerua ſingula ea quæ ad mores vitamq; componendam ſpectant, tradantur. Ex his igitur ſatis apparet, Iuris ciuilis partes atque præcepta ordine quodã inueniri, apteq; vt & cæterarum artium theoremata, doceri poſſe. Quod ſi .n. docere & cognoſcere ſine rationę & ratio ſine ordine non eſt, certe neq; Ius ciuile (ſiquidem doceri & cognoſci poteſt) ſine via & ratione comprehendi vnquã poterit. Argumẽto nobis eſſe poſſunt illi omnes, qui noſtro hoc tempore tot diſcẽdi Iuris rationes, tot methodos, tot cõpendia iuuentuti præſcripſerũt, qui oẽs pro ſuo inſtituto varioq; animi conceptu, varias docendi vias tradiderũt. quod ſi nullã eius rei ſpẽ fructũq; fore intellexiſſent, certe neq; fruſtra in re tam ardua operã & ſtudiũ collocandũ ſibi putaſſent; neq; ſi id fieri nõ potuiſſet, artis aut ſcientię finẽ excogitaſsẽt. Cur aũt id q^{d} voluerũt, aſſecuti nõ ſint, id in cauſa eſt, quod quę ordinis & methodi ratio eſſet, nõ ſatis recte

perſpectum cognitumq; habuerunt. Eorũ exemplo, quia rem admodum difficilem vident, multi à conſtituenda arte abhorrent, atq; deterrentur. Sed hoc inſignis ignauiæ & abiecti animi indicium eſt: cum enim omnia (vt in prouerbio eſt) pulchra, ſint quoq; difficilia, vtilitatis magnitudo deberet homines ad ſuſcipiendum diſcẽdi laborem impellere & inflammare. Atq; vt ſemel dicam id quod res eſt, qui quærunt an ius ciuile methodo conſcribi docerive poſſit, illi, an cognoſci omnino poſſit, dubitant: neq; .n. res ſine via cognoſcimus aut iudicamus. Iam vero vt ad inſtrumenta & modum docendi veniam, quæ ſuis ordinibus continẽtur, quarum rerum tanta eſt in Iure ciuili copia, tãtus eorum vſus & neceſſitas, vt ſuperuacaneum ſit multa de his verba facere: nam & definitionib. omnia à Iureconſultis, Imperatoreque Iuſtiniano circumſcribuntur; & diuiſione ac reſolutione partes & ſpecies rerum ſemper artificioſe inueſtigantur: tum vero ſingula ſcientificè, aut ſaltem ciuiliter & probabiliter demonſtrantur: deniq; progreſſus & via docendi à notioribus ad ignotiora nunquam negligitur: quæ res manifeſtior eſt, quam vt longiori probatione à me illuſtretur.

CA-

CAPVT XIIX.

Confutatio argumentorum contrariorum.

SVpereſt modo vt eorũ argumenta remoueam, qui ius ciuile neque arte neq; methodo doceri poſſe, neq; etiam inſtrumẽtis docendi locum in eo eſſe contendunt. Quorum alii quidem opinãtur hac potiſſimum ratione id fieri, quod methodus ſit habitus præceptorum vniuerſalium, Iurisprudentia habitus rerum particulariũ; quia Iurisprudentia verſatur in actione, quemadmodum prudentia; actio eſt rerum ſingularium & caſuum, vt vocant: ſingularia ſunt infinita; infinitorum nulla eſt comprehenſio, nulla ratio, nullaq; diſciplina vel methodus. Qui ita argumentantur, non diſtinguunt actionem artificis ab arte, quæ tamen longe lateque inter ſe differunt. Nam actio artificis, vt puta medici, aut Iureconſulti, aut ædificatoris, non eſt ars & habitus, ſed fluit ex habitu & arte, & eſt rerum ſingularium; quia medicus medetur ex habitu, Socrati & Platoni, non homini: & Iureconſulti ex habitu Iurisprudentiæ de negotiis ciuilibus particularibus reſpondent, quidq; iuſtum vel in-

iustum sit, ostendunt. Habitus autem & ars ipsa est comprehensio præceptionū vniuersalium, quæ artifex rebus indiuiduis accōmodat & applicat. Itaq; ars medica in vniuersum, quæ ratio curandi morbi sit, demonstrat: & legislator de omnib. iis quæ accidere possunt, generatim constituit. Quod si quandoq; (fit aũt id sæpissimè) particularia facta & casus suis præceptionibus admiscent, id nō alia de causa facere eos existimãdum est, quàm quod exemplis rem propositam illustrare conentur, vt ad similia transferri debere ostendant. Hanc docendi rationem etiam exactissimæ disciplinæ imitantur, quales sunt mathematicæ: hæ enim (vt Aristot. 1. post. Analyt. inquit) non de hoc vel illo triãgulo, quod in abaco depictũ est, demonstrationes afferunt, sed de omni triangulo. quod cum artifex mente concipiat, ac proinde auditoribus ostendere nequeat, vtitur exteriori quadã descriptione, vt hac ratione mentis conceptum, de quo demonstratio nectitur, explicet. Itaq; cum lex statuit, vt posthumus natus patris testamentum rumpat, non de hoc vel illo, sed de omni posthumo loquitur. Quæ aũt ratio sit quod Iurisprudẽtia & simpliciter nullus habitus artificiosus rerum singularium curam habe-

habeat, illud dici poteſt, quod indiuidua ſint numero infinita; infinitum neq; ratione comprehendi, neq; cognoſci poteſt. Vnde Plato pręcipiebat iis qui à generibus generaliſsimis ad ſpecies ſpecialiſsimas diuidendo deſcendere vellent, vt ab vlteriori inueſtigatione, cum ad indiuidua peruentum eſſet, conquieſcerent: fieri enim non poſſe vt hæc propter infinitatē ab artifice cōprehenderētur. Quapropter ſcientiæ & artes omnes, genera & ſpecies rerũ contēplantur, indiuidua atq; ſingularia vſui & experientię relinquũt. Nam ſpecies & genera ſunt finita & certa, iiſque cognitis, indiuidua facillimè cognoſcũtur. Finitatem aũt eorum, vt ſic dixerim, oſtendunt decem prædicamenta, quibus res omnes, quæ in natura reperiuntur, concluſę ſunt. ad hęc quoq; ratio ipſa; quãdoquidem ſi ſpecies vel genera eſſent infinita, profecto eſſet infinito aliquid maius; quia cum quęlibet ſpecies multa contineat indiuidua, vt hominis ſpecies multos homines, bouis boues, poſthumi poſthumos, & hęc ſint infinita, multoq; plura ſpecieb. & ſpecies generib. quis non videt infinitũ infinito fore maius, qđ eſt valde abſonũ, & rationi minime conſentaneũ? Species igitur & genera ſunt finita, & q̃a finita, ideo cognoſci poſsũt: cognoſcũ-

tur autem, vt Aristoteles primo Physicorum ait, per sua principia, causas & elementa, ex quibus componuntur. At enim cognoscere compositionē rerum, nihil aliud est, quàm intelligere ordinem earum, quo vnaquæq; est composita. Igitur qui cognoscit rem, ordine cognoscat necesse est. Sed Iurisprudentiam eiusq; præcepta cognosci posse, nemo est qui diffiteatur; ordine igitur cognoscatur necesse est. Huc accedit, quod si Iurisprudentia contemplaretur tantum casus indiuiduos, transitus & applicatio ad similia tolleretur: quia indiuiduum id esse dicitur, cuius proprietates simul collectæ, alteri neque conueniunt, neq; adaptari possunt. Hoc autem aduersatur Iureconsultorum sententiis, qui ad similia procedendum esse, similesque casus similib. legibus decidēdos prę cipiunt. Quod si dicta & facta negociaque ciuilia sunt finito & certo numero comprehensa, vtiq; & leges erunt finitæ quæ de his sanciuntur. Quare Neratius noster respondit, & in ipsis etiam Pandectis occurrit, *Ius esse finitum, esseq; non modo debere, sed etiam posse.* Nec vero refert quod longi sint eius libri, quod tam multi atq; prolixi multorum Iureconsultorum commentarii, tam vastū scriptorum pelagus, tamq; perplexa sententiarum

tiarum obſcuritas & cõfuſio; ſunt enim hęc aliis quoq; ſcientiis cum Iure ciuili cõmunia. Quid? an Grammaticorum libris non omnes penè bibliothecæ ſunt refertæ? an non Dialecticorum ſcriptis? an non Medicorum pharmacis, cæterarumq; artium omnium commentariis, eorumq; copia atque multitudine, omnes omnium domus, vici, pagi, ciuitates denique omnes, ſunt inſtructæ & infarctæ? ſunt ſanè, neq; eo tamẽ minus, vel propter obſcuritatem, aut multitudinem, aut confuſionem commentariorum & ſcriptorum, harũ diſciplinarum omnium, docendi ac diſcendi, certa quædam ratio adinuenta atque tradita eſt: ars enim ſuapte natura breuis, & homini ingenio & diligentia prædito facilis eſt, etſi lõgi eius & confuſi ſint libri; nec diſciplina hominum aut librorũ magnitudine vel prolixitate, ſed præceptorum ſuorum numero æſtimandę ſunt. Fateor equidem ingenuè quod verum eſt, multum eſſe in his ſtudiis, & fortaſſe plus quàm in aliis, difficultatis, tum propter vſum & experientiam rerum, qua multi & maximè iuuenes deſtituuntur, tum propter infinitatem illam quæſtionum & repetitionum, inutilium ac leuiſſimarum, quarum copia, perplexitate &

confusione studiosorum ingenia non modò non erudiuntur & docentur, sed multò magis implicantur & confunduntur, atque irretitis animis, sæpissimè ab honestissimo proposito deterrentur. Sed hæc nō artis aut disciplinæ vitia sunt, sed hominum culpa & fraude, indoctorum inscitia, improborū malitia accidunt.

Alii propterea Ius ciuile artificiose tractari negant, quod ius ipsum non natura, sed sola opinione esse videatur; quod non idem sit apud omnes, sed alius alio populus, & ferè quisque suo, vtatur. Quod autem constans & æternum atque vnum non est, sed variabile, diuersum, sibiq; etiam sæpenumero contrarium, id perpetuo ordine doceri & circunscribi minimè posse. Exemplis & rationibus suam sententiam cōprobant. Nam apud Persas & Macedones olim fuit aduersus ingratos constituta actio, cùm hoc malū apud alios sit impunitum. Lacedæmoniis eduliorum furta permittebantur, quæ alibi semper fuere prohibita. Ad hæc in seditione populari, qui neutrarum erat partium, tenebatur lege Solonis, cum is cęterarum ciuitatum instituto, probi quietique ciuis laudem mereatur. Ex rapto olim vixere Cilices; Massagetæ communes,

munes habuerunt vxores; & filiarum suarum matrimonio, Persæ quōdam vsi sunt. Atque ne id miremur valde, in tanta populorum infinitate, tantam esse diuersitatem iuris, aiunt, in eadem sæpe ciuitate ac per breui tempore leges ipsas corrigi ac mutari; quod hodie iustum sit & honestum, cras inhonestum & iniustum fieri Hinc tam multas atque frequentes earum oriri abrogationes, derogationes, tot earum inter se repugnantias ac dissensiones; &, vt semel dicam, hæc omnia suapte natura eadem esse, neque iusta vel iniusta, honesta vel inhonesta per se esse, sed opinione hominū cum legibus sanciuntur, talia fieri & vocari. Hęc opinio plurimos habuit assertores, etiam apud priscos philosophos, qui non tantùm iusti & iniusti, honesti & inhonesti, sed cæterarum quoq; rerum naturas è medio tollere nitebantur, omniaque talia esse, qualia cuique viderentur & apparent, pronunciabant. Defensa est hæc sententia primum à Protagora, deinde ac multò magis ab Aristone & Pyrrhone; ad hæc à Thrasymacho apud Platonem, qui putabat ius nihil aliud esse, quàm quod potentiori est vtile. Proinde quodcūq; is qui pl' posset, lege sua iuberet aut vetaret, ius esse, & quidē so-

lùm ius, neq; vllam esse in eo naturæ veritatem. Quorum philosophorum rationes Plato multis in locis grauiter & copiose est insectatus. Iam verò quod à natura proficiscitur, æternum esse, & verum, & vnum, & idem, & vbiq; idem nunquam sibi repugnans, nunquam contrarium, nullo temporis cursu variabile & mutabile. Nam & ignẽ vrere apud Indos, & apud alios omnes populos, iisq; sicut & cæteris niuem esse albam, gratum omnibus rerum bene olentium odorem, cunctis mortalibus eadem dulcia & amara videri simpliciterq;, & sensus & eorum obiecta semper apud omnes eadem esse, eandemq; retinere naturam, & nominibus tantum differre, atq; idcirco & cognosci, & ratione quadam doceri posse. Verum hæc res longe aliter se habet: nam & ius aliquod à natura petitur, nec omne legibus aut populorum scitis comprehenditur. Quinimò, vt Cicero ait, tota iuris ratio ab hominis repetenda natura est, & ex intima philosophia haurienda: cui tũ demum fontem legũ & iuris inueniri, atq; honesta patefieri placet, si quid sit homini à natura tributum, quantam vim rerum optimarũ mens humana contineat, cuius muneris efficiendi colendique causa nati, & in lucem

editi

editi ſimus, quæ ſit coniunctio hominum, quę naturalis ſocietas inter ipſos, doceatur. Atq; vt res hæc perſpicua fiat, initiò ius ipſum natura eſſe, deinde quę cauſa diuerſitatis ac mutabilitatis legum ſit, perſpicuè oſtendemus. Eſſe igitur natura, nō opinione, conſtitutum ius, planeq; nos omnes ad iuſtitiam natos, ex hominum inter ipſos ſocietate coniunctioneq; perſpici poteſt. Nā vt cætera omnia animalia, natura duce cōgregantur, & commercium amant, ita & homo per ſe appetit ſocietatem huius vitæ, nec doctrina aut conſuetudine edoctus, aut neceſſitate aliqua coactus, ſed inſtinctu proprio, quem natura indidit, ad communicationem officiorum, voluptatum, dolorum, rerumque omnium trahitur; atque eo quidem magis, quod cum cætera animantia aliorum conſuetudine priuata, quandoque per ſe & viuere, & diutius permanere queāt; homo ſine ſocietate neque educari, neque educatus iam, longo aliquo tempore vitam ſolus traducere poteſt. Huius rei indicium maximum eſt, quòd ſolus ex tot animantium generibus atque naturis, homo, præclara quadam conditione generatus à ſupremo Deo, particepsque rationis & cogitationis, composq; orationis, quæ *mentis*

interpres dicitur, factus est, cùm cætera sint omnia expertia, quę quidem conciliant inter se homines, coniunguntq; eos naturali quadam societate. *Cui autem ratio à natura data est, eidem & recta ratio data est, ergo & lex quæ est recta ratio in iubendo & vetando. si lex, ius quoque. at omnibus ratio, lex igitur & ius datum est omnibus.* neque enim dici potest, homines lege & iure quidē indigere, sed ius natura non esse: nam sine quo aliquid, quod in nobis natura est, esse non potest, id etiam natura in nobis sit, oportet. verbigratia: visio natura animali tributa est, quæ cum sine oculis fieri nequeat, certè & oculi natura erunt, sicut & aures & cætera sensoria; neque enim sine his aut videre, aut audire, aut sentire quippiam possumus. Quare si homines à natura facti & in lucem editi sunt ad colendam societatem, societas autem sine lege & iustitia consistere nequeat, vtiq; & legem & iustitiam natura existere necesse est: quod si legem & iustitiam, ergo & ius. Ex quo sequitur, ad participandum alium alio, communicandumque inter omnes, iustos natura factos esse homines. Quòd autē societas iure & iustitia conseruetur, sineque illa cōsistere nequeat, argumento esse possunt homines

etiam

etiam iniustissimi atq; iniquissimi, quales sunt prædones, quorum familiaritas & societas tantisper salua & incolumis est, donec iuri & iustitię apud eos locus est. Etenim quia alter alterum in partiendis spoliis nō fraudat, quia non mentitur vllus, quia obseruāt & obtemperant illi qui aliis pręstantior videtur, quia conuentiones atq; pacta seruant, quia imbecillioribus opem ferunt, propterea illorum societas permanet neq; dissoluitur. Quorum omnium contrariis, aduersus eos quos iniuria afficiunt, vtuntur. Hæc igitur naturalia esse iura, perspicuè ex eo demonstrari potest, quodne, si paciscantur quidem contraria his inter se tanquam iusta, consistere diutius illorū societas potest, cùm tamen rationi consentaneū esse deberet, vt vnumquodq; eodem modo societatem custodiret, quo pacto & lege seu constitutione factum esset. Quod si hæc quidem quæ vel lege vel absque lege constituta sunt, societatem & amicitiam custodiunt; opposita autem his, etiamsi lege & pacto sancita sint, labefactent & euertant; certè ea quæ conseruant, naturalia erunt, quanquam ex conuentione fiant. Ipsa enim conuentio atque constitutio, videtur esse quædam naturalis iuris inuesti-

gatio, & consensus & approbatio rerum iam antea inuentarum. Præterea ius natura, & non opinione, constitutum esse, ex contrario ostendi potest, iuris nimirum naturalis trãsgressione; quę si est, certè & multo prius ius sit necesse est. Esse autem quędam iniusta suapte natura, indè patet, quod apud omnes, qui contrariis etiam legibus vtuntur, communia quædam reperiuntur, quibus, qui iniusti esse volunt, afficiant eos, quibus iniuriam inferre conantur: omnia enim & prædones & sicarii & fere eadẽ apud omnes flagitia atq; scelera committunt. Quod si ita se res habet, profectò illa, quæ rebus iniustis natura contraria sunt, iura naturalia erunt; nam nihil aliud est iniuria, quam trãsgressio iuris. Quare si natura est transgressio quædam iuris, certè ius erit multo prius, cuius transgressio iniusta est natura: posterior enim est transgressio alicuius, quam illud cuius est transgressio. Iam vero quemadmodum ab aliis virtutibus, quę omnes cum hac nostra iustitia, quarum ipsa princeps est, cognationem magnamque affinitatem habent, secundum naturam geruntur atq; fiunt omnia: natura enim fortitudinem, qui fortitudine præditus est & continens continentiam exercet; ita quoq; iura & iusta erũt

natu

natura, quæ aguntur à iustitia. Huc accedit, quod nullæ sunt gentes tam barbaræ, tam efferatæ, quæ non habeant instituta sua aliqua quibus regantur, cum cæteris communia, quibus pœnæ quidem improbis, bonis autē præmia & honores proponantur. Nam iustitiæ, pietatis erga Deum, parentes, patriam, & magistratum, opinio, per omnes populos peragrat, & in vniuscuiusq; animo tam est impressa atque insculpta, vt nemo, ne si solus quidem ferarum more, vel apud agrestissimos homines vixerit, vim iuris queat ignorare. Quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, & beneficii memorem diligit? quę superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quę ingratos non aspernatur, nō odit? Hęc enim omnia ne legib. quidem sancita, ab omnib. hominibus religiose obseruantur atq; colūtur, retinenturq;; nō quia opinione, sed ipsa natura sint constituta. Itaq; impii & scelerati vt Cic. scribit, pœnas luunt nō tam iudiciis, quæ quondam nusquam erant, hodie multifariā nulla sunt; vt sint tamen, persæpe falsa sunt, sed eos agitant insectanturq; Furiæ, non ardentib. tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientiæ, fraudisq; cruciatu. Quod si homines ab iniuria, pœna, non natura ar-

cere deberet. quænā solitudo vexaret impios, sublato suppliciorū metu? quorum tamen nemo tā audax vnquam fuit, quin aut abnuerit à se cōmissum esse facin⁹, aut iusti sui doloris causam aliquā fingeret, defensionēq; facinoris à natura iure aliquo quæreret. Quæ si appellare audent impii, quo tādē studio colētur à bonis? Quod si pœna, si metus supplicii, nō ipsa turpitudo, deterret ab iniuriosa facinorosaq; vita, nemo est iniustus, & incauti potius habēdi sunt improbi. Tum autē qui non ipsi honesto moueamur, vt boni viri simus, sed vtilitate aliqua atq; fructu, callidi sumus, nō boni. Nā quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testē vel iudicē? quid in deserto loco, nactus quē multo auro spoliare possit, imbecillū, atq; solū? Noster quidē hic natura iustus vir ac bonus, etiā colloquetur, iuuabit, in viā deducet. Is vero qui nihil alterius causa facit, & metitur suis cōmodis omnia, videtis, credo, quæ sit acturus. quod si negabit se illi vitā erepturū. & aurum ablaturum, nunquā eam ob causam negabit quod id natura turpe iudicet, sed quod metuat ne emanet, id est, ne malū habeat. O rē dignā, in qua nō modò docti, verumetiā agrestes erubescant! Iam vero stultissimum illud, exìsti-

existimare omnia iusta esse, quæ sita sunt in populorum institutis, aut legibus. Etiamne si quæ sint tyrannorum leges? Si triginta illi Athenis leges imponere voluissent, aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legib. num idcirco hæ leges iustæ haberentur? nihilo credo magis illa quam interrex noster tulit, vt dictator quē vellet ciuium indicta causa impunè posset occidere. Est. n. ius, quo deuincta est hominū societas, & quod lex cōstituit vna, quæ lex est recta ratio imperandi atq; prohibendi, quam qui ignorat, is est iniustus, siue illa est scripta vspiā, siue nusquam. Quod si iustitia est obtēperatio scriptis legibus institutisq; populorū, & si, vt iidē dicunt, vtilitate omnia metienda sunt, negliget leges, easq; perrūpet, si poterit, is qui sibi eam rē fructuosam putabit fore: ita fit, vt nulla sit omnino iustitia, si neq; natura est, & ea quę ꝓpter vtilitatē cōstituitur, vtilitate illa conuellitur. Atqui si natura confirmatū ius nō erit, virtutes omnes tollātur; vbi enim liberalitas, vbi patriæ charitas, vbi pietas, vbi aut bene merendi de altero, aut referēdæ gratiæ voluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quòd naturâ propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentū iuris est. Neq; solū in homines obsequia, sed er-

iam in deos ceremoniæ religionesq; tollũtur quas nõ metu, sed ea coniunctione, quę est homini cum Deo, conseruandas puto. Quòd si populorum iussis, si Principum decretis, si sententiis Iudicum iura constituerentur, ius esset latrocinari, ius adulterare, ius testamenta falsa supponere, si hæc suffragiis aut scitis multitudinis probarentur. quæ si tanta potentia est stultorum sententiis atque iussis vt eorum suffragiis rerum natura vertatur, cur non sanciunt, vt quæ mala perniciosaq; sunt, habeantur pro bonis ac salutaribus? aut cur, cum ius ex iniuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo? Atqui nos legem bonam à mala, nulla alia nisi naturali norma diuidere possumus; nec solum ius à natura diiudicatur, sed omnino omnia honesta ac turpia: nam & communis intelligentia nobis notas res efficit, easq; in animis nostris inchoauit, vt honesta in virtute ponantur, in vitiis turpia. Hæc autem in opinione existimare, non in natura ponere, dementis est: nam nec arboris, nec equi virtus quæ dicitur, in quo abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est, honesta quoque ac turpia natura diiudicanda sunt: nam si opinione vniuersa virtus, eadẽ etiam

ciuꝛ

eius partes probarentur. Quis igitur prudentem, & (vt ita dicam) cautum non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? Est enim virtus perfecta ratio, quod certè in natura est; igitur omnis honestas eodem modo. Nam vt vera & falsa, vt consequentia & contraria, sua sponte, nō aliena iudicantur; sic constans & perpetua ratio vitæ, quæ est virtus, itemque inconstantia, quod est vitium, sua natura probatur. Nos ingenia iuuenum, non ratione ab ingenita naturæ virtute, sed vitia quę existunt, ab ingeniis iudicamus. An ea nō aliter quam honesta & turpia, non ad naturam referri necesse erit? Quod laudabile bonū est, in se habeat quod laudetur necesse est; ipsum enim bonum non est in opinionibus, sed in natura: nam ni ita esset, beati quoq; opinione essent, quo quid dici potest stultius? Quare cum & bonum & malum natura iudicetur, & ea sint principia naturæ, certè honesta quoque & turpia simili ratione diiudicanda, & ad naturam referenda sunt. Hucusq; Cicero. Sequitur igitur, omnes nos ad iustitiam esse natos; neque opinione, sed natura constitutum etiam ius atq; iustitiam. Quod autem multos, vt id natura esse negent, perturbet opinionum varietas, homi-

numq; dissensio, quod apud alios aliud ius sit: quod aliis aliud, & quandoq; contrariũ, honestum & iustum esse videatur: & quia non idem contingit in sensibus, eos natura certos putemus, illa quę aliis sic, aliis secus, nec quædam semper vno modo apparent, ficta esse dicant, illud longe aliter se habet. Nam initio quidem, vt recte Cic. eodem in loco scribit, sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poëta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit à vero. Animis tenduntur omnes insidiæ, vel ab iis quos modo enumeraui, qui teneros & rudes cum acceperunt, inficiũt & flectunt vt volunt, vel ab ea quæ penitus in omni sensu implicata insidet imitatrix boni voluptas, malorum autem mater omniũ, cuius blanditiis corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac & scabie carent, nõ cernimus satis. Deinde vero & sensus ipsi, nisi sani & valentes sint, nec vlla re impediantur, verũ cernere, atq; res diiudicare quales sint, nõ possunt. Remus enim multis in aqua inflexus apparet; & nimio æstu laborantibus, tepet frigida; febricitãtes saporem vini non sentiunt; iisdem res dulces, amaræ videntur. Sunt & in hominib. qui acutius cernunt, sunt qui liquidius audiunt, sunt qui

qui ſagacius odorentur, nec eſt fere quiſpiã, qui vel non deterius vel melius altero res ſenſibus percipiat, vel de iis iudicet. Similis eſt ratio in mente humana, quę vt nuper dictũ eſt, multos habet eoſq; graues inſidiatores, à quibus obcęcata oneribus, nec ſemper verum cernere, & à falſo diſtinguere, bonum à malo, honeſtum ab inhoneſto, iuſtũ ab iniuſto ſecernere poteſt; eſtq; hoc malum non rerum ipſarum & naturæ, ſed plerunq; ipſius animi, qui imbecillitate iudicii decipitur. vnde non res & iuſta & bona, ſed mẽtes hominum ſubinde mutãtur, atque quo quiſq; bonitate ingenii & virtute, rerumq; experientia inſtructus eſt, eo quoq; rectius omnia iudicare poteſt. Quam enim multa vident pictores in vmbris & in eminentia, quæ nos non videmus? quam multa quæ nos fugiunt in cãtu, exaudiunt in eo genere exercitati? neq; tamen alia eſt pictura indoctis, alia doctis: neq; alius cantus illis & nobis, ſed ab iis, cum ſit eadem, nobiſq; diuerſo modo iudicatur & ſentitur. Ius ergo & id quod iuſtum eſt per ſe quidẽ & ſuapte natura cõſtans, perpetuũ atq; vnũ eſt, ſed non ab omnib. vno eodemq; modo cognitum: aut ſi ſit cognitũ, tamen qua ratione ad vſus hominũ, ad mores, qui varii ſunt & incerti,

accommodari queat, eſt difficile & arduum. Hinc diuerſitatis legum, opinionum varietatis, iudiciorum ac ſententiarum contrarietatis cauſa, fons & origo promanauit. Nam tanta eſt inter homines moram diſſimilitudo, tanta locorum ac temporum discrepantia, tantaq; rerum mortalium mutatio, & perennis quædam inconſtantia atque viciſſitudo, vt neceſſitas iuſtam mutādarum legum occaſionem præbere videatur. Neq; tamen ita omnia abrogantur, vt vel iuſta & honeſta penitus aboleantur, ſed de modo, ratione, de facultatibus, de circunſtantiis, maxime mutationes inſtituūtur. Nam & reuereri ſeniores, colere Deum, honorare atq; obſeruare parentes, & præſtantiores viros, nulla eſt gens tam barbara, quæ id faciendum non præcipiat; quæ impios & ingratos & immodeſtos non abhorreat & deteſtetur: quomodo autē, quo loco, quo tempore, quo ritu quave occaſione hęc vel ſequēda vel fugienda ſint, dubitant. Huc accedit, quod circunſtantiæ rerum, & qua ratione vnumquodq; obſeruandum ſit, noſtro Iure ciuili eſt ſuis iisque certis limitibus circunſcriptum ac determinatum; pręterea & contradictiones ſeu contrarietates atque diuerſitates legum, vt Imperator Iuſtinia-

nus

nus testatur, vel omnino sublatæ, vel admodum paucæ, quæ non difficile conciliari inter se & componi possint, relictæ. Patet igitur Ius ipsum non in opinione, sed in natura positum esse; aut si tale aliquod sit, quo minus ad artem eiusve saltem simulachrũ reuocari possit, nihil impedimento esse. Neque vero satis est signi, Ius propterea arte concludi non posse, quod in ea re neq; à veteribus, neq; à nostris Iurecõsultis, qui tamẽ summo ingenio, singulariq; doctrina, experientia rerum incomparabili præditi fuerunt, sit elaboratum. Huic enim quæstioni Cic. noster in libr. de Oratore satisfacit, vbi inquit, primum quidem veteres illos, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ atq; augendæ potentiæ suę causa, peruulgari artem suam noluisse; deinde posteaquam est editum, expositis à Cn. Flauio primum actionibus, nullos fuisse qui illa artificiose digesta generatim componerẽt: nihil enim esse quod ad artẽ redigi posit, nisi ille prius qui illa tenet, quorum artẽ instituere vult, habeat scientiam illam, vt ex iis rebus quarum ars nondum sit, artem efficere posit: multa enim sunt in rerum natura, quę partim adhuc ignorantur, partim disipata iacent ac dispersa sine artificio, neq; propterea

vere non existunt. Nos addamus & illud, multos olim extitisse, & extare etiam nunc Iureconsultos, qui si quam maxime velint, atq; idipsum facere tentauerint, nō potuerint tamen, quod vel rationem methodi & ordinis, vel artis ipsius capita, non bene cognita perspectaq; habuerint. In eo nanque multi hallucinari solēt, quod vel incognita pro cognitis, vel cognita pro incognitis habeant. Neq; tamen hæc vitia vel artibus, vel rerum naturæ, sed humanę mentis atq; ingenii nostri imbecillitati tribuenda sunt. Quam multa enim fallunt medicos? quam multa bonos gubernatores? sæpe decipiuntur optimi quiq; Imp. nō raro hallucinātur peritissimi ędificatores; neq; tamē propterea aut medicina, aut ars nauigādi aut ædificādi deterior, artiūq; numero eiiciēda est.

Illud etiam à quibusdam sępe obiici nobis solet. Etsi partes huius disciplinę vel genera vtcūq; ordine aliquo disponi, atq; via quadam constringi queant, non tamen eadem ratione instrumentis, definitione nimirum atque diuisione, explicari & doceri posse: quippe cum *omnis in iure*, vt Vlpian⁹ ait, *definitio periculosa sit, rarumq; sit vt subuerti non valeat*: ad hæc definitiones esse proprias substantiarum, Ius ciuile acciden-

tia

tia tantum contemplari. Verum hi non recte à difficultate ad impossibilitatem, vt sic dixerim, argumētantur: multa enim etsi difficilia & periculosa factu & cognitu sint, fieri tamen vel cognosci possunt. Estque hæc res cōmunis quoq; aliis artib. atq; disciplinis, maxime vero iis quę in contemplatione rerum naturaliū positę sunt, in quibus quam magna inueniendi differentias, genera, vnde definitiones ac diuisiones cōstituūtur, sit difficultas, quam sępe diuinus Plato aliique philosophi in diuidendo ac definiendo hallucinati sint, abunde in lib. 1. de Partib. animaliū Aristot. demōstrauit. Non igitur tollit Vlpia. definitiones, sed quā periculosum & difficile definire in Iure sit, ostendit, maximè vero iis, qui nectendarum definitionum atq; diuisionū leges, discrimina generum atq; differentiarū, aut ignorāt prorsus, aut non rectè didicerunt. Sæpe fallimur, dū aduentitias res à substātialibus, dum communia à propriis non vere distinguimus ac separamus. Illud omnino reiiciendum est, quod definitio sit propria substantiarū: nam & accidentia & proprietates rerum definiri possunt. Causa huius erroris & paralogismi est, quod cū definitio dicatur explicare substantiam alicuius rei, multi accidentia, quia

ſubſtantiæ non ſint, definiri poſſe dubitent. Sed hi non animaduertunt, ſubſtantiæ nomen duobus modis concipi, aut pro re quæ ſuapte vi & natura conſiſtit, vt Socrates, ſaxum, planta: aut pro natura & eſſentia rei, poſſe. Definitio igitur non tantum eſt inſtrumentum explicandi ſubſtantiam, hoc eſt, rem quæ ſuapte vi nititur, ſed etiam naturam atq; eſſentiam rerum: quapropter & accidentium, quia accidentia quoq; ſuam naturam & eſſentiam obtinent: alia enim eſt natura tutelæ, alia obligationis, alia actionis, alia ſeruitutis. Illud autem ſciendũ eſt, quod ſæpe antea dixi, Iuris ciuilis definitiones, præcepta, totamq; adeo artem, nõ iis ſcientiis quæ ſunt rerum æternarum & neceſſariarum, ſed vt Tullius aliiq; tradiderunt, diſciplinis, quæ probabiliter & pingui, quod aiunt, Minerua, & eatenus quoad rei natura patitur, de vnoquoque genere diſſerere, tum quid in vnaquaq; re veri ſit oſtendere, & de rebus quæ plerunque accidunt diſceptare, leges ſancire, pręcepta conſtituere poſſunt, annumerari debere. In quibus ſatis artificẽ officio ſuo feciſſe exiſtimandum eſt, ſi ea quę partim à natura ſunt, partim longo negotiorum vſu, & rerum publicarum adminiſtrationibus obſeruata,

ani-

animaduertere, & animaduersa ac notata verbis designare, generibus illustrare, partibusq; suis vtcunq; distribuere posit. Vnde si non perfectam & absolutam quandam artem, artis tamen egregium aliquod simulachrum constituat doceatque necesse est.

EPILOGVS.

At quoniam hæc omnia non ingenii ostentandi, sed quærendi & inuestigandi veri causa à nobis disputata sunt; atque ex iis, vt arbitror, satis quæ ratio tum inueniendarum tum docendarum disciplinarũ, maxime vero Iuris ciuilis sit, ostensum, finis sit huic disputationi, quam ego cuperem aliquando à peritioribus doctioribusq; philosophis atque Iureconsultis multo fusius & doctius, in studiosorum gratiam explicatam, vt non tantum an Iuris aliqua scientia, quod dubium amplius non est, sed quę & qualis eius esse posit ac debeat, nobis constaret.

LIBRI SEPTIMI ET VLtimi Principiorum Iuris FINIS.

RERVM ET VERBO-rum memorabilium,

INDEX.

Ara-

Con-

de Dia

Exi-

Impe-

πολιτ-

vel

FINIS.

